T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

İLYAS EFENDİYEV'İN "SÖYÜDLÜ ARX" ADLI ROMANI ÜZERİNE SES VE ŞEKİL BİLGİSİ İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ceren KARINCA

Danışman
Doç. Dr. Erhan GİRAY

ARTVİN-2023

TEZ BEYANNAMESİ

Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "İlyas Efendiyev'in "Söyüdlü Arx" Adlı Romanı Üzerine Ses ve Şekil Bilgisi İncelemesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı taahhüt ederim. Aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi de beyan ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- □ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- □ Tezim sadece Artvin Çoruh Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- □ Tezimin …. ay süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

09/08/2023

İmza

Ceren KARINCA

T.C.

ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

Doç. Dr. Erhan GİRAY danışmanlığında, **Ceren KARINCA** tarafından hazırlanan bu çalışma **09/08/2023** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Türk Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalı'nda oybirliği/oyçokluğu ile yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan **:** Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ELCAN İmza:**……..**

Jüri Üyesi **:** Doç. Dr. Erhan GİRAY İmza:**……..**

Jüri Üyesi **:** Dr. Öğr. Üyesi Özgül ÖZBEK GİRAY İmza:**……..**

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

.... /...../ .....

Doç. Dr. Mustafa Çağatay KORKMAZ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ BEYANNAMESİ ..... **I**

TEZ KABUL TUTANAĞI ..... **II**

TABLO LİSTESİ ..... **XI**

KISALTMALAR ..... **XII**

ÖZET ..... **XIII**

SUMMARY ..... **XIV**

ÖN SÖZ ..... **XV**

GİRİŞ **1**

A. GEREKÇE, AMAÇ VE YÖNTEM 1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN TÜRKÇESİ VE AZERBAYCAN TÜRK EDEBİYATI

1. AZERBAYCAN ADI 3

2. AZERBAYCAN'IN SOSYAL YAPISI (GÜNCEL VERİLER) 4

3. TARİH İÇERİSİNDE AZERBAYCAN TÜRKÇESİ 6

4. AZERBAYCAN DİLİ VE ALFABESİ 7

5. AZERBAYCAN TÜRK EDEBİYATI 8

İKİNCİ BÖLÜM

İLYAS EFENDİYEV'İN HAYATI, ESERLERİ VE SÖYÜDLÜ ARX ROMANI

1. İLYAS EFENDİYEV'İN HAYATI (28 MAYIS 1914- 3 EKİM 1996) 17

2. YAZIN HAYATI 20

3. YAZARIN ESERLERİ 23

3.1. Tiyatro Eserleri (Pyeslər) 23

3.2. Çocuk Hikâyeleri (Uşaq Hekayələri) 24

3.3. Hikâyeler (Hekayələr) 24

3.4. Halk Anlatıları (Povestlər) 26

3.5. Romanlar 27

3.6. Seçilmiş Eserleri 27

4. SÖYÜDLÜ ARX ROMANI 28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"SÖYÜDLÜ ARX" ROMANININ SES VE ŞEKİL BİLGİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. SES BİLGİSİ 31

1.1. Ünlüler (Saitler) 31

1.2. Ünsüzler (Samitler) 33

1.3. Ünlü Uyumları 34

1.3.1. Kalınlık- İncelik Uyumu (Büyük Ünlü Uyumu) 34

1.3.2. Düzlük- Yuvarlaklık Uyumu (Küçük Ünlü Uyumu) 34

1.4. Ünsüz Uyumsuzluğu 34

1.5. Ünlü Değişmeleri 35

1.5.1. İncelme 35

1.5.2. Kalınlaşma 36

1.5.3. Genişleme 36

1.5.4. Ünlü Daralması 37

1.5.5. Ünlü Yuvarlaklaşması 37

1.5.6. Düzleşme 38

1.6. Ünlü Düşmesi 39

1.7. Ünlü Türemesi 39

1.8. Ünsüz Değişmeleri 39

1.9. Yer Değiştirme (Göçüşme- Metatez) 41

1.10. Ünsüz İkizleşmesi 41

1.11. "h-" Türemesi 41

1.12. Ünsüz Düşmesi 42

2. ŞEKİL BİLGİSİ 42

2.1. Çekim Ekleri (Sözdəyişdiri Şəkilçilər) 42
2.1.1. İsim Çekim Ekleri 42
2.1.1.1. Çokluk Eki (İsimlərin Kəmiyyəti) 42
2.1.1.2. İyelik Ekleri (İsmin Mənsubiyyet Kategoriyası) 43
2.1.1.3. Hal Ekleri (Hal Kateqoriyası) 44
2.1.1.3.1. Yalın Hal (Adlıq Hal) 44
2.1.1.3.2. İlgi Hali (Yiyəlik Hal) 44
2.1.1.3.3. Yükleme Hali (Təsirlik Hal) 45
2.1.1.3.4. Yönelme Hali (Yönlük Hal) 45
2.1.1.3.5. Bulunma Hali (Yerlik Hal) 45
2.1.1.3.6. Ayrılma Hali (Çıxışlıq Hali) 46
2.1.1.3.7. Eşitlik Hali 46
2.1.1.3.8. Vasıta- Birliktelik Hali (Birgəlik Hali) 46
2.1.1.4. Aitlik Eki 47
2.1.1.5. İsimlerde Soru Eki 47
2.1.1.6. İsimlerde Bildirme (Ek-Fiil) 47
2.1.1.6.1. Şimdiki Geniş Zaman Kipi 48
2.1.1.6.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipi 48
2.1.1.6.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi 49
2.1.1.6.4. Şart Kipi 49
2.1.1.6.5. Ek Fiilde Olumsuzluk 49
2.1.2. Fiil Çekim Ekleri 50
2.1.2.1. Şahıs Ekleri 50
2.1.2.2. Olumsuzluk Eki 51
2.1.2.3. Zaman Ekleri (Bildirme Kipleri) 52
2.1.2.3.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman (Nəqli Keçmiş) 52
2.1.2.3.2. Görülen Geçmiş Zaman (Şühudi Keçmiş) 54

2.1.2.3.3. Şimdiki Zaman (İndiki Zaman Formaları) 55
2.1.2.3.4. Gelecek Zaman (Gələcək Zaman) 56
2.1.2.3.5. Geniş Zaman (Qeyri-Qati Gələcək) 57
2.1.2.4. Tasarlama Kipleri (Dilek Kipleri) 58
2.1.2.4.1. Şart Kipi (Şərt) 58
2.1.2.4.2. Gereklik Kipi (Vacib-lazım) 59
2.1.2.4.3. Emir Kipi (Əmr) 60
2.1.2.4.4. İstek Kipi (Arzu) 61
2.1.2.5. Fiillerin Birleşik Çekimi 61
2.1.2.5.1. Rivayet 61
2.1.2.5.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti 61
2.1.2.5.1.2. Şimdiki Zamanın Rivayeti 61
2.1.2.5.1.3. Gelecek Zamanın Rivayeti 62
2.1.2.5.1.4. Geniş Zamanın Rivayeti 62
2.1.2.5.1.5. Şart Kipinin Rivayeti 62
2.1.2.5.1.6. Gereklilik Kipinin Rivayeti 62
2.1.2.5.1.7. İstek Kipinin Rivayeti 62
2.1.2.5.2. Hikâye 62
2.1.2.5.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikayesi 63
2.1.2.5.2.2. Şimdiki Zamanın Hikayesi 63
2.1.2.5.2.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi 63
2.1.2.5.2.4. Geniş Zamanın Hikâyesi 63
2.1.2.5.2.5. Şart Kipinin Hikâyesi 63
2.1.2.5.2.6. Gereklilik Kipinin Hikâyesi 64
2.1.2.5.2.7. İstek Kipinin Hikâyesi 64
2.1.2.5.3. Şart 64
2.1.2.5.3.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı 64

2.1.2.5.3.2. Şimdiki Zamanın Şartı 64
2.1.2.5.3.3. Gelecek Zamanın Şartı 64
2.1.2.5.3.4. Geniş Zamanın Şartı 65
2.1.2.5.3.5. Gereklilik Kipinin Şartı 65
2.1.2.6. Fiillerde Soru (Sual Şəkli) 65
2.1.2.7. Yeterlik (İktidar) Şekli 65
2.2. Yapım Ekleri (Sözdüzəldici Şəkilçilər) 66
2.2.1. İsimden İsim Yapan Ekler (İsimden İsim Düzəldən Şəkilçilər) 66
2.2.2. İsimden Fiil Yapan Ekler (İsimdən Fəl Düzəldən Şəkilçilər) 74
2.2.3. Fiilden İsim Yapan Ekler (Fəldən İsim Düzəldən Şəkilçilər) 77
2.2.4. Fiilden Fiil Yapan Ekler (Fəldən Fəl Düzəldən Şəkilçilər) 86
2.3. Fiilimsiler (Felin Təsriflənməyən Formaları) 90
2.3.1. İsim Fiiller (Feli İsim) 90
2.3.2. Sıfat Fiiller (Fəli Sifət) 91
2.3.3. Zarf Fiiller (Fəli Bağlama) 93
2.4. Zamirler (Əvəzlik) 95
2.4.1. Kişi Zamirleri (Şəxs Əvəzlikləri) 96
2.4.2. Dönüşlülük Zamiri (Qayıdış Əvəzliyi) 96
2.4.3. İşaret Zamirleri (İşarə Əvəzlikləri) 97
2.4.4. Belirsizlik Zamirleri (Qeyri-müəyyən Əvəzliklər) 97
2.4.5. Soru Zamirleri (Sual Əvəzliklər) 97
2.5. Sıfatlar (Sifətlər) 98
2.5.1. Niteleme Sıfatları 98
2.5.2. Belirtme Sıfatları 98
2.5.2.1. İşaret Sıfatları 98
2.5.2.2. Sayı Sıfatları 99
2.5.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları (Miqdar Sayları) 99

2.5.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları (Sıra Sayları) 99
2.5.2.2.3. Kesir Sayı Sıfatları (Kəsr Sayları) 100
2.5.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatları (Paylanma Sayları) 100
2.5.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları 100
2.5.3. Belirsizlik Sıfatları 100
2.5.4. Soru Sıfatları 101
2.6. Zarflar (Zərflər) 101
2.6.1 Zaman Zarfları (Zaman Zərfi) 101
2.6.2. Yer-Yön Zarfları (Yer Zərfi) 102
2.6.3. Nitelik (Durum) Zarfları (Tərzi-Hərəkət Zərfi) 102
2.6.4. Miktar Zarfları (Kəmiyyət Zərfi) 102
2.6.5. Soru Zarfları 103
2.7. Edatlar (Qoşmalar) 103
2.7.1. Kullanım Biçimleri Bakımından Edatlar 103
2.7.1.1. Sual Ədatı 104
2.7.1.2. Qüvvətləndirici Ədat 104
2.7.1.3. İnkâr Ədatı 104
2.7.1.4. Fərqləndirici və ya İstisnaedici Ədat 104
2.7.1.5. Təsdiq Ədatı 105
2.7.2. Yapıları Bakımından Edatlar 105
2.7.2.1. Sabit Koşma (Asıl Edatlar) 105
2.7.2.2. Qeyri-Sabit (Keçici) Qoşma (Geçici Edatlar) 105
2.7.2.3. Şəkilçiləşmiş veya Şəkilçiləşmək üzrə Olan Qoşma (Ekleşmiş/Ekleşmeye Başlamış Olan Edat) 105
2.7.3. Görevli Kelime Türlerinden Biri Olan Edatlar 106
2.7.3.1. Yönelme Hali Eki İsteyen Edatlar 106
2.7.3.2. Çıkma Hali Eki İsteyen Edatlar 106

2.7.3.3. Yalın Halde Olan İsimleri İsteyen Edatlar 106
2.7.3.4. İlgi Hali Eki ya da Yalın Halde Olan İsimleri İsteyen Edatlar 106
2.7.3.5. Yalın, Yönelme, Bazen de İlgi Hali Ekini İsteyen Edatlar 107
2.8. Bağlaçlar (Bağlayıcılar) 107
2.8.1. Yapılarına Göre Bağlaçlar 107
2.8.1.1. Basit (Sadə) Bağlaçlar 107
2.8.1.2. Türemiş (Düzəltmə) Bağlaçlar 108
2.8.1.3. Birleşik (Mürəkkəb) Bağlaçlar 108
2.8.2. İşlevleri ve Görevleri Bakımından Bağlaçlar 108
2.8.2.1. Birleştirme/ Sıralama (Bitişdirmə) Bağlaçları 109
2.8.2.2. Karşılaştırma (Qarşılıq) Bağlaçları 109
2.8.2.3. Bölüştürme (Bölüşdürmə) Bağlaçları 109
2.8.2.4. İştirak Bağlaçları 110
2.8.2.5. Aydınlatma/ Açıklama (Aydınlaşdırma) Bağlaçları 110
2.8.2.6. Sebep (Səbəb) Bildiren Bağlaçlar 110
2.8.2.7. Mukayese ve Benzetme Bildiren Bağlaçlar 111
2.8.2.8. Şart Bildiren Bağlaçlar 111
2.8.2.9. Geçiş (Güzəşt) Bildiren Bağlaçlar 111
2.9. Ünlemler (Nida) 111
2.9.1. Duygu Ünlemleri (Hissi Nidalar) 112
2.9.2. Seslenme Ünlemleri 112
2.9.3. Sorma Ünlemleri 112
2.9.4. Gösterme Ünlemleri 112
2.9.5. Cevap Ünlemleri 113
SONUÇ 114
KAYNAKLAR 119
EKLER 122

ÖZ GEÇMİŞ 212

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1: Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi bölgüsü: 5
Tablo 2: Azerbaycan'da Kullanılan Alfabeler 7
Tablo 3: Azerbaycan Türkçesinde Ünsüzler 33
Tablo 4: İyelik Ekleri 43
Tablo 5: Hal Ekleri 44
Tablo 6: Bildirme Çekimi 48
Tablo 7: Zamir Kökenli Şahıs Ekleri 50
Tablo 8: İyelik Kökenli Şahıs Ekleri 50
Tablo 9: Emir Şahıs Ekleri 51
Tablo 10: Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri 52
Tablo 11: Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri 53
Tablo 12: Görülen Geçmiş Zaman Ekleri 54
Tablo 13: Şimdiki Zaman Ekleri 55
Tablo 14: Şimdiki Zaman Ekleri 2 56
Tablo 15: Gelecek Zaman Ekleri 56
Tablo 16: Geniş Zaman Ekleri 57
Tablo 17: Emir Kipleri 60
Tablo 18: Kişi Zamirleri 96

KISALTMALAR

AT : Azerbaycan Türkçesi
Ç.Ş.E : Çokluk Şahıs Eki
Ç.Ş.İ.E : Çokluk Şahıs İyelik Eki
ET : Eski Türkçe
F.F.Y.E : Fiilden Fiil Yapan Ek
F.İ.Y.E : Fiilden İsim Yapan Ek
İ.F.Y.E : İsimden Fiil Yapan Ek
İ.İ.Y.E : İsimden İsim Yapan Ek
SA : Söyüdlü Arx (romanın adı)
T.Ş.E : Teklik Şahıs Eki
T.Ş.İ.E : Teklik Şahıs İyelik Eki
TT : Türkiye Türkçesi
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri
vs. : Vesaire
yy. : Yüzyıl

ÖZET

İLYAS EFENDİYEV'İN "SÖYÜDLÜ ARX" ADLI ROMANI ÜZERİNE SES ve ŞEKİL BİLGİSİ İNCELEMESİ

Azerbaycan Türkçesi, çağdaş Türk lehçelerinin önemli bir koludur. Asırlardır var olan bu dil kendi içerisinde gelişmiştir. Bulunduğu coğrafya, geçirdiği tarihi süreçler ve etkileşimler dilin yapısal özelliklerini etkilemiştir. İlyas Efendiyev ise bu edebiyatın yirminci yüzyılında yetişmiş bir yazardır. Azerbaycan Türk edebiyatına milli bir kimlik kazandırmış olan yazarımız, eserlerinde Azerbaycan Türk dilininin zenginliklerini en açık şekilde yansıtır. Azerbaycan Türkçesinin dil bilgisel özellikleri yazarın "Söyüdlü Arx" adlı eseri üzerinden incelenmiştir.

Çalışma giriş, üç bölüm, sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Çalışmanın sonunda kaynakça ve ekler bölümü verilmiştir. Birinci bölüm, Azerbaycan Türkçesinin nasıl meydana geldiği, dilin oluşum dönemleri, edebiyatı, tarihi, güncel varlığı hakkında bilgilerin aktarıldığı kısımdır. İkinci bölüm, yazar hakkında bilgi verilen kısımdır. Edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölüm, metnin ses bilgisi ve şekil bilgisi yönünden ele alındığı kısımdır. Metin üzerinden Azerbaycan Türkçesinin dil özellikleri aktarılmıştır. Belirgin özellikleri vurgulanmıştır. Daha sonra elde edilen bulgular toparlanmış, Türkiye Türkçesinden ayrılan karakteristik özellikleri incelenmiş ve sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan Türk Edebiyatı, İlyas Efendiyev, Morfoloji, fonetik.

SUMMARY

PHONETIC AND MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF İLYAS EFENDİYEV'S NOVEL "SÖYÜDLÜ ARX"

Azerbaijani Turkish is an important branch of modern Turkic dialects. This language, which has existed for centuries, has developed within itself. The geography in which it is located, the historical processes and interactions it has undergone have affected the structural features of the language. Ilyas Efendiyev is a writer who grew up in the twentieth century of this literature. Our author, who gave a national identity to Azerbaijani Turkish literature, reflects the richness of the Azerbaijani Turkish language in the clearest way in his works. The grammatical features of Azerbaijani Turkish were examined through the author's work "Söyüdlü Arx".

The study consists of an introduction, three sections, and a conclusion. At the end of the study, bibliography and appendices are given. The first part is the part where information about how the Azerbaijani Turkish language came into being, the formation periods of the language, its literature, history, current existence is conveyed. The second part is the part where information about the author is given. Information is given about his literary personality and works. The third part is the part where the text is dealt with phonetically and morphologically. Linguistic features of Azerbaijani Turkish were conveyed through the text. Its distinctive features are highlighted. Later, the findings were summarized, the characteristic features of Turkey that were separated from Turkish were examined and conclusions were reached.

Keywords: Azerbaijani Turkish, Azerbaijani Turkish Literature, İlyas Efendiyev, Morphology, phonetics.

ÖN SÖZ

Türk dili asırlardır var olan köklü ve zengin bir geçmişe sahip dildir. Günümüzde çağdaş Türk lehçeleri başlığında pek çok Türk dili mevcuttur. Diller bir milletin bağımsızlığının en büyük sembolüdür. Elimizdeki en kıymetli hazinemiz şüphesiz dilimizdir. Türk edebiyatı sadece bir yerde gelişmemiştir, farklı farklı bölgelerde coğrafyalarda gelişmiştir. Bundan dolayı da çağdaş Türk lehçeleri terimini kullanırız. Türkçe, tarihten bugüne gelen birikimler sayesinde oluşturduğu söz varlığı açısından çok zengindir. Sağlam bir kökte dallanmış, budaklanmış ve Türk lehçelerini oluşturmuştur. Türkçenin kolları yani lehçeler kendi içerisinde gelişmiş bağlı olduğu köke dilsel ve edebi katkı sağlamış, sanatlar geliştirmiş ve sanatçılar doğurmuştur. Bu yüzden lehçeler birbirlerinden ayrılmaz bir bütün, hatta aynı kökten gelen kardeş dillerdir.

Çağdaş Türk lehçelerinden biri de Azerbaycan Türkçesidir. Yüzyıllardır var olan bu Türkçe belki de Türkiye Türklerinin en çok etkileşimde olduğu Türk dilidir. Kardeş ülkemiz: Azerbaycan'dır. Azerbaycan Türk edebiyatı her milletin edebiyatında olduğu gibi farklı evrelerden geçmiş, gelişmiş, kimi zaman farklı türlerden etkilenmiş, dönemin şartlarına bağlı konular oluşturmuş ve kendi kimliğini yaratmıştır. Azerbaycan Türk dili Türkçenin pek çok zenginliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Yapılan çalışmanın en önemli amacı Türkçenin zenginliğini Azerbaycan Türkçesi üzerinden vurgulamaktır. Bu çalışmamda bana danışmanlık eden hocam Doç. Dr. Erhan GİRAY'a, tez konusunda bana destek veren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Sabina ABİD'e, aynı yolda yürüdüğüm dostum Aslıhan YÜRÜTEN'e, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Ceren KARINCA

ARTVİN- 2023

GİRİŞ

Çağdaş Türk yazı dillerinden biri olan Azerbaycan Türkçesi, varlığını devam ettiren Türk dillerinden biridir. Günümüzde yönetim şekli cumhuriyet olan Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin resmi dili Azerbaycan Türkçesi ve alfabesi ise Latin alfabesidir. Azerbaycan Türkçesinin diğer çağdaş Türk dilleri gibi Türk edebiyatı içerisindeki yeri oldukça önemli ve zengindir. Türk dillerinin ilk oluştuğu andan itibaren tarih içerisinde gelişim gösteren Azerbaycan Türkçesi (Yaklaşık 8. yüzyıldan itibaren) pek çok dönem geçirmiş, konuşur kazanmış, sanatçı, yazar, şair, fikir adamı, bilim insanı yetiştirmiştir. Azerbaycan Türkçesinin kelime hazinesi oldukça geniştir; birçok eski Türkçe kelimeleri söz varlığında korumuştur. Yazılı edebiyatın oluşumundan önce sözlü edebiyat ürünlerinin zenginliği de bu edebiyatın köklü bir geçmişinin olduğunu gösterir. Tüm bu özelliklerden dilin morfolojik yapısının güçlü temeller üzerine kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Günümüzde yazılı edebiyat eserlerindeki ve konuşma dilindeki zengin Türkçe kelimeler bu durumun kanıtıdır. Günümüzde edebi yönden güçlü kalemler yetiştiren Azerbaycan Türkleri bu ana gelene kadar devrin sosyal ve siyasal şartlarına bağlı olarak edebi yönden pek çok gelişim evresi yaşamıştır.

A. Gerekçe, Amaç ve Yöntem

Amaç, Azerbaycan Türkçesinin morfolojik ve fonetik yapısını metin üzerinden Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak incelemek, Azerbaycan Türk Edebiyatının önemli bir yazarı olan "İlyas Efendiyev" ve eserleri hakkında bilgi vermektir.

Yapılan bu çalışma; giriş bölümü, üç bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde tezin içeriğinden, kullanılan metotlardan ve tezin amacı hakkında bilgi verilmiştir. Azerbaycan Türkçesinin bugünkü durumu kısaca ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Azerbaycan Türkçesinin tarihi gelişimi, gramer yapısı üzerine bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, çalışmada eserlerini inceleyeceğimiz yazar "İlyas Efendiyev" hakkında geniş bir bilgi aktarılmıştır. Yazarın eserlerinden bahsedilmiştir ve romanları üzerine kısa bir edebi incelemeye yer verilmiştir. Üçüncü bölüm yazılan tezin en önemli ve asıl konusudur. Yazarın "Söyüdlü Arx" eserinden yola çıkarak Azerbaycan Türkçesinin dil bilgisel özellikleri incelenmiştir. Azerbaycan Türkçesinin fonetik ve morfolojik özelliklerinin, bu roman üzerinden yazı dilindeki zenginliği gösterilmiştir. Dil bilgisel incelemede her başlık ve alt başlık için örnekler verilmiştir. Bazı yerlerde örnek

sayısı çoğaltılmıştır. Bazı yerlerde ise örnek sayısı bulunamadığından daha az örnek verilmiştir. Kelimeler romanın muhtelif yerlerinden alınmıştır. Örnek bulunamayan alt başlıklarda açıklanmış, kelime örneği gösterilmiştir. Fakat bu başlıkların incelenen romanda örneği bulunmadığı belirtilmiştir. Azerbaycan Türkçesinin gramer yapısı örneklerle aktarılmaya çalışılmıştır.

Örnekler romandan alınmış, alınan örnek cümleler romanda geçtiği yer belirtilmiştir. Verilen her örneğin sonuna parantez içinde romanın adı (kısaltılmış), sayfa numarası, satır sırası belirtilmiştir. Örnek: (SA/78/6). Alınan örnek cümlelerde ilgili kelimenin altı çizili gösterilmiştir. Romanın tamamı bu metotla incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda ise bir sonuç yazısı, kaynaklar ve incelenen romanın asıl metni ekler kısmında verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN TÜRKÇESİ VE AZERBAYCAN TÜRK EDEBİYATI

1. AZERBAYCAN ADI

Azerbaycan isminin nereden geldiği konusu hakkında yapılan çalışmalara baktığımızda ortak bir görüşte buluşulmamıştır. Farklı düşünceleri olan araştırmacılar vardır. Araştırmalar sonucu bu konuda pek çok veri elde edilmiş fakat hangisinin doğru olduğu konusunda ise ikilikler ortadan kaldırılamamıştır. Araştırmacıların etimolojik, tarihi, siyasi ve coğrafi olarak değerlendirdiği "Azerbaycan" adı hakkında elde edilen veriler ise şöyledir:

"*Arap tarihçilerinin Arran ve Şirvan olarak adlandırdıkları Azerbaycan'ın ismi Mehmed Emin Resulzâde'ye göre Makedonyalı İskender'in kurduğu Yunan-Bahter İmparatorluğu'na karşı bağımsızlığını ilan eden Satrap Atropet adından gelir. Bu isim ilk defa coğrafi ve siyasi bir terimle Atropetenye ve Atropet olarak anılmıştır. Bu kelime Ermenicede Atropatokan, Farsçada Aterapata, Arapçada Azerbaycan şeklini almıştır. Ahmet Caferoğlu'na göre Azerbaycan, Atar ve Patar kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Atar, Farsçada ateş, pata ise ülke demektir. Birçok kişi de Azerbaycan adının, Farsça "ateş" anlamına gelen "azer" sözünden çıktığına inanır. Bu düşünceye göre Azerbaycan "ateş ülkesi" demektir. Eski tarihçiler bu ülkeye "Ateş Ülkesi" adını vermişlerdir. Adını yerel petrol kaynaklarının ateşlerini beslediği sayısız Zerdüşt tapınağından almıştır. Arap tarihçisi Taberî, çeşitli halk rivayetlerine dayanarak, ibadet edilen ateşin en büyüğünün burada bulunmasından dolayı bu ülkeye Azerbaycan adının verildiğini söylemektedir. Orta Çağ tarihçilerine göre "Azerbaycan" sözü Sasani padişahı Şapur'un (240-272) zamanında Nuh neslinden olan ve peygamberlik iddiasında bulunan "Azerbaz" adından almıştır. 19. yüzyıl Azerbaycan tarihçisi Abbasgulu Aga Bakıhanov ise, bu sözün ünlü halk kahramanı Babek'in (9. yüzyıl) adından alındığını yazmaktadır. Dr. Cemaleddin Fegihi, Kâtip Harezmî'nin "Miftahü'l- Ulûm" adlı eserine dayanarak "Azerbaycan" sözünü şöyle açıklamaktadır: Farsça "kış ayı" demek olan "azer" kelimesine, bâd (rüzgâr) kelimesinin ve "-nan" ekinin getirilmesiyle oluşmuş "kış rüzgarının estiği yer" anlamına gelmektedir. Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lugati't- Türk adlı eserinde Azerbaycan sözünü "Azerbad" yani "odun (ateşin) âbâd ettiği yer" şeklinde açıklamıştır. Sovyet hâkimiyeti zamanında Azerbaycan sözünün etimolojik bakımdan incelenmesi konusunda birçok fikir ileri sürülmüştür. E. Demircizade "Aturpat" sözünü, "A" (Allah), "tur" (ateş), "pat" (baş) şeklinde açıklayarak, "baş ateş*

tanrısı" anlamını vermiş ve daha sonra bu kelimenin "mekân" veya "ülke" anlamındaki "kan" kelimesiyle birleşerek "Aturpatkan" şekline girdiğini kaydetmiştir. R. Gurban ise "Azerbaycan" sözünün, eski "Az" (as) kavim adına "er" (kişi) ve "bay" (zengin) sözlerinin eklenmesiyle türediğini ve daha sonra bu birleşmeye de "c" bağlayıcısı ile "an" yer-mekân ekinin birleşmesiyle kelimenin Az+er+bay+c+an (Az erlerinin zengin ülkesi) şekline dönüştüğünü belirtmiştir. Şamil Cemşidov da Atarpatekan sözünü esas alarak kelimeyi, "Oderpatekan" biçiminde ele almıştır. Yazara göre, od "ateş" demektir. "Od" kelimesine "er-" isimden fiil yapma eki getirilmiştir. Oder "yanmada, alevlenmede olan", "sönmeyen", "ebedi ateş" anlamını vermektedir. "Pate" kelimesi ise "yer, mekân, vatan" anlamına gelmektedir. "Kan" ise Farsça çokluk bildiren ektir. Böylece Oderpatekan; Od+er+pate+kan şeklinden meydana gelmiştir. Anlamı da "odlar yurdu" veya "sönmeyen odlar yurdu" demektir. Yazar kelimenin zamanla "Azerbaycan" şekline dönüştüğü görüşündedir." (Buran & Alkaya, 2020: 77-78).

Elde edilen bu sonuçlardan anlayacağımız üzere tek bir görüş altında toplanamıyoruz. Yapılan her açıklama kendi içerisinde bir mantığa dayanıyor. O yüzden "Azerbaycan" adının çıkış biçimi hakkında yapılan araştırmalar, araştırmacılar tarafından farklı sonuçlar elde edilmiştir.

2. AZERBAYCAN'IN SOSYAL YAPISI (GÜNCEL VERİLER)

Azerbaycan'ın devlet olarak kuruluşu uzun sürmüştür. İlk olarak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918 yılında kurulmuştur. Fakat iki yıl sonra 1920'nin 26 Nisan'ında Rus Bolşevik ordusu "Kızıl Ordu" sınırları geçerek Azerbaycan'a girmiştir. Bu sebeple kuruluşunun ilk döneminde bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir. 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur ve ardından Sovyetler Birliği topraklarına katılmıştır. 1991 yılına kadar bağımsızlıklarına kazanamadan Sovyetler Birliğinin sömürgesi altında yaşamışlardır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 18 Ekim 1991 Azerbaycan Bağımsızlık Günü'dür.

Asya kıtasının batısında yani Kafkasya'da yer alan bir ülkedir. Azerbaycan'ın doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya, batısında Ermenistan, güneyinde İran ve kuzeybatısında Gürcistan ile komşudur. Azerbaycan'a bağlı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ise kuzey ve doğusu Ermenistan ile, güneyi ve batısı İran ile çevrilmiştir, Türkiye ile de 17 km'lik sınırı bulunmaktadır. Azerbaycan'ın yönetim şekli cumhuriyettir: Azerbaycan Cumhuriyeti. Bir

Türk milletidir. Resmi dili Azerbaycan Türkçesidir. Ülkenin %98,8'i Azerbaycan Türkçesi konuşmaktadır. Günümüz (2023) cumhurbaşkanı İlham Aliyev'dir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet İstatistik Komitesine göre[1] devletin yüz ölçümü 86.600 km^2'dir. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, 63 idari bölge, 79 şehirden oluşmaktadır. Azerbaycan'in başkenti Bakü'dür. 2022 verilerine göre ülkenin nüfusu 10.156.4 kişidir.

Tablo 1: Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi bölgüsü:

Muxtar Respublika	-	1
Rayonlar	-	63
Şəhərlər	-	79
Şəhər Rayonları	-	12
Şəhər Inzibati Ərazi Dairələri	-	68
Qəsəbələr	-	262
Qəsəbə Inzibati Ərazi Dairələri	-	190
Kənd Yaşayış Məntəqələri	-	4246
Kənd Inzibati Ərazi Dairələri	-	1724

(Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2022)

Azerbaycan'ın para birimi Manat (AZN)'tır. Ülke ekonomisini büyük ölçüde petrol ve doğalgaz rezervlerine borçludur. Bunun yanında tarım ve hayvancılıkta önemli geçim kaynaklarındandır. Azerbaycan, okuma yazma oranı yüksek bir toplumdur. Son istatistiklere göre 2022 yılında bin kişiden 974 ü okuma yazma biliyor (Ali "Üniversite", orta ihtisas "lise" ve orta (tam ve ümumi orta) "ortaokul-ilkokul" tahsili olan 15 ve yukarı yaşta bütün

[1] Azerbaycan Cumhuriyetin demografik yapısı, devletin resmi komitesinin yayınladığı 2022 yılı itibarıyla geçerli son güncel verilerden alınmıştır. Detaylı bilgi için bk. https://www.stat.gov.az/source/demoqraphy/ (Erişim tarihi 27.03.2022)

ahali). Okuma yazma oranının yüksek olması Azerbaycan'ın gelişmiş bir ülke olduğunu göstermektedir. Diğer Türk milletlerine nazaran gelişmişlik bakımından daha ön plandadır.

3. TARİH İÇERİSİNDE AZERBAYCAN TÜRKÇESİ

Türkçe, Ural- Altay dil ailesinin Altay Dilleri koluna bağlıdır. Azerbaycan Türkçesi ise bir Türk lehçesidir. Azerbaycan Türkçesi; Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Horasan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesiyle birlikte Oğuz (Güney-Batı) grubu Türk lehçelerini meydana getirmektedir. Azerbaycan Türkçesi, tarihi birikimi ve ilk Türkçe döneminden beri gelen söz varlığıyla zengin bir dil oluşturmaktadır. Tarihi, coğrafi, siyasi ve kültürel etkileşimler nedeni ile dil birçok evreden geçmiştir. Sözlü dönemden yazılı döneme geçişi uzun sürmüştür.

Cevat Heyet'e göre ise, çeşitli Türk boylarının (Hun, Bulgar, Sabir, Peçenek, Kengerli, Hazar, Ağaçeri, On Oğur, Sarı Oğur ve Kıpçak) Miladın ilk asırlarından ve Hazar denizinin kuzeyinden gelerek Aran-Şirvan ve daha kuzey bölgede, Araz'ın kıyılarında (kuzey ve güney) yerleşmeleriyle Azerbaycan'ın kuzey kısmı 7-8. yüzyıllarda Türkleşmiştir. Fakat, Azerbaycan'ın güney kısmı bütün olarak Hazar'ın güneyinden gelen Oğuz-Selçuk ve Uygur Türklerinin gelmesiyle Türkleşmiş ve bu Türkleşme Timur zamanında batıdan Suriye-Anadolu Türklerinin hem de Karakoyunlu-Akkoyunluların Azerbaycan'a gelmesiyle tamamlanıp hem de Oğuz rengini almıştır. Yani güneyin Türkleşmesi yaklaşık 11. ve 14. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Bu dönemlerde yaşanılan savaşlar Türk dilini resmen dönemlere ayırmıştır. Azerbaycan'ın coğrafi konumu, sınır komşuları, dış savaşlar, iç savaşlar dili hem dönemlere ayırmış hem de gelişim çizgisinde etkili olmuştur.

Bunu da unutmamalıyız ki Hazar denizinin kuzeyinden gelen Türk boylarının lehçeleri Kıpçak'tan başka Bulgar, Hun, Hazar dil-lehçe grubundan olup Azerbaycan Türkçesinden bariz şekilde farklı olmuştur. Ayrıca bugüne kadar bu lehçelerde hiçbir yazı-abide ele geçmemiştir. Bundan başka, elimizde olan Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış abide ve eserlerin tahi 13. yüzyıldan daha öteye gitmemektedir (Heyet, 2004: 13).

4. AZERBAYCAN DİLİ VE ALFABESİ

Azerbaycan Türk dili; Azerbaycan Cumhuriyeti, İran (Güney Azerbaycan), Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan'da yaşamakta olan Azeri Türkleri tarafından kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesini konuşanların sayısı yaklaşık 46 milyon kadardır.

Azerbaycan'da kullanılan ve dört defa değişikliğe gitmiş alfabeler şöyledir[2]:

Tablo 2: Azerbaycan'da Kullanılan Alfabeler

Arap Asıllı Alfabe (-1929) İran	**Latin Asıllı Alfabe (1929–1939) Azerbaycan SSC**	**Kiril Asıllı Alfabe (1939–1991) Azerbaycan SSC**	**Latin Asıllı Alfabe (1992-) Azerbaycan Cumhuriyeti**
آ,ا	A a	А а	A a
ب	B b	Б б	B b
ج	C c	Ҷ ҷ	C c
چ	Ç ç	Ч ч	Ç ç
د	D d	Д д	D d
ائ	E e	Е е	E e
اَ/ه	Ə ə	Ә ә	Ə ə
ف	F f	Ф ф	F f
غ	G g	Ҝ ҝ	G g
گ	Ƣ ƣ	Ғ ғ	Ğ ğ
ح	H h	Һ һ	H h
خ	X x	Х х	X x
	Ь ь	Ы ы	I ı
ای	I i	И и	İ i
ژ	Ƶ ƶ	Ж ж	J j
ك	K k	К к	K k
ق	Q q	Г г	Q q
ل	L l	Л л	L l
م	M m	М м	M m
ن	N n	Н н	N n
و	O o	О о	O o
	Ө ө	Ө ө	Ö ö
پ	P p	П п	P p
ر	R r	Р р	R r
ث,س,ص	S s	С с	S s

[2] Alfabelere erişim için Azerice - Vikipedi (wikipedia.org) adresi kullanılmıştır. Erişim tarihi: 31.03.2022

ش	Ş ş	Ш ш	Ş ş
ط,ت	T t	Т т	T t
وآ	U u	У у	U u
اوُ	Y y	Ү ү	Ü ü
و	V v	В в	V v
ي	J j	Ј ј	Y y
ظ,ض,ز,ذ	Z z	З з	Z z

Günümüz Azerbaycan Türkçesi ağızları ise:

1. Doğu grubu ağızları
2. Batı grubu ağızları
3. Kuzey grubu ağızları
4. Güney grubu ağızları

olmak üzere 4 gruba ayrılmıştır. Azerbaycan'da edebi konuşma dili olarak Bakü ağızı esas alınır. Türkiye'deki İstanbul Türkçesinin karşılığı olarak Bakü Türkçesini esas alırlar (Doğan, Efendiyev, & Durmuş, 2018).

5. AZERBAYCAN TÜRK EDEBİYATI

Türk edebiyatı köklü ve büyük bir edebiyattır. Bu edebiyatı oluşturan pek çok Türk kolu vardır. Önemli ve zengin birikimi olan kollarından biri ise Azerbaycan Türk edebiyatıdır.

Azerbaycan Edebiyatı, Azerbaycan (Kuzey ve Güney) dışında Kafkasya, İran, Irak ve Türkiye'nin Doğu Anadolu'da yaşayan Türkleri içine alan, "Doğu Oğuzca" olarak ifade edilen Türk edebiyatının bir koludur. Azerbaycan'da gelişen edebiyat diğer Türk dillerinde de kendi koşullarına göre gelişmiştir. "Batı Oğuzca" ise Anadolu Türklerinin Edebiyatı, Türkiye Türklerinin Edebiyatı veya Osmanlı Türk Edebiyatı kollarını kapsar. "Doğu Oğuz" Türk şivesiyle gelişmiş olan bir diğer Türk edebiyatı kolu da Türkmen edebiyatıdır. Bu kısa tanımlamadan da anlaşılacağı gibi Azerbaycan Türk Edebiyatı, Türkmen ve Çağatay edebiyatları ile Türkiye Türklerinin edebiyatları arasında bağlantı kuran bir köprü vazifesi görür (Akpınar, 1994: 17).

Azerbaycan edebiyatı tarihi ve güncel durumunu anlatmadan önce şunları söylemekte fayda vardır. Azerbaycan edebiyatının çok eski bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir. Fakat Azerbaycan'ın tarihi geçmişi mili bir yazılı edebiyatın oluşumunu yavaşlatmıştır.

Başlangıçta sözlü edebiyat olarak varlıklarını devam ettirmeleri, sonrasında tarihi olaylardan ötürü milli bir yazılı edebiyat oluşturmaları uzun bir süreç gerektirmiştir. Selçuklular döneminde resmi dilin Farsça olması, Azerbaycan Türkçesinin daha doğrusu Azerbaycan milletinin tarihte sömürülmesi, baskıya uğraması kendi öz edebi ürünlerini rahatça vermeyi zorlaştırmıştır. Böyle bir ortamda fırsatlar bularak eserler verilmiştir.

Azerbaycan edebiyatının kökü pek çok edebiyatın başlangıç evresi gibi sözlü (şifahi) halk sanatına dayanmaktadır. Yazılı edebiyattan önce insanlar inançlarını, folklorunu, kültürünü, sözlerini, bilgisini kısacası halkın nağmesini ağızdan ağıza aktarmıştır.

Azerbaycan'da sevilen eserlerden olan Avesta, dini-felsefi bir abide sayılır. Yazılı edebiyat üzerinde etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Aslında ateşperest inancın bir ürünü olan Avesta, bir sanat eseri olarak kabul edilmiştir. Şiirsel özelliklerinin yanında lirik ve epik unsurlar içerir. 7.yy'dan itibaren Azerbaycan'da Arap edebiyatı güçlenmeye başlar. Musa Sehevat, İsmail İbn Yesar, El-e'ma gibi şairler kaside ve hiciv türlerinde eserler verir. Azerbaycan edebiyatının oluşumunda eski Türk edebi eserlerinin etkisi vardır. 5.-14. Yy'lar arasında Türk edebiyatının temeli olan *Kutadgu Bilig, Divan-ı Lügat-it-Türk, Kitab-ı Dede Korkut* gibi eserler Azerbaycan edebiyatının şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır (Seferli & Yusufli, 1993).

Azerbaycan edebi ürünleri 12. yüzyıldan sonra görülür. Bu ana kadar olan ürünler ya sözlü dönem ya da ortak Türk edebiyatı ürünlerini oluşturmaktaydı. Azerbaycan dilinin, dil güzelliklerini görmemiz 14. yüzyılı bulmuştur.

Azerbaycan edebiyatını pek çok araştırmacı tasnif etmiş dönemlere ayırmıştır. Bu sınıflandırmaların Vilayet Muhtaroğlu, Azerbaycan edebiyatını iki başlık altında incelemiştir:

1. Halk Edebiyatı

a. Aşık Şiiri

2. Yazılı Edebiyat

a. Arap dilli Azerbaycan Edebiyatı

b. Fars dilli Azerbaycan Edebiyatı

c. Ana dilli Azerbaycan Edebiyatı

d. XX. yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı

Yavuz Akpınar'ın incelemesine göre Azerbaycan edebiyatını söyle ele alabiliriz:

1. Başlangıçtan XIV. Yüzyılın Sonuna Kadar

2. XV. - XVI. Yüzyıllarda Edebiyat

3. XVII - XVIII. Yüzyıllarda Edebiyat

a. Aşık Edebiyatı

b. Klasik Edebiyat

4. Modern Azerbaycan Edebiyatına Geçiş Devresi

5. XIX. Yüzyıl Azeri Edebiyatı

6. XX. Yüzyıl Azeri Edebiyatı

a. Sovyet Devri Azeri Edebiyatı

b. Azerbaycan'da Matbuat Hareketleri

7. Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı (XXI. Yüzyıl)

Samir Kazımoğlu Azerbaycan edebiyatının tarihçiler tarafından sekiz döneme ayrıldığını söylemiştir. Fakat çalışmada son başlık olan "Azerbaycan- Sovyet Edebiyatı"nın 20. Yüzyıl edebiyatı içine girdiğini ayrı bir başlıkta değerlendirmeye gerek olmadığını söylemiştir (Kazımoğlu, 1994).

1. VII. Asra Kadar Azerbaycan Şifahî Halk Edebiyatı

2. VII. – XII. Asırlarda Azerbaycan Edebiyatı

3. XIII. – XIV. Asırlarda Azerbaycan Edebiyatı

4. XV. – XVI. Asırlarda Azerbaycan Edebiyatı

5. XVII. – XVIII. Asırlarda Azerbaycan Edebiyatı

6. XIX. Asır Azerbaycan Edebiyatı

7. XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı

8. Azerbaycan – Sovyet Edebiyatı

"XII. Yüzyıllarda genel olarak bütün Türk bölgelerinde yazılan eserler Farsça'dır. Ayrıca bu edebi faaliyetleri sarayda desteklemektedir. Böylece Türk halk edebiyatı yanında Türk milletine yabancı olan bir saray edebiyatı varlığını hissettirir" (Yavuz & Ülgen, 2008: 23-41).

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle eserlerde Arapça ve Farsça etkisi görmekteyiz. 11. ve 12. yüzyıllarda bu etkinin başlangıcı demek yanlış olmaz. Resmi dilin Türkçe dışında Farsça ve Arapça olması saraya bağlı bir edebiyatı geliştirmiştir. Yazarlar saray ve çevresine yönelik eserler vermiştir. Halkın okuma yazma oranındaki düşüklük ve sarayın gözüne girmek yani bir saray şairi olmak o dönem yazarlarını teşvik etmiştir.

Saray şairleri arasında sayılan Getran Tebrizî bunların ilki durumundadır. XI. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Getran Tebrizî XII. yüzyıl şairlerinin yetişmesinde büyük rol oynamıştır: Ebululâ Gencevî, Felekî, Hakanî, Nizamî'ye tesir etmiştir. XII. yüzyılda yine Farsça yazan şairlerin başında Ebululâ Gencevî, Felekî, Hakanî, Mucireddin Beylegani gelmektedir. Bunlar sarayda yaşayan şairlerdendir. Ayrıca kenarda saraydan uzak yaşayan şairler de vardı. Bu şairler önemli içtimaî bir birlik meydana getiren ve kardeşlik teşkilatı adı ile anılan Ahiler içinde yer alırlardı. Gıvami Müterrizî, Mehseti Hanım da bu yüzyılda yaşamış şairlerdendir. Mehseti Hanım kadın bir şair olması ve erken dönemlerde görülmesi Azerbaycan edebiyatında kadınlarında yeri olduğunu gösterir. Zaten sözlü edebiyat ürünlerinin çoğu kadınlar sayesinde oluşmuş diyebiliriz.

XIII. yüzyıla gelindiği zaman artık Türk bölgelerinde dil olarak Farsça gitgide önemini yitirmeye başlamıştır. Daha çok milli duygular ortaya çıkar. Zülfikâr Şirvanî, Arif Erdebilli, Mahmud-ı Şübesterî, Marağalı Evhedî, Esrar Tebrizî bu yüzyılda Farsça yazan şairlerdendir. Ancak bu yüzyılda tek tük Türkçe eserlerde görülür. Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip olan 1233 yılında Ali ismindeki bir şairin yazdığı "Kıssa-i Yusuf"un önemli bir yeri vardır. Bunu İzzeddin Hasanoğlu izlemiştir. Türkçe gazeller yanında Farsça şiirlerde yazmıştır.

Onun şiirleri Azerbaycan Türkçesinin o devirdeki durumunu öğrenmemiz için ilk örneklerdendir. Bu nedenle bazı araştırmacılar Azerbaycan edebiyatının eser verilmeye başladığı dönem 13. yüzyılı başlangıç olarak kabul etmektedir.

XIV. yüzyılın Azerbaycan Türkçesi ile yazan en büyük şairi Kadı Burhaneddin'dir. Eserlerinin dili daha çok Kayseri'den başlayarak Doğu Anadolu, Tebriz ve Bakü'ye kadar bir ağız görünümünde olan Azerbaycan Türkçesini verir. Bu bölgelerin dilini barındırması açısından önemlidir. Eserlerinde sarayın etkisi yanında halkın da nasıl konuştuğunu artık öğrenmeye başlıyoruz. İmadeddin Nesimî de Azerbaycan Türkçesinde eser veren şairlerin bu dönemdeki öncülerinden biridir. Nesimî dilin bütün imkânlarını kullanan bir şairdir. Bu sebeple onun canlı ve işlenmiş bir dili vardır. Azeri Türkçesi unsurları bu dilde daha çok işletilmiştir. Bütün bunlar Nesimî'nin Orta Asya'ya kadar tanınmasında önemli rol oynamıştır. Ancak bu yüzyılda Türlüğü toplayan en büyük şairi Ali Şir Nevaî'dir. Kendi dilini seven hatta bu yönde pek çok ilklere imza atmış bir yazardır. Yazmış olduğu sözlükler çok kıymetlidir. Ayrıca bu yüzyılın ortak Türk miraslarından biri de Dede Korkut Kitabı'dır. Eser, dil yönünden o devir Oğuz Türklüğünün ortak dil özelliklerini taşır. Sözlü kültürün yazıya geçmiş hali olması eserdeki yazı dilini kıymetlendirir.

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Azerbaycan Türkçesi edebiyatı daha da gelişmiştir. Bu devirde bölgenin birçok şairi Anadolu'ya göçmüştür. XV. Yüzyılda Hamidî, Haşimî; XVI. Yüzyılda Sürurî, Şahî, Habibî, Matemî, Arifî, Kasımî, Gülşenî, Bidarî, Sehabî, Penahî, Hafız, Halife, Hazanî (Esirî) ve Mir Kadrî gibi pek çok şair çeşitli sebeplerle Anadolu'ya gelmişler ve edebi faaliyetlerine bu bölgede devam etmişlerdir. Osmanlı'nın şaire sanata verdiği değer nedeni ile geldiği düşünülür. XV. Yüzyıl başlarında yaşayan Habibî'nin Azerbaycan bölgesi Türk edebiyatında önemli bir yeri vardır. Ünlü bir şairdir ve Şah İsmail devrinde saray şairi olmuş "Melikü'ş- Şuarâ" unvanı verilmiştir. Şiirlerinde halk söyleyişlerine yer vermesi, dedim dedi gibi şekiller kullanması şairin Türkçeye hizmetinde ayrı bir yer tutmaktadır. Türk dünyasının en büyük şairlerinden olan Fuzulî de XVI. Yüzyılda yaşamıştır. Türk dil ve edebiyatında önemli bir yeri vardır, sesini bütün Türk dünyasına salmıştır. Şiirin bile ilimsiz olamayacağı fikrini edebiyatımıza o getirmiştir. Azerbaycan Türkçesi edebiyatı 16. yüzyılı bütün Türklüğü kucaklayan şair Fuzulî ile kapatır. Fuzulî anlatımda yenileşmeler yapmış, halk edebiyatındaki deyim, atasözleri, manileri ustalıkla yazı diline yansıtmıştır. Bundan sonraki asırlarda ise Azerbaycan edebiyatı bir duraksa dönemine girmiştir. Varlığını dağınık şekilde devam ettirmiştir.

XVII. yüzyıla gelindiği zaman özellikle Şah Abbas döneminde Azerbaycan büyük bir sarsıntı geçirdi. Âlimler, şairler, sanatkâr baskı altına alındı. Sağ kalanlar uzak ülkelere sürgün edildi. Ayrıca Azerbaycan Türk kültürünün düşmanı olan Şah Abbas kıymetli, ilmî, tarihi ve edebi eserleri de bir tehlike gördüğü için yaktırmıştır. Şah Abbas'ın ölümünden sonra Azerbaycan geniş bir nefes almıştır. Edebiyat yeniden gelişmeye başladı. Edebi topluluklar oluştu. Burada şairler atışıyorlar ve şiirler ile ortaya çıkıyorlardı. Karşılıklı şiir söyleyen şairler çoğu zaman hicve de yöneliyorlardı. Ayrıca sosyal meseleleri dile getiren şairler de vardı. Bu yüzyılın edebiyatında köy ve şehir hayatının yanında tarihi olayları işleyen eserler de yer almıştır. Bu şairler güzel söz söylemenin, kısaca edebi sözün savunucuları oldular. Baskılar nedeni ile şair, yazar, ilim adamı yetiştirmekten korkan toplum bir başkaldırı ile yeniden sanata yönelir.

Bu yüzyılın edebi faaliyet alanında görülen ve bir başka tarafı şifahi (sözlü) halk edebiyatına yönelinmesi idi. Bu sayede halkın edebi ihtiyaçlarına cevap veriliyor ve çeşitli dertleri dile getiriyorlardı. Azerbaycan Türkünün asıl benliğine dönmesi başlıyor. Dede Korkut gibi büyük bir kitap dildeki milli zenginliği hatırlatır. Tufarganlı Abbas ile Âşık mahlasını kullanan Sarı Âşık halk şiirinin en meşhurlarıdır. Bu şekilde halk edebiyatı verimleri tesiri ile XVII. Yüzyılda âşık edebiyatının önemli şairleri yetişmiştir.

XVIII. Yüzyılın başlarında da âşık edebiyatı popülerdir. Bu yüzyılda nesir alanında edebi verimler görülmüştür. Şehriyar Destanı ile Azerbaycan Türk halk edebiyatı bir halk hikâyesine kavuşmuştur. Şehriyar ile Senuber Destanı önce 17. yüzyılda halk arasında şifahi (sözlü) olarak yayılmış 18. yüzyılda bilinmeyen bir yazar tarafından yazıya geçirilmiştir (Yavuz & Ülgen, 2008: 23-41).

" XVIII yüzyılda Azerbaycan Türk edebiyatının önde gelen temsilcileri Vidâdî ile Vakıf'tır. Vidâdî'nin Türkçeye olan hizmetini özellikle yad etmek gerekir. Öncelikle o, hece ile yazdığı şiirlerde dilin imkanlarını en iyi şekilde yoklayan ve açık anlaşılır bir şekilde ortaya koyan bir şairdir. Buna karşılık aruzla yazdığı şiirleri klasik şiirin alışılmış dili ile verir. Vakıf (Penah) ise Azerbaycan edebiyatının en büyük şairidir. Vakıf ile Türk şiiri yeni bir ilerleme içine girdiği gibi, o Türkçeyi de bütün zenginlikleri ile yazdığı şiirlerinde ortaya koydu. Böylece Türk dili ve edebiyatı Azerbaycan bölgesinde bu şekilde yeni bir devre girmiş ve yeni bir ekol haline gelmiş oldu. Bu yola da Vakıf mektebi veya Vakıf ekolü adı verilmiştir. XIX Yüzyıldaki uyanışı sağlayan fikir ve edebiyat adamlarından Abbaskulu Ağa Bakûhanlı,

Mirze Fetheli Ahundzade, Hesenbey Zerdabî vb.dir. Bunlar yazdıkları eserler ve çıkardıkları gazeteler ile millete yol gösterici olmuşlardır. Azerbaycan milli edebiyatın oluşmasında matbuatın da önemli bir yeri vardır. Fetheli Ahundzade'nin başlattığı yolda Hesenbey Zerdabî, çıkardığı ilk gazete olan Ekinçi (22 Temmuz 1875) adlı gazete ile Azeri Türklerinin aydınlanmasına ve uyanmasına vesile olmuştur. Aynı zamanda Azeri Türkleri, Türkiye'deki basın ve yayın organlarını XX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar takip etmişlerdir. Ancak 1930'lu yıllardan itibaren komünist rejim, katı tavrı ile Azerbaycan'ın dünya Türklüğü ile ilgisini kesmeye çalışmışsa da bu durum, 1990 yılına kadar devam etmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, her ne kadar belirtilen tarihe kadar idari baskı devam etmişse de Azeri yazar ve şairleri halkıyla anlaşma ve edebi dilini koruma ve kullanmayı sürdürmüştür. Böylece yüzyıllar içinde yaşayan ve gelişen Azeri edebiyatı, Azeri Türklüğünün, başta Türkiye Türklüğü olmak üzere, dünya Türklüğü ile de olan bağlantısının devamını sağlamıştır." (Yavuz & Ülgen, 2008: 23-41).

XX. yy. ilk yılları Azerbaycan edebiyatının edebi faaliyetler açısında en zengin dönemidir. Çünkü en çok eser bu devirde verilmiştir. Yazı dili ilerlemiştir. Savaşın, yokluğun, büyük bir bağımsızlık mücadelesinin ürünleri verilmiştir. Her ne kadar Çarlık Rusya'nın baskısı olsa da şairler, eserlerini halkın içinden seçtiği kişilerden oluşturuyor, elbette tek amaç olan vatan için eserlerini kaleme alıyordu (Vahidoğlu, 1993). Çarlık Rusya'daki karışıklıkları ve 1095 yılında verilen basın özgürlüğünü fırsat bilen Azerbaycanlı aydınlar pek çok alanda edebi gelişme kaydettiler. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Matbuat (Basın)

2. İnkılapçı- Demokratik Edebiyat

3. Realist- Maarif-perver Edebiyat

4. Romantik Edebiyat

5. Edebiyatşünaslık (Edebi Eleştiri) (Celâl & Hüseynov, 2008)

"1990'ların başından itibaren Azerbaycan edebiyatı, "Millî Müstakillik" uğrunda verilen bir mücadelenin edebiyatıdır. 1990'lı yıllarda edebiyat, gelişen millî şuur sayesinde "sosyalist gerçekçiliğin" prensiplerinden kurtularak, Azerbaycan'ın içinde bulunduğu sosyal gerçeklere el koymayı başarmıştır. B. Vahabzade'nin "Şehidler", N. Hezri'nin

"Salatın" poemleri, E. Eylisli'nin "Yemen" povesti ve birçok şairin Kanlı Yanvar ve Karabağ hadiseleri mevzuûnda yazdıkları şiirler son derece önemlidir. H. Rıza'nın "Devam Edir 37" (1992) kitabı kükreyen halk hareketinin sesini, Ermenistan ve Karabağ'dan kovulan yüz binlerce Azerbaycanlının ıstırabını ve Yanvar şehitlerinin ruhunu aksettirir.

Bu arada 90'lı yılların başında ortaya çıkan 1918-20'li yılları objektif manada değerlendirme çabaları, başta M. Emin Resulzade olmak üzere devrin önemli şahsiyetlerini, eserlerini gündeme getirirken, devrin siyasî, sosyal ve kültürel yönleri tartışılmaya başlanır. XX. asır Azerbaycan Muhaciret edebiyatı edebî ve ilmî manada ele alınır" (Okumuş, 2002: 262-274).

20. yüzyılda şiir artık olgunluk evresine ulaşmıştır. Günümüz Azerbaycan şairlerinin temeli olan çağdaş şairler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Azerbaycan şiirinin modern oluşumunu sağlayan şairler şöyledir: Fikret Sadık (d. 1931), Eli Kerim (1931-1969), Neriman Hesenzade (1931-), Helil Rıza (1932-1996), Rüf'et Zebioğlu (1932-1983), Memmed Araz (1933-), Tofik Bayram (1934-199?), İlyas Tapdık (1934-), Mestan Eliyev (1935-), Kemale Ağayeva (1936-), Musa Yakub (1937-), Memmed İsmayıl (1939-), Memmed Aslan (1939-), Vakif Semedoğlu (1939-), Refik Zekâ Hendan (1939-1998), Vakif Nesib (1939-), Abbas Abdulla (1940-), İsa İsmayılzade (1941-1996) örnek verilebilir.

"Sonuç olarak Güney Azerbaycan Edebiyatında modern anlamdaki ilk eserler, Meşrutiyet devri olarak adlandırılan 1828 sonrasına rastlar. Arada meydana gelen kesintiler Batı tesirindeki edebiyatın gelişimine ve bu alandaki eserlerin gecikmesine neden olur. Bu sebeple Batı tesirindeki edebiyatın oturması 1945'sonrasında gerçekleşir. 1960'larda bütün dünyada meydana gelen özgürlük arayışları, edebiyatta da insanın iç benine dönmesine, yani daha ferdi bir edebî anlayışın doğmasına neden olur. 1960'larda başlayan insan ve zaman gibi felsefî kavramlar da şiire girer. Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra Güney Azerbaycan edebiyatı daha özgür ve daha coşkun akmaya başlamıştır" (Okumuş, 2002: 262-274).

XX. yüzyıl edebiyatı Azerbaycan için oldukça önemlidir. Çünkü bağımsızlık mücadelesi verdikleri bir dönemdir. SSCB'nin sömürgesine maruz kalan Azerbaycan Türkleri büyük bir kurtuluş mücadelesine girmiştir. Dilleri, ırkları, bayrakları hatta Türklükleri ellerinden alınmak istemiştir. Bu yüzden yayın organları ve yazılan eserler daha milli ve öğreticidir. Vatan aşkı ile yazılan eserleri görürüz. Zor şartlarda kaleme alınan eserlerdir. Bu nedenle

yazılan eserler belki de bugün bir Azerbaycan Türk milletinin varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

Modern anlamda milli bir edebiyat oluşturan bu yazarların yeri Azerbaycan için çok başkadır. Onlar bu millete bağımsız ve milli bir yazı dili kazandırmıştır. Sanatın, kültürün, edebiyatın ilerlemesinde büyük rol oynamışlardır. Bugün bir Azerbaycan Türk edebiyatından bahsediyorsak onlar sayesindedir.

Bu yazarlardan İlyas Efendiyev çalışmanın asıl konusudur. Yazarın edebi anlayışı, dili, edebiyata katkısı ve eserleri üzerinden yapılan morfoloji çalışması Azerbaycan edebiyatının, Azerbaycan dilinin önemini bir kere daha vurgulamak içindir.

İKİNCİ BÖLÜM

İLYAS EFENDİYEV'İN HAYATI, ESERLERİ VE SÖYÜDLÜ ARX ROMANI

1. İLYAS EFENDİYEV'İN HAYATI (28 MAYIS 1914- 3 EKİM 1996)

Sovyetler Birliği'nin resmi edebi anlayışı olan sosyalizm realizminin ikinci ve üçüncü devrelerini içine alan 1940-1960 yılları arasında Azerbaycan edebiyatının en önemli yazarlarından biridir: İlyas Efendiyev. Yazarımız devrin sosyalist sisteminden oldukça etkilenmiştir. Stalin dönemi terör olaylarını bütün acıları ile yaşamıştır. Yazarın eserleri onun hayatının yansıması olarak kabul edilebilir. Yazarın eserlerinden, hayatına ve yaşadığı çevreye ulaşılmaktadır. Eserlerindeki gerçekliği; yaşadığı acılar, dönemin siyasi yapısı, toplumsal olayları gözler önüne serer. Toplumcu gerçekçi yazardır. Eserlerini kimseyi suçlamadan, isyankâr olmadan yazmıştır. Dönemin siyasi olaylarını yahut kişilerini suçlamamış sadece insanın yaşadığı durumları gözler önüne sermiştir. Vatanseverliği, milliyetçiliği kendi halkı için yapmıştır. Çağdaşlık, yenilik onun temel felsefesidir. Bu durumda onun eserlerinin herkesçe okunmasını sağlamıştır. Günümüzde eserlerinin pek çok insana ulaşıp, farklı dillere çevrilmesi de onun iyi bir yazar, okunan bir yazar olduğunun göstergesidir.

28 Mayıs 1914 tarihinde Azerbaycan'ın Garyakın (Fuzuli) şehrinde doğmuştur. Babası Garyakın halkı tarafından çok sevilen Muhammet Efendiyev'dir. Tüccar olan babası ve ailesi, dini açıdan da çevrelerinde oldukça saygın bir konuma sahiptirler. Çevrelerinde yardımseverlikleriyle tanına Efendiyev'ler yirminci yüzyılın başlarında Sovyetler Birliği'nin kurulması ile birlikte sıkıntılı bir dönem içerisine girmişlerdir. Yeni rejimin işbaşına geçmesi ile birlikte Muhammet Efendiyev'in bütün mal varlığına el konulmuş ve kendisi kulak[3] olmakla suçlanmıştır. Bu ailenin ileri gelenleri ya kurşunlanmış ya da sürgüne gönderilmiştir. Muhammet Efendiyev'in ise oy hakkı elinden alınmıştır. Mağazalardan giyecek ve temel yiyecek malzemelerini almaları bile yasaklanmıştır (Adıgüzel, 2010: 13).

İlk ve orta tahsilini Fuzuli şehrinin ilk ve orta mektebinde almıştır. 1930 yılında ortaokulu bitirmiştir. Daima başarılı bir öğrenci olmuştur. Ortaokuldan mezun olur olmaz geçim sıkıntısından olacak ki eğitimine devam edememiş yaşadığı şehrin ortaokullarında (Fuzuli Şehir Mektebi ve II Dereceli Partiya Mektebi) edebiyat dersi vermeye başlamıştır. Böylece

[3] Kulak: Toprak sahibi, zengin çiftçi, köy ağası (Akdoğan, 1999)

ailesini geçindirmiştir. Lakin içinde bitmek bilmeyen bir yükseköğrenim aşkı vardır. O daha küçük yaşlardan itibaren eğitimine önem vermiştir. Okuma yazmayı okula gitmeden kendisi evde öğrenmiştir. Ailesinin de geçmişte zengin olması ve eğitimli, açık görüşlü kişiler olması pek çok eğitim olanağından faydalanmasına vesile olmuştur. Annesi Bilqeyis Hanım geniş bir dünya görüşüne sahiptir. Yaşadığı dönemde sayılı eğitimli kadınlardan biridir. Arap ve Latin alfabesini oğluna annesi öğretmiştir. İçindeki edebiyat aşkı annesinden ona geçmiştir. Annesi sayesinde doğu klasiklerini, batı klasiklerini okumuştur. Şifahi halk edebiyatının ürünlerini: efsane, masal, destan, ağıtları ondan dinlemiştir. Kısaca İlyas Efendiyev'i kitaba, edebiyata merak salmasını sağlamıştır. Fakat bu durum kısa sürmüştür çocukluğunun büyük bölümü sıkıntılarla doludur. Babasının 1934 yılında ölmesi anne ve oğlu daha çok yakınlaştırmıştır. Hayallerini ertelemek durumunda kalmış, geçim derdine düşmüştür. Bulunduğu dönemde sadece o değil çoğu halk yaşamak için direnmek durumundadır.

İlyas Efendiyev, yükseköğrenim için Bakü'ye gitmiş ve 1933 yılında Dil ve Edebiyat Fakültesinde eğitime başlamıştır. Kulak çocuğu olduğu için yöneticilerin baskıları sonucu çok sevdiği okuldan ayrılmak zorunda kalmıştır. Okuldan ayrılma sebebini Sovyet rejimi yıkılıncaya kadar saklamıştır. "Fakat yazar 1950'de kaleme aldığı Tercüme-i Hal adlı yazısında bu olayı babasının hastalığına bağlamıştır. Bunun sebebi, İlyas Efendiyev 30'lu yıllardaki takip ve tahkirleri unutmamış şahsiyete perestişin kızgın zamanında gerçeği saklamak zorunda kalmıştır (Adıgüzel, 2010: 14-15). 1938 yılında aynı üniversitenin coğrafya fakültesini dışarıdan bitirmiştir. 1935-1938 yılları arasında mektepte edebiyat dersi değil coğrafya dersi vermiştir. 1938 yılından sonra eser vermeye başlamış, yazın hayatına girmiştir. Öğretmenliği bırakmıştır.

1938 yılında Bakü'de yaşamaya İlyas Efendiyev "Yeni Yol", "Komünist" ve "Edebiyat Gazetesi"nde editör olarak çalışmıştır (Efendiyev İ., 2017: 5). 1939-1940 yılları arasında Komünist ve Edebiyat Gazetesi'nin nesir şubelerinde müdür olmuştur. 1940 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliği üyesi olmuştur. Bu üyelik onun için çok önemli bir olaydır. Babası kulaklıkla, rejim düşmanlığıyla suçlanmış ve bu nedenle üniversiteden uzaklaştırılmış bir gencin Yazarlar Birliğine üye olması bir yana, onun isminin edebiyat sahasında yer alması bile mucizedir. 1941- 1945 yılları arasında Azerbaycan radyosunun edebiyat bölümünde müdürlük, daha sonraki yıllarda Bakü sinemasında senaryo şubesi

müdürlüğü ve Azer Neşriyatın edebiyat şubesi müdürlükleri görevlerinde bulunmuştur (Adıgüzel, 2010: 15-18).

Sanat yaşamı boyunca hem Sovyetler Birliği döneminde hem de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti yıllarında birçok ödül almıştır:

1. Şeref Nişanı Madalyası: "Şərəf Nişanı Ordeni" — 22 İyul 1949
2. Azerbaycan Güzel Sanat Emekçisi: "Azərbaycan SSR Əməkdar İncəsənət Xadimi Fəxri Adı" — 24 May 1960
3. Kırmızı Emek Bayrağı Madalyası: "Qırmızı Əmək Bayrağı Ordeni" — 2 İyul 1971
4. Azerbaycan Devlet Mükafatı: "Azərbaycan SSR Dövlət Mükafatı" — 1972 (Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında "Mahnı Dağlarda Qaldı" Tamaşasına Görə)
5. Ekim Devrimi Madalyası: "Oktyabr İnqilabı Ordeni" — 15 Noyabr 1974
6. Azerbaycan Halk Yazarı Unvanı: "Azərbaycan SSR Xalq Yazıçısı Fəxri Adı" — 30 İyul 1979
7. Lenin Madalyası: "Lenin Ordeni" — 28 May 1984
8. Şöhret Madalyası: "Şöhrət Ordeni" — 24 May 1994 (Bu Madalya ile Ödüllendirilen İlk Yazardır.)

Yazar yaşamı boyunca onlarca eser kaleme almıştır. O eserlerini sadece okunsun diye değil kalıcı olsun diye yazmıştır. İnsanı özellikle genç insanı etkilemek, onlara çağdaşlığı, yeniliği, vatanseverliği aşılamak için yazmıştır. Yazarın önemini doğumunun 80. Yılında dönemin Cumhur Başkanı Cenap H. Aliyev şöyle dile getirmiştir: "*Sizin yarattığınız suretler halkımızın evlatlarına manevi saflık ve vatanseverlik benimsetmesi işine hizmet etmiştir. Eminim ki bağımsız Azerbaycan'ımızın hala sayısız kuşakları ileride bu zengin kaynaktan yararlanacaktır*." (Efendiyev E., 1999: 334)

3 Ekim 1996 yılında Bakü'de vefat etmiştir. İlyas Efendiyev'in vefatı herkesi derin bir yasa boğmuştur. Devlet ödülü sahibi, Azerbaycan'ın Halk yazarı büyük bir devlet töreniyle Fahri Hıyaban'da defnedilmiştir.

2. YAZIN HAYATI

Vatansever bir yazar olan İlyas Efendiyev yazmış olduğu tüm eserlerinin konusunu, gelişme çizgisini "Azerbaycan halkının hayatı"ndan almıştır. Çağdaşlık ve novatorluk (yenilikçilik, yenilik) onun çalışmalarının en önemli meziyetlerinden biridir. 20. yüzyıl da Azerbaycan'ın milli ve modern bir edebiyat oluşturma sürecinde yenilikçi bir yazar olması onun yerini önemli kılmıştır. Azerbaycan araştırmacıları yazarı tanıtırken daima şöyle başlamışlardır: "Azerbaycan'ın meşhur yazarı, devlet ödülü sahibi, emektar sanat adamı, yeniliği getiren, nesir ve dram yazarı, çağdaş, milli, vatansever, insancıl."

İlyas Efendiyev'in edebiyata olan ilgisi çok küçük yaşlarda başlamıştır. Okula başlamadan önce okuma yazma öğrenmiş, ilk ve ortaokul sıralarında Rus ve dünya klasiklerinin büyük bir kısmını okumuştur. İlk eserlerini 1938 yılından itibaren vermeye başlayan yazar, 1940 ve 1950 yılları arasında yazdığı hikâye ve romanları ile sanatın zirvesine ulaşmıştır. Bu yıllarda yazdığı romanlarla Azerbaycan edebiyatının en ünlü yazarlarından biri olmayı başarmıştır. Yazarın yaklaşık altmış yıllık sanat yaşamı 1938 yılında yayımlanan "Buruglar Aramızda" denemesi ile başlamıştır. 1939'da Azerbaycan Devlet Neşriyatı tarafından yayımlanan ve yazarın ilk hikayelerini içine alan "Köyden Mektuplar" adlı kitabı ile "Berlin'de Bir Gece" hikayesi yayımlanır. Emin Efendiyev, *İlyas Efendiyev'in Bibliyografyası* ve Sacide Şahbazova, *İlyas Efendiyev'in Tarihi Dramları* adlı eserlerinde yazarın ilk hikayesinin 26 Ocak 1939 yılında Edebiyat gazetesinde yayımlanan *Berlin'de Bir Gece* hikayesi olduğu konusunda aynı fikirdedirler. Fakat İlyas Efendiyev, ilk hikayesinin 1939'da İnkılap ve Medeniyet dergisinde yayımlanan *Beklenilmeyen Aşk* olduğunu belirtir. "*1939'da İnkılap ve Medeniyet Dergisinde 'Beklenilmeyen Aşk' adlı ilk hikayem yayımlandı. Bu hikâyede güzel bir kızın, görünüşü hiç de güzel olmayan fakat kabiliyetli, güzel karakterli bir genci sevmesi tasvir ediliyordu…" Köyden Mektuplar* kitabı, Yazarlar Birliği üyelerinin tamamına yakınının olumlu görüşü ile yayımlanmış bir eserdir. Yazarlar Birliği üyesi olan Sabit Rahman, yazarla ilk karşılaşmasında çok şaşırır. Çünkü okuduğu hikayelerin güzelliği ve gücü, onda yaşlı bir yazar imajı uyandırmıştır.

"*-O Köyden Mektuplar kitabının yazarıyım.*

Sabit Rahman birden çok doğal:

- *Doğru mu? Diye şaşırdı. – Sen çok gençmişsin! Ben seni yaşlı bir öğretmen zannediyordum."*

Genç bir yazar olarak edebiyat sahasına giren İlyas Efendiyev, bu sahada sadece eserleri ile değil aynı zamanda çeşitli gazete ve dergilerdeki görevleri, Azerbaycan Yazarlar Birliğinde yaptığı hizmetlerle de yer almıştır (Adıgüzel, 2010: 5-18).

Yazarın üslubu sade halkın anlayabileceği gibidir. Eserleri tüm insanlığa yöneliktir. İçerik ve tür bakımından oldukça zengin bir külliyata sahiptir. Onun eserlerinin içinde herkes kendisini bulabilir. Hayat hikâyesi, halkın duygusu, yaşadığı coğrafya, yaşadığı tarihteki tarihi olaylar eserlerine yansımıştır. Halk edebiyatı ve halkın kültürü onun eserlerinin vazgeçilmez konusudur. Çünkü o hep insanı anlatmayı sevdiğini anılarında kendisi belirtmiştir.

1945 yılında ikinci kitabı Aydınlık Geceler, 1958 yılında ise ilk romanı olan Söğütlü Ark yayımlanmıştır. Yazar bu romanda tiyatro ve hikâye yazmadaki başarısını daha geniş anlatım imkanlarına sahip roman sanatına da taşımış, roman yazma konusunda da devrin başarılı yazarlarından biri olmuştur. Yine 1958 yılında Yazarlar Birliği kâtibi seçilmiştir. Bu makam, o dönem için bir yazarın gelebileceği en iyi makamlardan biridir. İlyas Efendiyev, pek çok sayıda tiyatro eseri yazmış ve eserlerinin büyük bir kısmı sahnelenmiştir. Yazarın bu sahadaki başarısı, roman ve uzun hikayelerine de yansımıştır. Özellikle uzun hikayeleri sahnelenmeye müsait eserlerdir. Anlatım sadeliği ve diyalog zenginliği, bu hikayelere birer tiyatro eseri özelliği kazandırmıştır. İlk tiyatro eseri 1943 yılında Mehdi Hüseyin ile birlikte yazdığı *İntizar'*dır. Son tiyatro eseri ise 1994 yılında yazdığı *Hükümdar ve Kızı*'dır. Azerbaycan'ın toplumsal ve siyasi yaşamının çeşitli yönleri ile işlendiği tiyatro eserleri Azerbaycan'ın dışında da sahnelenmiştir. Emin Efendiyev, tiyatro ve dram eserlerini dikkate alarak yazarı, Azerbaycan'ın Shakespeare'i olarak tanımlamaktadır.

Yazdığı denemelerde genellikle insan yaşamını anlatıların merkezine yerleştirmiş ve çevresindeki ilginç hayat hikayelerini okuyucularına aktarmıştır. 1960-1980 yılları arası, yazarın en çok eser verdiği dönemdir (Adıgüzel, 2010: 14-18).

Sedat Adıgüzel, İlyas Efendiyev üzerine yapmış olduğu çalışmada dil ve anlatım konusundaki üslup özelliklerini şöyle sıralamıştır:

1. Yazarın anlatımında tasvir sadeliği oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Onun eserlerinde sanat kaygısıyla yapılmış ve anlatıyı boğan betimlemelere rastlamayız. Tasvirler, anlatı bütünlüğüne uygun olarak gerekli yerlerde ve gerekli şekillerde kullanılmıştır.
2. İlyas Efendiyev'in şahsi üslubunun en önemli özelliklerinden bir diğeri, halk bilimi unsurlarının tarzına yakın bir anlatım şekline sahip olmasıdır. Anlatım zenginliği olarak da halk edebiyatı ürünlerinin İlyas Efendiyev'in roman ve hikâyelerinde oldukça özel bir yeri vardır. Özelikle uzun eserleri olan Söğütlü Ark, Köprü Yapanlar, Dağlar Arasında Üç Dost romanları ile Üçatılan hikâyesinde atasözleri, deyimler, maniler, türküler anlatımına katkı katan unsurlardır.
3. İlyas Efendiyev, diyalog tekniğinin anlatıya kattığı geniş imkânlardan faydalanarak eserlerinde zengin bir anlatım özelliği yakalamıştır. Yazar, sadece roman ve hikâye yazmaz o Azerbaycan edebiyatının usta tiyatro yazarlarından biridir. Tiyatro yazmadaki başarısının kaynaklarından biri olan diyalog tekniğini kullanmadaki ustalığıdır. Böylelikle sahnelenebilecek özelliğe sahip eserler meydana getirir.
4. Yazarın eserlerinde kullandığı dilin sadeliği ve konuşma diline yakınlığı da ona ait bir üslup özelliği olarak değerlendirilebilir. Bütün eserlerinde konuşma diline yakın duru bir Azeri Türkçesi kullanmıştır.
5. İlyas Efendiyev, bazı eserlerinde kendisine özgü bir anlatım şekli oluşturmuştur. Anlatıların bakış açılarını kendi içlerinde değiştirir yani başladığı anlatıcı ve bakış açısı ile devam ettirmez. Örneğin; *Köprü Yapanlar, Dağlar Arasında Üç Dost* romanlarında görmekteyiz (Adıgüzel, 2010: 51-62).

Yazarın üslubu döneminde dikkat çekmiş Azerbaycan edebiyatına bir canlılık, farklılık katmıştır. Halkın dilinde yazması bugün 20. yüzyıl Azerbaycan Türkçesi morfoloji araştırmaları için başvuru kaynağımız olmuştur. Yazar ölümüne kadar pek çok eser vermiş ve Azerbaycan milli edebiyatı için çalışmıştır. Halkın sesi olmuştur. Yaşam hikayesi, edebiyat uğruna gösterdiği çabası onu bugün bile dillerden düşmeyen yazar haline getirmiştir. İnsanlığa umut ışığı olmuştur. Pes etmeden çabalaması, her zorluğa direnmesi onu iyi bir yazar yapmıştır. Başına gelen olaylar onun her şeyden vazgeçmesini sağlayabilirdi ama o asla vatanını bırakmamıştır. Dilinden vazgeçmemiş, insanını bırakmamış ve herkese örnek olmuştur.

3. YAZARIN ESERLERİ

3.1. Tiyatro Eserleri (Pyeslər)

1. İntizar (1940 Yıllar-Yazıcı Mehdi Hüseyin'le Birlikte Yazmıştır.)

2. İşıqlı Yollar "Işıklı Yollar" (1947)

3. Bahar Suları (1948)

4. Atayevlər Ailesi (1954)

5. Sən Həmişə Mənimləsən Yaxud Boy Çiçəyi "Sen Hep Benimlesin veya Boy Çiçeği" (1964)

6. Mənim Günahım "Benim Günahım" (1967)

7. Odlu Səhradan Gəlmiş Şeytan "Ateşli Çölden Gelmiş Şeytan"

8. On Manatlıq Lüstr "On Liralık Lüstr"

9. Bize İnan

10. Unuda Bilmirəm "Unutamıyorum"

11. Sahabeler (1968)

12. Məhv Olmuş Gündəliklər "Yok Olmuş Gündelikler" (1969)

13. Mahnı Dağlarda Qaldı "Şarkı Dağlarda Kaldı" (1971)

14. Qəribə Oğlan "Garip Oğlan" (1973)

15. Bağlardan Gelen Ses (1976)

16. Xurşidbanu Natəvan "Hurşitbanu Natevan"

17. Billur Sarayda "Kristal Sarayda"

18. Şeyx Xiyabani "Şeyh Hiyabani" (1986)

19. Bizim Qəribə Taleyimiz “Bizim Garip Talihimiz” (1988)

20. Sevgililərin Cəhənnəmdə Vüsalı “Sevgililerin Cehennemde Vüsalı” (1989)

21. Tənha İydə Ağacı “Tenha İydə Ağacı” (1991)

22. Ağıllılar və Dəlilər “Akıllılar ve Deliler” (1992)

23. Hökmdar və Qızı “Hükümdar ve Kızı” (1994)

3.2. Çocuk Hikâyeleri (Uşaq Hekayələri)

1. Ceyran Ovu “Ceylan Avı”

2. Maraqlı Hadisə "İlginç Olay"

3. Qoruqlarda “Otlaklarda”

4. Yasəmən Ağacı “Leylak Ağacı”

5. İz İlə “İz İle”

6. Ovçunun Nağılı “Avcının Masalı”

7. Zəmidə Bir Turac Səslənirdi “Tarlada Bir Turaç Seslenirdi”

3.3. Hikâyeler (Hekayələr)

1. Kənddən Məktublar “Köyden Mektuplar” Kitabından

- Qızbəz xala
- Qarımış Oğlan
- Mirzə İman
- Uxajor

2. Aydinliq Gecələr “Aydınlık Geceler” Kitabından

- Gözlənilməyən Sevgi “Beklenmeyen Sevgi”

- Apardı Sellər Saranı “Seller Saran’yı Aldı”
- Durna “Turna”
- Qəhrəman Ilə Bülbülün Nağılı “Kahraman İle Bülbülün Masalı”
- Kiçik Bir Poema “Küçük Bir Manzume”
- Qoca Tarını Çaldı “İhtiyar Tarını Çaldı”
- Yarımçıq Qalmış Portret Haqqında Mahnı “Yarım Kalmış Portre Hakkında Şarkı”
- Qarı Dağ “Kadın Dağı”

3. Hekayələr “Hikâyeler” Kitabından

- Görüş
- Gülaçar
- Su Dəyirmanı “Su Değirmeni”

4. Sən Ey Böyük Yaradan “Sen Ey Büyük Yaratan” Kitabından

- Yusif və Esfir “Yusuf ve Esfir”
- Vəzir Allahverdi Xan və Bəhlul Danəndə “Vezir Allahverdi Han ve Behlül Danende”
- Sən Ey Böyük Yaradan “Sen Ey Büyük Yaratan”
- Abidin Yuxusu “Abidin Uykusu”
- Həyatın Əbədi Ahəngi “Hayatın Sonsuz Uyumu”
- Sağsağan “Saksağan”
- İsa-Musa

5. Müxtəlif İllərin Hekayələri “Çeşitli İllerin Hikâyeleri”

- Berlində Bir Gecə “Berlin’de Bir Gece”

- Qəhrəmanımın Nişanlısı “Kahramanımın Nişanlısı”
- Balıqçılar “Balıkçılar”
- Gül Satan
- Cavan Yolçu “Genç Yolcu”
- Bahar Buludları “Bahar Bulutları”
- Xəncər “Hançer”
- Yaylaq Qonşumuz “Yaylak Komşumuz”
- Şəhərdən Gələn Ovçu “Şehirden Gelen Avcı”
- Yun Şal “Yün Atkı”
- Qırçı Və Qırmızı Çiçək “Ziftçi Ve Kırmızı Çiçek”
- Tufandan Sonra
- Səməd Vurğun Haqqında Hekayə “Samed Vurgun Hakkında Hikâye”
- Daş Hasar “Taş Çit”

3.4. Halk Anlatıları (Povestlər)

1. Kənddən Məktublar “Köyden Mektuplar” (1939)
2. Aydınlıq Gecələr “Aydınlık Geceler” (1945)
3. Toprağın Sahibi (1952)
4. Qaçaq Süleymanın Ölümü “Kaçak Süleyman'ın Ölümü”
5. Xan Qızı Gülsənubərlə Tarzən Sadıqcanın Nağılı “Han Kızı Gülsenuber’lə Tarzen Sadıkcan’ın Masalı”
6. Üçatılan (1982) (Otobiyografik eserdir.)

3.5. Romanlar

1. Söyüdlü Arx “Söğütlü Ark” (1958)

2. Körpüsalanlar “Köprü Yapanlar” (1960)

3. Geriyə Baxma, Qoca “Geriye Bakma, İhtiyar” (1980) (Otobiyografik Eserdir.)

4. Xan Çinar “Han Çınar”

5. Dağlar Arxasında Üç Dost “Dağlar Arkasında Üç Dost” (1963)

6. Sarıköynəklə Valehin Nağılı “Sarıgömlek İle Valehi’n Masalı” (1976-1978)

7. Üçatılan (1982)

(İlyas Efendiyev Fondu, 2022)

3.6. Seçilmiş Eserleri

1. Seçilmiş Eserleri (Hikayeler- Tiyatrolar), 7 Cilt, Azerneşr, Bakü, 1959.

2. Seçilmiş Eserleri, 2 Cilt, Azerneşr, Bakü, 1964-1965.

- 1. Cilt: Roman ve Hikayeler
- 2. Cilt: Hikâye ve Tiyatrolar

3. Seçilmiş Eserleri, 4 Cilt, Azerneşr, Bakü, 1969-1970-1973.

- 1.Cilt: Hikayeler
- 2. Cilt: Roman (Köprü Yapanlar), Hikâye ve Tiyatrolar.
- 3.Cilt: Roman (Dağlar Arasında Üç Dost)
- 4. Cilt: Tiyatrolar

4. Seçilmiş Eserleri, 6 Cilt, Yazıcı Neşriyyatı, Bakü, 1984.

- 1.Cilt: Hikayeler

- 2. Cilt: Roman (Köprü Yapanlar), Hikâye ve Tiyatrolar.
- 3.Cilt: Roman (Dağlar Arasında Üç Dost), Hikâye.
- 4.Cilt: Roman (Sarıgömlek ile Valeh'in Masalı)
- 5. Cilt: Roman (Geriye Bakma İhtiyar)
- 6. Cilt: Üçatılan ve Tiyatrolar

5. Seçilmiş Eserleri, 7 Cilt, Çınar- Çap, Bakü, 2002.

- 1.Cilt: Hikayeler
- 2. Cilt: Tiyatrolar
- 3.Cilt: Tiyatrolar
- 4.Cilt: Hatıralar, Hikayeler, Romanlar (Söğütlü Ark, Köprü Yapanlar)
- 5. Cilt: Romanlar (Geriye Bakma İhtiyar, Üçatılan)
- 6. Cilt: Üçatılan ve Tiyatrolar
- 7. Cilt: Makaleler

Azerbaycan'da yayımlanan birçok dergi ve gazetede yazarın hikâye, roman ve tiyatro eserlerinin tamamına yakını tefrika edilmiştir. Ayrıca İlyas Efendiyev'in, çeşitli konularda (edebi, sosyal ve siyasi) dört yüz kadar makale ve denemesi bulunmaktadır (Adıgüzel, 2010: 20-21).

4. SÖYÜDLÜ ARX ROMANI

Söğütlü Arx romanı İlyas Efendiyev'in ilk romanıdır. 1958 yılında yayımlanmıştır. Romanın baş kahramanı bir kadındır ve onun etrafında gelişen olaylar anlatılmıştır. Yazarın ilk romanı olmasına rağmen oldukça başarılı bir anlatımı vardır. Romanın ana teması bir kadının duyguları üzerine kurulmuştur. Toplumda var olan yalnız bir kadın ve onun idealleri uğruna yapmış olduğu direnişler aktarılmıştır. Erkeklerin kendilerini kadınlardan üstün görmesi ve kadının bu durum karşısındaki duyguları aktarılmıştır. Çağdaşları arasında bu

soruna değinen ilk romandır. Daha önce bu konu hakkında yazılmış roman yoktur. İlyas Efendiyev Azerbaycan Türk edebiyatına bu romanı ile konu bakımından bir zenginlik ve orijinallik getirmiştir.

Romanın ana karakteri Nuriye'dir. Yardımcı karakterler Murat, Saadet, Karanfil Bacı, Neriman, Himmet, Nazhanım'dır. Romanın kişi kadrosu köylülerlerden oluşur. Bu yüzden zengin bir kadrosu vardır fakat romanda tek bir yerde görünüp giderler. Söğütlü Arx romanı, kişisel idealler ve toplumsal değerlere sahip olma açısından farklı olarak kabul edilebilecek bir kişi kadrosuna sahiptir. Romanda zaman kronolojiktir. Fakat geçmiş anıları anlatırken romanda geriye dönüşler olur. Mekân genel olarak köy meydanı, köylülerin evi, medeniyet evi ve kütüphanedir.

Nuriye, sekiz yaşında anne ve babasını kaybetmiştir. Amcası onu yanına almıştır. Fakat amcası kötü bir insandır. Özellikle yengesi onlarla yaşadığı süre boyunca küçük kıza bir hizmetçi gibi davranmıştır. Hatta o evde dayak yemediği tek bir günü bile yoktur. Bu muameleler yüzünden yetiştirme yurduna gitmiş ve orada büyümüştür. Yani sistemin istediği doğrultuda sistem tarafından yetiştirilmiş bir kızdır. Yurtta kaldığı süre boyunca ahlaki bakımından düzgün yetiştirilmiş ve eğitim almıştır. Hayali büyük bir tiyatro sanatçısı olmaktır. Bakü Tiyatro Enstitüsünü bitirmiştir. Fakat idealini gerçekleştiremez uzak bir köye medeniyet işçisi olarak gönderilir. Köyde küçük yaşlarda sevdiği Murat ile karşılaşır. Murat, Saadet adında bir kızla evlenmiştir. Bu durum karşısında biraz hayal kırıklığı yaşar ama belli etmez. Murat ise eşiyle birbirlerini severek evlenmelerine rağmen mutsuzdur. Eşinin çekilmez kıskançlıkları onu çok bunaltıyordur. Nuriye ile eski bir dost olduklarından birbirleriyle dertleşmeye başlamışlardır. Nuriye'ye eşinden boşanmak istediğini söylemiştir. Nuriye ise kalbindeki bütün duyguları bastırarak Saadet ile boşanmalarına engel olmuştur. Bir aileyi dağılmaktan kurtarmıştır. Nuriye geçmişte yaşadığı zulümleri düşünür ve herkese yardımcı olmaya çalışır. Özellikle köydeki kız çocuklarına yaptığı yardımlarla taktirler toplamıştır. Medeniyet evine yaptığı hizmetlerle de köylünün sevdiği bir kişi olur. Onun köye gelişi kütüphaneyi ve medeniyet evini canlandırır. Konserler düzenler, istekli ve kabiliyetli gençlere kurslar verir. Köyün ona karşı duyduğu minnettarlık onun işini daha şevkle yapmasına neden olur. Kadınları küçük düşüren sözler söyleyen insanlar onun başarıları karşısında ezilir. Ayakta dik durması, her zorluğa göğüs germesi ve asla pes etmeden yoluna devam etmesi onun ideallerine kavuşmasını sağlamıştır. Kadınların toplumda görünür olmasını sağlamıştır. Gerektiğinde erkeğin yerine de geçebilecek gücü

olduğunu Nuriye çok güzel göstermiştir. Romanın sonunda ise çok sevdiği tiyatro sanatçısı olma arzusuna kavuşmuştur.

İlyas Efendiyev romanda kadının iç dünyası hakkında betimlemeler yapmıştır. Nuriye'nin yaptığı ders niteliğindeki iç konuşmalar romanı okuyan insanlara adeta ders verici niteliktedir. Bu sebeple Nuriye romanda yazarın idealize ettiği bir kahramandır. Romanda ideal kahramanın karşısına kötü kadın karakterleri koyarak toplumda her türden insan olduğunu ama hangi tarafı seçeceğimizin kararının kendi elimizde olduğunu vurgulamak istemiştir. Her şeyini kaybetmiş bir insan bile olsan her şeyi kazanmak senin elinde mesajını vererek romanı noktalamıştır. Toplumu eğitme arzusuyla yazdığı bir romandır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"SÖYÜDLÜ ARX" ROMANININ SES ve ŞEKİL BİLGİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. SES BİLGİSİ

Azerbaycan Türkçesinde 9 ünlü harf, 23 ünsüz harf vardır.

1.1. Ünlüler (Saitler)

Günümüz Azerbaycan Türkçesi alfabesinde dokuz ünlü harf bulunmaktadır. Bunlar: /a/, /e (é)/, /ə/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/.

Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde iki tane "e" sesi bulunmaktadır. "Ə ə" (açık e) ile gösterilen "e" Türkiye Türkçesinden daha açık ve geniş olarak ifade edilir. "e" ile gösterilen "é" (kapalı e) sesi ise Türkiye Türkçesine göre daha kapalı ve dar şekilde telaffuz edilir. "e" ile "i" arasında bir ses vermektedir. Kapalı e kelimelerin yalnızca ilk hecesinde bulunmaktadır: év, yerde, éşitmedim, sévir, kéçit.

Düz-Geniş: a, ə, e

Düz-Dar: ı, i

Yuvarlak-Geniş: o, ö

Yuvarlak-Dar: u, ü

Kalın: a, ı, o, u

İnce: e, ə, i, ö, ü

Azerbaycan Türkçesindeki ünlü harflerin özellikleri şöyledir:

A: Arka damak ünlüsü, geniş ve düz olarak telaffuz edilir. Bu ünlü kelimelerin her yerinde kullanılabilir; eklerde de bu ünlü yer alabilir.

- *"**A**rx**a**d**a** q**a**l**a**n bu böyük şəhəre mən v**a**xtilə necə səssiz-səmirsiz gəlmişdimsə, indi də bu şəhərdən eləcə səssiz səmirsiz çıxıb gedirdim." (SA/322/21)*

Ə: Ön damak ünlüsüdür. Geniş ve açık olarak telaffuz edilir. Bu ünlünün telaffuz edilişi Türkiye Türkçesinden daha geniş ve açıktır. Kelimenin her yerinde kullanılabilir.

- ***"Ədalət də** insaf da bizim sədrə etiraz etməyimizin tərəfində idi." (SA/430/12)*
- *"Dayım bütün həyatını bizə, biz günəylilərə sərf edib." (SA/430/13)*

E: Ön damak ünlüsüdür ve düz olarak telaffuz edilir. Bu ünlünün telaffuzu Türkiye Türkçesindeki e'den daha daha dar ve kapalıdır. Bu ünlü kelimenin birinci hecesi dışında kullanılmaz.

- *"Qulu, d**e**məli, bizim başımızdakı samandır? d**e**yə Nazxanım təhdidlə səsləndi." (SA/361/19)*
- *"Gəl g**e**dək, qızım, g**e**cdir." (SA/361/26)*

I: Arka damak ünlüsüdür, dar ve düz olarak telaffuz edilir. Kelimenin başında bulunmaz.

- *"Qərəfil. Qay**ı**d**ı**b çay içərəm, deyərək ayaqlar**ı**n**ı** yavaşca tərpətdi." (SA/377/32)*
- *"Bağ**ı**şlay**ı**n, dediniz o kitab**ı**n ad**ı** nedir?" (SA/405/30)*

İ: Ön damak ünlüsüdür, dar ve düz olarak telaffuz edilmektedir.

- *"Dax**i**lən keç**i**rd**i**y**i**m böhrandan başımı o qədər **i**t**i**rm**i**ş**i**d**i**m k**i**, bu sadə, səm**i**m**i** dostumun ürəy**i**n**i** nə cür alağımı b**i**lməd**i**m." (SA/457/1)*
- *"Yoxsa mən**i**m sözüm s**i**zə gülməl**i** gəl**i**r?" (SA/497/31)*

U: Arka damak ünlüsür, dar ve yuvarlak biçimde telaffuz edilir.

- *"Bəzən küçədən sürətlə gəlib-kəçən bir yük maşını gecənin bu y**u**x**u**l**u** sük**u**t**u**n**u** poz**u**rd**u**." (SA/374/17)*
- *"Q**u**rbağalar s**u**sm**u**ş**u**r." (SA/375/6)*

Ü: Ön damak ünlüsüdür, dar ve yuvarlak biçimde söylenir. Kelimelerin her yerinde kullanılabilir.

- *"Ş**ü**bhəsiz deyə mən q**ü**ssə ilə d**üş**nd**ü**m." (SA/431/31)*
- *"Siz artelda nə iş gör**üs**n**ü**z?" (SA/454/23)*
- *"Neçə g**ü**nd**ü**r mənim adımı çəkmirdin, d**ü**nya gözümə gör**ü**nm**ü**rd**ü**." (SA/461/30)*

O: Arka damak ünlüsür, geniş ve yuvarlak olarak söylenir. O ünlüsü Türkçe kökenli kelimelerde birinci hece dışında kullanılmaz. Eklerde de bulunmaz.

- *"Mən bütün gücümü t**o**playaraq, məktubu q**o**ynumdan çıxarıb **o**na verdim və kənardan bizi görən **o**la biləcəyi barədə düşünmədən **o**nun əlinden yapışıb." (SA/490/19)*
- ***"O**lar, **o**lar. **O** üz ki, **o**nda var, artist də **o**lar, **o** yana da keçər." (SA/512/13)*

Ö: Ön damak ünlüsüdür, geniş ve yuvarlak olarak söylenir. Ö ünlü Türkçe kökenli kelimelerde birinci hece dışında kullanılmaz. Eklerde de bulunmaz.

- *"S**ö**yüdlü arx elə s**ö**yüdlü arx olsun. S**ö**yüd **ö**zü də bir ağacdır." (SA/472/17)*
- ***"Ö**zü kimi ağıllı və g**ö**zəl qızla g**ö**rüşürük." (SA/535/17)*

1.2. Ünsüzler (Samitler)

Azerbaycan Türkçesindeki ünsüz harfler 23 tanedir: b, c, ç, d, f, g, ğ, ġ, h, x, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. Bu ünsüzlerden iki tanesi Türkiye Türkçesindeki ünsüzlerden farklıdır: x ve ġ. "x" ünsüzü gırtlaktan çıkan hırıltılı h'dir. "ġ" ünsüzü ötümlü ve süreksizdir "k" ile "g" arası bir ses telaffuz edilir. "ğ" ünsüzü daha baskın ve belirgin söylenir. Türkiye Türkçesinde ince ünlülerle birlikte bulunan ğ ünsüzü ise Azerbaycan Türkçesinde y'dir (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 105).

Azerbaycan Türkçesindeki ünsüzler özelliklerine göre şöyle gösterilir:

Tablo 3: Azerbaycan Türkçesinde Ünsüzler

Tonlu (Sedalı, Ötümlü)				**Tonsuz (Sedasız, Ötümsüz)**		
	Sürekli		**Süreksiz**	**Sürekli**		**Süreksiz**
	Sızıcı	**Akıcı**		**Sızıcı**	**Akıcı**	
Dudak		m	b			p
Diş-Dudak	v			f		
Diş	z	n	d	s		t
Damak-Diş	j		c	ş		ç
Ön Damak		l,r,y	g			k
Arka Damak	ğ		ġ	h		
Gırtlak				x		

(Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 178)

1.3. Ünlü Uyumları

1.3.1. Kalınlık- İncelik Uyumu (Büyük Ünlü Uyumu)

Büyük ünlü uyumu, yalın kelimeler veya eklerle uzatılmış Türkçe kelimelerde, ilk hecede yer alan ünlünün taşıdığı kalınlık-incelik durumunun diğer hecelerde de devam etmesi kuralıdır. Azerbaycan Türkçesinde bu kural oldukça sağlamdır. Fakat yabancı dillerden alınan kelimelerde bu kural tam olmayabilir.

- *"Üzü bəri baxan dağlar, menim sizdə nəyim qaldı?" (SA/321/21)*
- *"Ara-sıra dayanıb nəfəsimi dərib yenə də yoluma davam edirdim." (SA/324/5)*
- *"Mən Güney qışlağa gələn gündən Muradın, nə isə, gizli bir dərdi olduğunu hiss eləmişdim." (SA/393/31)*

1.3.2. Düzlük- Yuvarlaklık Uyumu (Küçük Ünlü Uyumu)

Küçük ünlü uyumu, kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin düzlük ve yuvarlak durumuna göre onu takip eden diğer hecelerdeki ünlülerin, eğer kelimenin ilk hecesi düz ünlüyse düz, yuvarlak ünlüyse dar yuvarlak veya geniş düz olarak devam etmesi kuralıdır. Azerbaycan Türkçesinde bu kural tamdır. Yabancı kelimelerde bu uyum aranmaz.

- *"Nazxanım bacının evi yerdən tikilmiş iki balaca qəşəng otaqdan ibarət idi." (SA/353/26)*
- *"O bu sözü elə pıçıldadı ki elə bil, gənc və sağlam sinəsindən od qopdu." (SA/432/33)*
- *"Bizim mədəniyyət evində hər şey var, dedim, tar, qaval, piano, çalan, oxuyan, gözəl-gözəl kitablar." (SA/453/33)*
- *"Bu cümlələri yazdıqca, elə bil, ürəyimə yüzlərlə buz kimi soyuq iynələr sancırdılar." (SA/487/31)*
- *"Sabah bizə gəlin. Evdə tək olacağam." (SA/503/32)*

1.4. Ünsüz Uyumsuzluğu

Azerbaycan Türkçesinde ünsüz uyumu vardır fakat tam değildir. Ötümsüz ünsüzlerden sonra ötümsüz ünsüz, ötümlü ünsüzlerden sonra ötümlü ünsüzlerin gelmesine ünsüz uyumu

denir. Fakat ünsüz uyumu sağlam değildir. Özellikle ç ve d ünsüzlerle başlayan eklerin ünsüz uyuma girmediği dikkat çeker. Bu da Azerbaycan Türkçesinin bir özelliğidir.

- *"Uzaqdan gələn motor səsi eşitdim." (SA/324/28)*
- *"Onun üstündəki adam, məni görəndə saxlayıb yerə düşdü." (SA/324/32)*
- *"Ancaq axı hamısında imi kimi yazan tapmaq çətindir." (SA/368/33)*
- *"Maşın Quzey qışlağa yaxınlaşmaqda idi." (SA/384/9)*
- *"Mən ki, bir pis işdən görməmişdim." (SA/442/30)*
- *"Baxıb xəfifcə gülümsədi." (SA/332/6)*

1.5. Ünlü Değişmeleri

1.5.1. İncelme

Azerbaycan Türkçesinde bulunan ve Arapça/ Farsçadan dile giren bazı kelimelerde kısa ve kalın ünlüler incelmektedir. Bu değişim Azerbaycan Türkçesinin en belirgin ses özeliklerinden biridir.

a>ə

- *"Gəncliyin qəribə xəyalları mənə şirin vədlər verirdi." (SA/322/18)*
- *"Mən fikrimin ardını davam etdirməyərək qərbə axşam Quzey qışlağın işıqları gələn tərəfə baxdım." (SA/340/16)*
- *"Lakin mən qəlbimin səsini dinləmək istəyirem." (SA/359/15)*
- *"Böyük vətən müharibəsində podpolkovnik rütbəsində alaya komanda etdiyi zaman həlak olmuştu." (SA/373/12)*
- *"Lap uşaqlıqdan mən həyatın əzab və məşəqqetləri içində daha canlı, daha ləyəqətli görünən qəhrəmanları sevərdim." (SA/369/30)*

ı>i

Azerbaycan Türkçesinde kelime başlarında "ı" ünlüsü yer almaz (bu durum Azerbaycan Türkçesinin karakteristik bir özelliğidir); genellikle Türkçe kelimelerin başındaki ı ünlüsü, i ünlüsüne döner. Hatta kelime başında ve dar bir ünlüden önce gelen y'ler de Azerbaycan Türkçesinde düşmektedir. Bunun sonucunda kelimelerin başında kalan ı ünlüleri de i ünlüsüne döner (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 179).

- *“Gecə burada ilandan qorxmursunuz?” (SA/448/33)*
- *“Nəriman əminin yaraşıqlı sifəti isə, indi mənə həddindən artıq kobud görünürdü.” (SA/422/1)*
- *“Səhərin parlaq işığı içinde yalnız bir-iki binanın ağardığını seçmək olurdu.” (SA/340/17)*
- *“Lap uşaqlıqdan həmişə qismetimə düşən kiçik bir seadət qığılcımı.” (SA/388/11)*

1.5.2. Kalınlaşma

Azerbaycan Türkçesinde daha çok alınma kelimelerdeki ince ünlülerde kalınlaşma görülür. Eski Türkçede kalın yazılan bazı kelimelerde Azerbaycan Türkçesinde orijinalliğini korumuştur. Bu özellik Azerbaycan Türkçesinin belirgin ses olaylarından biridir.

- *“Qorxmuş halda dönüb Quluya, sonra yenə şəklə baxdım.” (SA/385/17)*
- *“Kərəm ona sataşır, Pirerdi isə, bəzən tutarlı cavablar verir, bəzən də gurultulu qəhgəhələr altında qıpqırmızı pörterek pərt olub özündən çıxırdı.” (SA/442/7)*
- *“Bitdi avara gəzmək.” (SA/345/24)*
- *“İl yağıntılı keçdiyindən, mayın qurtarmasına baxmayaraq, düzlər yamyaşıl idi.” (SA/332/21)*

1.5.3. Genişleme

Azerbaycan Türkçesinde dar ünlülerin (ı, i, u, ü) geniş ünlülere (a, e, ə, o, ö) dönüşmesi olayına genişleme denir. Azerbaycan Türkçesinde birçok kelimede bu durum karşımıza çıkmaktadır.

i>e

- *“Mən heç bir zaman ağlamamışam.” (SA/322/13)*
- *“Bütün əzası təndürüst olan, zövklə geyinməyi bacaran bu yaraşıqlı, sağlam oğlanı kim belə iyrenc hala salmışdır?” (SA/368/1)*
- *“Ata vaxtında sizin sözünüzə əhəmiyyət verməyib atını səyirdib gədib, oğlu ehtiyac ucundan minnətə gəlib.” (SA/424/5)*
- *“Deməli, Kərəmə etibar eləmirsən?” (SA/429/4)*
- *“Etiraz etmədim.” (SA/331/32)*

i>ə

- *"Bitdi çox çəmən gəzmək." (SA/401/21)*
- *"Bir qədər susduqdan snra əlavə etdi." (SA/384/4)*
- *"Yorğun təbiətdə də yoxdursa əlac, kömek." (SA/436/11)*
- *"Nəhayət, mən də ondan soruşdum." (SA/332/3)*

u, ü> o, ö

- *"Məcnunun eşqini unudana qədər möhlət versin." (SA/404/32)*
- *"Ona hörmət borcumuzdur." (SA/387/8)*
- *"Kərəmin dodağı qaçdı." (SA/427/29)*
- *"Dün gecə mən röyada edirkən ah-zar." (SA/371/23)*
- *"Hansı şöbəsinə?" (SA/338/13)*

1.5.4. Ünlü Daralması

Azerbaycan Türkçesinde a-e> i ve o> u-ü değişmeleri mevcuttur. Bu değişime ünlü daralması denir. Hem Türkçe hem de alınma kelimelerde bu ses olayına rastlamaktayız.

o>u-ü

- *"Xoruzlar daha banlamır." (SA/375/6)*
- *"Nə üçün üzr istəyirsiniz, siz məndən hər şeyi soruşa bilərsiniz." (SA/439/11)*
- *"Əlindəki buğum buğum çubuğu Nazxanımdan çəkdi." (SA/356/19)*

e>i

- *"Mən həyatda da bütün düymələri öz yərində olan, plakat kimi cansıxıcı adamlarla nifrət edirəm." (SA/370/2)*
- *"Murad xəfifcə gülümsəyib, Qulula işarə ilə mənə göz vurdu və papiros götürüp cibinə qoyaq ayağa qajxdı." (SA/392/1)*
- *"Qulu məşqlərdə müntəzəm iştirak edirdi." (SA/415/32)*

1.5.5. Ünlü Yuvarlaklaşması

Ünlü yuvarlaklaşması, Azerbaycan Türkçesinin özellikle b, p, m, f, v ünsüzlerinin etkisiyle a> o-ö, e> o-ö, ı>u, i>ü değişimleri ortaya çıkar. Azerbaycan Türkçesinde görülen

ses olayı hem Türkçe kelimelerde hem de yabancı dillerden alınma kelimelerde görülmektedir.

a> o-ö

- *"Elə bil, ana pələng, balasını əlindən almaq istəyən ovçunun üzərinə sıçramağa hazırlaşırdı."(SA/498/18)*
- *"Mən qaranlıqda, yarpızların arasında yerə çökərək ovuçlarımı su ilə doldurub üzümə vurdum."(SA/483/2)*
- *"Eybi yoxdur, əşi, birtəhər sovuşdurarıq." (SA/491/18)*

e> o-ö

- *"Zövkle geyinməyi bacaran bu yaraşıqlı, sağlam oğlanı kim belə iğrenç hala salmıştır?" (SA/368/1)*
- *"Hər anı menim üçün bihuşedici dərəcədə gözel və yeni olan bir aləmə sövk edirdi." (SA/332/16)*
- *"Muradla çəhrayı novruz şərabı içirdi." (SA/390/4)*
- *"Fövqəladə bir hadise baş verəcəkdi." (SA/423/20)*

ı> u-ü

- *"Buraxılış imtahanlarından bir neçə gün sonra bizi Mədəniyyet Nazirliyinə çağırdılar." (SA/320/18)*
- *"Bu zaman Qulu fürsət tapıb bizi salamladı." (SA/459/29)*

i> u-ü

- *"Elə bu anda yanımdakı iri böyürtken kolundan bir tülkü çıxaraq düzlərə sarı götürüldü." (SA/324/11)*

1.5.6. Düzleşme

Azerbaycan Türkçesinde yuvarlak ünlüler "o, ö, u, ü" düz ünlülere "a, e, ı, i" dönüşebilir. Bu ses olayına ise ünlü düzleşmesi denilmektedir.

ü>i

- *"Birdən bu kiçik hadisə nə üçünsəxəyalımı çəkib insanların hələ yer üzündə yaşamadığı zamanlara apardı." (SA/324/14)*
- *"Çünki mədəniyyet evinin müdiri sizsiniz." (SA/417/22)*

u>ı-i

- *"Mən qayğısız bir görünüş alaraq qarşı divara vurulmuş xalıyı baxdım." (SA/385/23)*

1.6. Ünlü Düşmesi

Azerbaycan Türkçesinde iki heceli bazı kelimeler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında kelimenin ikinci hecesindeki dar ünlüler düşebilir. Bu olaya ünlü düşmesi adı verilir. Bazı kelimelerde de söyleyiş kolaylığı sağlamak için kelimeden ünlü harf düşmüştür.

- *"Bizim ağlımızın dərk edə bilməyəcəği əbədi bir boşluq bir intəhasızlıq var." (SA/324/27)*
- *"Çevrilib tələsik addımlarla içəri girdim." (SA/379/12)*
- *"Söyüdlü arxın təması ipək kəlağayı kimi xəfif və yumşaq idi." (SA/382/4)*
- *"Biz çörəyi burnumuza qulağımıza yemirik ha." (SA/394/11)*

1.7. Ünlü Türemesi

Bazı yabancı dilden alınma kelimelerde (özellikle Arapça) iki ünsüz arasında ünlü türemesi meydana gelir. Çünkü Türkçe kelimelerde iki ünsüz yan yana gelemeyeceği için kelimeyi Türkçeleştirmişizdir.

- *"Bayaq onun hərəkətlərinə fikir verdin?" (SA/393/8)*

1.8. Ünsüz Değişmeleri

- Eski Türkçede bulunan kelime başındaki k ünsüzleri Azerbaycan Türkçesinde g- olmuştur:

EAT	**AT**
Kel-	Gəl-
Kör-	Gör-
Köz	göz

- Eski Türkçede bulunan tek heceli kelimeler ve içerisinde ince ünlü bulunan kelimelerin sonundaki k ünsüzü, Azerbaycan Türkçesinde çoğunlukla y- ünsüzüne dönüşmüştür.

k> y

- *"Düşmənlərin açığına ulduz qayırıb buraxıb göye." (SA/360/28)*

- Azerbaycan Türkçesinde ünsüzlerin en belirgin özelliklerinden biri **b, c, d, g** yumuşak ünsüzlerinin kullanılıyor olmasıdır.
  - *"Ay işığında şəvə kimi parlayan iri qara gözlərini görərkən diksindim." (SA/325/4)*
  - *"Mən ondan kəndlərinin adını soruşmağı unutdum." (SA/332/10)*
  - *"Tez yatmaq daş kimi ağır yuxuya getmək istəyirdim." (SA/339/1)*
  - *"Yenicə doğan günəş ağacların baş tərəfini işıqlandırmışdı." (SA/340/4)*
  - *"Qulu bizim üçün kabab bişirip gətirir və arabir də macal tapıb Muradla içirdi". (SA/390/3)*

g-ğ>y

- *"Səriyyə dəyirmançı Kərim dayının qızıdır." (SA/353/4)*
- *"Buz kimi soyuq iynələr sancırdılar." (SA/487/32)*
- *"İndi odu-budu halı özüylə deyil." (SA/393/18)*

b>m

- *"Elə bil, min ildir ki mən sənin səsindəki nəcibliyə arxalanıram." (SA/333/27)*
- *"Bunun qoluna bir göz muncuğundan zaddan bağla." (SA/380/24)*

k>q

- *"Çıraq kişi atasının adını qoyub." (SA/380/33)*
- *"Hərdən qoca qadınlar ve uşaqlar görünürdüler." (SA/381/34)*

t>d

- *“Tez yatmaq daş kimi ağır yuxuya getmək istəyirdim.” (SA/339/1)*
- *“Buludlar tələsirlərmiş kimi aşağılara üfüqe doğru sürətlə uzaqlaşırdı.” (SA/335/16)*
- *“Hərəkətləri duzlu və təbii idi.” (SA/407/9)*
- *“Çayınıza süd tökümmü?” (SA/378/24)*

v>y

- *“O darvazanı döydü.” (SA/327/18)*
- *“Nazxanım toyuqları, üzərinə balqabaq tağları qalxmış alçaq çəpərin kölgəsində dayanıb ağızlarını açmışdılar.” (SA/381/32)*

1.9. Yer Değiştirme (Göçüşme- Metatez)

Kelimelerdeki bazı ünsüzlerin yer değiştirmesi olayıdır. Ağızlarda meydana gelen söyleyiş kolaylığı sağlayan bu olay Azerbaycan Türkçesinde pek çok kelimede görülmektedir.

- *“Sanki qurbağaların hayküyünü dinləyən arxa çatıp körpünü keçdik.” (SA/326/19)*
- *“Buranın da ki torpağını bilirsən.” (SA/343/22)*

1.10. Ünsüz İkizleşmesi

Azerbaycan Türkçesinde bazı kelimelerde ünsüz ikizleşmesi vardır. Sayılarda ve özellikle “d, q” ünsüzlerinde ikizleşme görülmektedir.

- *“Qulu, Qulu saqqal da qoyacaqsan?” (SA/396/21)*
- *“Doqquzdan bölsələr, sevinərsiniz.” (SA/363/16)*
- *“Elə olurdu ki, birdən yeddi-səkkiz gün yataqdan qalxa bilmirdim.” (SA/337/5)*

1.11. “h-” Türemesi

- *“İnişib təşəbbüs qaldırdınız ki hamam tikək hələ hörgüsü bir arşın qalxmayıb.” (SA/344/3)*
- *“Hörümçək isə yavaş-yavaş üzüaşağı sallanır.” (SA/375/7)*

1.12. Ünsüz Düşmesi

Azerbaycan Türkçesinde kelimelerin başındaki dar ünlülerden (ı, i, u, ü) önce gelen bazı "y" ünsüzleri Azerbaycan Türkçesinde düşmüştür. Y ünsüzünden sonraki ı ünlüsü ise çoğu zaman i ünlüsüne dönmüştür.

y> Ø

- *"Gecə burada ilandan qorxmursunuz?" (SA/448/33)*
- *"Eh, dedi ürəyim birtəhər oldu." (SA/353/3)*
- *"Mən arxın duru suyu ilə üzümü yuyub sərinledim." (SA/353/32)*
- *"Gecələr Söyüdlü arxa ulduzlar çiməcək." (SA/450/3)*
- *"Amma qırx ildir yazır, heç qurtarmır." (SA/347/33)*

2. ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. Çekim Ekleri (Sözdəyişdiri Şəkilçilər)

2.1.1. İsim Çekim Ekleri

2.1.1.1. Çokluk Eki (İsimlərin Kəmiyyəti)

Azerbaycan Türkçesinin çokluk eki **"-lAr"**dır. İsim soylu sözcükleri çoğul yapar.

- *"Qurbağalar səslenirdilər." (SA/446/15)*
- *"Konsertlərdə çıxıb oynayarsınız, sizdə gözəl istedad var." (SA/454/15)*
- *"Sonra güneylilərin acığı tutar." (SA/455/8)*
- *"Səslər bir-birinə qarışdı." (SA/403/7)*

2.1.1.2. İyelik Ekleri (İsmin Mənsubiyyet Kategoriyası)

Teklik ve çokluk 1. Ve 2. Şahıs iyelik ekleri, ünlü ile biten isimlere doğrudan doğruya gelir, ünsüzle bitenlere ise araya bir **"-I-, -U-"** bağlayıcı ünlü girer. Teklik 3. Şahıs iyelik eki ise ünsüzle biten isimlerden sonra **+U, +I**; ünlü ile bitenlerden sonra ise **+sI, +sU** şeklinde getirilir (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 193-194).

İyelik ekleri isimlere eklenerek kendinden önceki isim ile bağlantı kurar, sahiplik anlamı katmaktadır. Türkiye Türkçesi ile aynıdır.

Tablo halinde iyelik eklerini şöyle gösterebiliriz:

Tablo 4: İyelik Ekleri

	TEKLİK ŞAHIS	**ÇOKLUK ŞAHIS**
1. ŞAHIS	+(I)m, +(U)m	+(I)mIz, +(U)mUz
2. ŞAHIS	+(I)n, +(U)n	+(I)nIz, +(U)nUz
3. ŞAHIS	+I, +U, +sI, +sU	+lArI

- **1.T.Ş.E.** "*Mən Güney qışlaqdan çıxandan bəri həyatımın bu kədərli sərgüzəşti haqqında kimsəyə bir söz deməmişəm." (SA/320/1)*
- **2.T.Ş.E.** "*Axşamlar yalnız cavanlar deyil, yaşlı kişilər də axışıb mədəniyyət evinə gəlir." (SA/441/7)*
- **3.T.Ş.E.** "*Qırmızı yanaqlı çöhrəsine gümrah və cəsur görkəm verirdi." (SA/327/29)*
- **1.Ç.Ş.E.** "*Bizim ilk artistlərimiz səhnəyə çıxdılar." (SA/404/13)*
- **2.Ç.Ş.E**. "*Ə adam uşağısınız, mədəniyyətiniz olsun!" (SA/403/10)*
- **3.Ç.Ş.E.** "*Bu, ucaboylu, gözləri yaranışından sürməli bir qadın idi." (SA/400/7)*

2.1.1.3. Hal Ekleri (Hal Kateqoriyası)

Tablo 5: Hal Ekleri

YALIN HÂL	Ø
İLGİ HÂLİ	+nIn, +nUn
YÜKLEME HÂLİ	+I, +U, +nI, +nU
YÖNELME HÂLİ	+A, +yA
BULUNMA HÂLİ	+dA
AYRILMA HÂLİ	+dAn
EŞİTLİK HÂLİ	+cA
VASITA HÂLİ	+(y)lA

2.1.1.3.1. Yalın Hal (Adlıq Hal)

İsmin yalın hali, cümlede anlam ilişkisi açışından herhangi bir kelimeye bağlı olmadığı haldir. Diğer durum biçimbirimlerden herhangi birini almamıştır. Yalın durum sıfır biçimbirimle gösterilmektedir.

- *"Kitab oxuyan kimdir?" (SA/350/15)*
- *"Arvad yenə də bir şey başa düşmədi." (SA/400/30)*

2.1.1.3.2. İlgi Hali (Yiyəlik Hal)

İsmin ilgi hali, ünsüzle biten kelimelerden sonra **+In/ +Un** şeklinde; ünlü ile biten kelimelerden sonra ise **+nIn/ +nUn** şeklinde kelimeye gelir. İlgi hali eki almış olan bir isim "kimin, nəyin ya da haranın" gibi sorulara cevap verir.

- *"Bir çox mədəniyyət evlərinin ağzıbağlı qaldı." (SA/320/21)*
- *"Mən onun keçmişlərə toxunmasını istəmirdim." (SA/331/27)*
- *"İmi ilə Ciminin, gah da Nəriman əminin üzünə zillənirdi." (SA/344/13)*

2.1.1.3.3. Yükleme Hali (Təsirlik Hal)

Yükleme eki hali Azerbaycan Türkçesinde ünsüzle biten eklerden sonra **+I/ +U** şeklinde göterilir. Fakat ilgi hali eki ünlüyle biten isimlerden sonra **+nI/ +nU** şeklindedir. İsmin yükleme halini almış olan isim "kimi, nəyi veya haranı" gibi sorulara cevap verir.

- *"Məqalə bizim mədəniyyət evi haqqında idi." (SA/518/31)*
- *"Vallah, kişi qızı imişsən." (SA/525/31)*
- *"Murad papirosunu tulladı." (SA/522/20)*

2.1.1.3.4. Yönelme Hali (Yönlük Hal)

Yönelme hali eki Azerbaycan Türkçesinde, ünsüzle biten kelimelerden sonra **+A**; ünlü bir harfle biten isimlerden sonra ise araya "y" yardımcı ünsüzünü alarak **+(y)A** biçiminde kullanılmıştır. Yönelme hali almış olan isim "kimə, nəyə veya haraya" gibi sorulara cevap vermektedir.

- *"Təqsir özündə olub, bir teleqramdan-zaddan vursaydı, nəinki stansiyaya, lap Bakıya maşın göndərərdim." (SA/328/27)*
- *"Burjuaziya qalığıdır,-deyib Nazxanımı dilə tuturdu."(SA/493/11)*
- *"Bilaixtiyar ürəyimdə ev sahibinə "afərin" dedim." (SA/505/31)*

2.1.1.3.5. Bulunma Hali (Yerlik Hal)

Azerbaycan Türkçesinde bulunma hali isime **+dA** eki getirilerek yapılır. Tonsuz şekilleri ise bulunmamaktadır. İsim, bulunma halinde "kimdə, nədə, harada" sorularına cevap olur.

- *"Mən dünyada misli görünməmiş bir axmaqlıq etmirəmmi?" (SA/491/6)*
- *"Siz məni yolda görəndə tanıdınız?" (SA/327/9)*
- *"İndi kimsəsiz bir qızın bu yad otaqda ən əziz arzulundan əbədi olaraq ayrılmaq məcburiyyətində qaldığını hiss etməsi çox kədərlidir." (SA/339/27)*

2.1.1.3.6. Ayrılma Hali (Çıxışlıq Hali)

Ayrılma hali eki, Azerbaycan Türkçesinde **+dAn** eki ile yapılır. Bulunma halinde olduğu gibi ekin tonsuz şekilleri yoktur. Bu durum Azerbaycan Türkçesinin bir özelliğidir. Bu haldeki isim "kimdən, nədən veya haradan" sorularına cevap verir.

- *"Gültəkinin sözlərindən, harəkətlərindən heç yadınızda qalanı var mı?" (SA/527/25)*
- *"Pəncərədən düşən ay işığı səhnəni işıqlandırdığı üçün çıraqları yandırmadıq." (SA/434/12)*
- *"Gecə burada ilandan qorxmursunuz?" (SA/448/33)*

2.1.1.3.7. Eşitlik Hali

Azerbaycan Türkçesinde eşitlik hali geldiği kelimenin ya da cümlenin başka bir ögesi arasında kendisine eşitlik ilişkisi kurar. Eşitlik hali **+cA** ekiyle karşılanır. Ekin tonsuz şekilleri yoktur.

- *"Murada baxıb xəfifcə gülümsədi." (SA/332/6)*
- *"Saatlarca yataqxananın pəmcərəsi qabağında oturub gözümü küçəyə dikdim." (SA/336/28)*
- *"Məncə həqiqi sənətkarın fırçasından heç bir zaman quru müqevva çıxmaz." (SA/370/15)*
- *"Səncə Söyüdlü arxın Quzey qışlağa qədər çəkilməsinə güneylilər razı olarlar?" (SA/417/31)*

2.1.1.3.8. Vasıta- Birliktelik Hali (Birgəlik Hali)

İsmin belirttiği varlık ve nesnenin fiildeki oluş ve kılışta "vasıta" olarak kullanıldığını veya "birliktelik" ifade ettiğini gösterir. Azerbaycan Türkçesinde vasıta/araç durum hali eki **+(y)la** ile gösterilir. Kullanılan bu ek, Türkiye Türkçesindeki gibi "ile" edatının ekleşmesiyle oluşmuştur.

Eski Türkçede **+In/ +Un** vasıta halieki, bugün canlı kullanımını yitirmiştir fakat Azerbaycan Türkçesinde bazı kelimelerde görülür: yazın "ilkbaharda, ilkbahar zamanı", üçün "için", ilkin "ilk olarak, ilk defa".

- *"Yelli gədikdə qaçaq Əsədullayla necə atışdı." (SA/348/5)*
- *"Mən, ağabəyim bacıyla tək qaldık." (SA/392/24)*
- *"Lakin onun mənə çox diqqətlə nəzər saldığını hiss edərək qeyri-ixtiyari başımı qaldırdıq." (SA/326/31)*

2.1.1.4. Aitlik Eki

İyelik veya aitlik bildiren eklerden biri de **+kI** ekidir. Bu ek isim kök ve gövdelerine doğrudan doğruya geldiği gibi, isimlerin hal bildiren durumlarından sonra da gelebilir.

- *"Qəlbimdəki yara için-için sızlasa da, üstü köz bağlayır." (SA/463/29)*
- *"Adam deyilik? -deyə bir kişi yanındakı cavandan soruşdu." (SA/427/9)*

2.1.1.5. İsimlerde Soru Eki

Azerbaycan Türkçesinde isim soylu sözcüklerin ve eylemlerin devamına **+mI[4]** soru biçimbiriminin getirilmesiyle soru işlevi gerçekleştirilir. Azerbaycan Türkçesinde **+mI[4]** biçimbirimi kullanıldığı sözcükler bitişik yazılır, sadece da/de bağlacıyla bitişik yazılmaz (Alan, 2021: 22).

- *"O, kimi nəzərdə tuturdu? Özünümü? Mənimi?" (SA/438/32)*
- *"Lakin ela böyükmü?" (SA/496/7)*

2.1.1.6. İsimlerde Bildirme (Ek-Fiil)

Bildirme biçimbiriminin temel işlevi, ad tümcelerinde yüklemleştirici olmasının yanında bir nesne veya durumun varlığını ya da yokluğunu da bildirmesidir. Azerbaycan Türkçesinde bildirme, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **+i-** yardımcı eylemi ile yapılmaktadır. Bildirme işlevli yapılar sadece şimdiki/ geniş zaman değil ayrıca bilinen geçmiş zaman (idi), dolaylı geçmiş zaman (imiş) ve şart (isə) ile de çekimlenmektedir (Alan, 2021: 20).

Tablo 6: Bildirme Çekimi

KİŞİ		Şimdiki/ Geniş Zaman	Bilinen (Görülen) Geçmiş Zaman	Dolaylı (Öğrenilen) Geçmiş Zaman	Şart
TEKLİK	1.	+Am	+(y)dI^{4}m	+(y)mI^{4}şAm	+sAm
	2.	+sAn	+(y)dI^{4}n	+(y)mI^{4}şsAn	+sAn
	3.	+dI^{4}r	+(y)dI^4	+(y)mI^{4}ş	+sA
ÇOKLUK	1.	+I^{4}K	+(y)dI^{4}K	+(y)mI^{4}şI^{4}K	+sAK
	2.	+sI^{4}nI^{4}z	+(y)dI^{4}nI^{4}z	+(y)mI^{4}şsI^{4}nI^{4}z	+sAnIz
	3.	+dI^{4}rlAr	+(y)dI^{4}lAr	+(y)mI^{4}şlAr	+sAlAr

2.1.1.6.1. Şimdiki Geniş Zaman Kipi

- **1.T.Ş.E.** "*Əziz dostlarIm, dedİm, mən sizin hamınızdan yerdən göyəcən razıyam." (SA/531/27)*
- **2.T.Ş.E.** "*Hə deməli artistsən." (SA/328/21)*
- **3.T.Ş.E.** "*Demək o evlidir." (SA/338/29)*
- **1.Ç.Ş.E.** "*Biz bir camaatıq." (SA/455/12)*
- **2.Ç.Ş.E.** "*Siz deyəsən işləri böyütmək fikrindəsiniz." (SA/409/13)*
- **3.Ç.Ş.E.** "*Ələsgər dayı ilə arvadı Güllü xala bizim yataqxananın xidmətçiləridirlər." (SA/358/4)*

2.1.1.6.2. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

- **1.T.Ş.E.** "*Alxanlı sovetliyindəydim." (SA/364/15)*
- **2.Ç.Ş.E.** İncelenen metinde örnek bulunamamıştır.
- **3.T.Ş.E.** "*Lakin Qulunun zarafatlıq halı yox idi." (SA/365/22)*
- **1.Ç.Ş.E.** "*Biz qızlar nə yaman xudpəsəndik." (SA/418/28)*
- **2.Ç.Ş.E.** "*Siz onsuz da yaxşı idiniz." (SA/532/14)*
- **3.Ç.Ş.E. "***Yəqinki, dost idilər." (SA/364/7)*

2.1.1.6.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

- **1.T.Ş.E.** İncelenen metinde örneği yoktur.
- **2.T.Ş.E.** "*Vallah, kişi qızı imişsən." (SA/525/31)*
- **3.T.Ş.E.** "*Deyirdilər Bakıda bir nazir müavini onun dərdindən dəli- divanəymiş." (SA/446/8)*
- **1.Ç.Ş.E.** İncelenen metinde örneği yoktur.
- **2.Ç.Ş.E.** "*Görünür yaxşı dost imişsiniz." (SA/437/30)*
- **3.Ç.Ş.E.** İncelenen metinde örneği yoktur.

2.1.1.6.4. Şart Kipi

- **1.T.Ş.E.** "*Məgər, mən pisəm." (SA/454/20)*
- **2.T.Ş.E.** "*Dünya görmüş kişisən." (SA/364/33)*
- **3.T.Ş.E.** "*Nə isə." (SA/374/8)*
- **1.Ç.Ş.E.** İncelenen metinde örneği yoktur.
- **2.Ç.Ş.E.** İncelenen metinde örneği yoktur.
- **3.Ç.Ş.E.** İncelenen metinde örneği yoktur.

2.1.1.6.5. Ek Fiilde Olumsuzluk

Azerbaycan Türkçesinde ek-fiilin olumsuz şekli deyil (değil) kelimesiyle yapılır.

- Şimdiki/ geniş zaman: Yaxşı deyiləm, yaxşı deyilsən, yaxşı deyil, yaxşı deyilik, yaxşı deyilsiniz, yaxşı deyillər.
- Görülen geçmiş zaman: Yaxşı deyildim, yaxşı deyildin, yaxşı deyildi, yaxşi deyildik, yaxşı deyildiniz, yaxşı deyildilər.
- Öğrenilen geçmiş zaman: Yaxşı deyilmişəm, yaxşı deyilmişən, yaxşı deyilmiş, yaxşı deyilmişik, yaxşı deyilmişsiniz, yaxşı deyilmişlər.
- Şart: Yaxşı deyilsəm, yaxşı deyilsən, yaxşı deyilsə, yaxşı deyilsək, yaxşı deyilsəniz, yaxşı deyilsələr (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 198).

2.1.2. Fiil Çekim Ekleri

2.1.2.1. Şahıs Ekleri

Fiil çekimlerinde şahsı gösteren eklerdir. Azerbaycan Türkçesindeki şahıs eklerinin gösterilişi aşağıdaki gibidir:

Tablo 7: Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

ZAMİR KÖKENLİ ŞAHIS EKLERİ		
TEKLİK	1. şahıs	-Am
	2. şahıs	-sAn
	3. şahıs	Ø
ÇOKLUK	1. şahıs	-Iq, -ik, -uq, -ük
	2. şahıs	-sİnİz, sİz
	3. şahıs	-lAr

Öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, gereklilik ve istek kiplerinin çekimin*əg*de kullanılır.

- **1.T.Ş.E. "***Mər mən qonaq gəlmişəm".* ***(SA/506/26)***
- **2.T.Ş.E.** "*Bizi artist elədin, indi başsız qoyub gedirsən." (SA/530/34)*
- **3.T.Ş.E.** *Ø*
- **1.Ç.Ş.E. "***Biz gərək həmişə camaatla yaxın əlagə saxlayaq." (SA/474/33)*
- **2.Ç.Ş.E. "***Hümməti dəyirsiniz?" (SA/343/27)*
- **3.Ç.Ş.E. "***Onlar bizimkilərdən də yaxşı evlər tikəcəklər." (SA/458/32)*

Tablo 8: İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

İYELİK KÖKENLİ ŞAHIS EKLERİ		
TEKLİK	1. şahıs	-m
	2. şahıs	-n
	3. şahıs	Ø
ÇOKLUK	1. şahıs	-k, -q
	2. şahıs	-nIz, -uz, -üz, -z
	3. şahıs	-lAr

Görülen geçmiş zaman eki ve şart kiplerinin çekiminde kullanılır.

- **1.T.Ş.E. "***Mən yeni mahnılar çalıb-oxudum." (SA/531/11)*
- **2.T.Ş.E. "***Əşi heç olmasa bir stəkan çay içəydin." (SA/377/25)*
- **3.T.Ş.E.** Ø
- **1.Ç.Ş.E. "***Kitabxananı düzəltdik." (SA/395/5)*
- **2.Ç.Ş.E. "***Siz mənə cavab verməyi də lazım bilmədiniz." (SA/490/17)*
- **3.Ç.Ş.E. "***Məni onlardan alıb uşaq evinə vedilər." (SA/330/18)*

Tablo 9: Emir Şahıs Ekleri

EMİR ŞAHIS EKLERİ		
TEKLİK	1. şahıs	-Im
	2. şahıs	Ø
	3. şahıs	-sIn
ÇOKLUK	1. şahıs	-Aq
	2. şahıs	-In
	3. şahıs	-sInlAr

2.1.2.2. Olumsuzluk Eki

Azerbaycan Türkçesinde fiil çekiminde olumsuzluk çekimi **-ma/ me** eki ile yapılır. Yalnız şimdiki zaman ile geniş zamanda, olumsuzluk eki ile zaman eki kaynaştırılarak da olumsuz çekim yapılabilir. Şimdiki zamanın olumsuzu: gelmeyirem, gelmeyirsen, gelmeyir… olduğu gibi; gelmirem, gelmirsen, gelmir şeklinde de yapılabilir. Geniş zamanda: gelmerem, gelmezsen, gelmez, gelmerik, gelmezsiniz, gelmezler şeklindedir. Gereklilik kipinin **-mAlI** ve **-AsI** ile kurulan şekillerinde olumsuz gösterimi "deyil" kelimesi ile kurulur: gelmeli deyilem, gelmeli deyilsen… gelesi deyilem, gelesi deyilsen.

- *"Bu il heç üç kilo da bölə bilməyəcəklər." (SA/364/18)*
- *"Qar qapını alanda,ota-alafa gəliblər, vermişik, borç taxıl istəyiblər yox deməmişik." (SA/421/26)*

- *“Əvvəl getmək istəmirdi.” (SA/534/22)*
- *“Bu müddət ərzində həyatımda əhəmiyyətli bir hadisə olmadı.” (SA/523/20)*
- *“Uzun sözün qısası, biz Söyüdlü arxdan heç yerə bir gilə də su verəsi deyilik.” (SA/423/5)*

2.1.2.3. Zaman Ekleri (Bildirme Kipleri)

2.1.2.3.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman (Nəqli Keçmiş)

Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman kipinin iki şekilde gösterimi vardır:

1. Birinci tipi Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir **-mIş/ -mUş** eki getirilerek yapılır ve çekimlenmesinde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Tablo 10: Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri

Teklik	1. Şahıs	Al-mış-am	Keç-miş-əm	Oxu-muş-am
	2. Şahıs	Al-mış-san	Keç-miş-sən	Oxu-muş-san
	3. Şahıs	Al-mış	Keç-miş	Oxu-muş
Çokluk	1. Şahıs	Al-mış-ıq	Keç-miş-ik	Oxu-muş-uq
	2. Şahıs	Al-mış-sınız	Keç-miş-siniz	Oxu-muş-sunuz
	3. Şahıs	Al-mış-lar	Keç-miş-lər	Oxu-muş-lar

- **1.T.Ş.E.** “*Məgər, mən qonaq gəlmişəm.” (SA/506/26)*
- **2.T.Ş.E.** “*O nə əhvalatdır, əşi deyirlər xəstəxanaya gəlibmişsən.” (SA/469/12)*
- **3.T.Ş.E.** “*Hiss edirəm ki o genc leytenant çox xoşunuza gəlirmiş.” (SA/438/19)*
- **1.Ç.Ş.E.** “*Söyüdlü arxın Quzey qışlağa qədər uzadılmasına icazə vermişik.” (SA/447/8)*
- **2.Ç.Ş.E.** “*Yəni siz də ağlayarmışsınız.” (SA/521/33)*
- **3.Ç.Ş.E.** “*Qədimdə isə babalarımız, yay-yaz ağ çuxa geyirmişlər.” (SA/484/23)*

Olumsuz Şekli: Öğrenilen geçmiş zaman kipinin bu tipinin olumsuz çekiminde, **-mA-** olumsuzluk eki kullanılır.

- *“Xeyr, onu görməmişəm.” (SA/386/1)*

- *"Heç nə eşitməmişəm." (SA/517/5)*
- *"Hələ ki, o barədə danışmamışıq." (SA/358/11)*
- *"Mən heç bir zaman ağlamamışam." (SA/322/13)*

2. Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman ekinin ikinci bir gösterimi, **-(y)Ib/ -(y)Ub** eki ile gösterilir ve çekimlenmesinde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır. Ancak teklik 1. ve çokluk 1. şahıslar öğrenilen geçmiş zaman için kullanılan bu eki almaz.

Tablo 11: Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri

Teklik	1. Şahıs	------	------	------
	2. Şahıs	Yaz-ıb-san	İşlə-y-ib-sən	Oxu-y-ub-san
	3. Şahıs	Yaz-ıb	İşlə-y-ib	Oxu-y-ub
Çokluk	1. Şahıs	------	------	------
	2. Şahıs	Yaz-ıb-sınız	İşlə-y-ib-siniz	Oxu-y-ub-sunuz
	3. Şahıs	Yaz-ıb-lar	İşlə-y-ib-lər	Oxu-y-ub-lar

- **1.T.Ş.E.** Ø
- **2.T.Ş.E**. İncelenen metinde örneği yoktur.
- **3.T.Ş.E.** "*Doqquzuncudan çıxıb." (SA/347/30)*
- **1.Ç.Ş.E.** Ø
- **2.Ç.Ş.E.** İncelenen metinde örneği yoktur.
- **3.Ç.Ş.E.** "*Nəyi yazıblar?" (SA/518/29)*

Olumsuz Şekli: Öğrenilen geçmiş zamanın bu çekiminin de olumsuz şekli **-mA-** olumsuzluk eki ile yapılmaktadır.

- *"Ancaq yaxşı iş görməyib." (SA/432/34)*
- *"İnişil təşəbbüs qaldırdınız ki, hamam tikəkihələ hörgüsü bir arşın qalxmayıb." (SA/344/2)*

İncelenen metinde (Söyüdlü Arx) daha çok öğrenilen geçmiş zamanın 1. tipi kullanılmıştır.

2.1.2.3.2. Görülen Geçmiş Zaman (Şühudi Keçmiş)

Görülen geçmiş zaman eki Azerbaycan Türkçesinde **-dI, -dU**'dur. Tonsuz şekli yoktur. Bu durum Azerbaycan Türkçesinin bir özelliğidir.

Tablo 12: Görülen Geçmiş Zaman Ekleri

Teklik	1. Şahıs	Al-dı-m	Get-di-m	Düş-dü-m
	2. Şahıs	Al-dı-n	Get-di-n	Düş-dü-n
	3. Şahıs	Al-dı	Get-di	Düş-dü
Çokluk	1. Şahıs	Al-dı-q	Get-di-k	Düş-dü-k
	2. Şahıs	Al-dı-nız	Get-di-niz	Düş-dü-nüz
	3. Şahıs	Al-dı-lar	Get-di-lər	Düş-dü-lər

- **1.T.Ş.E. "***Mən irəliləyib kitabxananın yeganə pəncərəsini açmaq istədim." (SA/350/2)*
- **2.T.Ş.E.** "*Başımızı uca elədin." (SA/519/12)*
- **3.T.Ş.E.** "*Günlər, aylar gəlib keçdi." (SA/336/29)*
- **1.Ç.Ş.E.** "*Ürəyim fərah və səadət içində döyündü, biz bir-birimizə xəfifcə baş əyərək sözsüz salamlaşdıq." (SA/418/29)*
- **2.Ç.Ş.E.** "*Hamınız qiyamət ələdiniz." (SA/408/24)*
- **3.Ç.Ş.E.** "*Söyüdlü arxa qurbağalar ağız-ağıza verib nəşə ilə səsləndilər." (SA/351/3)*

Olumsuz Şekli: Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekiminde **-mA-** olumsuzluk eki kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde en sık gördüğümüz olumsuzluk çekimi görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimidir.

- *"Qız bu sözləri o qədər səmimi, o qədər açıq ürəklə de di ki, etiraz etmədim." (SA/337/21)*

- *"Cimi özünü o yerə qoymadı." (SA/368/30)*
- *"Düzdür, demədilər." (SA/422/13)*
- *"Yox qorxmadım." (SA/436/24)*

2.1.2.3.3. Şimdiki Zaman (İndiki Zaman Formaları)

Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman kipi iki farklı biçimde gösterilmektedir.

1. Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman ekinin birinci tip gösterimi **-(y)Ir, -(y)Ur** ekleri ile yapılmaktadır.

Tablo 13: Şimdiki Zaman Ekleri

Teklik	1. Şahıs	Yaz-ır-am	İşlə-y-ir-əm	Gül-ür-əm
	2. Şahıs	Yaz-ır-san	İşlə-y-ir-sən	Gül-ür-sən
	3. Şahıs	Yaz-ır	İşlə-y-ir	Gül-ür
Çokluk	1. Şahıs	Yaz-ır-ıq	İşlə-y-ir-ik	Gül-ür-ük
	2. Şahıs	Yaz-ır-sınız	İşlə-y-ir-siniz	Gül-ür-sünüz
	3. Şahıs	Yaz-ır-lar	İşlə-y-ir-lər	Gül-ür-lər

- **1.T.Ş.E.** "*Mən Güney qışlaq cavanları adından bir də xahiş edirəm." (SA/427/30)*
- **2.T.Ş.E.** "*Aynacan, mənim indiki halımın səni çox pərişan etdiyini yazırsan." (SA/464/17)*
- **3.T.Ş.E.** "*O da ki, eser yazır." (SA/347/29)*
- **1.Ç.Ş.E.** "*Çox mühüm bir məsələ barədə sizin rəyinizi bilmək istəyirik." (SA/419/18)*
- **2.Ç.Ş.E.** "*Redikülündə bir qəpiyi olmayan, kimsəsiz bir qız üçün bu qayğının nə demək olduğunu yəqin ki, hiss edirsiniz." (SA/413/10)*
- **3.Ç.Ş.E.** "*Əsl insanlıqlarını itirməyə başlayırlar." (SA/416/16)*

Olumsuz Şekli: Şimdiki zaman kipinin **-(y)Ir, -(y)Ur** gösterimli biçiminde olumsuzluk eki "**-mA**"nın kaynaşmış biçimi olan **-mIr-** şekli kullanılmaktadır.

- *"Ona görə də, yem düzəldə bilmirik." (SA/391/6)*

- *“Mən tərif xoşlamıram.” (SA/530/14)*
- *“Musiqi məktəbini qurtaranlar şəhərdən kənara çıxmırlar.” (SA/409/30)*
- *“Bir dəqiqə gözündən uzaq qoymak istəmir.” (SA/393/2)*

2. Şimdiki zaman kipinin ikinci biçimi **-maqda, -məkdə** ekleriyle yapılmaktadır.

Tablo 14: Şimdiki Zaman Ekleri 2

Teklik	1. Şahıs	Al-maqda-y-am	Get-məkdə-y-əm	Dur-maqda-y-am
	2. Şahıs	Al-maqda-san	Get-məkdə-sən	Dur-maqda-san
	3. Şahıs	Al-maqda	Get-məkdə	Dur-maqda
Çokluk	1. Şahıs	Al-makda-y-ıq	Get-məkdə-y-ik	Dur-maqda-y-ıq
	2. Şahıs	Al-makda-sınız	Get-məkdə-siniz	Dur-maqda-sınız
	3. Şahıs	Al-makda-lar	Get-məkdə-lər	Dur-maqda-lar

İncelemiş olduğumuz metinde örneği bulunmamaktadır. Metinde hiç **-maqda, -məkdə** ekiyle çekimlenmiş şimdiki zaman eki yoktur.

Olumsuz Şekli: Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman ekinin olumsuz çekiminde **-mA-** olumsuzluk eki kullanılır. Metinde örneği yoktur.

2.1.2.3.4. Gelecek Zaman (Gələcək Zaman)

Gelecek zaman kipinin çekimi **-acaq, -əcək** ekiyle yapılmaktadır. Bu ekten sonra teklik 1. ve çokluk 1. şahıs ekleri gelince q seşi yumuşar ğ sesine dönüşür. K sesi ise y sesine dönüşmektedir.

Tablo 15: Gelecek Zaman Ekleri

Teklik	1. Şahıs	Al-acağ-am	Gəl-əcəy-əm	Oxu-y-acağ-am
	2. Şahıs	Al-acaq-san	Gəl-əcək-sən	Oxu-y-acaq-san
	3. Şahıs	Al-acaq	Gəl-əcək	Oxu-y-acaq
Çokluk	1. Şahıs	Al-acağ-ıq	Gəl-əcəy-ik	Oxu-y-acağ-ıq
	2. Şahıs	Al-acaq-sınız	Gəl-əcək-siniz	Oxu-y-acaq-sınız
	3. Şahıs	Al-acaq-lar	Gəl-əcək-lər	Oxu-y-acaq-lar

- **1.T.Ş.E.** "*Başqa yerdə kimim var ki… Bir Ələsgər dayıgildir, onlara da bu axşam məktub yazacağam." (SA/358/1)*
- **2.T.Ş.E. "***Bir gün olacaq, sən də yorulacaqsan." (SA/526/22)*
- **3.T.Ş.E.** "*Oğlumun canına and içirəm ki, nə desəniz bu dörd divarın arasında qalacaq." (SA/499/1)*
- **1.Ç.Ş.E. "***Hələlik beş tar, beş də qaval alacağıq." (SA/415/14)*
- **2.Ç.Ş.E. "***Zaman gələcək, siz barışacaqsınız." (SA/431/32)*
- **3.Ç.Ş.E. "***Deyirdilər, kitab yazacaqlar." (SA/372/34)*

Olumsuz Şekli: Gelecek zamanın olumsuz çekiminde **-mA-** olumsuzluk eki kullanılır.

- *"Ay Qərənfil xala, dedi, vallah, neyləsən, pərt olmuyacağıq." (SA/369/22)*
- *"Nəriman əmi ilə Murad dostlaşanda mən burada olmayacağam. Şübhesiz, olmayacağam." (SA/432/16)*
- *"Söyüdlü arxı Quzey qışlağa qədər uzatmaqdan nə indi, nə də gələcəkdə sizin təsərrüfatınıza ziyan dəyməyəcək." (SA/424/1)*

2.1.2.3.5. Geniş Zaman (Qeyri-Qati Gələcək)

Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman, "belirsiz gelecek zaman" olarak ifade edilir. Bu kipin çekimi **-(y)Ar** ekiyle yapılır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak geniş zaman eki sadece **-Ar** şeklindedir ve Türkiye Türkçesindeki **-Ir/ -Ur** ve **-r** ekleri Azerbaycan Türkçesinde geniş zamanı karşılamaz şimdiki zamanı karşılar (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 208).

Tablo 16: Geniş Zaman Ekleri

Teklik	1. Şahıs	Al-ar-am	Gəl-ər-əm	Oxu-y-ar-am
	2. Şahıs	Al-ar-san	Gəl-ər-sən	Oxu-y-ar-san
	3. Şahıs	Al-ar	Gəl-ər	Oxu-y-ar
Çokluk	1. Şahıs	Al-ar-ıq	Gəl-ər-ik	Oxu-y-ar-ıq
	2. Şahıs	Al-ar-sınız	Gəl-ər-siniz	Oxu-y-ar-sınız
	3. Şahıs	Al-ar-lar	Gəl-ər-lər	Oxu-y-ar-lar

- **1.T.Ş.E. "***Sənin yərinə olsam, o Nazxanımı qulluqdan çıxarıb qovaram." (SA/386/6)*
- **2.T.Ş.E. "***Sən də elə indicə göstərdiklərini təkrar edərsən." (SA/395/17)*
- **3.T.Ş.E. "***Məsələn, bizim İmi. Məncə, onun həvəsi olsa, uşaqlara tar öyrədə bilər." (SA/410/1)*
- **1.Ç.Ş.E. "***Gedək, dedi, bir stəkan çaydan- zaddan içək, sonra gələrik." (SA/353/22)*
- **2.Ç.Ş.E. "***Belə xeyri olacaq ki, iki artel köməkləşib HES-İ böyüdersiniz." (SA/420/14)*
- **3.Ç.Ş.E. "***Vaxt gələr ki, indi bu işə etiraz eləyən adamlar da bizdən razı qalarlar." (SA/431/9)*

Olumsuz Şekli: Geniş zaman kipinin olumsuz gösteriminde, olumsuzluk eki ile zaman ekinin kaynaşmış şekli kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde birinci teklik ve çokluk şahıslar **-mAr-** eki ile olumsuzluk gösterilirken; ikinci, üçüncü teklik ve ikinci çokluk şahıslarda **-mAz-** eki ile gösterilir (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 208).

- *"Ancaq o zaman qonşumuzu, bütün namuslu vətəndaşlarımızı özümüzdən ayırmarıq." (SA/430/31)*
- *"Yəqin ki, onlar belə arıq olmazlar." (SA/391/4)*
- *"Görsəniz, əl çəkməzsiniz." (SA/454/26)*

2.1.2.4. Tasarlama Kipleri (Dilek Kipleri)

2.1.2.4.1. Şart Kipi (Şərt)

Azerbaycan Türkesinde şart kipi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **-sA** ekiyle yapılır.

- *"Mən, ölsəm də. Xoşbəxtəm, qalsam da!" (SA/509/8)*
- *"Əgər, biz Söyüdlü arxı Quzey qışlağa qədər uzatsaq, bundan Güney qışlağa nə zərərdəyə bilər?" (SA/375/18)*
- *"İmi ilə Cimi qabaqda getsələr də, bir qulaqları dalda idi." (SA/411/29)*

Olumsuz Şekli: Şart kipinin olumsuz şekli **-mA** eki ile yapılmaktadır.

- *"Mən nəcə ki, realist, gördüyünüz işi öz əlimlə yoxlamasam, sizə, bayaq dedim, bir çet də əməkgünü yazmayacağam." (SA/345/22)*
- *"Yerli adətə görə, gəlin öz igit ərinin ölümündən sanra, heç olmasa, iki-üç il evdə oturmalıdır." (SA/373/17)*

2.1.2.4.2. Gereklik Kipi (Vacib-lazım)

Gereklilik kipinin çekimi Azerbaycan Türkçesinde üç farklı şekilde gösterilmektedir.

Birincisi **-mAlI** şeklinde olan gösterimidir:

- *"Nəriman əmigil mənə nə qədər hörmət eləsələr də, özüm üçün balaca bir yuva düzəltməli idim." (SA/412/24)*
- *"Bilərsinizmi, Nəriman əminin bağırsaqları çevrildiyi üçün bu gün operasiya olunmalı idi." (SA/466/15)*
- *"Biz ürəyimizin, vicdanımızın səsini eşidib, səbrlə yolumuza davam etməliyik." (SA/439/1)*

Olumsuz Şekli: Olumsuz şekli **-mA** eki ile yapılmaktadır. Olumsuzu "**deyil"** kelimesi ile de yapılabilir.

- *"Ancaq unutmamalıyıq ki, təkcə öz əkəndinin xeyrini güdüb, başqalarını yaddan çıxarmaq bizim böyük məqsədimizlə düz gələn iş deyil." (SA/430/15)*

Ekin ikinci gösterimi **-AsI** ekiyle yapılır. Buna Azerbaycan Türkçesinde "**Fiilin Lazım Forması**" denilir.

- *"Sən el atasısan." (SA/424/23)*

Olumsuz Şekli: Azerbaycan Türkçesinde kipin olumsuz şekli **"deyil"** kelimesinin üzerine şahıs ekleri getirilir: "Yazası deyiləm, gələsi deyilik".

İncelenen metinde örneği yoktur.

Üçüncü gösterimi ise **"gerek"** kelimesi, **-A** istek eki ve istekinin üzerine şahıs ekleri getirilerek gösterilen gereklilik kipidir: "Gərək gələm, gərək oxuyam".

İncelenen metinde örneği yoktur.

2.1.2.4.3. Emir Kipi (Əmr)

Eylemin bildirdiği olay veya durumun gerçekleşmesi için bir emir ifade eder. Azerbaycan Türkçesinde emir, emir işlevli kişi biçimbirimleriyle ifade edilir.

Tablo 17: Emir Kipleri

Kişi			Olumlu	Olumsuz
Teklik	**1.**	-(y)I[4]m	Gül-üm "güleyim"	Gül-mə-(y)im
	2.	-Ø	Gül- Ø "gül"	Gül-mə- Ø
	3.	-sI[4]n	Gül-sün "gülsün"	Gül-mə-sin
Çokluk	**1.**	-(y)AK	Gül-ək "gülelim"	Gül-mə-(y)ək
	2.	-I[4]n	Gül-ün "gülün(üz)"	Gül-mə-(y)in
	3.	-sI[4]nlAr	Gül-sünlər "gülsünler"	Gül-mə-sinlər

(Alan, 2021: 33)

- **1.T.Ş.E. "***Mən bir elektrik stansiyasına dəyim gelim." (SA/491/22)*
- **2.T.Ş.E. "***Təki sən bircə oranı işə sal." (SA/346/4)*
- **3.T.Ş.E.** *"Siz təzə HES-İ ələ güçlü tikə bilərsiniz ki, maşınlarınıza da xidmət elesin." (SA/375/27)*
- **1.Ç.Ş.E. "***Gedək." (SA/334/1)*
- **2.Ç.Ş.E. "***Qısqanclıq hissini öldürün." (SA/499/31)*
- **3.Ç.Ş.E. "***Burada yeniyetmələr var, qoy işin nə yerdə olduğunu onlar da bilsinlər." (SA/422/18)*

Olumsuz Şekli: Olumsuz şekli **-mA** eki ile yapılmaktadır.

- *"Yeməyim, geyməyim hamısı institutdan aldığım təqaüdə baxırdı." (SA/322/2)*
- *"Sultanəli, xalqın üstünə motal atma." (SA/428/19)*

2.1.2.4.4. İstek Kipi (Arzu)

İstek, eylemin bildirdiği olay veya durumun gelecekte gerçekleşmesinin istendiğini ifade eder. Azerbaycan Türkçesinde istek kipi **–(y)A** biçimbirimiyle işaretlenmektedir (Alan, 2021: 33).

- *"Sən qısmətinə çıxan qadınla xoşbəxt olasan." (SA/339/31)*
- *"İstəyirik sovxoza gedən şosedən ayrılıb kəndə girən yolu sizin qapıya qədər asfalt eləyək." (SA/343/12)*
- *"Nuriyyə xanım, xahiş edirəm, nə vaxt konsertiniz olsa, zəng edib mənə xəbər verəsiniz." (SA/418/33)*

Olumsuz Şekli: Olumsuz şekli **-mA** eki ile yapılmaktadır.

- *"Amanın günüdür, elə xəyallara düşməyəsən." (SA/417/4)*
- *"Onda gərək atamızın da səhvini qulaq ardına vurmayaq." (SA/445/3)*

2.1.2.5. Fiillerin Birleşik Çekimi

Azerbaycan Türkçesinde fiillerin birleşik çekimi; rivayet çekimi, hikâye çekimi ve şart çekimi olmak üzere üç başlıkta ele alınır.

2.1.2.5.1. Rivayet

Birleşik kipli fiillerin rivayeti bir kip eki alan esas fiile, **i-** ek-fiilinin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan **i-miş** veya bundan kısalmış > **-mIş** ekinin getirilmesiyle oluşturulur (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 211).

2.1.2.5.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

"Yazmış imişəm, gelmişmiş".

İncelenen metinde örneği bulunmamaktadır.

2.1.2.5.1.2. Şimdiki Zamanın Rivayeti

- *"Hiss edirəm ki, o genç leytenant çox xoşunuza gəlirmiş." (SA/438/19)*

2.1.2.5.1.3. Gelecek Zamanın Rivayeti

“Yazacaqmışam, biləcəkmiş”.

İncelenen metinde örneği bulunmamaktadır.

2.1.2.5.1.4. Geniş Zamanın Rivayeti

“Bilərmişəm, alarmışsan”.

İncelenen metinde örneği bulunmamaktadır.

2.1.2.5.1.5. Şart Kipinin Rivayeti

“Görsəymişəm, yazsa imiş”.

İncelenen metinde örneği bulunmamaktadır.

2.1.2.5.1.6. Gereklilik Kipinin Rivayeti

“Almalıymışam, öyrənməli imişik”

İncelenen metinde örneği bulunmamaktadır.

2.1.2.5.1.7. İstek Kipinin Rivayeti

“Geləymişəm, yaza imişik,”.

İncelenen metinde örneği bulunmamaktadır.

2.1.2.5.2. Hikâye

Azerbaycan Türkçesinde birleşik kipli fiillerin hikâyesi, bir kip eki almış esas fiile, **i-** ek-fiilinin **-DI, -DU** geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle oluşur (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 211). Azerbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi görülen geçmiş zaman biçiminin ve emir kipinin hikâye birleşik zamanda çekimi yoktur.

2.1.2.5.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikayesi

- *"Anası isə, çoxdan rəhmətə getmişdi." (SA/337/25)*
- *"Mən həyatımın necə bir faciə olduğunu sizə demişdim." (SA/444/14)*
- *"Biz Qulu ilə köməkləşib, idarə heyətini oyuncularımız üçün paltar tikdirməyə razı salmışdıq." (SA/483/18)*

2.1.2.5.2.2. Şimdiki Zamanın Hikayesi

- *"Muradı xatırlayırdım." (SA/373/5)*
- *"Gələcək konsertlərimizdən daha həvəslə danışırdıq." (SA/478/22)*
- *"Adamlara tez isinişməyi bacardığımdan, yoldaşlarım da, müəllimlərimiz də xətrimi istəyirdilər." (SA/337/2)*

2.1.2.5.2.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi

- *"Bu gecə o, ya qalib gələcək, ya məğlub olacaqdı." (SA/418/11)*
- *"Elə bil ki, bu dəfa ona ağır bir əhvalat söyləyəcəkdilər." (SA/452/18)*
- *"Fövqəladə bir hadise baş verəcəkdi." (SA/423/20)*

2.1.2.5.2.4. Geniş Zamanın Hikâyesi

- *"Elə bir dəfə Qulu canı yanmış məni dilə tuturdu ki, gəl səni səhnəyə çıxardım." (SA/355/27)*

2.1.2.5.2.5. Şart Kipinin Hikâyesi

- *"Əgər, mənim şəxsi həyatıma bir başqası bu cür müdahilə etsəydi, hirslənib özümdən çıxardım." (SA/526/4)*
- *"Əgər bu hisslərimi o məşhur aktrisaya söyləsəydim, bəlkə də, mənə gülərdi." (SA/485/9)*

2.1.2.5.2.6. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

- *"Nəriman əmigil mənə nə qədər hörmət eləsələr də, özüm üçün balaca bir yuva düzəltməli idim." (SA/412/24)*
- *"Vücudumu tərk etməkdə olan huşumu geri qaytarmalı idim." (SA/483/2)*
- *"O, cəllad belə olsaydı, için-için yanıb-tüstülənən, kimsəyə bir ziyan, bir qanqaralığı verməyən bu ürək ona təsir etməli idi." (SA/499/19)*

2.1.2.5.2.7. İstek Kipinin Hikâyesi

- *"Niyə, dünyada bir subay oğlan tapılmırdı ki, mənə aşiq olaydı!" (SA/433/32)*
- *"Gərək unutmayaydınız." (SA/438/17)*

2.1.2.5.3. Şart

Şart bileşik çekimi Azerbaycan Türkçesinde **–(y)sA** eki ile yapılmaktadır. Ek kelimeden ayrı (alır isəm) veya kelimeye bitişik yazılabilir (alırsam). Emir kipi, istek kipi ve şart kipinin şart bileşik çekimi yoktur.

2.1.2.5.3.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

"Yazmışsam"

İncelenen metinde örneği yoktur.

2.1.2.5.3.2. Şimdiki Zamanın Şartı

- Aynacan, mənim indiki halımın səni çox pərişan etdiyini yazırsan. (SA/464/17)

2.1.2.5.3.3. Gelecek Zamanın Şartı

İncelenen metinde örneği bulunmamaktadır.

"Olacaqsa, yazacaqsalar"

2.1.2.5.3.4. Geniş Zamanın Şartı

- *"Sən də mənimlə gedib qalarsan bizdə." (SA/337/18)*
- *"Yayda da girərsən institutlardan birinə." (SA/337/19)*

2.1.2.5.3.5. Gereklilik Kipinin Şartı

İncelenen metinde örneği yoktur.

"Bilməliyəmsə, geləsisənsə, geləsiyiksə"

2.1.2.6. Fiillerde Soru (Sual Şəkli)

Azerbaycan Türkçesinde fiillerde soru şekli **-mI**'dır. Bu eki fiillere getirerek kurulur. Azerbaycan Türkçesinde soru eki kelimeye bitişik yazılabilir. Bu da Azerbaycan Türkçesinin bir özelliğidir.

- *"Siz o gecənin səhəri vədələşdiyimiz yerə gəldinizmi?" (SA/437/14)*
- *"Kitab götürüb oxuyan olurmu?" (SA/350/13)*
- *"Kəndlərimizin vəziyyəti sizi düşündürmürmü?" (SA/502/31)*
- *"Gültəkinin sözlərindən, harəkətlərindən heç yadınızda qalanı var mı?" (SA/527/25)*
- *"Almurada deyərsiniz maşınında gətirər, söz verirsinizmi?" (SA/504/1)*
- *"İndi deyin görüm, mənə həyat yoldaşı olarsınızmı?" (SA/514/30)*

2.1.2.7. Yeterlik (İktidar) Şekli

Yeterlilik ekinin olumlu gösterimi ve olumsuz gösterimi birbirinden farklıdır. Olumlu şekli Türkiye Türkçesindeki gibi **-abil- / -əbil-** şeklindedir.

İncelenen metinde örneği yoktur.

"Gələbilir, yazabilir, gələbilirik"

Olumsuz Şekli: Yeterlilik şeklinin olumsuz gösteriminde öncelikle kelimeye **-abil- / -əbil-** eki eklenir ve peşinden olumsuzluk eki **-mA** ve çekimlenmiş biçimi **-mIr** getirilerek yapılır (kelime+abil+ma/mIr).

İncelenen metinde örneği yoktur.

"Gələbilmədim, gələbilmirəm"

2.2. Yapım Ekleri (Sözdüzəldici Şəkilçilər)

Azerbaycan Türkçesi yapım ekleri bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Tarihi dönemlerden bu zamana kadar korumuş olduğu yapım ekleri bile dil yapısında halen mevcuttur. Türkiye Türkçesi ile yapım ekleri konusunda fazla bir farkı yoktur.

Dört başlıkta incelenmektedir:

2.2.1. İsimden İsim Yapan Ekler (İsimden İsim Düzəldən Şəkilçilər)

İsim kök veya isim gövdelerinden yeni isimler türetir.

+a/ +ə (+qa/ +gə):

Azerbaycan Türkçesinde bu ek, fazla kullanılmayan eklerdendir. İsim köklerinden isim yapar (sözdüzəldici) ve sözlüksel-gramatikal ek olarak ele alınır (Caferov, 1968: 67). Eski Türkçeden bugüne taşınmış bir ektir. Azerbaycan Türkçesinde yalnızca birkaç kelimede görünmektedir.

- *"Başqa cür mümkün deyil." (SA/490/22)*
- *"Bu uşaqlar da özgə deyil." (SA/462/11)*

+aq/ +ək:

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bu ek oluşan yeni isime kuvvetlendirme, benzerlik ve küçültme anlamı verir. İşlek olmayan bir ektir: topaq, başaq, bənək, yolaq (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 183)

İncelenen metinde bu ekle ilgili bir örnek yoktur.

+an/ +ən:

Bu ek kelimeye eski Türkçede bağlılık, güçlendirme ve çokluk bildiren anlamlar katar. Günümüzde ise işlekliğini yitirmiş eklerden birisidir. Azerbaycan Türkçesinde kalıplaşmış olarak nadir kelimelerde görülür, örneği çok azdır: ərən "yiğit, cesur", oğlan (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 183).

- Birdən oğlanların arasında iyirmi iki iyirmi üç yaşlarında ucaboy, qaragöz, məğrur duruşlu bir oğlan görüb diksindim. (SA/330/30)

+Ar, +şAr:

Asıl sayılardan üleştirme sıfatları türetir. Azerbaycan Türkçesinde nadiren kullanılan bir ektir.

İncelenen metinde örneği yoktur.

+c:

Fazla kullanılmayan eklerden birisidir ve örneği azdır: anac "anaç".

İncelenen metinde örneği yoktur.

+CA:

İsimden isim yapan bu ek eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma anlamlarını kurmada kullanılır. Aslında çekim eki olarak kullanılan ek zaman içerisinde evrilerek yapım ekine de dönüşmüştür. Azerbaycan Türkçesinde küçültme işlevinde işlek olarak kullanılır(Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 183).

- *"O, gülümsəyərək, əlimdən tutub, yavaşça sıxdı." (SA/336/6)*
- *"İnstitutda işlərim əvvəlcə çox yaxşı gedirdi." (SA/337/1)*
- *"Təki sən bircə oranı işə sal." (SA/346/4)*

+Cək:

İsimlere getirilen bu ek küçültme işlevi verir. İşlek bir ek değildir: dilçək "küçük dil", hörümçək "örümcek"; əlcək "eldiven".

- *"Hörümçək oyaqdır." (SA/375/7)*

+CIq/+CIk, +CUq/+CUk:

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bu ek isimlere ve sıfatlara gelerek küçültme, pekiştirme, sevgi ve acıma ifadesi katar. En işlek eklerden birisidir: anacıq "annecik", evcik "küçük ev; oyun ismi", uşaqcıq "küçük çocuk, yavrucuk", cibcik "küçük cep" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 184).

- *"Təbiətimdəki azacıq yumor qabiliyyətinə görə taləyimdən çox razı idim" (SA/451/15)*
- *"Sədr bacısı oğlunun sözünü yarımçıq kəsdi." (SA/365/11)*

+cığaz/+ciyəz, +cuğaz/+cüyəz:

Bu ek Azerbaycan Türkçesinde de isime acıma, küçültme, merhamet ifadesi katar. Azerbaycan Türkçesinde sık kullanılan eklerden biridir: qızcığaz "kızcağız", bibiciyəz "halacağız", quşcuğaz "kuşcağız", adamcığaz "adamcağız", uşaqcığaz "çocukcağız" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 184).

İncelenen metinde örnek bulunamamıştır.

+cll / +cUl:

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bu ek isim veya sıfat türetir ve kelimeye bağımlılık alışkanlık anlamı verir: yuxucul "çok uyuyan, uyumayı çok seven", işcil "çalışmayı seven, çalışkan", ölümcül "ölmekte olan" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 184).

- *"Sən dəmə, İmi özü də yaman zarafatcıl oğlanmış." (SA/399/20)*

+çA:

Azerbaycan Türkçesine bu ek Farsçadan girmiştir. Ekin köküni Farsçadır. Küçültme anlamı verir: bağça "küçük bahçe", döşəkçə "minder", meydança "küçük meydan", dəftərçə "küçük defter, bloknot".

- *"Səhər oyandığım zaman bağça hələ sərin kölgə içindəydi." (SA/340/3)*
- *"Mən çəkmələrimi çıxarıb, qırmızı güllü döşəkcənin üstündə oturanda, bütün vücudumda xoş bir rahatlıq hiss etdim." (SA/354/18)*

+çI / +çU:

Bu ek, Azerbaycan Türkçesinde en çok kullanılan eklerden biridir. Ekin tonlu şekilleri yoktur. Genellikle Türkiye Türkçesindeki gibi meslek adları yapar: meşəçi "ormancı", pambıqçı "pamuk yetiştiren çiftçi", çörəkçi "ekmek pişiren veya ekmek satan kişi" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 183).

- *"Ona görə də. Nəriman əmi elə bilir ki, bu, böyük yazıçıdır." (SA/348/11)*
- *"Nə qədər Azərbaycan xalqı var, muğamat da olacaq, onun ifaçısı da, dedi." (SA/372/1)*
- *"Hər gün kəndə o qədər təlimatçı gəlib-gədir ki, axırda özümüz də dönüb oluruq təlimatçı." (SA/387/8)*

+çılıq / +çilik, +çuluq/ +çülük:

Bu ek sahip olunam bir davranışı ifade eder, soyut isimler türetir: avaraçılıq "hiçbir işle meşgul olmama, boş gezme, serserilik", peşmançılıq "pişmanlık", rahatçılıg "rahatlık", düşmənçilik "düşmanlık, düşmanca davranış" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 184).

- *"Mən bekarçılıqdan onu qurdalayıb açdım." (SA/351/27)*
- *"Səadətə xəbərçilik etmələrinə baxmayaraq, indi onlara qarşı özümdə bir ünsiyyət duyur, həmişə belə təbii görünmədiklərinə təəssüf edirdim." (SA/398/22)*

+dAr:

Azerbaycan Türkçesine Farsçadan geçmiştir: hesabdar "hesap uzmanı, muhasebeci", dalandar "bahçıvan; temizlikten sorumlu hizmetçi" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 184).

- *"Bəlkə bu mənim indiki vəziyyətim, indiki əhvali-ruhiyyəmlə əlaqədar idi." (SA/352/19)*
- *"Söyüdlü arx cazibədar bir sərinlik və təravət vəd edirdi." (SA/382/1)*
- *"Hesabdar düşüb, qoltuğunda portfel, tələsik addımlarla eyvana çıxarkən, mən onu səslədim." (SA/382/11)*

+dAş:

Ortaklık bildiren isimler yapar: məsləkdaş, yoldaş.

- *"Odur ki bir dost bir yoldaş kimi sizə mraciat edib soruşuram: mən nə etməliyəm?" (SA/486/13)*
- *"Ona görə də, sizi özümə bir qardaş kimi yaxın hiss edirem." (SA/439/18)*

+dlrlq / +dUrUq:

İşlek olmayan bir ektir ve fazla örneği yoktur: boyunduruq "boyunduruk", burunduruq "burunduruk".

İncelenen metinde örneği yoktur.

+gil; +giller:

Azerbaycan Türkçesinde en sık kullanılan isimden isim yapan eklerden birisidir ve ek üç işlevde kullanılır:

1. Bir aile grubunu bütün halde söylerken kullanılır: Mehmedgil, Hanzadegil.
2. İsimlere eklenerek bir insan grubunu anlatır: Ayşegil.

3. Akrabalık isimlerinde aileyi ifade etmek için kullanılır: bibisigil "halasıgil", əmmioğlunuzgil "amcaoğlunuzgil" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 185).

- *"Ələsgər dayıgil mənim getməyimi biləndə çox kədərləndilər." (SA/322/4)*
- *"Muradgilin kəndidir, Quzey qışlaq." (SA/339/11)*
- *"Nəriman əmigil mənə nə qədər hörmət eləsələr də, özüm üçün balaca bir yuva düzəltməli idim." (SA/412/24)*

+kı/+ki, +ku/+kü:

Bu ek zaman ve mekân bildiren kelimelerin sonuna eklenir ve sıfat yapar: axşamkı (hadisə), sabahkı (məsələ) (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 185).

- *"Bayaqkı iki nəfərin gəlişi məndə səbəbini dərk etmədiyim ruh yüksəkliyi doğurmuşdu." (SA/406/27)*
- *"Əvvəlcə bu axşamkı konsert üçün Nuriyyə xanıma və onun yoldaşlarına təşəkkür edək." (SA/454/2)*

+IltI / +UltU:

Ses yansımaları yapılır: xışıltı "hışırtı", qurultu "karından gelen ses" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 185).

- *"Qərənfil bacının sakit mışıltısı sanki başqa bir aləmdən gəlir." (SA/374/31)*
- *"Söyüdlü arx yarpaqların incə xışıltısı altında səssizcə axıb gedirdi." (SA/483/59)*
- *"Nəriman əmi stulu taqqıltı ilə çəkib oturdu." (SA/469/25)*

+laq/+lək:

Genellikle yer adları yapan bir ektir: yaylaq "yayla", qışlaq "kışla", otlaq "otlak, mera", dişlək "dişlenmiş, ısırılıp koparılmış", buzlaq "çokça buz saklanan yer; buzul"; işlək "çalışmayı seven, çalışkan" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 185).

- *“Mən Güney qışlaqdan çıxandan bəri həyatımın bu kədərli sərgüzəşti haqqında kimsəyə bir söz deməmişəm.” (SA/320/1)*

+lI / +lU:

Sık kullanılan eklerden biridir. Sahip olma anlamı verir(Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 185).

- *“Nişanlısı Çingiz əsgərlikdədir.” (SA/353/6)*
- *“Sonra Cimiyə ciddi və mənalı bir nəzər saldı.” (SA/367/26)*
- *“Qulu qızıla oxşayan sarı dəmir bilərzikli saatına baxdı.” (SA/370/29)*
- *“İkisi də ortaboylu idi.” (SA/342/17)*

+lıq / +lik, +luq / +lük:

İşlek bir ektir.

- *“Xoş bir yarıbayğınlıq içində gözlərim dumanlandı.” (SA/331/9)*
- *“Nəçə milyon illərdir bu aydınlıq gecələr gəlib-keçir.” (SA/432/14)*
- *“O zaman mənimlə tanış olmağın səndə, bəlkə də, sadəcə bir maraq, bir gənclik həvəsi idi.” (SA/434/32)*

+mAn:

İşlek olmayan bir ektir: qocaman, şişman.

- *“Bakı teatrının qocaman artistlərindən biri alnımdan öptü.” (SA/529/2)*

+(I)mtIl /+(U)mtUl:

Renk anlamı verir. O renk gibi o renge yakın anlamı verir: göyümtül “mavimsi”, ağımtıl “beyazımsı”, bozumtul “bozumsu” (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 186).

- *“Göz işlədikcə, uzaqlarda yüngül göyümtül dumana bürünmüş kimi görünən dağların yamaçlarında topa-topa işıqlar sayrışırdı.” (SA/322/30)*

- *“Qaramtıl bir bulud parçası qüruba əyilən günəşin qabağını tutduğu üçün çölün biz olan hissəsinə kölgə düşmüşdü, qalan yerlər isə, qızılı ziya içindəydi.” (SA/332/25)*

+(I)msov:

O renk gibi anlamı katar, renk benzerliğini ifade eder: bozumsov “boz renge yakın renkte, rengi biraz boz olan”, ağımsov “beyazımsı, biraz beyaz", mavimsov “azıcık mavi olan, maviye çalan” (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 186).

- *“Əlimərdanın nəinki iri qara gözləri, geniş ağ alnı, balaca qulaqları, hətta, xırdaca barmaqlarının uzunsov çəhrayı dırnaqları da eyni ilə atasınınkı idi.” (SA/389/4)*

+(I)mtraq:

Renk bildiren eklerden biridir, söylenilen renge yakındır anlamı verir: ağımtraq “beyazımtırak”, göyümtraq “mavimtrak” (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 186).

İncelenen metinde örneği yoktur.

+(I)ncI / +(U)ncU:

Sıra sayıları yapan Azerbaycan Türkçesinde sık kullanılan eklerden biridir: birinci, sonuncu, ikinci, altıncı, axırıncı “sonuncu”, əvvəlinci “birinci, ilk önceki”, ortancı “ortadaki, ortanca” (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 186).

- *“Kilometrləri göstərən on dördüncü ağacı sayanda, daha ayaqlarımın sözümə baxmadığını hiss edərək, yolun kənarına çəkildim.” (SA/324/8)*
- *“Mən bu axırıncı sözləri eşidərkən diksindim.” (SA/329/27)*
- *“Doqquzuncudan çıkıb.” (SA/347/29)*

+raq/+rək:

Eklendiği eke, kuvvetlendirme anlamı verir: açıqraq "daha açık; biraz açık", göderək "kısacık; biraz kısa", yaxşıraq "daha iyi, daha güzel; biraz güzel" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 186).

İncelenen metinde örnek bulunamamıştır.

+sal:

Azerbaycan Türkçesinde çok kullanılmayan bir ektir: Qumsal "kumsal" (yer).

İncelenen metinde örnek bulunamamıştır.

+slz/ +sUz:

Bu ek, yokluk ve olumsuzluk bildirir.

- *"İçərimdən gələn başqa bir səs bu yad yərdə pulsuz-pənahsız bir qız olduğumu amansız sərtliklə mənə xatırladır." (SA/323/20)*
- *"Saysız hesapsız kitab oxumuşam." (SA/501/29)*

+sul:

İşlek değildir. Azerbaycan Türkçesinde sayılı kelimelerde vardır: yoxsul (adam).

- *"Ancaq oturaq hala keçəndən bəri həmişə yoxsulluq içindədir." (SA/419/30)*

2.2.2. İsimden Fiil Yapan Ekler (İsimdən Fəl Düzəldən Şəkilçilər)

İsimden fiil yapma ekleri, isim kök veya isim gövdelerinden fiil oluşturulan eklerdir. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan isimden fiil yapan ekler şöyledir:

+A-:

Bu ek, yapma bildiren eklerden geçişli fiiller yapar. Olma bildiren de geçişsiz fiiller yapar: sana- "saymak, hesaplamak" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 190).

- *"Qulu qapının açıq olub-olmadığını yoxlamadan iri söyüd ağacının kölgəsində oynayan uşaqlardan birini səslədi." (SA/349/20)*
- *"Özü də evlənib ayrı yaşayırdı." (SA/337/28)*

+Al- / +l-:

Sıfatlardan "olma" bildiren fiiller yapar. Ünsüzle biten isimlerden sonra +Al ekini alır; ünlüyle biten isimlerden sonra ise +l şeklinde gelir: azal-, çoxal-, boşal-, daral- (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 190).

- *"Hələ işıq olan ləkəsiz, mavi səmanın altında o, yavaş-yavaş qaralmaqda idi." (SA/481/14)*
- *"Kəndlilər işdən sonra dincəlirdilər." (SA/448/9)*
- *"Mən də qocalmışam." (SA/462/24)*

+Ar-:

İsimlere gelir "yapına" bildirir, sıfatlara gelir olma bildirir: göyər- "mavi renge bürünmek; morarmak, yeşermeye başlamak", yaşar- "ıslanmak, nem kapmak", otar- "otlatmak", suvar- "sulamak", bozar-, ağar(Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 190).

- *"Poçtalyon qızarıb pörtərək oturdu." (SA/425/23)*
- *"Ay işığında ağaran şoseni tutub, yoluma davam etdim." (SA/323/25)*
- *"Səriyyəni gözləri yaşarıncaya qədər güldürürdü." (SA/381/18)*
- *"Elə bil, mən günəşin altında zəbanə çəkən qumlu səhrada qəflətən qarşıma çıxan göz yaşı kimi dumduru, sərin bir bulağın incə şırıltısını eşidirdim və sanki bu şırıltının təranəsi altında körpə otlar göyərib qalxır, bənövşələr çiçək acırdı." (SA/352/21)*

+ I- / +U-:

İşlek değildir: bayatı- "bayatlamak; eskimek", bərki- "setleşmek, katılaşmak; sağlamlaşmak", ləngi- "gecikmek, geri kalmak" (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 124).

- *"Nəfəsim təngiyir, hava mənə azlıq edirdi." (SA/486/24)*
- *"İmi isə, ləyaqətlə susarak, kimsənin üzünə baxmırdı, lakin sədr acıqlanıb üz-gözünü turşutduqda, İmi də yerində qımıldanır, ya burnunu çəkir, ya papiros çıxarıb yandırırdı." (SA/345/27)*

+IldA-:

Bu ek, genellikle yansıma sesli fiiller yapar.

- *"Dalbadal şimşək çaxdı və sonra yağış şırıldadı." (SA/334/29)*
- *"Birdən göy elə qəzəblə şaqqıldadı ki, elə bil yuxarıda, başımız üzərində bizə məlum olmayan hansı bir aləmsə dağılıb tar-mar oldu." (SA/334/31)*
- *"Xoşbəxtliklə pıçıldadım." (SA/380/12)*

+ıq- (+uq-, +ıx-, +ik-, +ük-, +ux-):

Oluş bildiren geçişsiz fiiller yapar.

- *"Ürəyim darıxdığından, qalan yolu gəzə gəzə getmək istətirdim." (SA/513/33)*
- *"Gecikmiş balaca, sava lalələr yaqut kimi şəfəq saçırdı." (SA/333/2)*

+qır- (+qur-, +xır-, +yur-):

Bu ek, ses yansımalı köklerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir: hıçqır-, fışqır, muşgur- "binek hayvanlarım vb. hareket ettirmek için dudakları büzerek ses çıkarmak", fınxır- "burnu sesli olarak silmek" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 191).

- *"Onun yanımda olduğunu unudaraq, hıçqıra-hıçqıra ağlayırdım." (SA/501/3)*
- *"Cavanlar yerbəyerdən qışqırmağa başladılar." (SA/407/19)*

+lA-:

Olma ve yapma ifade eden çok işlek bir ektir. Bu ek dönüşlülük ve işteşlik ekleri ile genişletilmiş şekillerde de kullanılır (Doğan, Efendiyev, & Durmuş, 2018: 27). Ovla- "avlamak",bocala-, izlə-, addımla-, alqışla-, açıla-, baltala-, qarala-, azarla-, yuxula- "uyumak".

- *"Əlini havada tovladı." (SA/344/18)*
- *"Nazxanım, Qərənfil gözləyir!" (SA/361/33)*
- *"Cavanlar yerbəyerdən qışqırmağa başladılar." (SA/407/19)*

+lAn- < +lA-n-:

Azerbaycan Türkçesinde çok kullanılan bir ektir: budaqlan- "dallara, kollara ayrılmak", ağıllan- "akıllanmak, ciddileşmek" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 191).

- *"Nəriman əmi nəşə ilə səsləndi." (SA/328/17)*
- *"His sedirdim ki, bu insanların taleyi eyni ilə öz şəxsi talələri kimi onları həyəcanlandırır, sarsıdır." (SA/463/9)*
- *"Xeyr, hirslənmədim." (SA/437/17)*

+lAş- < +lA-ş-:

Azerbaycan Türkçesinde sık kullanılan bir ektir: qartlaş-, yaxınlaş-, uzaqlaş-, qalınlaş-, asanlaş- "kolaylaşmak; sadeleşmek", vidalaş- "vedalaşmak", istiləş- "sıcaklığı artmak".

- *"Yaxınlaşıb içindəki adamlardan, onun haraya gedəcəyini soruşdum." (SA/322/28)*
- *"Buludlar tələsirlərmiş kimi aşağılara üfüqe doğru sürətlə uzaqlaşdı." (SA/335/16)*
- *"Sədrin üzü ciddiləşdi. (SA/346/29)*
- *"Səriyyə ilə mən də qalxıb qapıya yaxınlaşdık." (SA/356/17)*

2.2.3. Fiilden İsim Yapan Ekler (Fəldən İsim Düzəldən Şəkilçilər)

Azerbaycan Türkçesinde fiilden isim yapmak için kullanılan eklerdir. Fiilden isim yapan ekler şunlardır:

-(y)Ac:

Fiilden isim yapan (sözdüzəldici) tam sözlüksel bir ektir (Caferov, 1968: 88). Ek çok sık kullanılmaz: döyəc "bir şeyi dövmede kullanılan ağaçtan yapılma çekiç, tokmak", tıxac "tıkaç", toxac "tokaç; silindir" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 187).

- *"Hələ özünüzə umac olmamış, başqasına ərištə kəsirsiniz." (SA/458/22)*
- *"Yüzlərlə adam üç-bir, dörd bir əyləşib ocaqların işığında kimi çörək yeyir, kimi çay içir, kimi danışıb-gülür, kimi çəkici dəmirə döyəcləyərək nə isə düzəldirdi." (SA/445/22)*

-acaq /-əcək:

Azerbaycan Türkçesinde aslında sıfat fiil eki olarak kullanılır fakat ek kalıcı filler oluşturmuştur: tutacaq, çapacaq "satır", döşənecək "halı, kilim".

İncelen metinde örneği yoktur.

-aq / - ək :

Genellikle, fiillerden araç-gereç isimleri yapan ektir: yataq, çökək "çöküntü, çukur"; ürkək.

- *"Mahnını bitirdikdə ürkək ifadə ilə üzüme baxdı." (SA/352/32)*
- *"Elə olurdu ki, birdən yeddi-səkkiz gün yataqdan qalxa bilmirdim." (SA/337/5)*
- *"Lakin bu cür təsəlli qorxaqlıqdır, vəfasızlıqdır. (SA/480/2)*

-ağan /-əyən:

Fazla kullanılmayan bir ektir ve "bir özelliği fazla yapan" anlamı verir: qapağan "ısıran, dişlemeyi seven" (it), küsəyən "çok küsen kişi", yatağan "çok uyuyan" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 187).

- *“Mən dövlətin yerində olsaydım, belələrinə yazmağı qadağan edərdim!” (SA/370/20)*

-alaq / -ələk:

İşlek olmayan bir ektir, fiilden isim yapar: yatalaq “yatalak” (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 187).

İncelenen metinde örneği bulunamamıştır.

-anaq / -ənək:

Fiilden isim yapan bu ek genellikle mekan yerleri belirtmek için kullanılır: döyənək “nasır”, dəyənək “değnek”, biçənək “otlak”, əkənək “ekim yapılacak yer” (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 187).

İncelenen metinde örneği bulunamamıştır.

-Ar (-r):

Azerbaycan Türkçesindeki aslen sıfat fiil görevinde kullanılır fakat kalıcı isimler üretmiştir. Araç-gereç ismi, coğrafi terimler yapar: açar “anahtar”, axar (su) (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 187).

İncelenen metinde örneği bulunamamıştır.

-c:

Fiilden isim yapan ektir: iyrənc “iğrenç, çirkin”, sevinc, qorxunc(Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 187).

- *“Bu, əslində insana vicdan əzabı verən bir sevinc idi.” (SA/406/28)*
- *“Görünüşü o qədər qorxunc idi ki, tüklərim ürpərdi.” (SA/498/19)*
- *“Qısqanclıq hissini öldürün.” (SA/499/30)*

-cAq / -cək:

Fiillerden isim yapan eklerdir, genellikle oluşan kelime sıfat görevi alır: bürüncək "örtü", utancaq "utangaç", yelləncək "salıncak", öyüncək "eğlenmeyi seven, çok öğünen" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 187-188).

- *"O, başını aşağı saldı, üzündə utancaq bir ifadə yarandı." (SA/352/3)*

-cə:

Soyut isimler yapar: düşüncə, əyləncə.

- *"Hümmətin düşüncəli baxışları hərdənbir mənim üzümdə dayanırdı və hər dəfə bizim nəzərlərimiz qarşılaşanda mən bilaixtiyar onun dostunu, Muradı xatırlayırdım." (SA/373/2)*

-əri:

Azerbaycan Türkçesinde fiilden isim yapan ektir: köçəri "göçebe" , gədəri "geçici", ötəri "geçici" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 188).

- *"Bəlkə də, ötəri bir ehtiras idi." (SA/434/33)*

-ğa/-gə:

İşlek değildir: süpürgə, döngə "dönemeç, köşe", dalğa "dalga".

- *"Ürəyimə hücum edib məni öz hökmü altında almağa çalışan kin və qəzəb dalğaları qarşısında mərdanəliklə dayanmağa, təslim olmamağa cəhd edirdim." (SA/456/7)*

-qac / -gəc:

İşlek değildir: üzgəc "yüzgeç", süzgəc "süzgeç", qısqac "kıskaç; yengeç" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 188).

İncelenen metinde örnek bulunamamıştır.

-qAn / -kAn / -ğan:

Türkçede eski dönemlerden itibaren kullanılan bu ekin Azerbaycan Türkçesinde işlek olarak kullanıldığı görülmektedir. Fiillerden isimler türeten bir ektir (Caferov, 1968: 89). Fiillerden alışkanlık bildiren isim ve sıfatlar türetir. yapışqan, çalışqan, dalaşqan "kavgacı, saldırgan", alışqan "çabuk yanan alevlenen; kibrit" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 188).

İncelenen metinde örnek bulunamamıştır.

-qlc / -ğlc:

İşlek değildir: başlanğıç, dalğıc.

İncelenen metinde örnek bulunamamıştır.

-qI/-qU /-ğı /-ğu / -ki/-kü:

Azerbaycan Türkçesinde çok sık kullanılan fiilden isim yapan ektir. Araç- gereç ismi, somut ya da soyut isimler üretir: bıçğı "testere", pusğu "pusu", saygı, duyğu, sorğu "sorgu" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 188).

- *"Başqalarına sözünü xüsusi <u>yurğu</u> ilə dedi." (SA/409/17)*
- *"Siz hissiz, <u>duyğusuz</u>, buz kimi soyuq qəlbinizi yazırsınız." (SA/370/22)*
- *"Elə axtarsan, kənd uşağının hamısı <u>çalğıya</u> həvəslidir." (SA/404/6)*

-qın /-qun /-gin/-gün/-ğın /-ğun/-kən/ -kin/-kün/:

Azerbaycan Türkçesinde eski bir ektir. Sıfatlar üretir, sık kullanılır: şaşgun, qızğın, ğaçqın "göçmen kişi", basqın, satqın "hain", bitkin, kəskin, düzgün.

- *Bu sözləri deyərkən, poçtalyonun gözlərində, nə isə, ciddi, <u>tutqun</u> bir şey hiss elədim. (SA/442/26)*
- *İydənin ətri indi daha <u>kəskin</u> duyulurdu. (SA/370/12)*

- *Axşamçağılar mədəniyyət evinin qabağında bu barədə qızğın mübahisələr gedirdi. (SA/444/25)*

-I / -U:

Azerbaycan Türkçesinde çok sık kullanılan fiilden isimler türeten bir ektir: yazı, ölü, sürü, ölçü(Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 188).

- *"İminin indiyə qədər mətbuatda-zadda bir yazısı çıxıb?" (SA/348/9)*
- *"Qulu, özündən söz çıxarma, səhnə ölçüsü nədir?" (SA/341/8)*
- *"Bəs necə oldu ki, sancınız kəsdi?" (SA/468/8)*

-(y)lcl / -(y)UcU:

Azerbaycan Türkçesinde fiillerden isim üretir. Bir özelliğe sahip olan, o işi yapan anlamını verir: alıcı, sürücü, sarıyıcı, atıcı, satıcı (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 188).

- *"Onun gözləri dəhşətlə parlayıb yırtıcı bir ifadə aldı." (SA/498/16)*
- *"Lakin bu kənddə gördüklərimin heç biri mənə cansıxıcı gəlmirdi." (SA/384/20)*
- *"Həmişə məktəb müsamirələrində güldürücü rollar oynayardım." (SA/330/20)*

-ıq /-uq/-ik/-ük, -q /-k:

Azerbaycan Türkçesinde çok sık kullanılan fiilden isim yapan ektir: əzik, kəsik, sönük, bükük, donuq, bilik "bilgi, malumat", minik "yolcu; binit" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 189).

- *"Lakin mənim çaldıqlarım qəlbimdəkilərin qarşısında o qədər sönük görünür ki…" (SA/521/1)*
- *"Otaqdan bizi boğuq rütubət və kif qoxusu vurdu." (SA/350/1)*
- *"Bir minik maşını toz qopara-qopara gəlib mədəniyyət evinin qabağında dayandı." (SA/382/10)*

-Intl / -UntU:

Fiillerden isim yapan işlek bir ektir: Ovuntu "bir şeyin ovularak ufalanmış parçacıkları, kırıntıları", çürüntü "çürümüş şeyler", çöküntü, girinti, axıntı, güzinti, döyüntü (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 189).

- *"Bəs, deyirsiniz tikinti briqadiri işləmir? Bu cür gözəl bina tikiblər." (SA/348/18)*
- *"Mən ona deyərdim ki, sənin əsassız üzüntülərin, şübhələrin bu böyük səadətin qarşısında heçdir, azizim." (SA/464/10)*
- *"Ürəyimin döyüntüsü sakit olandan sonra zərfi cırıb məktubu oxumağa başladım." (SA/485/21)*

-(X)m:

Fiillerden isim yapan ektir. İfade ettiği işin ismini yapar, soyut isimler türetir: tutum, ölüm, büküm (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 189).

- *"Hətta, bu anda ölümün özü də mənə şirin yuxu kimi görünürdü." (SA/324/24)*
- *"Ona görə, mən də hərəkətimə, geyim və bəzəyimə fikir verməyə məcbur olurdum." (SA/524/10)*

-mA:

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan isim fiil ekidir ama kalıcı isimler meydana getirmiştir: ğovurma "kavurma", soyutma "haşlanmış et", süzmə, dondurma, çatma (qaş) (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 189).

- *"Mən əlimdə çamadan, bir əlimdə bağlama irəliləyirdim." (SA/324/1)*
- *"Mən həyatda da bütün düymələri öz yerində olan, plakat kimi cansıxıcı adamlara nifrət edirəm." (SA/370/2)*
- *"Nəriman əminin ayaqlarını döşəməyə bərkdən vuraraq, taxtaları cırıldada-cırıldada aşağı düşdüyünü eşidəndə, mən yavaş və cəsarətsiz addımlarla eyvana çıxdım." (SA/376/22)*

-mAq / -mək:

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan aslında isim fiil ekidir, fiilleri isim yapar yani yapılan işi adlandırır: Oxumaq, yazmaq, görmək, eşitmək, kəsmək, sevinmək (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 189).

- *"Yeməkdən sonra bir az dincəlib, yenə mədəniyyət evinə qayıtdıq, axşama qədər işlədik." (SA/357/6)*
- *"Məgər, oxumaq ayıb işdir?" (SA/352/12)*

-mAcA:

Azerbaycan Türkçesinde bazen oyun adı, eğlence niteliğinde kelimeler ya da hastalık, kuş adları , araç-gereç adları yapar: tapmaca "bulmaca", çəkməcə; atmaca "birisiyle kavga çıkarmak için veya şakayla söylenen kinayeli, alaycı söz"; boğmaca "boğmaca, hastalık türü" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 189).

- *"Bütün bu zarafatlar, bu atmacalar mənə yaxın və səmimi görünürdü." (SA/403/26)*
- *"Rəhmətlik Bədirxan nənəm danışardı ki, Nadir gələndə mən yeniyetməcə qız idim." (SA/425/33)*

-mAc / -bAc:

Genellikle oyun ve yemek isimleri yapan bir ektir, çok fazla kullanılan bir ek değildir yani işlek değildir: yanıltmac "tekerleme, bilmece", atlanbac "birdirbir oyunu", bulamac "bulamaç yemeği", döyməc "bir tür meyveli yemek".

İncelenen metinde örneğine rastlanmamıştır.

-mAn:

Çok sık kullanılmayan bir ektir:

Dəyirman "değirmen", azman "çok büyük" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 190).

- *"Çıxdan mənim belə bir fikrim var ki, dəyirman altındaki açıqlığı toxmacarlıq yox, toxmacar şitilliyi eləyək." (SA/472/18)*

-(X)n:

İşlek olmayan bir ektir.

Axın "sel, kuvvetli su; akım; akıntı", sağın "sağım", biçin "hasat; tahılı, otu; tırpan, orak, biçerdöver vb. ile biçme işi".

- *"Həmişə yaz əkinçi, qış dilənçi oluruq." (SA/391/7)*
- *"Həyətlərdən birində arxasına körpə uşaq şəllənmiş cavan bir gəlin qədim çarxla quyudan su çəkirdi." (SA/384/15)*

-tI / tU:

Azerbaycan Türkçesinde fiillerden isim ve sıfatlar yapan çok sık kullanılan bir ektir (Doğan, Efendiyev, & Durmuş, 2018: 14).

- *"Ağabəyim bacı, əlində göy-göyərti, salat boşqabları, içəri girərək, soruşdu." (SA/387/15)*
- *"Ürəyimin döyüntüsü sakit olandan sonra zərfi cırıb məktubu oxumağa başladım." (SA/485/21)*

-Iş / Uş:

Azerbaycan Türkçesinde fiillerin üzerine gelerek kalıcı isimler oluşturmuştur: baxış, yeriş "yürüyüş", seziş, görüş(Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 190).

- *"İndi "beş" əvəzinə "dörd" aldığımı Murada necə məzəli bir kədərlə, necə məhzun baxışlarla xəbər verəcəyimi yol uzunu düşünüb öz-özümə gülümsəyirdim." (SA/336/20)*
- *"Yəqin ki, "Aydın"la tanışsınız." (SA/527/22)*

2.2.4. Fiilden Fiil Yapan Ekler (Fəldən Fəl Düzəldən Şəkilçilər)

Fiilden fiil yapmak için kullanılan bu eklere Azerbaycan Türkçesinde fazlasıyla bulunur. Fiilden fiil yapan başlıca şu ekler vardır:

-AlA-:

Geçişli fiillere gelerek fiilden fiil yapar: eşələ-, ovala-.

- *"Qulu altdan yuxarı sədrə nə isə deyir, şəhadət barmağını qaldırıb havada silkələyirdi." (SA736073)*
- *"Çiy kərpicdən tikilmiş balaca, üstü küləş evlər pərakəndə halda ora-bura səpələnmişdi." (SA/384/10)*

-Ar-:

Fiilleri ettirgen yapar: çıxar- "çıkarmak", qopar- "koparmak" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 192).

- *"Poçtalyon qızarıb pörtərək oturdu." (SA/425/22)*
- *"Elə bil, Söyüdlü arx onu qoparıb aparmaq isyəyir, yarpaq isə, nə buna razı olur, nə də sudan ayrılırdı." (SA/466/3)*
- *"Özü isə, qab-qacaq çıxarıb bayıra apardı." (SA/354/23)*

-dAr-:

İşlek olmayan bir ekidir: döndər-, əndər- "indir", göndər- (Alan, 2021: 23).

- *"Nəhayət, özümü saxlaya bilməyərək, başımı döndərib geri baxdım." (SA/412/14)*
- *"Qərənfil bacının göndərdiyi qəşəng süfrəni yemək stolunun üstünə saldıq." (SA/413/22)*

-dlr- / -dUr-:

Fiillere oldurma yaptırma anlamı bildiren yeni fiiller oluşturur: qızdır- "ısıtmak", gəzdir, güldür, dolandır-, inandır(Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 192).

- *"Nazxanım, Səriyyə və Qulu da mütləq məni ötürmək istədiklərini bildirərək, maşına mindilər." (SA/532/26)*
- *"Həmişə məktəb müsamirələrində güldürücü rollar oynayardım." (SA/330/20)*

-I- / -U-:

Azerbaycan Türkçesinde nadir bulunan eklerden biridir: bürü- "etrafını kaplamak", qazı- "kazımak", kürü- "kürümek, kürekle temizlemek" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 192).

- *"Səhər təzdən günəş çıxacaq, siz sevinç içində qalxıb, Söyüdlü arxı qazımağa başlayacaqsınız." (SA/453/9)*
- *"Göz işlədikcə, uzaqlarda yüngül göyümtül dumana bürünmüş kimi görünən dağların yamaçlarında topa-topa işıqlar sayrışırdı." (SA/322/30)*

-ik- (-uq-, -ıx-, -ux-):

Azerbaycan Türkçesinde fazla işlek olmayan fiilden fiil yapan ektir:

Bezik- "bezmek", vurnux- "çalışıp çabalamak; endişeye kapılmak", sınıx- "zayıflamak, erimek",

İncelenen metinde örneği yoktur.

-(I)l- / -(U)l-:

Azerbaycan Türkçesinde çok sık kullanılan yapıl eklerinden birisidir. Dönüşlülük işlevi verir: yazıl-, qurul- "kurulmak, inşa etmek", tutul-, tikil-, əkil-, açıl-, deşil- (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 192).

- *"Tar dərnəyinə yazılmaq üçün otuza qədər uşaq gəlmişdi." (SA/415/17)*

- *"Zala şəhərdən gətirilmiş yumşaq stullar düzülmüşdü." (SA/349/8)*
- *"Qulu arvadın qaşqabağının açılmasından vəcdə gələrək davam etdi." (SA/401/7)*

-imsə- (-ümsə-):

İşlek olmayan fiilden fiil yapan bir ektir: gülümse-.

- *"Nəhayət, aralıq sakit olanda, mən gülümsədim (rəfiqələrim deyirdilər ki, mənim təbəssümlərim həmişə şən vəcazibədar olur." (SA/405/18)*

-mA-:

Fiillerden olumsuz fiiller türeten bir ektir. Çok sık kullanılır: Alma-, açma-, işləmə- "çalışmamak", bilmə-, yazma-, oxuma-, çıxma- (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 192).

- *"Gədərəm, gətmərəm, özüm bilərəm". (SA/503/22)*
- *"Tək qalmamaq üçün çox işləmək lazım idi." (SA/475/7)*
- *"Biz də içməyəndə kim içəcək?" (SA/477/10)*

-(I)n- / -(U)n-:

Fiilden fiil yapan ektir. Bu ek, dönüşlü fiiller üretir ve edilgenlik işlevi de verir: sevin-, bulan-, çırpın-, geyin- "giyinmek", deyin-, söylən-, ovlan- "avlanmak" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 192).

- *"Elə bil ki, ölməyib sağ qalmağım məni sevindirdi." (SA/342/6)*
- *"İkisinin də başı açıq, saçları səliqə ilə yana daranmışdı." (SA/342/20)*

-(I)r- / -(U)r-:

Azerbaycan Türkçesinde sık kullanılan, ettirgen fiiller üreten eklerdir: bitir-, bişir-, itir- "yitirmek", artır-, qaçır- (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 192).

- *"Sanki zaldakıların ən kiçik hərəkətlərini belə nəzərdən qaçırmak istəmirdi." (SA/425/25)*

- *“Keçən il onilliyi bitirmiş, indi də universitetə qiyabı girməyə hazırlaşır.” (SA/353/5)*
- *“Ə, adam uşağısınız, otağı uçurdunuz.” (SA/428/2)*

-(I)ş- / -(U)ş- / -(A)ş-:

Azerbaycan Türkçesinde en sık kullanılan fiilden fiil yapım eklerinden biridir. Bir işin karşılıklı yapıldığını belirtir: çəkiş-, öyrəniş- “alışmak, birbirine ısınmak”, tutuş-, çatış-, ötüş-, atış-, boğuş-, görüş- (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 193).

- *“Mən çay kimi axan gözyaşlarımı saxlaya bilməyib qəzəblə soruşurdum.” (SA/500/25)*
- *“Lakin o, adamlarla görüşür, gülür, zarafat edir, həmişəkindən şən görünürdü.” (SA/418/25)*
- *“Ürəyim fərah və səadət içində döyündü, biz bir-birimizə xəfifcə baş əyərək sözsüz salamlaşdıq.” (SA/418/29)*

-t-, -d-, -(I)t- / -(U)t-:

Azerbaycan Türkçesinde ettirgenlik anlamı veren fiiller yapar, sık kullanılan bir ektir: bərkit- “sağlamlaştırmak”, sıçrat-, yedirt-, qızart- “kızartmak”, saxlat- “saklatmak”, öskürt- “öksürtmek” (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 193).

- *“Qulunu çağırtdırdım və tapşırdım ki, səhnəyə çıxıb tamaşanın bu gecə daha davam etdirilməyəcəyini bildirsin.” (SA/495/27)*
- *“Mənim nankör bacım oğlu stol başına keçən kimi özünü yuxarının yanında yaxşı göstərmək üçün bu həngaməni çıxartdı.” (SA/461/24)*
- *“Sədr əlini havada yellətdi.” (SA/361/23)*

-(I)z-, -(U)z-, (-ğuz-):

Azerbaycan Türkçesinde yaptırma ve oldurma anlamı verir, fazla örneği bulunmayan bir ektir: doğuz- "doğurmasına yardımcı olmak", damız- "damlatmak, damla damla akıtmak; dökmek" əmiz- "emzirmek" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 193).

İncelenen metinde örneğine rastlanmamıştır.

2.3. Fiilimsiler (Felin Təsriflənməyən Formaları)

Fiilimsiler (eylemsiler), eylemlere gelerek eylemlerin türünü değiştirip eylemlerden ad, sıfat, belirteç görevinden sözcükler yapar. Ad-eylemler ad görevinde, ortaçlar sıfat görevinde, ulaçlar ise belirteç görevinde sözcükler yapar (Alan, 2021: 35).

2.3.1. İsim Fiiller (Feli İsim)

-mAK:

Eylemlerden hareket adları yapan bu ek, bütün eylemlere gelebilir. Çok işlek bir ektir.

- *"Mən irəliləyib kitabxananın pəncərəsini açmaq istədim." (SA/350/2)*
- *"Birdən çırtıq və oxumaq səsləri eşidildi." (SA/354/30)*
- *"Səriyyə su gətirib, döşəməni yumaqla məşğul oldular." (SA/381/26)*

-mA:

İş ve hareket adları yapar.

- *"Söyüdlü arxın gerisini qazmağa gəliblər." (SA/445/10)*
- *"Özümdə xəstəlikdən yeni duran adamlar kimi yaşamağa, təbiətə qarşı yeni bir meyl duyurdum, elə bil, bədənimdəki həyat qüvvələri yenidən baş qaldırmışdı." (SA/342/3)*
- *"Bu zaman Ciminin üzü narahat ifadə alır, İmi isə, burnunun bir tərəfini çəkərək, kirpiklərini tez-tez qırpmağa başlayırdı." (SA/399/8)*

-(y)Iş:

Çok yaygın bir kullanımı vardır. Bu ek ile kalıcı isimler de türetilebilir.

- *"Elə bil, onun bu gülüşü ilə Quluya bir qətiyyət gəldi." (SA/396/14)*
- *"Onun baxışları nəhayətsiz dərəcədə mükəddər idi." (SA/412/18)*
- *"Biz görüş təyin etməmişdik." (SA/480/21)*

2.3.2. Sıfat Fiiller (Fəli Sifət)

Sayı ve şahsa bağlı olmayan aldığı ekler doğrultusunda kelimeleri sıfatlaştıran eklere sıfat fiil ekleri denir. Azerbaycan Türkçesindeki sıfat fiil ekleri, Türkiye Türkçesiyle hemen hemen aynıdır yalnızca bazı fonetik farklılıkları vardır (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 126).

-An:

Şimdiki zaman sıfat fiilidir (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 126).

- *"Görəsən, "üzü bəri baxan dağlar"da bizim nəyimiz qalmışdı." (SA/321/29)*
- *"Son kursda oxuyan Ayna adlı bakılı bir qızla dost olmuşduq." (SA/337/10)*

-dıq, -dik, -duq, -dük:

Geçmiş zaman belirten sıfat fiildir. Bu eke ünlüyle başlayan bir ek eklendiğinde ekin **q** sesi **ğ**'ya, **k** sesi **y**'ye dönüşür: -düy, -diy. -duğ, -dığ.

- *"Bir qədərdən sonra quzəylilərin əsrlərdənbəri həsrətində olduqları su, uşaqların müşayiəti ilə, gəlib çıxdı." (SA/522/28)*
- *"Onun doğulub böyüdüyü, evlənib ailə qurduğu evə gedirdim." (SA/504/14)*

-AcAK:

Gelecek zaman ortacıdır. Bu eke ünlüyle başlayan bir ek eklendiğinde ekin **q** sesi **ğ**'ya, **k** sesi **y**'ye dönüşür: -ecey, -acağ.

- *“Lakin bizim danışacaq nə sözümüz var idi?” (SA/411/27)*
- *“Belə çıxardı ki, mən onsuz çəkəcəyim iztirablardan qorxaraq, həyatıma son qoyuram.” (SA/463/21)*
- *“Murada göndərəcəyim bu kitab mənim üçün dönüb canlı bir məxluq olmuşdu.” (SA/442/17)*

-AsI:

Gelecek zaman sıfat fiilidir (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 127).

İncelenen metinde örneğine rastlanılmamıştır.

-mAlI:

Gelecek zaman anlamlı sıfat fiiller yapar (Doğan, Efendiyev & Durmuş, 2018: 34).

- *“Şofer Almurad, poçtalyon Pirverdi, İmi ilə Cimi də kitabxanaya gəlib “oxumalı bir şey” isteyirdilər.” (SA/440/33)*
- *“Ağabəyim bacı ayaq üstə hərlənir, tez-tez bir qədər gülməli görünən oğrun nəzərlərlə mənə və Səadətə baxırdı.” (SA/390/7)*

-mIş:

Geçmiş zaman sıfat fiilidir.

- *“Axtarmamış yer qoymamışıq.” (SA/466/17)*
- *“Elə bil, bu əsərlərlə özümdən danışırdım və bunun başqalarına təsirini gördükdə, özümü, ağlayıb ürəyini boşaltmış adamlar kimi, yüngül his sedirdim.” (SA/479/10)*

-Ar:

Gelecek zaman sıfat fiilidir.

- *“Mən onun gözlərindəki qaynar təbəssümə diqqət yetirib.” (SA/518/12)*

-mAz:

"**-Ar**" sıfat fiilinin olumsuzudur (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 127).

- *"Bu balacaboylu adamda tükənməz həyat eşqi var idi." (SA/441/27)*
- *"Deyirlər, dərin ağıl sahibləri hər cür gözlənilməz hadisəyə qabaqcadan hazır olurlar." (SA/509/24)*
- *"Sükut mənim üçün dözülməz əzab idi." (SA/499/22)*

2.3.3. Zarf Fiiller (Fəli Bağlama)

-dIKcA:

Zaman işleviyle kullanılır(Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 128).

- *"Maşallah, adam baxdıqca, baxmaq istəyir." (SA/380/21)*
- *"Bizim balaca dəstəmizin şöhrəti getdikcə artırdı." (SA/518/18)*
- *"Göz işlədikcə uzanıb gedən tarlalar sanki ağ çiçək açmışdı." (SA/478/3)*

-dIKdA:

Zaman işleviyle kullanılır. Kelimeye "**-dığında/ -diğinde; -ınca/ -ince**" anlamı katar.

- *"Qərənfil bacı sözü İminin üzünə çırpdıqda, Qulunun da daxilindəki gərginlik son nöqtəyə çatdı." (SA/344/16)*
- *"Həkimlərin Sançonun başına necə kələk açıb, onu ac qoyduqlarını təsvir etdikdə, zaldakılar gözləri yaşarıncaya qədər güldülər." (SA/405/23)*
- *"Mahnını bitirdikdə ürkək ifadə ilə üzümə baxdı." (SA/352/32)*

-AndA:

Azerbaycan Türkçesinde **-An** sıfat fiil ekinin üzerine bulunma hali ekinin getirilerek oluşur. Zaman anlamı katar ve Türkiye Türkçesindeki "**-dığında/ -diğinde; -ınca/ -ince**" zarf fiillerine karşılık gelmektedir (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 127).

- *"Nəriman əmi ilə Murad dostlaşanda mən burada olmayacağam." (SA/432/16)*
- *"Biz stansiyaya çatanda Hümməti də orada gördük." (SA/345/16)*
- *"Demək, ya Bakıda bilet alanda, ya da haradasa yaylıq çıxaranda salıb itirmişdim." (SA/323/8)*

-(y)IncA:

Zaman işleviyle kullanılır (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 128).

- *"Səriyyəni gözləri yaşarıncaya qədər güldürürdü." (SA/381/18)*
- *"Bacının dalınca nə vaxt gəlim?" (SA/384/32)*
- *"Darvazadan çıxıncaya qədər gözlərimi ondan çəkmədim." (SA/329/32)*

-kən:

Zaman işleviyle kullanılır (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 128).

- *"Nəriman əmi yəhəri atın belinə qoyarkən, Hümmət aşağı düşüb ona yaxınlaşdı." (SA/377/13)*
- *"Yuxarı tərəfdəki bir potretə gözüm sataşarkən diksindim." (SA/385/16)*
- *"Cimi, qastrola gəlmiş məşhur bir xanəndənin tarlada, iş üstündə oxuyarkən, "boğazının yumşalması" üçün kəndlilər baxa-baxa üç çiy yumurtanı necə bir ədа ilə içdiyini, sonra yağışa düşüb, səsinin batacağından qorxaraq necə tələş keçirdiyini, dağlara qalxmaq içün at minerkən, qorxusundan cilovu buraxıb yəhərin qaşından necə yapışdığını, at balaca arxdan sıçrayarkən, xanəndənin necə əcaib səs çıxardığını və buna bənzər başqa əhvalatlar nağıl edərək, bizi o ki var, güldürürdü." (SA/399/12)*

-Ib/ -Ub:

Yaygın kullanılan bir ektir. Tonsuz şekli yoktur. Bu burum Azerbaycan Türkçesinin karakteristik bir özelliğidir.

- *"İndi də onun düz mənə baxıb sevincle səslənməsindən xoşlanaraq." (SA/340/10)*
- *"Səadət əlimdən tutub məni kənara çəkdi." (SA/532/6)*
- *"O, dönüb eyvanın aşağı başına getdi." (SA/362/12)*

-mAdAn:

Zaman işleviyle kullanılır (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 128).

- *"O motosiklin sürətini azaldaraq, geriyə çevrilmədən soruşdu." (SA/326/20)*
- *"Qərənfil bacı sədrin cavabını gözləmədən tribunaya qalxdı." (SA/424/10)*
- *"Başını qaldırıb bizə tərəf baxmadan atın yəhərini alıb, tövləyə çəkdi." (SA/457/30)*

-A:

Azerbaycan Türkçesinde ikilemelerde bulunur ve birleşik fiil yapımında kullanılır (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 127).

- *"Birdən Nazxanım gözlərindən gülə-gülə, çırtıq vurub oxudu." (SA/356/25)*
- *"Əlindəki çubuğu oynada-oynada Nazxanıma baxırdı." (SA/356/17)*
- *"Oğlan yanıb tökülə-tökülə bir mənə baxdı, bir Nazxanıma." (SA/356/29)*

2.4. Zamirler (Əvəzlik)

Zamir (Adıl), isimlerin yerini tutan isim soylu kelime türüdür. Azerebaycan Türkçesindeki zamirlerin büyük bölümü Türkiye Türkçesindeki zamirlerle aynıdır(Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 129). Adıllar, yapılarına göre genel bir ifadeyle basit, türemiş ve birleşik zamirler olmak üzere üç alt başlığa ayrılır (Alan, 2021: 39).

Basit (Sadə) Adıllar: mən, sən, o, biz, siz, onlar

Türemiş (Düzəltmə) Adıllar: biri, kimi, kimse vb.

Birleşik (Mürəkkəb) Adıllar: heç kim, heç kəs, heç biri, heç kimse, heç nə, heç şəy vb.

2.4.1. Kişi Zamirleri (Şəxs Əvəzlikləri)

Kişi zamirleri şahısları temsil eder. Teklik ve çokluk halleri vardır. İsmin yerini alarak ifade edilir. İsmin yerine geçtiği için adıl denir. Tüm varlıkların birincisi konuşan (ben), ikincisi dinleyen (sen), üçüncüsü adı geçen (o) olarak üç şahısta toplanmaktadır. (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012, s. 200):

Tablo 18: Kişi Zamirleri

TEKLİK	1. şahıs	Mən
	2. şahıs	Sən
	3. şahıs	O
ÇOKLUK	1. şahıs	Biz
	2. şahıs	Siz
	3. şahıs	Onlar

Şahıs zamirleri hâl ekleri alarak kullanılabilir.

- *"Mən onun dəvətini qeyri-şüuri bir itaətkarlıqla qəbul etdim." (SA/331/15)*
- *"Sən Allah, doğru deyirsən?" (SA/355/20)*
- *"Heç bir qüvvə bizdə bu qədər peşman mərhəmət hissləri oyatmırdı." (SA/371/20)*
- *"Gedək, gedək sizin üçün bir şey çalım." (SA/358/28)*

2.4.2. Dönüşlülük Zamiri (Qayıdış Əvəzliyi)

Dönüşlülük zamiri Azerbaycan Türkçesinde "öz (kendi)" zamiridir: öz, özüm, özün, özü, özümüz, özünüz, özleri.

- *"Özünüzə iş tapın!" (SA/344/18)*
- *"Özümü ortalığa atacağam!" (SA/344/28)*
- *"O axşam biz konsert verəndə, öz-özümə deyirdim." (SA/417/7)*

2.4.3. İşaret Zamirleri (İşarə Əvəzlikləri)

Nesneleri, işaret etmek ve göstermek için kullanılan kelimelerdir. İşaret zamirleri nesnelerin yerini gösterirler (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 201). İşaret zamirleri bu, o, orada, burada, bunlar, onlar, həmin (bu), həmən (o, şu), belə (böyle) ve elə (öyle)'dir (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 130).

- *"Həmin bu gərgin dəqiqələrdə Ciminin çöhrəsi sədrin hər hərəkətini təəccüblü bir həssaslıqla əks etdirirdi." (SA/345/25)*
- *"Buranın xidmətçisidir." (SA/348/28)*
- *"Orada nə var ki?" (SA/453/26)*

2.4.4. Belirsizlik Zamirleri (Qeyri-müəyyən Əvəzliklər)

Azerbaycan Türkçesinde çok sık kullanılan bu zamirler varlıkları ve nesneleri belirsiz bir şekilde temsil eder. En çok kullanılan zamirler: nə isə, kim isə "kimse", kimi, kimisi, hər kəs, bir kəs, filankəs "filan kişi", hərə "herkes", hərəsi "herkes", hamı "hepsi" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 202).

- *"Bunun hamısı dərdini Güney qışlaq çəkə bilməz ki." (SA/376/4)*
- *"Qulu əlini şappıltı ilə üzünə vurdu, heç kəs elə qələt eləməz." (SA/401/22)*
- *"Mən onların nə danışdıqlarını bilmək üçün diqqətlə qulaq asır, lakin heç nə dərk etmirdim." (SA/418/18)*

2.4.5. Soru Zamirleri (Sual Əvəzliklər)

Azerbaycan Türkçesinde, soru zamirleri için kim, nə, hara "nere", neçə "kaç", hansı "hangisi", hanı "hani/nerede" zamirleri ve zamirlerden gelişen biçimleri kullanılmaktadır (Alan, 2021: 40).

- *"Kim danışmaq istəyir?" (SA/421/9)*
- *"Mənim cavan leytenantım, sən haradan qəlib çıxdın?" (SA/325/4)*
- *"Murad, bacıqızı hansı qohumlardandır?" (SA/328/10)*

- *“Ə, siz kimsiniz, biz kimik, kenlilər səsləndilər.” (SA/431/13)*

2.5. Sıfatlar (Sifətlər)

Sıfatlar isimlerden önce gelerek o adın bir özelliğini vurgular. Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. İki başlık altında gösterilir: varlığın özelliklerini ifade eden sıfatlara niteleme sıfatları, varlığın dış özelliklerini gösteren sıfatlara belirtme sıfatları denir (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 198).

2.5.1. Niteleme Sıfatları

Nesnelerin renk, hacim, boy, biçim ve ağırlık gibi vasıflarını niteleyen sıfatlardır.

- *“Ancaq çox gözəl oğlandır.” (SA/357/2)*
- *“Yadımdadır, mərhum atamın hündür boz atı var idi.” (SA/377/3)*
- *“Mən uzun zaman sizi yaddan çıxara bilmədim.” (SA/485/28)*
- *“Yəni gələn adam həyətə girib darvazanın böyük qapılarını taybatay açdı.” (SA/362/20)*

2.5.2. Belirtme Sıfatları

Adların önüne gelir ve adları işaret, sayı, belirsizlik ve soru bakımından belirtir (Alan, 2021: 42).

2.5.2.1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları nesnelerin yerlerini işaret eder. Azerbaycan Türkçesinde bulunan: bu, o, belə ve həmin “bu”, həmən “o, aynı” işaret sıfatı olarak kullanılan kelimelerdir (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 199).

- *“O vaxt siz Köndələn çaydan bura arx çıxara bildiniz.” (SA/365/9)*
- *“Bu avtobus elə Güney qışlağın böyründən keçir.” (SA/323/2)*
- *“Bax, bu də mənimlə belə zarafat eləsən, bərk inciyərəm.” (SA/433/25)*

2.5.2.2. Sayı Sıfatları

Varlıkların sayısını bildiren kelimelerdir. Bunlar da aslında tek başlarınayken isim olup, önüne geldikleri ismin ifade ettiği varlığın sayısını belirten sıfat olarak kullanılır. Sayı sıfatları nesnelerin sayılarını ya adet olarak ya dereceli olarak ya bölük bölük ya parça halinde ya da topluluk olarak belirtir. Bu yüzden sayı sıfatları; asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları olarak beşe ayrılır. Azerbaycan Türkçesinde sayı kelimesi "say" şeklinde, **say-** fiili ve **sana-** şeklinde söylenir ve yazılır (Sarıkaya, 1998: 234).

2.5.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları (Miqdar Sayları)

Varlıkların sayısını belirten sıfatlardır, isimlerim önüne gelerek miktar olarak belirtir. Diğer sayı sıfatları asıl sayılar kullanılarak yapılır.

- *"Təxminən üç-dörd saat sonra bir oğlan uşağı kitabı mənə qaytarıb, bir söz demədən getdi." (SA/442/27)*
- *"Orda, azı, iyirmi beş-otuz min toxmacar şitili əmələ gətirmək olar." (SA/472/20)*
- *"Stansiyadan Güney qışlağa otuz kilometrdir." (SA/325/20)*

2.5.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları (Sıra Sayları)

Azerbaycan Türkçesinde sıra sayıları yazılırken asıl sayıların üzerine **+IncI/ +UncU** eki getirilerek oluşturulur. Varlığın sırasını belirtir.

- *"Kilomətrləri göstərən on dördüncü ağacı sayanda, daha ayaqlarımın sözümə baxmadığını hiss edərək, yolun kənarına çəkildim." (SA/324/8)*
- *"Biz onuncu sinif şagirdləri, istirahət günlərində ora rəqs etməyə gedərdik." (SA/330/26)*
- *"Üçüncü zəngdən sonra Nazxanım pərdəni açdı." (SA/402/16)*

2.5.2.2.3. Kesir Sayı Sıfatları (Kəsr Sayları)

Azerbaycan Türkçesinde kesirli sayılar yazılırken bütünü bildiren sayı üzerine **+dA/ +dAn** ekleri gelir: üçdə bir, üçdən bir, beşdə iki, beşdən iki (Alan, 2021: 43).

İncelenen metinde örneği yoktur.

2.5.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatları (Paylanma Sayları)

Bu sıfatlar, Türkiye Türkçesinde sayılara **+Ar/ +şAr** ekleri getirilerek oluşturulur. Üleştirme sayı sıfatları Azerbaycan Türkçesinde nadir bulunur, fazla kullanılmaz: birər birər, ikişər ikişər (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 199).

İncelenen metinde örneği yoktur.

2.5.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları

Birbirlerine benzer varlıkları bir arada toplu olarak ifade eden sıfatlardır (Sarıkaya, 1998, s. 236). Topluluk sayı sıfatları, adın gösterdiği varlık ve nesneler arasında bir yakınlık, birliktelik ve topluluk bulunduğunu gösteren sıfatlardır. Bu sıfatlar asıl sayılar **+(I)z/ +(U)z** ekinin getirilmesiyle kurulur ve o sayıya bir "topluluk" anlatımı kazandırır. Topluluk sayı sıfatları bir **+lI/ +lU** sıfat ekinin getirilmesiylede yapıldığı görülür: əkiz (Korkmaz, 2017: 381).

İncelenen metinde örneğine rastlanmamıştır.

2.5.3. Belirsizlik Sıfatları

Adları belirsiz bir şekilde belirten sözcüklerdir: az, çox, xeyli, bir az, bir qədər "biraz", bir neçə "bikaç", bəzi "bazı", hamı "bütün", başqa vb. (Alan, 2021: 43).

- *"Bir qədər söhbətdən sonra İmi ilə Cimi xudahafizləşip getdilər." (SA/373/6)*
- *"Səhnə üçün bəzi kostyumlar, qrimlər, pariklər." (SA/409/11)*

- *“Bir neçə dəqiqə çəkmədi ki, Nazxanım evə qaçıb təzə, çəhrayı bir örtük gətirdi.” (SA/413/27)*

2.5.4. Soru Sıfatları

Adları soru yoluyla belirten sözcüklerdir: nə cür “ne çeşit”, hansı “hangi”, neçə “kaç” vb. (Alan, 2021: 44).

- *“Sənin elektrik stansiyası ilə nə işin var?” (SA/491/25)*
- *“Bakıda hansı teatrda işləyirdin?” (SA/412/29)*
- *“Neçə milyon illərdir bu aydınlıq gecələr gəlib-keçir?” (SA/432/14)*

2.6. Zarflar (Zərflər)

Zaman, yer, durum ve miktar bildiren isimlerdir. Kelime gruplarında sıfatın, fiilin ya da başka zarfların anlamını etkileyen kelimelere zarf denir (Sarıkaya, 1998: 242).

Durum zarfları, yer-yön zarfları, zaman zarfları, miktar zarfları ve soru zarfları olarak 5 grupta incelenir:

2.6.1 Zaman Zarfları (Zaman Zərfi)

Zaman zarfları, fiilleri zaman bakımından belirten ve işin, halin, bir hareketin ne zaman yapıldığını belirten kelimelerdir. Nə vaxt, haçan “ne zman”, nə vaxtdan, nə vaxta qədər sorularından birine cevap verir. Azerbaycan Türkçesinde en çok kullanılan zarflar: indi, “şimdi”, həmişə “daima, her zaman”, bayaq “demin,az evvel”, hələ “daha, henüz, hâlâ”, sonra, gec, tez, axşam (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 202).

- *“İndi o hər gün stansiyadan təzə qəzet və jurnallar gətirirdi.” (SA/441/5)*
- *“Dərs öyrənmək bəhanəsi ilə dörd-beş gün hər axşam kitabxanaya getdim.” (SA/336/24)*
- *“Bayaq kişiyə də deyirəm, necə şeydirsə, sənə yaman qanım qaynayır.” (SA/362/4)*

2.6.2. Yer-Yön Zarfları (Yer Zərfi)

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bu zarflar hareketin meydana geldiği yeri ve yönü gösterir. Yer-yön zarfları hara, harada, hara qədər sorularından birine cevap verirler. En çok kullanılan yer-yön zarfları: içəri, irəli "ileri", geri, dışarı, yuxarı, aşağı, bəri, sağa-sola (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 202).

- *"Maşınla içəri girəndən sonra təkrar qapıları bağladı, ağaçların köldəsi ilə irəliləyib eyvana çıxdı." (SA/362/21)*
- *"Qulu şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı." (SA/363/6)*
- *"Çiy kərpicdən tikilmiş balaca, üstü küləş evlər pərakəndə halda ora-bura səpələnmişdi." (SA/384/10)*

2.6.3. Nitelik (Durum) Zarfları (Tərzi-Hərəkət Zərfi)

Bu grupta yer alan durum zarfları işin ve hareketin yerine getirilme şeklini bildirir. Azerbaycan Türkçesinde durum zarfları çok fazladır: tez tez, yavaş yavaş, celd (gizli), üzbeüz (yüz yüze), düz (doğru, gerçek) (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 132).

- *"O, tələsik cavap verdi." (SA/443/4)*
- *"Ürəyimin döyüntüsü sakit olandan sonra zərfi cırıb məktubu oxumağa başladım." (SA/485/21)*
- *"Gülümsəyə-gülümsəyə yaxınlaşdım." (SA/493/19)*

2.6.4. Miktar Zarfları (Kəmiyyət Zərfi)

Eylemin bildirdiği olay ya da durumun miktarını, ölçüsünü, azlık-çokluğunu bildiren zarflardır: az, azca, azıcıq, bir az, çox, xeyli vb. (Alan, 2021: 45).

- *"Deyəsən, bir az yumşaldı." (SA/489/15)*
- *"Qaynanamız bizi çox istəyəcək." (SA/510/8)*
- *"Muradın işi çox olduğundan, bizim məclisimizdə az-az görünürdü." (SA/525/12)*
- *"Bu əhvalat məni xeyli kədərləndirdi." (SA/465/6)*

2.6.5. Soru Zarfları

Eylemin bildirdiği olay ya da durumun ayrıntılarını belirlemeye yönelik zarflardır: necə "nasıl", hara "nere", nə vaxt, haçan "ne zaman", niyə, nə üçün(Alan, 2021: 46). En çok kullanılan zarftır..

- *"Hara gedirsiniz?" (SA/325/14)*
- *"Nə üçün razı olmurdunuz?" (SA/355/30)*
- *"Niyə bilmirəm?" (SA/360/26)*
- *"Harada olacaq?" (SA/388/28)*

2.7. Edatlar (Qoşmalar)

Edatlar, tek başına anlam ifade etmeyen, isim ve isim soylu kelimelerin üzerine gelerek eklendikleri kelimelerle anlam ilişkisi kuran görevli kelimelere edat denir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de edatlar çok fazla kullanılır. En fazla kullanılan edatlar şöyledir: Kimi "gibi", tək "gibi", sarı "için, ötürü", üçün, ötrü, görə, içrə, aid, dair, məhsus "ayrıca", qabaq "karşı", sonra, bəri, qarşı, başqa, tərəf, doğru, qeyri "başqa", ilə, ila, üzrə, nisbətən, esasən, isnadən "göre" (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 214).

- *"Mən buradakı adamların hamısından qabaq sizi tanımışam." (SA/439/17)*
- *"Mənim nankör bacım oğlu stol başına keçən kimi özünü yuxarının yanında yaxşı göstərmək üçün bu həngaməni çıxartdı." (SA/461/23)*
- *"Sədrimiz bu barədə bir söz demirdi." (SA/478/27)*

2.7.1. Kullanım Biçimleri Bakımından Edatlar

Edatlar, Azerbaycan Türkçesinde kullanım biçimleri bakımından şöyle gruplandırılmaktadır (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 214).

2.7.1.1. Sual Ədatı

Axı "peki, ama", bəs "peki", məgər, yoxsa "acaba", olmaya "asla", görəsən "acaba", yə'ni.

- *"Bəs, bacı oxumayacaq?" (SA/448/28)*
- *"Məgər, bu dünyada hamı öz arzusuna çatır?" (SA/394/2)*
- *"Yaxşı, əvvəl çörək yeyəcəksiniz, yoxsa çay içəcəksiniz?" (SA/363/24)*
- *"Yəni, musiqidən xoşu gəlməyən olar?" (SA/352/2)*

2.7.1.2. Qüvvətləndirici Ədat

Lap "tam".

- *"Lap uşaqlıqdan mən həyatın əzab və məşəqqətləri içində daha canlı, daha ləyaqətli görünən qəhrəmanları sevərdim." (SA/369/28)*
- *"Lap əla fikirdir!" (SA/396/5)*

2.7.1.3. İnkâr Ədatı

Heç

- *"Heç vaxt qoltuğundan düşməyən portfelini böyrünə qısıb qapıdan çıxdı." (SA/397/11)*
- *"Heç bilirsiniz kənddə söz-həkət necə azalıb?" (SA/416/4)*

2.7.1.4. Fərqləndirici və ya İstisnaedici Ədat

Ancaq, yalnız, təkçə "sadece".

- *"Ancaq rayonlarımızın, kəndlərimizin çoxunda bu mədəniyyət evlərini ancaq görk üçün tikirlər." (SA/366/21)*
- *"Yalnız İmi ilə Ciminin gözləri rayon icraiyyə komitəsinin sədrində idi." (SA/368/12)*
- *"Lakin bu səadətin ömrü yalnız bir an oldu." (SA/388/9)*

2.7.1.5. Təsdiq Ədatı

Bəli “evet”, hə “evet”.

- *“Bəli, gəldim.” (SA/437/15)*
- *“Hə, yoldaş mədəniyyət naziri, indi nə qulluğun var, buyur.” (SA/477/27)*

2.7.2. Yapıları Bakımından Edatlar

Azerbaycan Türkçesinde yapıları bakımından da şu şekilde gruplandırılabilir:

2.7.2.1. Sabit Koşma (Asıl Edatlar)

Kimi, tək, sarı, üçün, görə, içrə, aid, ötrü, dair, məhsus.

- *“Qulu gələn kimi məclis canlanır, adamlar gülümsəyirdilər.” (SA/441/30)*
- *“Onu elə Qərənfil xala üçün gətirmişik.” (SA/346/23)*
- *“Heç o boyda ümidini itirdin, ağlamadın, indi puldan ötrü ağlayacaqsan?” (SA/323/19)*

2.7.2.2. Qeyri-Sabit (Keçici) Qoşma (Geçici Edatlar)

Qabaq “karşı”, sonra, bəri, qarşı, başqa, tərəf, doğru, qeyri “başka”.

- *“Hamıdan qabaq Qulu ayağa qalxaraq, küçəyə sarı boylandı.” (SA/362/18)*
- *“Kəndlilər işdən sonra dincəlirdilər.” (SA/448/9)*

2.7.2.3. Şəkilçiləşmiş veya Şəkilçiləşmək üzrə Olan Qoşma (Ekleşmiş/Ekleşmeye Başlamış Olan Edat)

İlə (la, lə), can (cən).

- *“Quluya işarə ilə mənə göz vurdu və papiros qutusunu götürüb cibinə qoyaraq ayağa qalxdı.” (SA/392/1)*

2.7.3. Görevli Kelime Türlerinden Biri Olan Edatlar

Görevli kelime türü olarak kullanılan edatlar, içinde geçtiği cümlede birlikte yer aldığı hâl eklerinden birisini de almıştır. Bu hâl ekleriyle kullanılan edatlar şöyledir:

2.7.3.1. Yönelme Hali Eki İsteyen Edatlar

Görə, qarşı, nisbətən, doğru, sarı, tərəf, məhsus, aid, dair, əsasən, isnadən, dək, can (cən), qədər.

- *"Deyəsən, indi nəyə görə isəbir az acıqlı idi." (SA/393/9)*
- *"Mən onların qoluna girərək arakəsməyə doğru dartdım." (SA/358/29)*
- *"Biz incə, sentimentel ah-zarlara qarşı amansızıq!" (SA/480/18)*

2.7.3.2. Çıkma Hali Eki İsteyen Edatlar

Qabaq, əvvəl, sonra, bəri, savayı, başqa, qeyri, ötrü, ibarət.

- "Üç gündən sonra səkkiznəfər tarçalan və beş nəfər qaval vurandan ibarət yaxşı bir dərnəyimiz var idi." (SA/415/18)
- "Hümmətdən qabaq ispalkom yox idi?" (SA/343/25)
- "Mənim gəlişim kimsəni maraqlandırmadığı kimi, gedişim də qoca Ələsgər dayı ilə Güllü xaladan başqa heç kəsi mükəddər etmədi." (SA/322/22)

2.7.3.3. Yalın Halde Olan İsimleri İsteyen Edatlar

Üzrə, içrə, ilə.

- *"Qulu, adəti üzrə, hər səhər işə gedərkən mədəniyyət evinə baş çəkərdi." (SA/446/24)*
- *"Mən gülümsəyərək Nəriman əmi ilə Qərənfil bacıya baxdım." (SA/330/4)*

2.7.3.4. İlgi Hali Eki ya da Yalın Halde Olan İsimleri İsteyen Edatlar

Üçün, haqqında (haqda), barəsində (barədə) "hakkında".

- *"İndi də hamınızın dostu Cimi sizin üçün "Segah" oxuyacaq." (SA/452/6)*

- *“Bayırda Nazxanımla Səriyyə nə haqda isə xısın xısın danışıb-gülürdülər.” (SA/354/29)*
- *“O daha iş barəsində Qulu ilə danışmağını da, axşamkı kimi, Qərənfil bacıdan gizlərmirdi.” (SA/469/3)*

2.7.3.5. Yalın, Yönelme, Bazen de İlgi Hali Ekini İsteyen Edatlar

Kimi, tək (təki), qədər.

- *“Sən ilan kimi qabıq qoy, su çək, başqası gəlib hazırına nazir olsun, üstəlik, səni leksiyaya da qoysunlar ki, geridə qalmısan.” (SA/470/28)*
- *“Təki salamatlıq olsun.” (SA/468/25)*
- *“Riyaziyyatdan pis oxumadığıma baxmataraq, iki gecəsəhərə qədər gözümü yummayıb hazırlaşdım.” (SA/336/7)*

2.8. Bağlaçlar (Bağlayıcılar)

Bağlaçlar, bağlayıcı adı altında yardımcı sözcük türü başlığı altında ele alınır. Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatinde “Gramerde, cümleleri veya cümle ögelerini birbirine bağlamak için kullanılan yardımcı sözcük türü.” olarak tanımlanan bağlaçlar, dilde çok önemli göreve sahip sözcük türüdür. Bağlaçlar, kelimeler, kelime grupları, cümle ögeleri, cümleler, paragraflar, metinler arasında çeşitli gramatikal ilişkiler yaratır (Alışova Demirdağ, 2022: 302).

2.8.1. Yapılarına Göre Bağlaçlar

Bağlaçlar, yapılarına göre üç alt başlığa ayrılır:

2.8.1.1. Basit (Sadə) Bağlaçlar

Amma, ancaq, hətta, yəni, zira, ki, ilə, da, də, və, həm, nə, ya, gah, istər vs.

- *“İndi, o hər gün stansiyadan təzə qəzət və jurnallar gətirirdi.” (SA/441/5)*

- *“Demək istəyirsiniz ki, İmi ilə Cimi bundan sonra mədəniyyət evində işləyəcəklər?” (SA/414/31)*
- *“Dəmək, ya Bakıda bilet alanda, ya da haradasa yaylıq çıxaranda salıb itirmişdim.” (SA/323/8)*

2.8.1.2. Türemiş (Düzəltmə) Bağlaçlar

Bu bağlaçlar, bir bağlaçla bir parçanın, bir bağlaçla bir kelimenin veya bir kelimenin bağlaçla birleşmesinden oluşur (Alışova Demirdağ, 2022: 304). Çünki, habelə, hərgah, hərçənd, nəinki, həmçinin, yainki, yoxsa, yaxud vs.

- *“Çünki o anadır.” (SA/452/23)*
- *“Belə dvjeni göstərməkdə, yoxsa sən də artist olmaq istəyirsən, a-az?” (SA/356/14)*
- *“Təksir özündə olub, bir teleqramdan-zaddan vursaydı, nəinki stansiyaya, lap Bakıya maşın göndərərdim.” (SA/328/26)*

2.8.1.3. Birleşik (Mürəkkəb) Bağlaçlar

Həm-həm də, və həm də, və ya, gah-gah da, ya da ki, yaxud da, və yaxud, hərçənd ki, gah da ki, nə də, nə də ki vs.

- *“Mən danışdıqca həm kəndlinin həm də xanın roluna girirdim.” (SA/452/1)*
- *“Balaca qara bəbəklərini ildırım sürəti ilə hərəkət etdirərək gah mənə gah da sədrə baxdı.” (SA/341/19)*
- *“Çünki mədəniyyət evinin nə tar müəllimi var idi, nə də onu dəvət etmək üçün vəsaiti.” (SA/404/4)*

2.8.2. İşlevleri ve Görevleri Bakımından Bağlaçlar

İşlevleri ve görevleri bakımından bağlaçlar şöyle sınıflandırılabilir:

2.8.2.1. Birleştirme/ Sıralama (Bitişdirmə) Bağlaçları

Birleştirme bağlaçları, türdeş cümle ögeleri, birleştirme, (sadalama) sıralama ilişkili tabesiz mürekkeb (bağımsız sıralı) cümlelerde kullanılır (Alışova Demirdağ, 2022: 306). Və, ilə (-la, -lə).

- *"Səhər saat doqquzdan on ikiyə qədər Səriyyə ilə mən kitabxanada işləyirdik." (SA/415/26)*
- *"Lakin zəngdən sonra kişinin halı birdən-birə sakit və ciddi oldu." (SA/530/26)*
- *"Hümmət də fikirli və tutqun görünürdü." (SA/514/8)*

2.8.2.2. Karşılaştırma (Qarşılıq) Bağlaçları

Karşılaştırma bağlaçları, türdeş cümle ögeler ve tabesiz mürekkeb cümlelerin tarafları ve metinin bileşenlerini ilişkilendirmek için kullanılır. Bu bağlaçlar zıtlık, karşılaştırma anlamları yarattıkları için karşılaştırma ilişkili tabesiz mürekkeb cümlenin tarafları arasında daha fazla kullanılır (Alışova Demirdağ, 2022: 307). Amma, ancaq, lakin, fəqət, halbuki, yoxsa.

- *"Nəriman, sən bir kəndin dərdini çəkirsən, amma o bütün rayonun." (SA/462/3)*
- *"Baş üstə, ancaq bizim ayrı dərdimiz də var." (SA/409/24)*
- *"Özünü azca itirən kimi oldu, halbuki mənim məqsədim onu pərt etmət deyildi." (SA/378/22)*

2.8.2.3. Bölüştürme (Bölüşdürmə) Bağlaçları

Bölüştürme ilişkili tabesiz mürekkeb cümledeki iş veya olaylar sırayla birbirinin takip eder veya aynı zamanda birden fazla olay gerçekleşir. Bölüştürme bağlaçları, bölüştürme ilişkili tabesiz mürekkeb cümlelerde kullanılır (Alışova Demirdağ, 2022: 307). Ya, və ya, ya da, ya da ki, və ya da ki, yaxud, yaxud da, və yaxud da ki, gah gah da, istər istərsə də, yainki, yainki də.

- *"Dedi ya evdə, ya da idarədə olacağam." (SA/388/30)*

- *“Mən lap uşaqlıqdan öz zəiflik <u>və ya</u> kədərimi başqalarının bilməsini xoşlamıram.” (SA/323/13)*
- *“Gecələr yatağıma uzananda, onu götürüb <u>gah</u> oxuyur <u>gah da</u> nəzərdən keçirirdim.” (SA/442/20)*

2.8.2.4. İştirak Bağlaçları

İştirak; bir işte ortak olma, paydaşlık etme anlamına gelmektedir. İştirak bağlacı cümleye ortaklık, paydaşlık etme anlamı katmıştır. Həm, həm də, həm də ki, hətta, da, də, habelə, habelə də, həmçinin, həmçinin də, özü də, bir də, o cümlədən.

- *“Mən danışdıqca, <u>həm</u> kendlinin <u>həm də</u> xanın roluna girirdim.” (SA/452/1)*
- *<u>“Özü də</u> köhnə artistdir.” (SA/341/2)*
- *“İndi mən də yalnız o xoşbəxt gecədə mənə görüş vəd edərək gedən, <u>bir də</u> qayıtmayan o gənc leytanant haqqında düşünürdüm.” (SA/404/31)*

2.8.2.5. Aydınlatma/ Açıklama (Aydınlaşdırma) Bağlaçları

Açıklama ilişkili cümleler kurar. yəni, yəni ki.

- *“Bizim, <u>yəni</u>, sizinlə mənim üçün ölüm nədir ki!” (SA/498/11)*
- *“Qəzət niyə salırsın, <u>yəni</u>, Allahın bir çitini də tapmırıq!” (SA/413/26)*
- *<u>“Yəni</u>, deyirsiniz tamam keçsinlər mədəniyyət evinə?!” (SA/410/12)*

2.8.2.6. Sebep (Səbəb) Bildiren Bağlaçlar

Çünki, zira, ona görə ki, ona görə də, buna görə ki, ondan ötürü ki, bundan ötürü ki, onun üçün ki, bunun üçün ki vd.

- *<u>“Buna görə də</u>, bacısı ikinci ərə gedəndən sonra Nəriman əmi, bir dəfə də olsun, onu dindirməmişdir.” (SA/373/19)*
- *“Heç bir ata <u>onun üçün ki</u> Nəriman olmazdı.” (SA/373/26)*
- *“Yəzid imamlara su vermirdi, <u>çünki</u> onlarla düşmən idi, bəs, sizə nə düşüb?” (SA/426/18)*

2.8.2.7. Mukayese ve Benzetme Bildiren Bağlaçlar

Bu bağlaçlar mukayese içerikli tarz cümlelerinde kullanılır. Necə, necə ki, nə cür, nə cür ki vd.

- *"Mən onun sözünə necə təəccüb edə bilərdim?!" (SA/333/19)*
- *"Mən nəcə ki, realist, gördüyünüz işi öz əlimlə yoxlamasam, sizə, bayaq dedim, bir çet də əməkgünü yazmayacağam." (SA/345/22)*
- *"Sən nə cür düşünürsən, onlara nə cür kömək eləyə bilərik?" (SA/364/25)*

2.8.2.8. Şart Bildiren Bağlaçlar

Bu bağlaçlar, şart yan cümlesini temel cümleye bağlar. Əgər, hərgah, madam, madam ki vd.

- *"Yox, əgər, zor eləmək istəyirsiniz, o başqa məsələ." (SA/428/16)*
- *"Bu məktubu oxuyandan sonra mən: "Madam ki, — deyə fikirləşdim, — onlar bir-birilə xoşbəxt deyillər, əlbəttə, bu belə davam edə biləməz." (SA/486/15)*

2.8.2.9. Geçiş (Güzəşt) Bildiren Bağlaçlar

Hərçənd, hərçənd ki, gərçi, əgərçi vd.

İncelenen metinde örneğine rastlanmamıştır.

2.9. Ünlemler (Nida)

Ünlemler, anlama heyecan katan, sevinç, özlem, şaşkınlık, korku, üzüntü, refleks bildiren, karşı tarafla konuşurken cümlelerine anlam yükleyen, monoton bir ifadeden kurtaran ve konuşmayı canlandıran kelimelere denir (Kartallıoğlu & Yıldırım, 2012: 215).

Kullanım amaçlarına göre alt başlıklara ayrılır:

2.9.1. Duygu Ünlemleri (Hissi Nidalar)

Duyguları ve heyecanları ifade eden içten koparak gelen ünlemler duygu ünlemleridir: oho, oy, ox, ha, tfu (tüh), xox, kaş (keşke), uf, pah pah pah/bəh bəh bəh/ pəh pəh pəh vb. (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 134)

- *"Nazxanım "bıy, başın batmasın…" deyərək uğunub getdi." (SA/40715)*
- *"Eh, sen də!" (SA/433/28)*
- *"Ah, mənim əzizim!" (SA/434/27)*

2.9.2. Seslenme Ünlemleri

Karşı tarafa hitap etmek için kullanılan ünlemlerdir: ey, hey, lan, eşi (ey, a kişi), ay, buyurun/ buyrun (haydi), ay aman (imdat), ay haray (imdat). (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 135)

- *"Ə, Sultanoğlu!" (SA/422/5)*
- *"Ay sağ ol!" (SA/445/5)*
- *"Hey bilirsinizmi bu nə deməkdir?" (SA/447/27)*
- *"Buyurun, buyurun, - deyə yerbəyerdən səsləndilər." (SA/449/16)*

2.9.3. Sorma Ünlemleri

Soru sormayı ifade etmek için kullanılan ünlemlerdir: hanı, görəsən, yohsa, olmaya, axı (acaba) (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 135).

- *"Səni indidən təbrik etmək olar, hə?" (SA/363/4)*
- *"Özünü ələ sal, ə, Sülü, yoxsa, bilirsən ha." (SA/455/2)*
- *"Axı, nə yazır?" (SA/347/33)*

2.9.4. Gösterme Ünlemleri

Bir nesneyi varlığı göstermek için kullanılan, işaret etmek için başvurulan ağızdan tek seferde çıkan ünlemlerdir: aha, axı (işte), bax (işte) vb. (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 135).

- *“Arxı bizim Güney qışlağın üstündən keçirib, ta sizin Quzey qışlağa qədər aparaq.” (SA/422/23)*

2.9.5. Cevap Ünlemleri

Tasdik etmek ya da onay verme anlamı veren ünlemlerdir: yox, xeyr, bəli, yaxşı, pəki vb. (Buran, Alkaya & Yalçın, 2020: 135).

- *“Xeyr, onu görməmişəm.” (SA/386/1)*
- *“Yox! - deyə bütün zal cavab verdi.” (SA/422/17)*
- *“Bəli, atacağam!” (SA/344/28)*
- *“Əlbəttə, bu sizin başınızın ucalığıdır.” (SA/458/24)*

SONUÇ

Tezde Azerbaycan Türk dilinin morfolojik ve fonetik özelliklerinin yazın hayatına nasıl yansıdığı, dilin nasıl kullanıldığı ve dilin yapısal özellikleri yapılan bu çalışmada incelenmiştir. Azerbaycan Türk edebiyatının önemli bir kişiliği İlyas Efendiyev'in "Söyüdlü Arx" eseri çalışmanın yapıldığı metindir. Azerbaycan Türk edebiyatının pek çok zenginliğini barındıran bu metin hem bize dönemin dil özelikleri hakkında hem de edebiyatı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Birinci bölümde Azerbaycan Türkçesinin oluşumu, gelişimi, yapısı, edebiyatı coğrafyası hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde inceleme yaptığımız yazar ve eserleri hakkında bilgi verildi. Çünkü dönemi ve yazarı anlamadan tezi yorumlayamayız. Azerbaycan Türk Cumhuriyetinin bugün resmi veriler üzerinde 10.000.000 aşkın konuşanı vardır. İlyas Efendiyev; yaşamı zorluklarla devam eden, erken yaşta tüm ailesinin yükü onun omuzlarına binmiş, baskılara uğramış, milli benliği ve dili için savaşmış bir yazardır. 1940-1950'li yıllar onun eserlerinin yoğun olarak verdiği dönemdir. Eserlerin yazıldığı dönem (20. yüzyıl başı ve ortaları) Azerbaycan için zorlu günlerdir. 1959 yılında "Söyüdlü Arx" yayımlanmıştır. 1959 yılı önemli bir yıldır. 2. Dünya Savaşı yeni bitmiş, SSCB baskıları yoğun şekilde devam eden, asimile edilmek istenen, resmi dilleri Türkçe olmayan, sömürge altında yaşayan bir Azerbaycan vardır. 1939 yılından sonra ilk nüfus sayımı 1959 yılında yapılmış yaklaşık 2.500.000 kadar konuşan tespit edilmiştir. İşte bu durumlarda yaşayan milleti ve yayımlanan bir romanın dilini bu tezde inceliyoruz. Milli özellikler, benlik bilinci, kırsal kesimde köylü halkın yaşadıkları ve şehirlerdeki yaşamı romanda dikkat çeker. Çünkü İlyas Efendiyev milli benlik bilincinde olan ve Azerbaycan Türk edebiyatının gelişimini sağlayan temel taşlardan birisidir. Dili oldukça anlaşılır ve yabancı kelimelerden olabildiğince uzaktır.

Üçüncü bölüm, tezin asıl amacı olan morfolojik ve fonetik incelemenin yer aldığı kısımdır. İncelediğimiz metin 20. yüzyıl Azerbaycan Türkçesi özelliklerini barındırır. Bazı noktalarda Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılmıştır. Genel olarak morfolojik özellikler daha

yoğundur. Dilin özellikleri her açıdan vurgulanmıştır. Tespit edilen önemli noktalar şöyledir:

- Azerbaycan Türkçesi konuşma dilinde çok fazla ses olayları görülür. Yuvarlaklaşma dilde en çok meydana gelen ses olayıdır.
    - *"Gəncliyin qəribə xəyalları mənə şirin vədlər verirdi." (SA/322/18)*
    - *"Kərəm ona sataşır, Pirerdi isə, bəzən tutarlı cavablar verir, bəzən də gurultulu qəhgəhələr altında qıpqırmızı pörterek pərt olub özündən çıxırdı." (SA/442/7)*
    - *"Bütün əzası təndürüst olan, zövklə geyinməyi bacaran bu yaraşıqlı, sağlam oğlanı kim belə iyrenc hala salmışdır?" (SA/368/1)*
    - *"Yorğun təbiətdə də yoxdursa əlac, kömek." (SA/436/11)*
    - *"Kərəmin dodağı qaçdı." (SA/427/29)*
    - *"Xoruzlar daha banlamır." (SA/375/6)*
    - *"Biz çörəyi burnumuza qulağımıza yemirik ha." (SA/394/11)*
    - *"Bayaq onun hərəkətlərinə fikir verdin?" (SA/393/8)*
- Azerbaycan Türkçesinin en önemli ayırt edici özelliği sözcük başındaki "y" ve "ı" sesleri kullanılmamaktadır. "I" ünlüsünün yerine "i" gelmektedir.
    - *"Gecə burada ilandan qorxmursunuz?" (SA/448/33)*
    - *"Eh, dedi ürəyim birtəhər oldu." (SA/353/3)*
    - *"Mən arxın duru suyu ilə üzümü yuyub sərinledim." (SA/353/32)*
    - *"Gecələr Söyüdlü arxa ulduzlar çiməcək." (SA/450/3)*
    - *"Amma qırx ildir yazır, heç qurtarmır." (SA/347/33*
- Azerbaycan Türkçesinde önemli bir ünlü değişimi vardır. Bu değişim Azerbaycan Türkçesini diğer lehçelerden ayırmamızı sağlayan bir diğer unsurdur: **b>m** değişimi.
    - *"Elə bil, min ildir ki mən sənin səsindəki nəcibliyə arxalanıram." (SA/333/27)*
    - *"Bunun qoluna bir göz muncuğundan zaddan bağla." (SA/380/24)*
- Azerbaycan Türkçesinde eklerde ve bazı kelimelerde "**p**" sesi yerine "**b**" sesi kullanılır. Örneğin**;** "**-Ib/ -Ub**" eki çok yaygın bir ektir. Sadece tonlu şekli vardır. Bu durum Türkiye Türkçesinden farklıdır.

- *"Səadət əlimdən tutub məni kənara çəkdi." (SA/532/6)*
- *"O, dönüb eyvanın aşağı başına getdi." (SA/362/12)*

- Azerbaycan Türkçesinin belirleyici özelliklerinden biride "h-" Türemesi meydana gelmesidir.
  - *"İnişib təşəbbüs qaldırdınız ki hamam tikək hələ hörgüsü bir arşın qalxmayıb." (SA/344/3)*
  - *"Hörümçək isə yavaş-yavaş üzüaşağı sallanır." (SA/375/7)*
- Azerbaycan Türkçesinde soru eki "**+mI, +mU**"dur ve eklendiği kelimeye bitişik yazılır.
  - *"O, kimi nəzərdə tuturdu? Özünümü? Mənimi?" (SA/438/32)*
  - *"Lakin ela böyükmü?" (SA/496/7)*
  - *"Siz o gecənin səhəri vədələşdiyimiz yerə gəldinizmi?" (SA/437/14)*
  - *"Kitab götürüb oxuyan olurmu?" (SA/350/13)*
  - *"Kəndlərimizin vəziyyəti sizi düşündürmürmü?" (SA/502/31)*
- Azerbaycan Türkçesinde fiil çekiminde olumsuzluk çekimi **-ma/ me** eki ile yapılır. Yalnız şimdiki zaman ile geniş zamanda, olumsuzluk eki ile zaman eki kaynaştırılarak da olumsuz çekim yapılabilir. Şimdiki zamanın olumsuzu: gelmeyirem, gelmeyirsen, gelmeyir… olduğu gibi; gelmirem, gelmirsen, gelmir şeklinde de yapılabilir. Geniş zamanda: gelmerem, gelmezsen, gelmez, gelmerik, gelmezsiniz, gelmezler şeklindedir. Gereklilik kipinin **-mAlI** ve **-AsI** ekleriyle yapılan olumsuz şekilde gösterimi "deyil" kelimesi ile yapılır: gelmeli deyilem, gelmeli deyilsen… gelesi deyilem, gelesi deyilsen.
  - *"Bu il heç üç kilo da bölə bilməyəcəklər." (SA/364/18)*
  - *"Qar qapını alanda,ota-alafa gəliblər, vermişik, borç taxıl istəyiblər yox deməmişik." (SA/421/26)*
  - *"Əvvəl getmək istəmirdi." (SA/534/22)*
  - *"Bu müddət ərzində həyatımda əhəmiyyətli bir hadisə olmadı." (SA/523/20)*
- Öğrenilen geçmiş zaman ekinin iki farklı çekimde gösterimi vardır. Bu kipin birinci şekli, "**-mIş /-mUş**" ekiyle yapılır. İkinci şekli ise "**-(y)Ib/ -(y)Ub**" eki ile karşılanır. Türkiye Türkçesinde sadece birinci çekimi mevcuttur.
  - *"Məgər, mən qonaq gəlmişəm." (SA/506/26)*

- *"Doqquzuncudan çıxıb." (SA/347/30)*
- *"Nəyi yazıblar?" (SA/518/29)*

- Görülen geçmiş zaman Azerbaycan Türkçesinde "**-dI/-dU**" ekleriyle yapılır. Bulunma hali eki "**+dA**", Ayrılma hali eki "**+dAn**", eşitlik hali eki "**+cA**"dır. Ancak eklerin tonsuz şekilleri yoktur. Bu durum Türkiye Türkçesinden farklıdır çünkü Türkiye Türkçesinde tonsuz şekilde de kullanılır. Tonsuz şekli kullanılmaması Azerbaycan Türkçesinin özelliğidir.
- Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman eki olarak kullanılan ekler Türkiye Türkçesinde geniş zaman eki olan kullanılan"**-(y)Ir/-(y)Ur**" ekleridir. Şimdiki zaman ekinin olumsuz şekilde çekiminin gösteriminde, olumsuzluk eki ve şimdiki zaman ekinin birleşip kaynaştırılmış biçimi olan "**-mIr-/-mUr**" ekindeki çekimi kullanılır.
    - *"Ona görə də, yem düzəldə bilmirik." (SA/391/6)*
    - *"Mən tərif xoşlamıram." (SA/530/14)*
- Azerbaycan Türkçesi üzerinde çalışan gramerciler belirsiz gelecek zaman dedikleri geniş zaman ekini **-(y)Ar** eki ile gösterirler. Bu durum Türkiye Türkçesinden farklıdır çünkü Türkiye Türkçesinde **-Ir/ -Ur** ve **-r** ekleri de vardır. Fakat bu ekler Azerbaycan Türkçesinde geniş zamanı karşılamaz şimdiki zamanı karşılar. Olumsuz biçimde gösterimi birinci teklik şahıslar ve birinci çokluk şahıslarda "**-mAr-**" eki ile; ikinci teklik ve üçüncü teklik şahıslar ve ikinci çokluk ve üçüncü çokluk şahısların gösteriminde ise **"-mAz-**" eki kullanılır.
    - *"Belə xeyri olacaq ki, iki artel köməkləşib HES-İ böyüdersiniz." (SA/420/14)*
    - *"Vaxt gələr ki, indi bu işə etiraz eləyən adamlar da bizdən razı qalarlar." (SA/431/9)*
- Azerbaycan Türkçesinde gelecek zaman eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **"-acaq/-əcək**"tir. Bu ekten sonra teklik 1. şahıs ve çokluk 1. şahıs ekleri gelince q sesi yumuşar ğ sesine dönüşür. K sesi ise y sesine dönüşmektedir.
    - *"Yox, Murad, birisi gün riyaziyyatdan imtahan verəcəyik". (SA/335/20)*
    - *"Başqa yerdə kimim var ki… Bir Ələsgər dayıgildir, onlara da bu axşam məktub yazacağam." (SA/358/1)*

- Gereklilik kipinin gösteri Azerbaycan Türkçesinde üç farklı şekildedir. Birinci çekimlenmesi Türkiye Türkçesindeki gibi "**-mAlI**" ekiyle yapılır. Azerbaycan Türkçesinde bu gösterime vacib şəkli denir. İkinci şekilde çekimlenmesi Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil eki görevi gören "**-(y)AsI**" ekiyle yapılır. Azerbaycan Türkçesinde buna "**Fiilin Lazım Forması**" denir (Alasıyam, alasısan, alasıdır, alasıyıq). Üçüncü gösterimi ise **"gerek"** kelimesi, **-A** istek eki ve istekinin üzerine şahıs ekleri getirilerek gösterilen gereklilik kipidir: "Gərək gələm, gərək oxuyam". Buna da Azerbaycan Türkçesinde vacib şəkli denir.
    - *"Nəriman əmigil mənə nə qədər hörmət eləsələr də, özüm üçün balaca bir yuva düzəltməli idim." (SA/412/24)*
    - *"Sən el atasısan." (SA/424/23)*
- Azerbaycan Türkçesinde dönüşlülük zamiri "öz"dür. Türkiye Türkçesinde "kendi"dir. Çok sık kullanılmaktadır ve Azerbaycan Türkçesinin dikkat çeken bir özelliğidir.
    - *"Özünüzə iş tapın!" (SA/344/18)*
    - *"Özümü ortalığa atacağam!" (SA/344/28)*

Azerbaycan Türkçesinin karakteristik özellikleri görüldüğü gibidir. Dilin gelişmiş olduğu coğrafya ve çevresi dilin sözvarlığına etki etmiştir. Geçmişten günümüze kadar diller arası etkileşim ve karşılıklı alış-veriş hep olmuştur. Diller kendi kelime dağarcığına dilin yapısına uygun şekilde kelimeler eklemiştir. Gelişen dünya ve sürekli bulunan yenilikler yeni terimler doğurmuştur. Hatta doğuracaktır. Türk dili zenginleşen, sağlam bir kökü olan ve güçlü bir dildir. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi hem aynı ama içine girildiğinde farklıdır. Tüm çağdaş Türk lehçelerinde bu özellik mevcuttur. Coğrafi olarak konumumuz uzaklaştıkça farklarda artmaktadır. Fakat etkileşim kurduğumuzda bir süre sonra birbirimizi anlar ve dilin yapısını çözeriz. Çünkü biz aynı ağacın dallarıyız. Hem aynıyız ama içimizde kendimize ait özellikler barındırırız.

KAYNAKLAR

Adıgüzel, S. (2010). *İlyas Efendiyev: Hayatı, Eserleri, Üslup Özellikleri, Sosyalist Gerçekçilik Açısından Kahramanları.* Erzurum: Fenomen Yayınları.

Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük.* İstanbul: Beşir Yayınevi.

Akpınar, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları.* İstanbul: Dergah Yayınları.

Alan, N. (2021). Azerbaycan Türkçesi. E. Boz içinde, *Çağdaş Türk Lehçeleri 1* (s. 1-79). Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Alışova Demirdağ, E. (2022). Azerbaycan Türkçesinde Bağlayıcılar (Bağlaçlar) ve Onların Söz Dizimsel İşlevleri. M. F. Kirişçioğlu, C. Kınacı Baran, & O. Baldane (Dü) içinde, *Prof. Dr. Mehman Musaoğlu Armağanı* (s. 299). Ankara: Bengü Yayınları.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2022). Azərbaycanın Demoqrafik Göstəriciləri (Statistik Mecmua). BAKU, AZERBAYCAN. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi: www.stat.gov.az adresinden alındı

Buran, A., & Alkaya, E. (2020). *Çağdaş Türk Lehçeleri.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Buran, A., Alkaya, E., & Yalçın, S. K. (2020). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Caferov, S. (1968). *Azərbaycan Dilində Söz Düzəldici ve Söz Dəyişdirici Şəkilçilər.* Bakü: Maarif Neşriyatı.

Celâl , M., & Hüseynov, F. (2008). *Örneklerle 20. Esr Azerbaycan Edebiyyatı.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Doğan, L., Efendiyev, A., & Durmuş, O. (2018). Azerbaycan Türkçesi. L. Doğan, & L. Doğan (Dü.) içinde, *Çağdaş Türk Lehçeleri* (s. 1-51). İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.

Efendiyev, E. (1999). Azerbaycan Halk Yazarı İlyas Efendiyev (1914-1996). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(13), 325-334.

Efendiyev, İ. (2017). *Köprü Kuranlar.* (E. Elmas, Dü., & Y. Şen, Çev.) İstanbul: Zengin Yayıncılık.

Efendiyev, İ. (2005). *Seçilmiş Eserleri 3. Cilt.* Bakı: Avrasiya Press.

Heyet, C. (2004). Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7-19.

İlyas Efendiyev Fondu. (2022, mart 13). Wayback Machine: http://ilyasafandiyev.az/az/literary_works/ adresinden alındı

Karayev Vahidoğlu, Y. (1993). Azerbaycan XIX-XX. Yüz Yıl Türk Edebiyatı (1920'ye Kadar). N. Köseoğlu içinde, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (Cilt 3). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kartallıoğlu, Y., & Yıldırım, H. (2012). Azerbaycan Türkçesi. A. B. Ercilasun (Dü.) içinde, *Türk Lehçeleri Grameri* (s. 172-230). Ankara: Akçağ Yayınları.

Kazımoğlu, S. (1994). *Türk Toplulukları Edebiyatı.* Ankara: Ecdâd Yayınları.

Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Okumuş, S. (2002). Modern Azerbaycan Edebiyatı. K. Çiçek, S. Koca, & H. C. Güzel (Dü) içinde, *Türkler* (Cilt 19, s. 262-274). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. http://ia903207.us.archive.org/23/items/TurklerAnsiklopedisi/Turkler-Cilt19.pdf adresinden alındı

Özkan, N. (2017). *Türk Dilinin Yurtları.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Seferli, E., & Yusufli, X. (1993). Azerbaycan Eski Türk Edebiyatı. N. Köseoğlu içinde, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (Cilt 2). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Vikipedi Özgür Ansiklopedi. (2022, Mart 15). *Vikipedi Özgür Ansiklopedi*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan adresinden alındı

Yavuz, K., & Ülgen, E. (2008). Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatına Genel Bir Bakış. M. Celâl, & F. Hüseynov içinde, *Örneklerle 20. Esr Azerbaycan Edebiyatı* (s. 23-41). Ankara: Akçağ Yayınları.

EKLER

Ek-1. Söyüdlü Arx Romanı

SÖYÜDLÜ ARX

Mən Güney qışlaqdan çıxandan bəri həyatımın bu kədərli sərgüzəşti haqqında kimsəyə bir söz deməmişəm. Onu yüz dəfə gözümün qabağına gətirmişəm, yüz dəfə xatırlamışam, lakin heç kəsə heç nə söyləməmişəm. İndi o günlər bütün təfsilatı ilə xəyalımdan gəlib-keçir, hər şeyi o qədər aydın görüb hiss edirəm ki, elə bil, bunlar hamısı dünən, srağagün baş vermişdir.

Mən teatr institutuna girəndən əvvəl də həmişə aktrisa olmaq xəyalı ilə yaşayırdım. İnstituta girəndən sonra isə bu arzu məni büsbütün öz hökmü altına aldı. Biz hər dəfə dram teatrının tamaşalarına gedib, hamının tanıdığı, sevdiyi məşhur aktrisanın oyununa baxanda, o gecə səhərə qədər özümü onun yerinə qoyaraq, min cür həyəcan keçirər, bəzən xəyalən ifa etdiyim rolun iztirabları ilə göz yaşı tökərdim.

Ümumi yataqxanada tək qaldığım zamanlar öz-özümə o qədər Gültəkin, Katerina, Ofelya olmuşdum ki, onların dərdini öz dərdim kimi hiss edirdim. Bəzən mənə elə gəlirdi ki, hansı zamanda isə mən özüm Gültəkin və ya Dezdemona olmuşam.

Buraxılış imtahanlarından bir neçə gün sonra bizi Mədəniyyət Nazirliyinə çağırdılar. Nazir özü bizi qəbul edərək kəndlərimizin incəsənət işçilərinə böyük ehtiyacı olduğunu, bir çox mədəniyyət evlərinin ağzıbağlı qaldığını, hamımızın rayonlara getməli olacağımızı söylədikdə mən: "Əlvida, dram teatrı" deyə qüssə ilə düşündüm. Lakin elə bunun ardınca ürəyimdən başqa bir fikir də keçdi: "Nə olar, kəndə gedərəm. Mən nə zaman taleyimə qəzəblənmişəm ki..."

İnstitutumuzun direktoru nazirə müraciətlə:

– Bəlkə, – dedi, – Nuriyyəni burada saxlayıb, dram teatrına verəsiniz. İstedadlı gəncləri yetişdirmək lazımdır.

– Doğrudur, – deyə nazir təsdiq etdi, – ancaq dram teatrında hələlik yer yoxdur.

Bununla da hər şey qurtardı.

Bir neçə gündən sonra mən Güney qışlaq adlı uzaq bir kəndə, mədəniyyət evinə təyinnamə alıb, şeylərimi yığışdırmaq üçün yataqxanaya gəldim.

Heç bir kəsim olmadığından, yayı da, qışı da institutun yataqxanasında yaşayırdım. Dərslər qurtarandan sonra hamı çıxıb yay istirahətinə gedər, bütün binada bir mən, bir də gözətçi Ələsgər dayı ilə arvadı Güllü xala qalardıq. Ələsgər dayı ilə Güllü xala əslən Kürdüstan dağlarından idilər. 1918-ci ildə iş üçün Bakıya gələrək, o vaxtdan, bizim yataqxanamız yerləşən binanın alt mərtəbəsində balaca bir otaqda yaşayırdılar. Binaya çox idarələr köçmüş, çox adamlar gəlib-getmiş, lakin Ələsgər dayı ilə Güllü xala nə yerlərini dəyişmişdilər, nə də həyat tərzlərini. Hələ indi də "gəlirıx, gedirıx" deyə kürd şivəsi ilə danışırdılar.

Ələsgər dayı özü ilə Kürdüstandan, kim bilir, hansı zamandan qalmış köhnə bir saz gətirmişdi. Hər axşam balaca nimdaş döşəkçənin üstündə oturub sazı dınqıldadar və həmişə də:

"Üzü bəri baxan dağlar,
Mənim sizdə nəyim qaldı?"

sözləri ilə başlanan qədim bir mahnı oxuyardı. Mən də hərdən axşamlar onlara gedib yüz dəfə eşitdiyim bu mahnıya qulaq asmağı xoşlayardım. Mən də onlar kimi uzaq dağ kəndlərindən birində doğulmuşdum. Mənim də uşaqlığım uçurumlar, sıldırımlar arasında keçmişdi. Mən də o yerləri unuda bilmirdim. Görəsən, "üzü bəri baxan dağlar"da bizim nəyimiz qalmışdı...

Mənim də, onlar kimi, qohum-əqrəbam olmadığından, bir-birimizə ünsalmışdıq. Onlar mənə öz qızları kimi baxırdılar. Nə bişirsəydilər, payımı saxlayardılar. Mən də onlara hörmət edər, əlimə bilet düşəndə kinoya, teatra aparardım. Daha başqa bir yaxşılığım dəyməzdi. Yeməyim, geyməyim hamısı institutdan aldığım təqaüdə baxırdı.

Ələsgər dayıgil mənim getməyimi biləndə çox kədərləndilər. İkisi də mənimlə vağzala gəldi. Ələsgər dayı gedib yolum üçün iki şüşə limonad aldı. Güllü xala balaca döşəkçə ilə balıncı açıb vaqonda mənə yer düzəltdi. Axırıncı zəng vurulanda, Ələsgər dayı əlimi sıxıb, "salamat ol, bala" dedi. Güllü xala isə, boynumu qucaqlayıb üzümdən öpəndə özünü saxlaya bilməyib ağladı.

– Bizi yaddan çıxarma, – dedi. – Vaxtın olsa, kağızdan-zaddan yaz.

Qatar yola düşdü. Mən heç bir zaman ağlamamışam. Heç bir zaman öz taleyimdən inciməmişəm. Lakin heç bir zaman özümü indiki kimi

yalqız hiss etməmişdim. Heç zaman qəm-qüssə indiki qədər ürəyimi sıxmamışdı. İnstitutda oxuduğum zaman gələcək, yəqin ki, hələ çox uzaq olduğu üçün məni qorxutmurdu. Gəncliyin qəribə xəyalları mənə şirin vədlər verirdi. İndi isə, hər şey çox aydın və sadə idi. Mən bütün arzularıma həmişəlik vida edib, adi bir kənd klubunda işləməyə gedirdim. Arxada qalan bu böyük şəhərə mən vaxtilə necə səssiz-səmirsiz gəlmişdimsə, indi də bu şəhərdən eləcə səssiz-səmirsiz çıxıb gedirdim. Mənim gəlişim kimsəni maraqlandırmadığı kimi, gedişim də qoca Ələsgər dayı ilə Güllü xaladan başqa heç kəsi mükəddər etmədi.

Mənim düşdüyüm stansiya balaca bir yer idi. Orada-burada təktək elektrik çırağı yanırdı. Avqustun ortaları olduğundan hava çox isti idi. Stansiya binasının qabağında bir avtobus dayanmışdı. Yaxınlaşıb içindəki adamlardan, onun haraya gedəcəyini soruşdum.

– Sovxoza, – deyə pəncərənin qabağında oturmuş bir qadın cavab verdi.

Sonra soruşdu:

– Siz hara gedəcəksiniz?

– Güney qışlağa!..

– Bu avtobus elə Güney qışlağın böyründən keçir. Gedin tez bilet alın.

Tələsik stansiya binasına girib kassanın qabağına getdim. Lakin redikülümü açanda yerimdə donub qaldım. Bütün var-yoxum – üç yüz manat yox olmuşdu. "Bəlkə səhv eləyib çamadana qoymuşam" deyə tələsik çamadanı açıb, paltarlarımın arasını axtardım. Yox idi. Demək, ya Bakıda bilet alanda, ya da haradasa yaylıq çıxaranda salıb itirmişdim. Kassanın qabağında dayanmış üç kişi və bir qadın mənə baxırdı.

– Nə olub? Nə itirmisən, bacı? – deyə kişilərdən biri soruşdu.

Mən lap uşaqlıqdan öz zəiflik və ya kədərimi başqalarının bilməsini xoşlamıram. Ona görə də:

– Heç bir şey olmayıb, – deyə soyuqqanlılıqla cavab verdim. – Bir məktub vardı, deyəsən, evdə qoyub gəlmişəm.

Çamadanla bağlamanı götürüb tez bayıra çıxdım.

Hara getdiyimi bilmədən irəliləyir və "nə olub?" deyə öz-özümü məzəmmət edirdim: "Heç o boyda ümidini itirdin, ağlamadın, indi puldan ötrü ağlayacaqsan?" İçərimdən gələn başqa bir səs bu yad yerdə pulsuz-pənahsız bir qız olduğumu amansız sərtliklə mənə xatırladır, "indi nə edəcəksən? Kəndə necə gedib çıxacaqsan? Maaşını alana

qədər kimdən çörək pulu istəyəcəksən?" deyə dalbadal soruşurdu. Avtobus siqnal verərək yanımdan keçdi. Ay işığında ağaran şoseni tutub, yoluma davam etdim.

Buradan Güney qışlağa neçə kilometr olduğunu bilmirdim. Lakin bütün gücümü, cəsarətimi toplayıb gedirdim. İndi çöldə xəfif meh əsdiyi üçün hava bayaqkı qədər bürkü deyildi. Göz işlədikcə, uzaqlarda yüngül göyümtül dumana bürünmüş kimi görünən dağların yamaclarında topa-topa işıqlar sayrışırdı. Xoş sükut içində yalnız cırcıramaların aramsız, yeknəsəq səsi eşidilirdi.

Mən, bir əlimdə çamadan, bir əlimdə balaca bağlama irəliləyirdim. Bu aydınlıq çöllərin mehriban sükunəti, mavi üfüqlərdə itən genişliyi indi mənə anlaşılmaz bir təsəlli, məchul bir ümid təlqin edirdi.

Ara-sıra dayanıb nəfəsimi dərib yenə də yoluma davam edirdim. Çamadanda kitab-dəftər çox olduğundan, qolum ağrıyırdı.

Kilometrləri göstərən on dördüncü ağacı sayanda, daha ayaqlarımın sözümə baxmadığını hiss edərək, yolun kənarına çəkildim. Əlimdəkiləri yerə qoyub, çamadanın üstündə oturdum. Elə bu anda yanımdakı iri böyürtkən kolundan bir tülkü çıxaraq düzlərə sarı götürüldü. Bərk qorxmağıma baxmayaraq, heyvanın bu mavi nur dənizi içində necə qeyb olduğuna heyranlıqla tamaşa edirdim. Birdən bu kiçik hadisə nə üçünsə xəyalımı çəkib insanların hələ Yer üzündə yaşamadığı zamanlara apardı. Bu geniş çöllər, bu nəhayətsiz sükut, bu munis aydınlıq onda da var idi, indi də var. Biz insanlar dünyaya nə üçün gəldik? Təbiətin bu əbədi ahənginə nə əlavə etdik? İndi mənim çəkdiyim bu əziyyət, bu iztirab nə üçündür? Əgər, mən olmasaydım, bu gözəl gecə nə itirərdi?

Əsəbləri pozulmuş adamlar qorxulu yuxular görən kimi, bu bədbin fikirlərin də mənim düşdüyüm çətin vəziyyətdən doğduğunu bilirdim. Lakin, bununla belə, onların axınına uymaqdan anlaşılmaz bir zövq, bir rahatlıq duyurdum. Hətta, bu anda ölümün özü də mənə şirin yuxu kimi görünürdü. Mənə elə gəlirdi ki, dünyada zaman, məkan deyilən şey yoxdur, bizim ağlımızın dərk edə bilməyəcəyi əbədi bir boşluq, bir intəhasızlıq var. Uzaqdan gələn motor səsi eşitdim. Öz həmcinsim olan insan məni yenidən həqiqi həyata səslədi. Ay işığına qarşı əlimi gözümün üstünə qoyaraq diqqətlə baxanda gümüşü toran içindən bir motosiklin çıxdığını gördüm. Onun üstündəki adam, məni görəndə, maşını saxlayıb, yerə düşdü və bir əli rulda olduğu halda:

– Niyə burada oturmusunuz, bacı? – deyə təəccüblə soruşdu.

Mən onun səsini eşidib, Ay işığında şəvə kimi parlayan iri, qara gözlərini görərkən diksindim: "Ax, leytenant... Mənim cavan leytenantım, sən haradan gəlib çıxdın? Yoxsa, bu, yuxudur?"

O, motosiklin dayağını salıb, mənə bir az da yaxın gəldi:

– Niyə dinmirsiniz? Yoxsa, sizə bir şey olub?

"Ax, leytenant, böyürtkən kolu üzümə kölgə saldığı üçünmü məni tanıya bilmirsən? Yoxsa, mən o qədər dəyişilmişəm, o qədər xarab olmuşam ki..."

– Mənə heç bir şey olmayıb. Dincimi alıram, – deyə, nəhayət, dilləndim.

– Hara gedirsiniz?

– Güney qışlağa...

– Bəs, piyada nə üçün?..

– Avtobusa çata bilmədim.

"Nə üçün sənə yalan deyirəm? Nə üçün həqiqəti söyləmirəm?"

– Nahaq yerə piyada gəlmisiniz, – dedi. – Stansiyadan Güney qışlağa otuz kilometrdir. Tərkimdə otura bilərsiniz?

O, papiros çıxartdı, kibritin sarımtıl alovu onun üzündə titrədi.

"Gərək ki, sən onda papiros çəkmirdin. O zaman sənin bu nazik qara biğların da yox idi. Çöhrən də indiki qədər arıq, solğun deyildi."

– Tərkimdə otura bilərsinizmi? – deyə o, sualını təkrar etdi.

– Otura bilərəm. Ancaq qorxuram sizə əziyyət ola.

– Nə əziyyət... Gecə vaxtı bu çölün ortasında qalmayacaqsınız ki. Şeylərinizi verin bura.

Mən yalnız indi ayağa durmaq lazım olduğunu dərk etdim, qalxıb motosiklə yanaşdım. O, papirosunu tullayıb toqqasını açdı, çamadanla bağlamanı bir-birinə çal-keçir edərək, cəld hərəkətlə götürüb motosiklin üstünə aşırdı. Sonra motosiklə minib üzünü mənə tutdu:

– Gəlin əyləşin!

"Sən o zaman belə sərt, belə amiranə danışmazdın."

Mən qalxıb onun tərkində oturdum.

– Bərk tutun, maşın çuxura-zada düşəndə qorxmayın.

– Qorxmaram.

Yola düşdük. Mən onun nazik belindən bərk-bərk yapışmışdım. Ay işığında onun qara qıvrım saçlarını küləyin necə oynatdığına tamaşa edirdim.

O, daim qabağa baxaraq sürürdü. Mən ona olan bu yaxınlığımın səadəti ilə sərməst idim. Bir dəfə maşın nəyin isə üzərindən tullanaraq bizi bərk silkələdikdə, dodaqlarım onun kürəyinə toxundu...

Mən istərdim ki, bu yol uzansın, uzansın. Biz əbədi olaraq elə beləcə gedək...

Lakin, biz, tezliklə Ay işığında gümüşü rəngə çalan söyüdlərin altı ilə səssiz-səmirsiz axaraq, sanki qurbağaların hay-küyünü dinləyən arxa çatıb körpünü keçdik. Burdan o yana kənd başlayırdı. O, motosiklin sürətini azaldaraq, geriyə çevrilmədən soruşdu:

– Kimin evinə gedəcəksiniz?

– Bilmirəm, – deyə təqsirkar ifadə ilə cavab verdim. – Mən bura birinci dəfə gəlirəm.

O, elektrik fənərləri ilə işıqlanmış küçənin ortasında motosikli saxladı və biz düşəndən sonra:

– Görünür, – dedi, – siz bura iş üçün gəlmisiniz?

Mən anlaşılmaz qorxu içində onun baxışlarından qaçaraq:

– Bəli, mədəniyyət evində işləməyə gəlmişəm, – deyə cavab verdim.

Lakin, onun mənə çox diqqətlə nəzər saldığını hiss edərək, qeyri-ixtiyari başımı qaldırdıqda:

– Siz Nuriyyə deyilsiniz? – deyə heyrətlə soruşdu.

– Deyəsən, özüdür.

– Bəs, niyə bayaqdan tanışlıq vermirdiniz?

Dinmədim. Ağlayacağımdan qorxduğum üçün dinmədim. O mənim buza dönmüş soyuq əlimdən tutub:

– Bu nə qəribə təsadüfdür, Nuriyyə, – deyə pıçıldadı. – Siz hara, bura hara?

Mən onun Ay işığında qara kölgə ilə haşiyələnmiş gözlərinə baxaraq, əlimi iri, cod və gözəl əlindən çəkmədən susurdum.

– Siz məni yolda görəndə tanıdınız?

"Bəli" mənasında başımı tərpətdim. O, dərindən nəfəs alaraq, əlimi buraxdı.

– Yaxşı, indi siz dincəlməlisiniz, – dedi. – Gedək.

Biz yavaş addımlarla irəliləyib, qalın bağla əhatə olunmuş bir evin darvazasında dayandıq.

– Bura kolxoz sədrinin evidir, – deyə o, astadan izah etdi. – Özü də, arvadı da çox yaxşı adamlardır. Hələlik ev-zad düzəldənəcən burada qalarsınız.

O, darvazanı döydü. Evdən kişi səsi soruşdu:

– Kimdir?

– Mənəm, Nəriman əmi.

Çox çəkmədi ki, ayaq səsləri eşidildi. Sonra darvazanın balaca qapısı cırıltı ilə açıldı. Nəriman əmi qəddini əyərək papaqsız, qırxıq başını uzadıb bizə baxdı və məni görcək dərhal bayıra çıxaraq:

– Xoş gəlmisiniz, – deyə əl verdi.

Darvazanın baş tərəfinə vurulmuş elektrik çırağı onun üzünü işıqlandırmışdı. Bu, ucaboylu, yoğun bir kişi idi. Ucları altdan yuxarı burulmuş qumral bığları onun tərtəmiz təraş edilmiş qırmızı yanaqlı çöhrəsinə gümrah və cəsur görkəm verirdi. Sonradan öyrəndiyimə görə, yaşı altmışı ötmüşdü, lakin ona əllidən artıq yaş vermək olmazdı. Ayaqlarında uzunboğaz çəkmə, əynində sürməyi yun parçadan köynək-şalvar var idi. Belini enli qayışla qıs-qıvraq bağlamışdı.

Məni başdan-ayağa süzərək:

– Buyurun içəri, – dedi və çamadanımı oğlandan aldı.

Biz motosikli bayırda qoyub, bağçaya girdik və ağacların arası ilə gedib böyük kürsülü evin eyvanına çıxdıq.

Əynində güllü xalat, başında ağ haşiyəli bənövüş kəlağayı, qırx beş-qırx altı yaşlarında balacaboy, yumru bir qadın qabağımıza yeriyərək mənə "xoşgəldin" elədi. Sonra qolumdan tutub, çəhrayı abajurlu elektrik çırağının altına qoyulmuş ağ örtüklü stola tərəf çəkdi:

– Gəlin əyləşin.

– Murad, bacıqızı hansı qohumlardandır? – deyə Nəriman əmi soruşdu.

– Nuriyyə xanım mədəniyyət evində işləməyə gəlib.

– Yoxsa, bacıqızı artistdir?

Murad, Nəriman əmiyə cavab verməyərək, mənə baxdı.

– Bəli, artistəm, – dedim və Muradın baxışlarındakı təəccübü hiss edərək, daha ciddi görkəm aldım.

– Ay, bir də xoş gəlmisən, – deyə Nəriman əmi nəşə ilə səsləndi. – Neçə dəfə zəng eləyib nazirə demişdim. Əşi, o boyda mədəniyyət sarayı tikdirmişik, qalıb ağzı bağlı... Hə, deməli, artistsən. Çox gözəl, çox gözəl...

Murad zarafatyana onu məzəmmət elədi:

– Nazirə zəng vurub artist istəyirsən, amma artistin qabağına bir maşın da göndərmirsən. Nuriyyə xanım stansiyadan pay-piyada gəlir-

di. (Nə üçün o mənə xanım deyirdi? Nə üçün sadəcə adımı söyləmirdi.)

– Təqsir özündə olub, bir teleqramdan-zaddan vursaydı, nəinki stansiyaya, lap Bakıya maşın göndərərdim.

– Sağ olun, elə göndərmişkən varsınız, – dedim.

– Bakıda hansı teatrda işləyirdin?

– İşləmirdim, oxuyurdum. Bu il teatr institutunu qurtarmışam.

Nəriman əmi birdən qəddini elə gümrahlıqla düzəltdi ki, elə bil farağat komandasında duracaqdı:

– Əşi, Güney qışlaq hara, institut qurtarmış artist hara?! Qərənfil, niyə durmusan, tez ol, gör nə qayırırsan.

– Bu saat, bu saat, – Qərənfil bacı quş kimi səkərək, eyvanın aşağı başına, kürəyə tərəf getdi.

Murad Nəriman əmiyə baxıb gülümsündü:

– Yaxşı da, görək bu institut qurtarmış artist üçün necə şərait düzəldəcəksən.

"...Sənin mənə göstərdiyin qayğıda hiss etdiyim bu yadlıq haradandır? Elə bil, mənə acıyırsan."

Nəriman əmi ovurdlarını şişirdərək, əlini bığına çəkib, məzəmmətlə Murada baxdı:

– Bilirsən ki, Nəriman düzəldər!

Qərənfil bacı stəkan-nəlbəki, qənd, mürəbbə gətirib stolun üstünə düzərək:

– Ay Murad, – dedi, – bizim kişinin yanını yerə qoymaqla işi yoxdur. Sən niyə ayaq üstündə durmusan? Otursana.

– Yox, gedirəm.

Murad qaşlarını çatdı, üzü birdən-birə tutqunlaşdı. Gözləri kədərli bir ifadə aldı:

– Nuriyyə xanım, – dedi – buranı öz eviniz hesab eləyin. Hər nə sözünüz olsa, Nəriman əmiyə, Qərənfil bacıya deyin, çəkinməyin.

O bu sözləri elə deyirdi ki, elə bil, əziz bir adamını qoyub uzaq səfərə gedirdi.

– Otur, bir stəkan çaydan-zaddan iç, – deyə Nəriman əmi ona təklif etdi. – Qorxma, bizdə olmağına arvad bir söz deməz.

Mən bu axırıncı sözləri eşidərkən diksindim. Sonra özümdə qəribə halsızlıq hiss elədim. Elə bil, bütün gücüm bir anda məni tərk edib getdi.

Murad, Nəriman əminin zarafatına cavab vermədi, tutqun və sərt ifadə ilə:

– Xudahafiz, – deyib tələsik eyvandan düşdü.

Darvazadan çıxıncaya qədər gözlərimi ondan çəkmədim. Mənə elə gəldi ki, onu təkrar itirdim. Elə bil ki, bu bir saatın içində yenidən qayıdan ümid və arzularım, səadətim, motosiklin səsi ilə birlikdə gecənin sükutuna qarışaraq, yox olub getdi.

Mən gülümsəyərək Nəriman əmi ilə Qərənfil bacıya baxdım. Görünür, mənim bu təbəssümümdə, nə isə, qeyri-adi bir hal var idi. Qərənfil bacı bilmirdi ki, mənim daha gülümsəməkdən başqa ayrı çarəm qalmamışdır.

Qərənfil bacı bilmirdi ki, mənim qəlbim heç zaman mənə şikayət etməmişdir. Ata-anamın vəfatından sonra səkkiz yaşında ikən əmimin öhdəsində qaldım. İnsafsız, avam bir adam olan əmim arvadı iri mis səhəngi çiynimə verib, səhərdən axşama qədər mənə ayaqyalın, başıaçıq su daşıtdırırdı. Lakin mənim balaca qəlbim səssiz, lal nəğmələr oxuyaraq, məchul bir ümidlə yaşadı; səhər günəşin doğmasını, bahar çiçəklərinin açılmasını, isti yay axşamı dağlardan əsən sərin yelləri sevinc və heyranlıqla qarşıladı. Sonra kənd məktəbində bizə dərs deyən qoca müəllimimiz əmim arvadının mənə nə divan tutduğunu bilərək, qəzetə yazdığı üçün, məni onlardan alıb uşaq evinə verdilər. Neçə vaxt orada heç bir yaxın adam və qohum üzü görmədən yaşadım. Həmişə məktəb müsamirələrində güldürücü rollar oynayardım.

İnstitutda oxuduğum zaman rəfiqələrim gündə təzə paltar geydikləri halda, mən bütün ili bir donla başa vurdum, lakin qəlbim sıxılmadı. O, yəni, qəlbim yalnız iki dəfə bərk məyus olaraq, sarsılaraq mənə əzab vermişdir. Bunun birisi, beş il qabaq, Gəncədə orta məktəbin son sinfində oxuduğum zaman olmuşdu. Bizim məhəllədə kiçik bir klub var idi. Biz, onuncu sinif şagirdləri, istirahət günlərində ora rəqs etməyə gedərdik. Bizdən başqa həmin kluba tələbələr, gənc zabitlər də gələrdilər. Bir istirahət günü dörd-beş qız dayanıb rəqsə dəvət olunmağımızı gözləyirdik. Birdən oğlanların arasında iyirmi iki-iyirmi üç yaşlarında ucaboy, qaragöz, məğrur duruşlu bir oğlan görüb diksindim. Mənə elə gəldi ki, bu gənc leytenantı haradansa tanıyıram. Haradasa görmüşəm. O, özü kimi gənc bir leytenantla danışdığından, mənim baxışlarımdan xəbəri yox idi. Onun duruşunda, danışığında qayğısız, şən bir hal var idi. Saçları da gözləri kimi qapqara idi.

Nəhayət, onlar söhbətlərini kəsib bizə sarı döndükdə nəzərlərimiz qarşılaşdı. (Nə üçün onun gözləri birinci olaraq məhz mənim baxışla-

rıma rast gəldi?..) Ürəyim şiddətlə çırpındı. Ani bir qorxu içində hər şeyi – özümü, bütün ətrafımdakıları unutdum. Elə bil ki, onun iri qara gözləri bir sehrlə bütün varlığıma hakim oldu. Yanaqlarım od tutub yandı. Xoş bir yarıbayğınlıq içində gözlərim dumanlandı.

O gülümsəyirdi... Sanki mən, on yeddi illik ömrümdə gənc qız olduğumu ilk dəfə hiss edirdim.

(Nə üçün bizim taleyimizdə səadət bəzən bir meteor kimi parlayıb qeyb olur...)

Mən onun dəvətini qeyri-şüuri bir itaətkarlıqla qəbul etdim. Rəqs zamanı aramızda, sanki çalınan musiqinin ahənginə uyğun, belə bir söhbət oldu:

– Adınız nədir?

–...

– Nə üçün gülümsəyirsiniz?

– Adım Nuriyyədir. Bəs, sizin adınız nədir?

– Murad. Yadınızdan çıxmaz ki?

Mən başımı buladım.

– Eviniz hansı küçədədir?

– Evimiz yoxdur.

– Bəs, harada olursunuz?

– Uşaq evində.

Mən gözlərimi yarıqapayaraq gülümsəyirdim. Mən onun keçmişlərə toxunmasını istəmirdim. O daha heç nə soruşmadı. Rəqsdən sonra:

– Bəlkə bir az havaya çıxaq, – deyə o təklif etdi, – bura çox istidir.

Etiraz etmədim.

Küçə ilə gedərkən mənə elə gəlirdi ki, hamı nəyə isə sevinir, nə isə fərəhli bir iş üçün tələsir.

Mən hərdən göz qapaqlarımı qaldırıb ona baxır, yavaş və həyəcanlı səslə onun suallarına cavab verirdim.

– Siz buralısınız? – deyə, nəhayət, mən də ondan soruşdum.

– Xeyr, – dedi, – uzaq bir kənddənəm...

Elə bu zaman qabaqdan gələn ortayaşlı bir polkovnik Murada baxıb xəfifcə gülümsədi və əlini gözünün üstünə qaldıraraq, oğlanın salamına cavab verib keçdi. Gənc leytenantın polkovniki görərkən qızarıb özünü yığışdırması mənə həm gülməli, həm də olduqca xoş təsir bağışladı. Bəlkə də, bu kiçik təsadüf ucundan mən ondan kəndlərinin adını soruşmağı unutdum...

Mən onun varlığından, onun baxışından, danışığından başqa heç nə hiss etmirdim. Duyğuların, yaz seli kimi, birdən başlamış axını fikrimin bir nöqtədə qərar tapmasına imkan verməyərək, məni hey irəliyə, hər anı mənim üçün bihuşedici dərəcədə gözəl və yeni olan bir aləmə sövq edirdi. Mən, təzəcə qanad bağlayaraq, pərvaz etməkdən sevinib özünü unutmuş quş balası kimiydim.

Biz qırıq-qırıq, rabitəsiz sözlər danışa-danışa şəhərdən çıxmışdıq. Yanımızdan tez-tez yük və minik maşınları gəlib keçirdi. Yoldan burulub sakit çölə düşdük. İl yağıntılı keçdiyindən, mayın qurtarmasına baxmayaraq, düzlər yamyaşıl idi. Orada-burada ağ, çəhrayı, sarı çiçəklər görünürdü. Qaramtıl bir bulud parçası qüruba əyilən günəşin qabağını tutduğu üçün çölün biz olan hissəsinə kölgə düşmüşdü, qalan yerlər isə, qızılı ziya içindəydi.

– Bilirsiniz, bu səhər yuxudan duranda özümü elə şad hiss edirdim ki, elə bil, mənə nə isə böyük bir xoşbəxtlik üz vermişdi. Sən demə, doğrudan da...

O, cümləsini bitirməyərək susdu. Mən onun qoluna girmək üçün özümdə şiddətli bir arzu hiss etdim. Elə bil ki, bu ona əyan oldu və icazə almadan qolumdan tutdu.

Hər tərəf geniş, hər tərəf sakit... Çölün gün düşən yerlərindəki çiçəklərin rəngi daha parlaq görünürdü. Gecikmiş balaca, sava lalələr yaqut kimi şəfəq saçırdı.

O, başını azca mənə tərəf əyərək:

– Nuriyyə, – dedi, – biz heç vaxt bir-birimizdən ayrılmayacağıq... Elə deyilmi?

"Vaxta ki, sən deyirsən, demək, elədir. Mən sənin səsində elə bir mərdlik hiss edirəm ki..."

– Siz onilliyi bitirərsiniz... Sonra...

– Sonra nə?!

Bu zaman başımız üzərindən həyəcanlı səslər çıxara-çıxara bir dəstə quş uçurdu...

– Ancaq... Siz niyə danışmırsınız?

Mən əlimi onun əlinin üstünə qoyaraq heç bir söz demədim. Mən ata-ana, bacı-qardaş ünsiyyəti görməmiş bir qız idim... İndisə, budur, dünyada mənim üçün ən əziz, ən qiymətli olan adamı tapmışdım. Mən ondan heç nə soruşmurdum. Biz bir-birimizə bu qədər yaxın, bu qədər doğma ikən mən ondan nə soruşa bilərdim?! Mən onun sözünə necə təəccüb edə bilərdim?!

"Mənim əzizim, cavan leytenant, sən də məndən heç nə soruşma, heç nə. Sən hər şeyi bilirsən... Sən hiss etməyə bilməzsən. Doğrudur, biz bir-birimizi cəmi iki-üç saatdır ki, tanıyırıq. Ancaq mənim üçün zaman öz hökmünü vermişdir. Mənə elə gəlir ki, səni tanıdığım, sənə bağlandığım, sənin boy-buxununla, mərdanə görkəminlə fəxr etdiyim tam bir əsrdir. Bir əbədiyyətdir. Elə bil, min ildir ki, mən sənin səsindəki nəcibliyə arxalanıram!"

– Siz Nizaminin məzarını görmüsünüz? – deyə əlimi xeyli aralıdakı tənha türbəyə uzatdım.

– Bir neçə dəfə yanından keçib getmişəm.

– İçərisinə baxmamısınız?

– Xeyr, necə məgər?

– Elə-belə soruşuram. İstəyirsiniz birlikdə gedək.

– Gedək.

Yol uzunu mən çoxlu çiçək dərdim. Murad yerdən, boy atmış uzun bir qatırdırnağı üzdü və çiçəkləri məndən alıb dəstə bağlayaraq, "uşaqlıqda quzuqulağı-zad yığanda belə edərdik" deyə yenə də özümə qaytardı.

Biz Nizaminin türbəsinə çatarkən, yuxarı dağların zirvəsindən qapqara bir bulud parçası qopub, günəşin qabağını tutan buludla birləşdi...

...Neçə gün bundan əvvəl kim tərəfindənsə şairin məzarı üstünə qoyulmuş qızılgüllər quruyub xəzəl olmuşdu. Mən də gətirdiyim təzə çöl çiçəklərini onların yanına qoydum: "On dörd yaşımdan başlayaraq, hər il, anadan olan günümdə iki-üç qız yoldaşımı dilə tutaraq sənin türbənə gələrdim. Lakin heç kəs mənim bura gəlişimin əsl səbəbini bilməzdi. Heç kəs bilməzdi ki, mən məhz anadan olduğum gün bura gəlirəm. Çünki o gün mənim ürəyim çox dolu olurdu... Mən bu barədə kimsəyə bir söz demirdim... İndisə mən tək deyiləm. Mən sənin türbənə həyatımın ən xoşbəxt günündə gəlmişəm. Mən sənin tərənnüm etdiyin böyük məhəbbətin qüdrətini duyaraq gəlmişəm..."

Türbənin içi getdikcə qaranlıqlaşdığından, mənim gətirdiyim təzə çiçəklər yavaş-yavaş öz rəngini itirib, əvvəlki qurumuş güllərdən seçilmirdi.

Başımı qaldırıb Murada baxdım, elə bu zaman bayırda şiddətlə göy guruldadı, şimşək parladı.

Mən uşaqlıqda həmişə göy gurultusundan qorxardım.

– Gedək, Murad.

– Gedək.

Lakin biz bayıra çıxana qədər göy bir də eyni şiddətlə gurladı. Dalbadal şimşək çaxdı və sonra yağış şırıldadı. Biz qalxıb türbənin üstündəki taxtapuşlu meydançada dayandıq. Birdən göy elə qəzəblə şaqqıldadı ki, elə bil yuxarıda, başımız üzərində bizə məlum olmayan hansı bir aləmsə dağılıb tar-mar oldu. Eyni anda ildırım çaxıb sel-su axan çölü gündüz kimi işıqlandırdı. Sonra hər şey boz bir qaranlıq içində itib-batdı. Mən qeyri-şüuri bir hərəkətlə Muradın böyrünə qısıldım. O, qolunu kürəyimdən gətirib çiynimdən tutaraq:

– Yoxsa, qorxursan! – dedi.

Mən dinmirdim. Mən üşüyürdüm. Mən gözlərimi qapayaraq, onun gənc bədəninin hərarətini duya-duya tufanın qorxulu səsini dinləyirdim.

Mən tək deyildim!

– Yağış bu saat kəsəcək... yuxarı ayazıyır.

Mən gözlərimi açdım. Guruldayan qaranlıq yağış tufanı arasından göyün işıqlı bir hissəsi görünürdü.

– Hələ ertə imiş ki... Mən də elə bilirəm gecə düşüb... – deyə ruh yüksəkliyi ilə dikəlib saçlarımı düzəltdim. Sonra özüm Muradın qoluna girdim.

Yağış kəsdi. Göyün qara səthi bir neçə yerdən parçalandı. Buludlar tələsirlərmiş kimi aşağılara – üfüqə doğru sürətlə uzaqlaşdı. Onlardan qırılıb qalan tünd-bənövşəyi bulud parçası günəşin son şüaları ilə işıqlanmışdı.

Biz islanmış otları ayaqlaya-ayaqlaya düzənlikdən keçib asfalt yola çıxdıq.

– Deyirlər, sabah yaxşı film göstəriləcək... Bəlkə gedək...

– Yox, Murad, birisi gün riyaziyyatdan imtahan verəcəyik. Bir az hazırlaşmaq lazımdır.

– Görürsənmi... İmtahanların başlandığı heç ağlıma gəlməyib... Qorxmursan ki?

– Qorxmuram. Ancaq riyaziyyat müəllimimiz yaman sərt adamdır.

– İmtahan birisi gün saat neçədədir?

– Səhər saat doqquzda.

– Demək, axşamçağı görüşə bilərik...

Mən "bəli" mənasında başımı tərpətdim.

– Bir az tez görüşək. Mən nigaran olacağam.

– Saat altının yarısında.

– Düz altının yarısında kitabxanada gözləyəcəyəm.

O, susub sonra zarafatyana əlavə etdi:

– Amma yaxşı hazırlaş ha... Yoxsa, bir il geri düşərik!

– Oy, Allah eləməsin, – deyə mən düşünmədən səsləndim.

Lakin dərhal zarafatın mənasını başa düşərək ürkmüş halda Murada baxdım.

O, gülümsəyərək, əlimdən tutub, yavaşca sıxdı.

Riyaziyyatdan pis oxumadığıma baxmayaraq, iki gecə səhərə qədər gözümü yummayıb hazırlaşdım. Keçdiyimiz bütün riyaziyyat düsturlarını, qaydalarını bir də təkrar etdim. Ən çətin məsələ-misalları seçib həll elədim. Yoldaşlarıma dedim ki, mənə çoxlu suallar versinlər.

Nəhayət, o gün gəlib çatdı, səhər doqquzda riyaziyyatdan yazılı imtahan başlandı. Bütün səyimə baxmayaraq, çox həyəcanlandığımdan, misallardan birinin həllində səhvə yol vermişdim. Buna görə də, "beş" xəyalında ikən, "dörd" aldım.

Nə etmək olardı... Hər halda, "üç" deyildi.

Axşam düz altının yarısında kitabxanada oldum. Bayaq dediyim kimi, məktəbimizin klubunda mən komik rollar oynayıb, yoldaşlarımı, müəllimlərimi gözləri yaşarıncaya qədər güldürərdim. İndi "beş" əvəzinə "dörd" aldığımı Murada necə məzəli bir kədərlə, necə məhzun baxışlarla xəbər verəcəyimi yol uzunu düşünüb öz-özümə gülümsəyirdim.

Lakin o gəlməmişdi.

"Bəlkə bir işi olub, gecikib..." deyə səkkizə qədər gözlədim, gəlmədi. Dərs öyrənmək bəhanəsi ilə dörd-beş gün hər axşam kitabxanaya getdim. O gəlmədi...

Saatlarca yataqxananın pəncərəsi qabağında oturub gözümü küçəyə dikdim... Onu görmədim.

Günlər, aylar gəlib keçdi...

Nəhayət, mən ondan əlimi üzərək, uşaq evinin köməyi ilə Leninqrada gedib dağ-mədən institutuna girdim. Bu sənət, məktəbdə oxuyarkən, Gəncədən çox da uzaqda olmayan Dəstəfur dağlarına, Daşkəsən mədənlərinə elədiyimiz səyahət zamanı romantik bir aləm kimi məni cəzb etmişdi...

İnstitutda işlərim əvvəlcə çox yaxşı gedirdi. Adamlara tez isinişməyi bacardığımdan, yoldaşlarım da, müəllimlərimiz də xətrimi istəyirdilər. Lakin beş-altı aydan sonra tez-tez xəstələnməyə başladım. Qollarımda, qıçlarımda bərk ağrılar əmələ gəlmişdi. Elə olurdu ki, birdən yeddi-səkkiz gün yataqdan qalxa bilmirdim. İnstitutun həkimləri uzun və diqqətli müayinədən sonra bu qərara gəldilər ki, Leninqradın havası rütubətli olduğundan, bir çox cənublular kimi, mənə də düşmür.

Son kursda oxuyan Ayna adlı bakılı bir qızla dost olmuşduq. O məni məşhur professorlardan birinin yanına apardı. Professor da həkimlərin dediyini təsdiq edib, mənə məsləhət gördü ki, tezliklə Azərbaycana qayıdım.

Mən elə sarsılmışdım ki, yolu güclə gedirdim.

Heç bir kəsim olmadığını bildiyi üçün mənim vəziyyətim Aynaya da çox təsir etmişdi. O, qoluma girərək:

– Darıxma, Nuriyyə, – dedi, – dünya qurumayıb ki, mən diplom işi yazmaq üçün bir neçə günə gedəcəyəm Bakıya. Sən də mənimlə gedib qalarsan bizdə. Yayda da girərsən institutlardan birinə.

Qız bu sözləri o qədər səmimi, o qədər açıq ürəklə dedi ki, etiraz etmədim. Biz mayın əvvəlində Bakıya gəldik.

Aynanın atası neft mühəndisi idi, günün çox hissəsini mədəndə keçirirdi. Hətta, bəzən gecə də orada qalırdı. Anası isə, çoxdan rəhmətə getmişdi. Kişiyə qoca bir rus qadını xidmət edirdi. Aynadan beş-altı yaş böyük olan qardaşı tibb institutunda dosent idi. Özü də evlənib ayrı yaşayırdı.

Cənub günəşi tezliklə öz təsirini göstərdi. Ağrılarım getdikcə azalıb, nəhayət, tamam kəsildi, yavaş-yavaş dirçəlməyə başladım. Ətəqana gəlim deyə, Ayna məni zorla yedirirdi.

Bir gün hava bərk isti olduğundan, biz qonaq otağının şimala açılan pəncərəsi qabağında oturub sərinləyirdik. Ayna diplom işini yazır, mən də qəzetə baxırdım. Birdən o, qələmi yerə qoyaraq, dəftərlə üzünü yellədi:

– Bürküdən işləmək olmur... İnstitutlara hələ qəbul yoxdur ki?

– Var.

Hansına?

– Teatr institutuna.

– Yoxsa, teatr institutuna girmək istəyirsən? – deyə o bu dəfə zarafatla soruşdu.

İstəyirəm, – deyə ciddi cavab verdim.

– Doğrudan?
– Doğrudan.
– Hansı şöbəsinə?
– Aktyorluq.

Mənim cavabım elə qəti idi ki, o daha bir söz soruşmadı. Bir neçə saniyə diqqətlə üzümə baxaraq:

– Nə olar, – dedi, – əgər, ürəyin istəyirsə...

Aynanın təəccüb etməyə də haqqı var idi. Çünki dağ-mədən mühəndisliyi hara, aktyorluq hara! Ancaq nə etməli... Həyatda belə ziddiyyətlər azmı olur... Mən orta məktəbdə oxuyarkən gələcəkdə hansı sənətin ardınca gedəcəyim haqqında nə qədər fikir-xəyala dalmışdım! Ürəyimdən nə arzular gəlib-keçmişdi...

İndisə artist olmaq istəyirdim... Mütləq artist!

Mən imtahan verib, teatr institutunun aktyorluq şöbəsinə daxil oldum.

Mən yuxarıda iki dəfə məyus olduğumu demişdim. Birincinin tarixini söylədim. İkincini də indicə gördünüz: Nəriman əmi onun arvadı haqqında danışırdı. Demək, o, evlidir. Demək, mən onu yenidən itirdim. Bəlkə o, subay olsaydı da, bu dəfə heç mənimlə maraqlanmayacaqdı. Bununla belə, onun evli olduğunu eşitdikdə, sanki ürəyimi pencər kimi sıxdılar. Səhərdən bəri ac olduğuma baxmayaraq, Qərənfil bacının gətirib qoyduğu yeməkdən bir-iki tikə götürüb ev sahiblərinə təşəkkür etdim. Tez yatmaq, daş kimi ağır yuxuya getmək istəyirdim. Hava mənə azlıq edirdi. Qərənfil bacı məni pəncərələri qərbə baxan baş otağa apardı. Çarpayıya təzə döşəkağı çəkdi. Nazik adyal gətirib qoydu.

Mən isə, pəncərə qabağında dayanıb bayıra tamaşa edirdim. Ay batmışdı. Güney qışlağın elektrik lampaları qurtaran yerdən o yana hər şey qaranlıq içində itib-batırdı. Yalnız uzaqda güclə seçilən zəif işıqlar görünürdü.

– O işıq gələn yer haradır? – deyə Qərənfil bacıdan soruşdum.
– Muradgilin kəndidir – Quzey qışlaq.

Nə üçünsə ürəyimə dammışdı ki, ora Muradgilin kəndidir.

– Deyəsən, onlarınkı elektrik işığı deyil.
– Eh, elektrikləri nə gəzir?!
– Murad nə işdədir?
– Kolxoz sədridir.

O, nə isə soruşmaq istədi. Lakin fikrindən vaz keçərək:

– Yat, yorğunsan. Səhər açılsın, xeyir gəlsin, – deyib getdi.

Mən çırağı söndürüb, Quzey qışlağın qaranlıqda uzaq ulduzlar kimi güclə seçilən işıqlarına baxırdım. Heç nə düşünmürdüm. Bu bir-iki saatın içində mənim xoşbəxt arzu və ümidlərim yenə də bir meteor kimi parlayıb qeyb oldu. Ürəyimdə bir köz qalıb, məni için-için yandırırdı.

Mən beş ildə o gənc leytenantı, bir gün də olsa, unutmamışdım. "Bəlkə odur" deyə qarşıma çıxan hər cavan hərbiyyəyə diqqət yetirmişdim, "bəlkə bir gün rast gəldik" deyə onun xəyalı ilə yaşamışdım.

İndi kimsəsiz bir qızın bu yad otaqda ən əziz arzusundan əbədi olaraq ayrılmaq məcburiyyətində qaldığını hiss etməsi çox kədərlidir. Qoy bu, heç bir qızın başına gəlməsin. Gecən xeyrə qalsın, Murad. Sən qismətinə çıxan qadınla xoşbəxt olasan. Həyatınız, səadətiniz zaval görməsin.

Qaranlıqda uzaq ulduzlar kimi güclə seçilən işıqlardan gözümü çəkib yavaş-yavaş soyundum. Sonra yerimə girərək həyata, taleyimə qarşı heç bir iddiam, heç bir tələbim olmadan, göz yaşı tökmədən, sakit-sakit ağrıyan qəlblə yuxuya getdim.

Səhər oyandığım zaman bağça hələ sərin kölgə içindəydi, yenicə doğan günəş ağacların baş tərəfini işıqlandırmışdı. Pəncərəyə doğru əyilmiş budağa bir sağsağan qonub, şən nəzərlərlə mənə baxa-baxa dalbadal səslənirdi. Uşaqlıqda, həmişə sağsağan oxuyanda rəhmətlik qoca nənəm "xeyirxəbər sağsağan, – deyərdi, – oğluyun oğlu olub, qızıyın da oğlu olacaq!" O vaxtdan bu quş haqqında məndə xoş bir təəssürat qalıb. İndi də onun düz mənə baxıb sevinclə səslənməsindən xoşlanaraq, ürəyimdə "xeyirxəbər sağsağan", – deyə gülümsədim, – "oğluyun oğlu olub, qızıyın da oğlu olacaq!" Lakin nə üçün məhz oğlu? Görünür, rəhmətlik nənələrimiz bilirlərmiş ki, bu dünyada qızların dərdi oğlanlarınkından çox olur.

Mən fikrimin ardını davam etdirməyərək qərbə, axşam Quzey qışlağın işıqları gələn tərəfə baxdım. Səhərin parlaq işığı içində yalnız bir-iki binanın ağardığını seçmək olurdu. Geyinib eyvana çıxdım. Qərənfil bacı həyətdə camış sağırdı. Ondan bir qədər aralıda Nəriman əmi, qoltuğunda qəhvəyi portfel olan cavan, balacaboy bir oğlanla bərkdən danışırdı. Oğlan çox səliqə ilə geyinmişdi. Boynunda alabəzək qalstuk, başında günlüyü uzun kepka vardı. Çəkmələrinin bağını

bant kimi bağlamışdı. Məni görərkən iti addımlarla qabağıma yeridi, bir qədər çıxıq, balaca, qara gözlərini şən təbəssümlə üzümə dikərək:

– Xoş gəlmisiniz, Nuriyyə xanım, – dedi, – bağışlayın, gecə bilməmişəm.

Sonra əlini mənə uzatdı:

– Qulu Kəhrizli!

Ayağında təzə uzunboğaz çəkmə, köynəkcək və başıaçıq dayanmış Nəriman əmi ona işarə edərək dedi:

– Bizim maliyyə nazirimizdir.

Görünür, sədrin sözləri Qulu Kəhrizliyə ləzzət vermişdi, o, çiyinlərini qısıb güldü:

– Hi... hi... hi...

– Özü də köhnə artistdir. Yaxşı Məşədi İbad oynamağı var.

– Hi... hi... əşi, belə sənətkarların qabağında biz nəyik! Bunlar qayda-qanun bilirlər, mizan bilirlər!

– Nə bilirlər? – deyə sədr təəccüblə soruşdu.

Qulu şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı:

– Mizan, yəni, səhnə ölçüsü!

– Qulu, özündən söz çıxarma, səhnə ölçüsü nədir?

– Bəli, bəli! Soruş Nuriyyə xanımdan.

Nəriman əmi mənim gülümsədiyimi görüb əllərini bir-birinə vuraraq, bərkdən şaqqıldadı:

– Qulu, camaatı özünə güldürmə! Ölçünün teatra nə dəxli var?

– Ay-hay!..

Qulu əlini havada oynadıb üzünü mənə tutdu:

– Di gəl başa sal də...

– Qulu, biz anlamaz deyilik...

Sədrin səsində məzəmmət duyan "maliyyə naziri" bir an özünü itirən kimi oldu. Balaca qara bəbəklərini ildırım sürəti ilə hərəkət etdirərək gah mənə, gah da sədrə baxdı. Sonra birdən özünü dartaraq, şəhadət barmağını yuxarı qaldırıb qəti səslə təkrar etdi:

– Mizan! Səhnəninki mizandır!

Bu zaman Qərənfil bacı camışı sağıb qurtardı, köpüklənmiş südlə dolu sərnici götürüb ayağa qalxdı. Nəriman əmi cəld irəliləyib körpə balağı anasının qıçlarından açaraq altına ötürdü. Balaq dizlərini yerə dirəyərək tələsik-tələsik əmir, hərdən anasının yelininə baş vuraraq sanki "çox süd ver" deyirdi.

Qərənfil bacı südü ağ qalaylı mis qazana boşaldaraq, həyətdə qaladığı ocağın üstünə qoydu. Mən bağa gedib çoxdan görmədiyim alma, armud, heyva ağaclarına, kiçik hovuzun dövrəsində salınmış qızılgül kollarına tamaşa etməyə başladım.

Günəş işığında zümrüd kimi parlayan yarpaqlar arasında hələ yetişməmiş göy meyvələr görünürdü. Bağda rütubət qarışıq iydə ətri duyulurdu. Nə üçünsə uşaqlıqda da iydə ətri həmişə məndə kədərli hisslər oyadırdı. Eyni halı indi də hiss edirdim. Lakin ruhən axşamkı qədər özgin deyildim. Özümdə xəstəlikdən yeni duran adamlar kimi yaşamağa, təbiətə qarşı yeni bir meyl duyurdum, elə bil, bədənimdəki həyat qüvvələri yenidən baş qaldırmışdı. Elə bil ki, ölməyib sağ qalmağım məni sevindirirdi. Elə bil ki, təbiət bizim, ən böyük kədərə düçar olduqda belə, əzəli və əbədi borcumuzun yaşamaq olduğu haqqındakı qanununu mənim şəxsimdə yerinə yetirməyə başlayırdı və mən müqavimətsiz olaraq özümü onun hökmünə verirdim.

Biz eyvanda, alma ağacının sərin kölgəsində oturub çay içdiyimiz zaman iki oğlan gəldi. Onların əsl adlarını mən sonralar da bilmədim. Lakin Qulu Kəhrizli balaca çıxıq gözlərini gizli bir təbəssümlə oynadaraq, birini İmi, digərini isə Cimi deyə mənə təqdim etdi. İkisi də bir yaşda idi (iyirmi dörd-iyirmi beş yaşlarında). İkisi də ortaboylu idi. İkisinin də əynində bənövüş trikodan kostyum, ayaqlarında ağ çəkmə var idi. İkisi də narıncı köynəyin üstündən mavi zanbağa bənzər qalstuk bağlamışdı. İkisinin də başı açıq, saçları səliqə ilə yana daranmışdı. Lakin İminin saçları geriyə doğru xeyli azaldığından, alnı daha geniş görünürdü. İkisinin də üzü tərtəmiz taraş edilmişdi. Ciminin kömür kimi qara, qəşəng bığı var idi. İmi isə, bığsız idi. İkisinin də sifəti, bədən quruluşu mütənasib və yaraşıqlı idi.

İmi kimsəyə baxmadan ağır və təmkinli hərəkətlə papiros çəkir, Cimi isə, qəribə bir narahatlıqla tez-tez onun-bunun üzünə baxırdı.

– Belə erkən xeyir ola? – deyə Nəriman əmi Cimidən soruşdu.

– İmi yaxşı bir təşəbbüs qaldırıb, – Cimi əllərini ovuşdurdu. – İstəyirik...

Qərənfil bacı, birdən özündən çıxaraq, oğlanın sözünü ağzında qoydu.

– Təşəbbüs, təşəbbüs! Gündə bir təşəbbüs qaldırırsınız, içindən də bir qara qəpiklik şey çıxmır.

İmi yerində qurcalanaraq, papirosuna dərin bir qullab vurdu və kimsənin üzünə baxmadan kirpiklərini tez-tez qırpmağa başladı.

– Qərənfil xala, – deyə Cimi nəyə isə acıyırmış kimi üz-gözünü qəribə bir mərhəmət ifadəsi ilə bürüşdürdü. – Əvvəlcə qulaq asın, sonra acıqlanın.

– Qulaq asın!

– Qərənfil, bəsdir. Qərənfil, qoy görək nə deyirlər, – deyə Nəriman əmi bu dəfə nazik səslə dilləndi.

– İmi yaxşı bir təşəbbüs qaldırıb, Nəriman əmi. İstəyirik sovxoza gedən şosedən ayrılıb kəndə girən yolu sizin qapıya qədər asfalt eləyək.

Nəriman əmi təəccüblə soruşdu:

– Bizim qapıya qədər?

– Hələlik sizin qapıya qədər. Sonra imkanımız olanda...

İmi göz qapaqlarını qaldırıb sədrə baxdı. Ahəstə və inandırıcı bir səslə:

– Bilirsən, Nəriman əmi, – dedi, – biz Cimi ilə fikirləşdik ki, Hümmət də ispalkom olub. Tez-tez kəndə gedib-gələcək. Buranın da ki, torpağını bilirsən. Göydən bir damcı düşdü – palçıqdan tərpənmək olmur. Bizim üçün ayıb olar ki, ispalkomun maşını kəndin ortasında lehməyə batıb qalsın.

Qərənfil bacı gəlib onun qabağında durdu:

– Bura bax görüm, Hümmətdən qabaq ispalkom yox idi? Bir də, düz adamsınız, niyə raykomu demirsiniz, Hümməti deyirsiniz?

Ciminin üzü yenə də mərhəmətlə bürüşdü və Qərənfil bacıya acıyırmış kimi riqqətlə dedi:

– Əvvəla, raykom katibi kəndə ayda-ildə bir dəfə gəlir. Amma bura Hümmətin evidir. O biri tərəfdən, sədrin özünü də nəzərə almaq lazımdır. Təzə maşın alıb, heyf deyil o gözəllikdə maşını palçığa, zığa batırasan.

Qərənfil bacı başını buladı:

– Yamanca canıyanan çıxmısınız. İnişil təşəbbüs qaldırdınız ki, hamam tikək, hələ hörgüsü bir arşın qalxmayıb. Keçən il təşəbbüs qaldırdınız ki, təzə körpələr evi tikək, düzün ortasına bir-iki araba əhəngdən-qumdan tökdünüz, qaldı yağışın altında. İndi də başlamısınız Hümmətə canıyananlıq eləməyə. Mənim baldızım oğlu haçandan belə bəy olub?

– Canım, bəy-zad nədir?

İmi ağayana əda ilə gülümsədi:

– Hörmət lazımdır, ya yox?

Məzəli adamın üzü ciddi ifadə alanda çox qəribə görünür. Qərənfil bacı danışdıqca, Qulunun balaca qara bəbəkləri tez-tez o yan-bu yana qaçaraq, gah İmi ilə Ciminin, gah da Nəriman əminin üzünə zillənirdi.

– Gedin özünüzə iş axtarın. Sədrin sizin bu canfəşanlığınıza ehtiyacı yoxdur, – deyə Qərənfil bacı sözü İminin üzünə çırpdıqda, Qulunun da daxilindəki gərginlik son nöqtəyə çatdı:

– Düzdür, – deyə o, əlini havada tovladı. – Özünüzə iş tapın! Yekə adamsınız, belə şey olmaz. Bax, sədrin yanında deyirəm: nə qədər təşəbbüs qaldırırsınız qaldırın, bundan sonra sizə bir çet də əməkgünü yazmayacağam. Bitdi havayı gəzmək!

Qulu axırıncı sözləri deyərkən, özünü çəkərək, qürurla mənə baxdı.

İmi çox ləyaqətlə gülümsəyərək:

– Ay Qulu, – dedi, – sədr olan yerdə sən yuyulmamış çömçə kimi nahaq özünü ortalığa atırsan.

Mühasib ayağının birini irəli, birini geri qoyub, sinəsini qabartdı:

– Özümü ortalığa atacağam! Bəli, atacağam! Bəsdir yağ yeyib, yaxada gəzdiyiniz!..

– Qulu dayan!

– Qulu dayanmayacaq, Nəriman əmi, Qulu deyəcək! Qulu müftəxorları ifşa edəcək! Qulu heç vaxt havayı söz danışmamışdır! Qulu realistdir!

– Qulu nədir? – deyə Nəriman əmi təəccüblə soruşdu:

– Realistdir!

O, təşəxxüslə mənə baxdı:

Qulu hər gün çotka vurub, haqq-hesab edir ki, görsün bu gün kim özündən başqa, kolxoza neçə manatlıq xeyir verib. Manatlıq!

O, şəhadət barmağını qaldırıb şax tutaraq gah sədrə, gah da mənə baxdı:

– Nəticədə məlum olur ki, İmi ilə Cimi nəinki camaata xeyir veriblər, əksinə, özləri xırıd qurdu kimi daraşıblar kolxozun böyrünə.

İmi nəzakətlə gülümsədi:

– Qulu, biz səni tanıyırıq. Ancaq burada yad qonaq var.

Mühasibi od götürdü:

– Əvvəla, Qulunun nəyini tanıyırsınız? İkincisi, xeyr, hələ tanımırsınız!

Sədr yenə də astadan:

– Qulu, bəsdir!

Lakin Qulu yaman qızışmışdı:

– Siz Qulunu hələ bundan sonra tanıyacaqsınız! And olsun vicdanıma, budur deyirəm: mən necə ki, realist, gördüyünüz işi öz əlimlə yoxlamasam, sizə, bayaq dedim, bir çət də əməkgünü yazmayacağam. Lap istəyir nazir özü desin, yazmayacağam. Bitdi avara gəzmək.

Həmin bu gərgin dəqiqələrdə Ciminin çöhrəsi sədrin hər hərəkətini təəccüblü bir həssaslıqla əks etdirirdi. Elə bil, bu saat bütün xarici aləm yalnız sədrdən asılı idi. İmi isə, ləyaqətlə susaraq, kimsənin üzünə baxmırdı, lakin sədr acıqlanıb üz-gözünü turşutduqda, İmi də yerində qımıldanır, ya burnunu çəkir, ya papiros çıxarıb yandırırdı.

Sədr, Quluya həyranlıqla baxır, sanki onun bəlağətindən vəcdə gəlirdi. Nəhayət, o, ayağa qalxaraq, heç bir şey olmamış kimi, mülayim səslə dedi:

– Qulu, mən çölə gedirəm, sən bacıqızını apar mədəniyyət sarayına.

O mənə müraciətlə əlavə etdi:

– Get bax. Hər nə lazım olsa, kömək edərik. Təki sən bircə oranı işə sal. Hər dəfə qapısını bağlı görəndə, düzü, dilxor oluram.

O, İmi-Cimiyə tərəf döndü:

– Siz də yol məsələsini qatlayın qoyun bir qırağa. Kənd yolunun hamısını asfalt eləmək lazımdır, təkcə mənim qapıma gələn hissəsini yox!

Qərənfil bacı qalxıb, əsəbi addımlarla eyvanın aşağı tərəfinə getdi. Sədr onun ardınca baxaraq, cüssəsinə uymayan nazik və mehriban bir ifadə ilə:

– Asta yeri, Qərənfil! – dedi.

Sonra qaşqabağını tökərək, üzünü İmi-Cimiyə çevirdi:

– Axı, siz bilirsiniz ki, arvadın ürəyi xəstədir...

İmi gözlərini qırparaq gülümsədi:

– Məndə yaxşı ürək dərmanı var.

Nəriman əmi dərhal yumşaldı:

– İmi, İmi, amanın bir günüdür, sən Allah, ondan bir az Qərənfil üçün gətir.

İmi təmkinlə cavab verdi:

– Onu elə Qərənfil xala üçün gətirmişik. Bakıda bir dostum var, o göndərib.

– Təşəkkürlər, – deyə sədr başını azca əydi.

Cimi üz-gözünü mərhəmətlə bürüşdürdü:

– Əşi, vallah, bu kənddə İmidən çox sizin dərdinizi çəkən yoxdur, – dedi.

– Sədrin üzü ciddiləşdi:

– Bəh-bəh, axşamacan İmi Cimini tərifləyir, Cimi də İmini. Hər şeyi qoyun bir tərəfə. Hamamı tikin qurtarın...

İmi heç bir söz demədən əlini gözünün üstünə qoydu.

Cimi isə ilhamla dedi:

– Söz veririk ki, iki aydan sonra sədr öz xüsusi nömrəsində çimsin.

Nəriman əminin üzündə mülayim təbəssüm göründü:

– Kultliçnost yaratmayın, ə, qoyun oturaq yerimizdə, – dedi. – Hamamı təkcə mənim üçün tikmirsiniz (sonradan öyrəndiyimə görə, Nəriman əmi Nikolay vaxtı rus-tatar məktəbində oxuyubmuş).

Qulu ilə mən kəndin ortasından keçən geniş küçə ilə mədəniyyət evinə tərəf yönələrkən, o hələ də tutqun idi.

– Bu İmi ilə Cimi harada işləyirlər? – deyə mən maraqla soruşdum.

– Guya, İmi təftiş komissiyonunun sədridir, Cimi də tikinti briqadiri... Di gəl ki, zalım uşağı arı yeyib, namusu da atıblar dallarına...

– Sədriniz işgüzar adama oxşayır, nə əcəb onlara bir söz demir?

– Sədrin azarı var.

– Nə cür?

– Nə cürü budur ki, iki daşın arasında, bir də görürsən Cimini oturdub böyründə, "Segah" oxudur. Yaman musiqibazdır.

– Bəyəm, Cimi elə oxuyandır?

– Oxuyan olmağına oxuyandır, düzü, elə mənim özümün də onun səsinə xoşum var. Di gəl ki, zalım oğlu, bu tikinti briqadirliyində heç bir iş görmür. Deyirəm, Cimi, vicdanın olsun, elə elə ki, mən də sənə əməkgünü yazanda, utanıb tər tökmüyüm. Camaatın üzünə şax baxım.

– Savadı nədir?

– Doqquzuncudan çıxıb. Qaldı İmi. O da ki, əsər yazır.

– Əsər yazır?!

Qulu başını tərpədərək pıqqıldadı:

– Amma qırx ildir yazır, heç qurtarmır.

– Axı, nə yazır?

– Guya, Güney qışlaq kəndinin tarixini. Əsərinin qəhrəmanı da bizim sədrdir. Nə bilim, əvvəllər Güney qışlaqda yaşıl ağac tapılmaz-

dı. Evlərin hamısı yerin altında tikilmiş qara damlardan ibarət idi. Sonra necə oldu ki, kolxoz quruldu. Nəriman əmi qolçomaqlarla necə mübarizə apardı. Yelli gədikdə qaçaq Əsədullayla necə atışdı. Sonra Söyüdlü arxı necə çəkdirdi. Qərəz, bir dastan. İndi sədr inanıb ki, doğrudan da, İmi bunları yazıb bir yana çıxaracaq.

– İminin indiyə qədər mətbuatda-zadda bir yazısı çıxıb?

– Qabaq, kənddə maliyyə işçisi olanda, hərdən qəzetdə xırda məqalələri çıxırdı. Ona görə də, Nəriman əmi elə bilir ki, bu, böyük yazıçıdır.

Qulu yenə də pıqqıldayıb güldü:

– Nuriyyə xanım, canınız üçün uzun dəsgahdır. Bir də görürsən Nəriman əmi ilə İmi evə girib, qapı-bacanı da bərk-bərk basdırıblar. Nə var? İmi sədrə əsər oxuyur.

Mədəniyyət evinə çatdıq.

– Bəs, deyirsiniz tikinti briqadiri işləmir? Bu cür gözəl bina tikiblər.

– İnsafla desək, gecə-gündüz bunun üstündə durub tikdirən sədrin özü olub...

Sonra o, üzünü yaxındakı evə sarı tutdu:

– Ay Nazxanım xala, ay Nazxanım xala!

Qapıya cavan bir gəlin çıxdı:

– Nə var, ay Qulu dayı! – dedi.

– Əşi, o açarları bir bəri gətir.

Nazxanım mənə baxıb, tez içəri getdi. Qulu çiyinlərini qısıb xısınxısın gülərək dedi:

– Buranın xidmətçisidir. Xala deyəndə dəli olur.

Nazxanım açarları gətirdi. Mənə əl verib:

– Xoş gəlmisiniz, bacı, – dedi.

Bu, iyirmi altı-iyirmi yeddi yaşlarında qırmızı güllü ağ çitdən qırçınlı tuman, qoluqısa kofta geyib, qara saçlarına sığal verərək tən ortadan ayırmış, dikdaban çəkməli, ətli-canlı, "gəl məni gör, dərdimdən öl" bir gəlin idi. Rəhmətlik nənəm demişkən, tərpənib yeriyəndə elə bilərdin o yandan bəri bir ağ maya gəlir.

Mədəniyyət evi kəndin cənub qurtaracağında tikilmişdi. Qabaq tərəfdən Güney qışlağın bağ-bağat içində olan evləri görünürdü. Arxa tərəfdən ucsuz-bucaqsız geniş düzənlik uzanıb gedirdi. Bina böyük tamaşa zalı ilə bir neçə otaqdan ibarət idi. Zala şəhərdən gətirilmiş yumşaq stullar düzülmüşdü. Səhnəyə təzə bir piano qoyulmuşdu. Bu məni çox sevindirdi. Biz bütün otaqları gəzəndən sonra:

– Demək, hələlik, bir mədəniyyət evidi, bir də Nazxanım bacıyla mən, – deyə zarafat elədim.

Və bir qədər fikirləşəndən sonra soruşdum:

– Kənddə kitabxana varmı?

– Var, ancaq gələn-zad olmadığından, həftələrlə ağzıbağlı qalır.

– Gedib baxmaq olarmı?

– Niyə olmur, gedək.

Biz, yerdən tikilmiş böyük kolxoz anbarının bir gözündə yerləşən kitabxanaya çatdıq. Qulu qapının açıq olub-olmadığını yoxlamadan iri söyüd ağacının kölgəsində oynayan uşaqlardan birini səslədi:

– Ə, Popuş! Popuş, yüyür, o Səriyyəni çağır, deynən adam gəlib.

Kök, qırmızıyanaq Popuş, yanlarında qatıq quruyub qalmış ağzını açıb, əvvəlcə mənə baxdı, sonra:

– Qulu dayı, – dedi, – mən Səriyyəni haradan tapım?

– Ə, yüyür...

Qulu sözünün dalını yəqin ki, mənə görə kəsib, məzəli bir hərəkətlə uşağa sarı cumanda, Popuş götürüldü.

Bir azdan on yeddi yaşlı, xurmayısaçlı, incəbel, yaraşıqlı bir qız olan Səriyyə, əlində açar, tələsik addımlarla gəlib çıxdı. Əvvəlcə məni mərkəzdən gəlmiş təhkimçi hesab etdi. Tanış olandan sonra, gülümsəyib, kitabxananın ağzına vurulmuş iri, qara qıfılı açdı. Otaqdan bizi boğuq rütubət və kif qoxusu vurdu. Mən irəliləyib kitabxananın yeganə pəncərəsini açmaq istədim.

– Mismarlıdır, – deyə Səriyyə səsləndi.

Gözüm otağın yarıqaranlığına alışandan sonra adi taxtalardan düzəlmiş rəflərdəki kitabları gözdən keçirdim. Burada müasir Azərbaycan və rus yazıçılarının, Balzakın, Defonun, Mayn Ridin, Jül Vernin və başqalarının əsərləri, kənd təsərrüfatına, siyasi məsələlərə aid çoxlu kitabça var idi. Lakin hiss olunurdu ki, heç birinin qatı açılmamışdır. Stolların üstünə yığılmış qəzet və jurnallar rütubətdən saralmışdı. Yazı stolundakı mürəkkəbqabları qupquru idi.

– Kitab götürüb oxuyan olurmu? – deyə mehriban səslə Səriyyədən soruşdum.

– Kitab oxuyan kimdir? Gəlib otursan, otursan, bir adam da qapını açmır. Düzü, mən də havayı yerə maaş alıram. Neçə dəfə ərizə vermişəm, azad eləmirlər.

Üçümüz də sükut içində dayanıb rəflərə baxırdıq. Qulu darıxdığı üçün tez-tez ayağının birini götürüb, o birini qoyurdu. Birdən məni

qüssə bürüdü. Rütubətdən saralmış bu köhnə qəzetlər, toz basmış kitablar, mürəkkəbi qurumuş qara şüşələr mənə dözülməz dərəcədə cansıxıcı göründü. Çevrilib ağır addımlarla otaqdan çıxdım. İndi xeyli qalxmış günəş od tökürdü. Cırcıramalar eyni yeknəsəq ahənglə səslənirdi. Güney qışlağın bağlarından o yana, düzənlikdə hava ilğım çalır, Quzey qışlağın səhər ağaran evləri daha görünmürdü. Hər şey dəniz kimi bərq vuran bir sərab içində itib gedirdi. Bir an mənə elə gəldi ki, dünən tərk edib gəldiyim Bakı çox uzaqlarda qalmışdır və mən oradan min ildir ki, ayrılmışam. Qəlbimdə baş qaldıran qərib hisslər məni sıxır, toz basmış kitablar, rütubətdən saralmış qəzet və jurnallar gözümün qabağından getmirdi. Kəndin qurtaracağında, gur günəş işığı içində sükuta dalmış mədəniyyət evi sanki mükəddər, canlı bir moxluq kimi mənə baxırdı. Dünən səhər məni yola salan Ələsgər dayının "get, qızım, işin avand olsun" sözləri çox uzaq bir səda kimi qulağımda səslənirdi. Birdən, istidən zəbanə çəkən kəndi sərin kölgə ilə dolanan Söyüdlü arxda qurbağalar ağız-ağıza verib nəşə ilə səsləndilər. O tay-bu tay arx boyu düzülmüş cavan söyüdlərin zərif yarpaqları xəfif mehdən titrəşdi. Mən ruhi yüngüllüklə:

– Kitabxananı mədəniyyət evinə köçürmək olmazmı? – deyə içəridən çıxıb yanıma gələn Qulu ilə Səriyyəyə müraciət etdim.

Qulu gözlərini oynadaraq üzümə baxdı:

– Olar, niyə olmur?!

– Siz necə, etiraz eləmirsiniz ki, Səriyyə?

– Etiraz eləmirəm. Ancaq, gələn olacaqmı?

– Hər halda, ora köçürməyimiz yaxşıdır, – dedim, – ancaq kitabları yığmaq üçün, hələlik, heç olmasa, üç şkaf lazımdır.

– Asandır, taparıq, – deyə Qulu cavab verdi.

Sonra şəhadət barmağını alnına qoyaraq əlavə etdi:

– Birini kənd sovetliyindən, birini kolxoz idarəsindən, birini də... hə, tapdım, birini də məktəbdən.

– Nə vaxt köçürə bilərik?

– Siz nə vaxt istəsəniz.

– Lap bu saat!

– Oldu! Lap bu saat! Siz dayanın, mən gedim maşın gətirim.

O, portfelini qoltuğuna vurub yel kimi getdi. Gün düz adamın təpəsindən şaxıdığından, biz qayıdıb otağa girdik. Yazı stolunun üstündə balaca köhnə bir radioqəbuledici var idi. Mən bekarçılıqdan onu

qurdalayıb açdım. Kim isə oxuyurdu. Lakin aparat xarab olduğundan, səsini aydın seçmək olmurdu.

Səriyyə balaca qol saatına baxdı:

– İndi Bakıdan yaxşı konsert verilir, – dedi. – İstəyirsiniz gedək bizdə qulaq asaq, yaxşı radiomuz var.

– Qulu gələr, bizi tapmaz, – dedim.

Sonra əlavə etdim:

– Görünür, musiqi ilə aranız sazdır...

– Yəni, musiqidən xoşu gəlməyən olar?! Ağlım kəsmir...

O, başını aşağı saldı, üzündə utancaq bir ifadə yarandı:

– Mən özüm də bir az oxuya bilirəm...

– Doğrudanmı?! Nə oxuyursunuz? Muğamat, yoxsa...

– Meylimə nə düşdü. Müəllim yox, məktəb yox. Bildiklərimi də radiodan-zaddan götürmüşəm.

– Bir şey oxuyun görüm, – deyə maraqla xahiş etdim.

Əvvəlcə gözlərini yerə dikib dinmədi. Sonra qalxıb pəncərəyə yanaşdı:

– Görüm gəlib-eləyən yoxdur ki...

– Gələn olsa, nə olar ki? Məgər, oxumaq ayıb işdir?

– Ayıb iş deyil. Ancaq şəhərə ağlınız getməsin. Burada qız xeylağının oxumağını söz elərlər.

Mənim təkidimi gözləmədən nəzərlərini balaca pəncərədən görünən Söyüdlü arxa dikərək, "Qarabağ maralı"nı oxudu. O zaman dəbdə olan bu mahnını mən çox xanəndələrdən eşitmişdim. Lakin onların heç biri mənə bu qədər təsir etməmişdi. Bəlkə bu mənim indiki vəziyyətim, indiki əhvali-ruhiyyəmlə əlaqədar idi. Bilmirəm. Onun səsində, nə isə, qəlbin dərinliklərinə işləyən təzə, bakirə bir şey var idi. Elə bil, mən günəşin altında zəbanə çəkən qumlu səhrada qəflətən qarşıma çıxan göz yaşı kimi dumduru, sərin bir bulağın incə şırıltısını eşidirdim və sanki bu şırıltının təranəsi altında körpə otlar göyərib qalxır, bənövşələr çiçək açırdı.

Gedək Qırxqız bulağına,
Çıxaq Şuşa yaylağına...

Qız bu sözləri deyərkən, güclə seçilən bir təbəssümlə gözlərini yarı yumur, qaşlarını çatır, başını xəfifcə tərpədir və elə bayğın bir gö-

rünüşlə oxuyurdu ki, elə bil, bütün ruhu, bütün varlığı o mahnı ilə qanadlanıb uçurdu. Elə bil, o, indi tamam başqa bir aləmdə idi.

Mahnını bitirdikdə ürkək ifadə ilə üzümə baxdı. Mən onu özümə tərəf çəkib qolumu boynuna doladım və birdən isti göz yaşlarının əlimə töküldüyünü hiss edərək əyilib üzünə baxdım. O gülümsünərək:

– Eh, – dedi, – ürəyim birtəhər oldu.

Sonrakı söhbətimizdən məlum oldu ki, Səriyyə dəyirmançı Kərim dayının qızıdır. Keçən il onilliyi bitirmiş, indi də universitetə qiyabi girməyə hazırlaşır. Nişanlısı Çingiz əsgərlikdədir. Vaxtının qurtarmağına bir il qalıb.

Səriyyə Azərbaycanın məşhur qadın xanəndələrinin, opera və operetta artistlərinin həyatına dair mənə cürbəcür suallar verir, keçən yaz anası ilə Bakıya getmələrindən, Çingizin onu opera teatrına, filarmoniyaya aparmasından şirin-şirin danışırdı...

Maşın səsi eşidildi.

Qulu bizə kömək etmək üçün özüylə iki cavan oğlan da gətirmişdi. Kitab və jurnalların hamısını yığıb mədəniyyət evinə apardıq. Pəncərələri eyvana açılan böyük otağı kitabxana elədik. Qulunun gətirdiyi şkafları təmizləyib səliqə ilə qoyduq. Balaca bir kataloq düzəltmək üçün kitabları yenidən siyahıya aldım. Səriyyə ilə Nazxanım da canidildən mənə kömək eləyirdilər.

Üçümüz də yorulub əldən düşəndə Nazxanım:

– Gedək, – dedi, – bir stəkan çaydan-zaddan içək, sonra gələrik.

Ürəyim bərk yandığından etiraz eləmədim. Mən aclığa davamlıyam, susuzluğa yox.

Nazxanım bacının evi yerdən tikilmiş iki balaca qəşəng otaqdan ibarət idi. Evin qabağında əkilmiş cavan gilənar, şaftalı, ərik və tut ağacları baş-başa verərək günün qabağını çətir kimi tutur, yaşıl otların, tər yoncanın üzərinə sərin kölgə salırdı. Bağçanın ortasından keçən balaca arxın qırağında yarpız və yabanı qızılgül kolları bitmişdi.

Mən arxın duru suyu ilə üzümü yuyub sərinlədim. Nazxanıma dedim:

– Nə gözəl bağçan var!

Onun əvəzinə Səriyyə cavab verdi:

– Hamısını özü əkib-becərib.

Səhərdən bəri birinci dəfə olaraq Nazxanımın sifəti tutuldu. O, qabarıq, sağlam köksü dolusu nəfəs aldı.

– Neyləyim, – dedi, – mənimki də bunlardır. Adam tək olanda mehrini bir şeyə salır...

Sonra çevrilib iti addımlarla evə gedərək, balaca ağ samovarı dəhlizə çıxartdı.

Mən Səriyyədən soruşdum.

– Məgər, Nazxanım bacı tək yaşayır?

– Bəli, – deyə qız astadan cavab verdi.

Və bir gözü samovara od salan Nazxanımda, əlavə etdi:

– Elə deyib-gülməyinə baxmayın, yazığın dərdi çoxdur. Uşağı olmadığından, əri qoyub gedib, ayrı arvad alıb.

Samovarın dudkeşindən gur alov qalxanda, Nazxanım bizə yanaşdı.

– Çöl istidir, durun gedək içəri.

Onun torpaq döşəməli balaca otağı elə səliqəli, təmiz və sərin idi ki, mən çəkmələrimi çıxarıb, qırmızı güllü döşəkcənin üstündə oturanda, bütün vücudumda xoş bir rahatlıq hiss etdim. Nazxanım qotazlı mütəkkə və ağ balış gətirib dirsəyimin altına qoydu:

– Sən Allah, söykən, – dedi, – yorğunsan.

Özü isə, qab-qacaq çıxarıb bayıra apardı. Səriyyə də dəhlizdə ona kömək eləyirdi. Mən tək qalanda üzüqoylu balışa yıxılıb gözlərimi yumdum. Fiziki işə lap körpəlikdən adət etdiyim üçün hələm-hələm yorulmazdım. Lakin indi yorğun idim. Ürəyim yorğun idi. Mən əbədi olaraq beləcə, heç nə duyub-düşünmədən qalmaq istərdim.

Bayırda Nazxanımla Səriyyə nə haqda isə xısın-xısın danışıb-gülürdülər. Birdən çırtıq və oxumaq səsləri eşidildi. Başımı qaldırıb pəncərədən dəhlizə baxdım. Nazxanım qollarını yuxarı qaldıraraq, çırtıq vura-vura oynayıb oxuyurdu:

İrəvanda xal qalmadı,
O xal nə xaldır üzə düzdürmüsən,
De görüm, nə xaldır, ora düzdürmüsən.

Səriyyə isə, onun qabağında dayanıb gülməkdən uğunurdu. Nazxanım qəfil oxumağını məzəli bir danışıqla əvəz edərək, əllərini ölçə-ölçə dedi:

Xal mənim, yar mənim,
Xalqa nə borcdur niyə düzdürmüşəm,
Yarım deyibdir, qoşa düzdürmüşəm.

Sonra bərkdən şaqqıldayıb gülərək əlini şappıltı ilə qızın sinəsinə vurdu.

– Yanmayasan, ay Səriyyə.

Mənim baxmağımdan xəbəri olmayan Səriyyə:

– Oy! – dedi. – Sən Allah, belə zarafatlarını burax!

Nazxanım onun inciməyinə əhəmiyyət vermədi:

– Sən stəkanları gətir, – deyib özü cəld və yüngül hərəkətlə başında güllü çaynik buğlanan samovarı götürüb içəri gətirdi.

Sonra dedi:

– İndi qonaq deyəcək bu nə dəli gəlindir.

– Nə üçün? Mən ki, artistəm.

– Sən Allah, doğru deyirsən?

– Niyə təəccüb eləyirsiniz?

– Axı, heç...

Yəqin ki, "oxşamırsınız" demək istəyirdi. Lakin sözünü dəyişərək soruşdu:

– Yaxşı, bəs, təkbaşına necə artistlik eləyəcəksiniz?

– Tək niyə oluram? Bəs siz nəsiniz?

O, başını dala atıb, bərkdən güldü:

– Elə bir dəfə Qulu canı yanmış məni dilə tuturdu ki, gəl səni səhnəyə çıxardım. Teatr verək. Dedim get öz arvadını çıxart.

– Nə üçün razı olmurdunuz?

– Nə üçün razı olaydım?

Bu zaman bayırdan çağırdılar:

– Ay Nazxanım! Ay Nazxanım!

Nazxanım qapının ağzına gedib, əllərini belinə vurdu və özünü qəsdən yırğalayaraq, səsini əzdirə-əzdirə soruşdu:

– Nə var?

– Adamı niyə ələ salırsan, a-az? O şəhərdən gələn artisti axtarıram.

– Neynəyirsən onu?

– Neyləyəcəyəm? Qərənfil mama deyir ki, gəlsin çörəkdən-zaddan yesin. Səhərdən çıxıb.

– Qərənfil mamana de ki, bura dəyirman deyil.

– Acığın niyə tutur, a-az! Xalq qonağını itirib-axtarmasın?

– O hamımızın qonağıdır, Almurad bəy.

Nazxanım bu sözləri elə qəribə tərzdə dedi ki, mən özümü saxlaya bilməyib güldüm.

– Belə dvijeni göstərməkdə, yoxsa, sən də artist olmaq istəyirsən, a-az?

– Artist necədir?

Səriyyə ilə mən də qalxıb qapıya yaxınlaşdıq. Çəpərin o tayında cavan, ucaboy, göyçək bir oğlan dayanmışdı. Əlindəki çubuğu oynada-oynada Nazxanıma baxırdı. Mən onun acıqlanmış olduğunu güman etmişdim, lakin gözlərində oğrun bir təbəssüm var idi. Baxışları alov saçırdı. Məni görəndə, utanaraq nəzərlərini Nazxanımdan çəkdi.

– Qərənfil bacıya deyin ki, sağ olsun, işimiz çox idi, nahara gələ bilmədim.

– Baş üstə, – deyə oğlan ədəblə cavab verdi.

Birdən Nazxanım gözlərindən gülə-gülə, çırtıq vurub oxudu:

Almurad bəyin nəyi var?
Heyvası yox, narı yox...

Oğlan yanıb tökülə-tökülə bir mənə baxdı, bir Nazxanıma, lakin heç bir söz demədən dönüb getdi. Nazxanım bərkdən gülərək oğlanın ardınca qışqırdı:

– Sən Allah, incimə.

– Nə üçün yazıq oğlanı pərt elədiniz?

– Yaman da yazıqdır!..

– Ancaq çox gözəl oğlandır.

– Boy-buxununa baxmayın. Dünənin uşağıdır.

Səriyyə ona mənalı bir təbəssümlə baxaraq:

– Uşaq niyə olur, – dedi. – O da səndən bir-iki yaş kiçikdir.

Yeməkdən sonra bir az dincəlib, yenə mədəniyyət evinə qayıtdıq, axşama qədər işlədik. Nazxanım gah söhbət edir, gah da qaravəlli çıxararaq, bizi güldürürdü.

Səriyyə yaman güləyənmiş. Nazxanım bəzən onu çimdikləyib küsdürürdü, lakin məzəli bir söz dedimi, qız yenə də uğunub gedirdi.

Birdən motosikl səsi eşidildi. Həyatımda qorxub diksindiyim anlar olubdur, lakin onların heç birində indiki vəziyyətə düşməmişdim. Motosiklin səsini eşidəndə elə bil ürəyimi qırıb saldılar yerə. Bütün bədənim buz kimi oldu. "Bəlkə heç o deyil" deyə öz-özümə təkrar edirdim.

Lakin o idi. Motosikli pəncərənin qabağında saxlayıb düşdü. Bir əli ilə ruldan tutaraq, "işiniz irəli" deyib gülümsədi. İndi onun təbəssümündə, nə isə, ciddi, mərdanə və məğrur bir ifadə vardı. Mən axşa-

mın alatoranlığı içində onun iri qara gözlərinin şəfəqi ilə işıqlanmış arıq, solğun çöhrəsinə baxır və susurdum, Nazxanım:

– Xoş gördük, Murad qağa, – dedi. – Sən hara, bura hara?

– Yataqlardan gəlirdim, dedim, görüm Nuriyyə xanımın işləri necə gedir.

Mən mümkün qədər toxtaqlıqla cavab verməyə çalışaraq:

– Hələlik pis getmir, – deyə onun nişastalanıb ütülənmiş, yaxası açıq ağ köynəyinə baxdım.

Sevib arvadı olacağım adamın paltarını bu cür çiçək kimi yuyub ütüləmək, onun üçün öz zövqümə uyğun qalstuklar, dəsmallar almaq vaxtilə mənim də oziz, gizli arzularımdan idi.

– Qəribsəmirsiniz ki?

– Hələ ki, xeyr, – dedim.

Sonra gülümsəyib əlavə etdim:

– Başqa yerdə kimim var ki... Bir Ələsgər dayıgildir, onlara da bu axşam məktub yazacağam.

– Dayınız Bakıda yaşayır?

– Mənim dayım yoxdur. Ələsgər dayı ilə arvadı Güllü xala bizim yataqxananın xidmətçiləridirlər.

Onun üzü tutqunlaşdı. Bir neçə saniyəlik sükutdan sonra:

– Sizə yer-yurd veriblərmi? – deyə soruşdu.

Bir adamın sənin qayğına qaldığını hiss eləmək çox təsirli haldır. Mən ona təşəkkür dolu mehriban bir nəzər salaraq:

– Hələ ki, o barədə danışmamışıq, – dedim.

O, ciddi və bir qədər də sərt ifadə ilə:

– Xahiş edirəm, hər nə lazım olsa, mənə sifariş edəsiniz.

– Nə olub, ay Murad qağa, dərya bidadlığa-zada gəlməyib ki?

Murad Nazxanımın sözlərini eşitmirmiş kimi:

– Yaxşı, hələlik – deyib motosiklə əyləşdi.

Motosiklin səsi eşidilməz olduqda, nəzərlərimi qaralan çöllərdən çəkib, Nazxanımla Səriyyəyə baxdım. Mən istəyirdim ki, onlar danışsınlar. Mən yalqızlığı sevmirəm. Mən təklikdən qorxuram.

– Nə üçün işıqları yandırmırsınız? – deyə darıxmış halda soruşdum.

– İşıqları hələ düzəltməyiblər.

"Həmişə deyib-gülən Nazxanım niyə belə qəmgin cavab verdi? Səriyyənin gözləri nə üçün yol çəkir?"

– Eybi yoxdur, – dedim, – sabah usta çağırıb işıqları düzəltdirərik. Piano sazdırmı? Gedək, gedək sizin üçün bir şey çalım.

Mən onların qoluna girərək arakəsməyə doğru dartdım.

Qaranlıq səhnəyə çıxdıq. Mən stul çəkib oturaraq, pianonun qapağını qaldırdım.

Nazxanım dedi:

– Qoyun, gedim çıraq gətirim.

– Yox, lazım deyil. Görmürsünüz Ay üfüqdən necə gözəl qalxır! Ancaq pəncərəni açın. Buranın havası nə ağırdır! Adamın ürəyi birtəhər olur.

Səriyyə pəncərəni açdı. Mən pianonu yoxlamadan dərhal coşğun və həyəcanlı bir vals çaldım. Mən yalqızlığı sevmirəm! Mən təklikdən qorxuram! Əbədi təklik dəhşətdir. Mən daha coşğun akkordlar vurmağa çalışırdım. Mən dünyanı coşğun, şən səslərlə doldurmaq istəyirdim. Mən təkliyi sevmirdim, sevmirdim.

Ah, bu nədir? Mən o gecəki valsı çalıram. Mən o gecə gənc leytenantla baş gicəllədən coşğun hərəkətlər edirdim... Lakin leytenant getdi, bir daha gəlmədi. Gəlmədi...

Son akkordu vuraraq, gözlərimi pianonun dillərinə zilləyib bir an hərəkətsiz qaldım. Mən, yalqızlıq kimi, ağlamağı da sevmirəm. Lakin mən qəlbimin səsini dinləmək istəyirəm. O səs mənim üçün əzizdir. Çünki mənim qəlbim heç bir zaman mənə şikayət etməmişdir. Mən onun səsini dinləmək istəyirəm.

Bəstəkar Ağabacının Puşkinin sözlərinə yazdığı məşhur romansı çalıb ahəstə oxumağa başladım:

Oxuma gözəl, Gürcüstanın qəmli nəğmələrini...

Lakin mənə elə gəlirdi ki, oxuduğum bu qəmli nəğməni, pianodan qalxan bu səsləri özümdən başqa kimsə eşitmir, kimsə duymur. Mən isə təkliyi sevmirəm.

Oxuma gözəl, Gürcüstanın qəmli nəğmələrini...

Mən mahnını bitirib ayağa qalxdıqda, Nazxanım təəccüblə səsləndi:

– Ay başına dönüm, sən ki, belə sənətin sahibisən, necə olub gəlib buralara çıxmısan?

Səriyyənin Ay işığında parlayan gözləri məhəbbətlə mənə dikilmişdi.

"Görünür, ilk konsertim pis keçmədi" deyə mən ürəyimdə özümlə zarafat elədim.

Biz qabaq eyvana çıxdığımız zaman, biri uzun, o biri qısaboylu iki adamın borkdən danışa-danışa mədəniyyət evinə tərəf gəldiyini gördük. Qulu altdan yuxarı sədrə nə isə deyir, şəhadət barmağını qaldırıb havada silkələyirdi. Qoltuğundan düşməyən portfelinin dəmiri Ay işığını əks etdirərək parıldayırdı. Sədr başını azca yana əyib, yuxarıdan aşağı ona baxırdı. Hər ikisi eyvana qalxdı. Qulu söhbətini kəsib bizi salamladı:

– Axşamınız xeyir.

– Hə, bacıqızı, nə var, nə yox? – deyə sədr mənə müraciət elədi, – eşitdim kitabxananı bura köçürmüsünüz? Lap yaxşı eləmisiniz. Bu heç bizim ağlımıza gəlmirdi. Ancaq bilmirəm, nə cür eləyək ki, bu Güney qışlaq camaatı da əlinə kitab, qəzet alsın. Oxumurlar. Kitabxanaya gələndə də qəzetləri cırıb tənbəki bükürlər. Bu Kərimin qızı, – o, Səriyyəni göstərdi, – yazıq da gəlib şikayət eləməkdən yorulub. Fikir elədikcə, yanıb-tökülürsən, heç birinin yeməkdən, içməkdən korluğu yox, inişilin buğdası bu ilə qalır. Ancaq di gəl ki, oxumurlar. Birisi əlinə qəzet götürmür ki, görsün dünyada nə var, nə yox. Bax, bu Kərimin qızı bilir, tapşırmışam, rayona nə kitab gəlsə, əvvəlcə bura göndərirlər. Ancaq nə olsun? Deyirəm, ay zalım uşağı, nə vaxtacan dünyadan bixəbər olub qalacağıq? Oxuyun da!

Nazxanım başını tərpətdi:

– Düzdür, əşi...

– Düzdür, düzdür deyirsən, amma bir dəfə görməmişəm ki, əlinə bir kitabdan-zaddan alasan. Heç bilirsən yerin peyki nə deməkdir?

– Niyə bilmirəm? Sağ olsun hökumətimiz. Düşmənlərin acığına ulduz qayırıb buraxıb göyə.

– "Düşmənlərin acığına, düşmənlərin acığına..." Avamsınız, vəssalam.

Əlini havada çırparaq mənə tərəf döndü:

– Yaxşı, indi kitabxananı bura köçürməkdə məqsədin nədir?

– Gərək çalışaq adamlarımızı kitaba, qəzetə alışdıraq.

– Ay sağ ol.

– Mədəniyyət lazımdır, mədəniyyət! Bu saat Güney qışlağın əsas dərdi mədəniyyətsizlikdir, – deyə Qulu Ay işığında civə kimi parlayan bəbəklərini altdan yuxarı sədrə zillədi.

Sədr də yuxarıdan aşağı hesabdara baxaraq başı ilə təsdiq etdi:

– Mədəniyyətsizlik!

Nazxanım etiraz elədi:

– Mədəniyyətimizə nə gəlib, əşi? Biri mən özüm, çəngəl-bıçaq deyirsən, varımdır, stol-kürsü deyirsən, varımdır. Baramanın pulunu alan kimi şəhərdən radioqəbuledici də gətirdəcəyəm. Bizə nə olub, Allaha şükür.

Sədr əlini alnına vurdu:

– Lənət sənə, şeytan. Mədəniyyət gərək burada olsun, bildin?

Qulu şəhadət barmağını ildırım sürətilə yuxarı qaldırıb şax tutdu:

– Ay sağ ol, bax, söz budur.

– Qulu, deməli, bizim başımızdakı samandır? – deyə Nazxanım təhdidlə səsləndi.

– Samandan danışmırıq, a-az.

Sədr əlini havada yellətdi:

– Qulu, fikir vermə, Nazxanım bildiyini babasına verən dsyil.

Sonra mənə müraciət etdi:

– Gəl gedək, qızım, gecdir. Qərənfil də səhərdən səni gözləyir.

Nazxanım çəkinə-çəkinə:

– Əşi, qoysana Nuriyyə bacı bizdə qalsın, – dedi, – bir də buradan...

Sədr onun sözünü kəsdi:

– Nazxanım, Qərənfil gözləyir!

Biz Nəriman əmigilin elektriklə işıqlanmış geniş eyvanına çıxanda, Qərənfil bacı gülə-gülə qabağıma yeriyib, əllərimdən tutdu və dedi:

– Səhərdən bəri haradasan? Bayaq kişiyə də deyirəm, necə şeydirsə, sənə yaman qanım qaynayır.

Bir dəfə Güllü nənə mənə demişdi ki, qızım, sənin bu dünyada bir xoşbəxtliyin var ki, ürəyəyatansan.

Qərənfil bacının əynində indi yaşıl parçadan şəhərsayağı tikilmiş tuman-kofta, ayaqlarında ipək corabla yüngül məst var idi. Başı açıq idi. Hətta, Qulunu görəndə də yaylıq örtmədi.

– Sən Allah, bax, buranı öz evin hesab elə.

O, dönüb eyvanın aşağı başına getdi. Mən də dünən gecə yatdığım otağa keçib çəkmələrimi çıxartdım. Sonra açıq pəncərə qabağında dayanıb saçlarımı daradım. Güney qışlağın elektrik çıraqlarından o yanda, yarıqaranlıq içində Quzey qışlağın işıqları güclə seçilirdi.

Biz eyvanda oturub çay içdiyimiz vaxt maşın səsi eşidildi. Hamıdan qabaq Qulu ayağa qalxaraq, küçəyə sarı boylandı.

– Hümmətdir.

Darvazanın balaca qapısı cırıltı ilə açıldı. Yeni gələn adam həyətə girib darvazanın böyük qapılarını taybatay açdı. Maşın içəri girəndən sonra təkrar qapıları bağladı, ağacların kölgəsi ilə irəliləyib eyvana çıxdı. Əvvəlcə mənə iti bir nəzər salaraq, kimsənin təqdim etməsini gözləmədən əl verdi:

– Xoş gəlmisiniz.

Sonra "ya Allah, yoldaş Kəhrizli" – deyə nəşə ilə gülümsəyərək hesabdarla görüşdü.

Sonra Qərənfil bacının qabağına yeridi. O, bir əli ilə qadının əlindən yapışıb, o biri əlini onun çiyninə qoydu:

– Bəh-bəh... Yenə "Ağ yasəmənin" ətri dünyanı bürüyüb. Vallah, səni belə durna kimi qəşəng görəndə, şer yazmaq istəyirəm.

– Ona görə ispalkom olandan bəri Aya-günə dönmüsən, – deyə Qərənfil bacı gileyləndi. – Neçə gündür zəng də eləmirsən.

– Eh, elə şeylərə fikir vermə. Zəng elədim-eləmədim, həmişə buradasan. O, əlini ürəyinin üstünə qoydu.

Sonra üzünü sədrə çevirdi:

– Dayı, nə var, nə yox? Səni indidən təbrik etmək olar, hə? Eşitdim ki, bu il buğdanı on ikidən böləcəksən?

– On iki yarımdan! Qulu şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı.

– Qulu, bəsdir. Qulu, indidən dünyaya küy vurma! – deyə sədr onu məzəmmət elədi.

Mühasib sürətlə gah Nəriman əmiyə, gah da Hümmətə baxıb, təqsirkar halda susdu.

Hümmət, Quluya müraciətlə:

– Dayım istəyir ki, hamını birdən təəccübə salsın, – dedi.

Sonra göz vuraraq, əlavə etdi:

– Ancaq, deyəsən, bəhmənlilər on üçdən böləcəklər...

Sədr özündən çıxdı:

– Kim deyir onu? Doqquzdan bölsələr, sevinərsiniz.

(Mən sonradan bildim ki, Güney qışlaq kolxozu ilə Bəhmənli kolxozu arasında yarış müqaviləsi vardır.)

Bu zaman qaraqaş, qarabığ şofer də eyvana çıxıb salam verdi.

Nəriman əmi onun salamını alıb:

– Gəl otur, Kərim, – deyə ehtiramla yer göstərdi.

Qərənfil bacı Hümmətdən soruşdu:

– Yaxşı, əvvəl çörək yeyəcəksiniz, yoxsa çay içəcəksiniz?

– Muradgildə çörək yemişik. Ancaq çay içərik.

O hələ də əlində tutduğu yumşaq günlüklü boz kepkasını təkyənin üstünə qoyaraq, eyvanın aşağı tərəfindəki əlüzyuyana yanaşdı.

Bu, təxminən iyirmi beş yaşında, ortaboylu, möhkəm bədənli, enlikürək bir oğlan idi. Ağ parusin köynəyini, nazik boz parçadan son dəb ilə tikilmiş, aşağısı dar şalvarının içinə salmışdı. Saçları, qaş-gözü qonur idi. Üzünün cizgiləri düzgün və yaraşıqlı idi. Gülərkən ağ, sağlam dişləri görünürdü.

O, rayon icraiyyə komitəsi sədrindən çox, kəndə tətilə gəlmiş tələbəyə oxşayırdı. Əl-üzünü yuyub qurulayandan sonra gəlib şofer Kərimlə yanaşı oturaraq mənə dedi:

– Siz də əyləşin. Nə üçün ayaq üstündə durmusunuz?

Mən səbəbini özüm də bilmədiyim bir fərəhlə keçib əyləşdim. Onun baxışında, səsində təravətli, mehriban bir ifadə var idi. O indicə Muradgildə çörək yemişdi! Yəqin ki, dost idilər. Mən bunu onun "Murad" adını necə söyləməsindən, necə tələffüz eləməsindən duydum, gözlərindəki ani ifadədən hiss etdim.

"Bütün bunların sənə nə dəxli var?" deyə soruşa bilərsiniz. Lakin həyatımızda belə kədərli, ümidsiz sevinclər azmı olur?

– Quzey qışlağa niyə getmişdin? deyə Nəriman əmi onun üzünə baxmadan soruşdu.

– Alxanlı sovetliyindəydim, qayıdanbaş elə-belə döndüm Muradgilə.

O, çayından bir-iki qurtum aldı:

– Ancaq, dayı, quzeylilərin vəziyyəti yaxşı deyil. Bu il heç üç kilo da bölə bilməyəcəklər.

Qulunun balaca qara bəbəkləri ildırım sürətilə o yan-bu yana qaçaraq, gah dayının, gah da bacıoğlunun üzündə dayanırdı.

Nəriman əmi başını aşağı salıb dinmədi. Rayon icraiyyə komitəsinin sədri soruşdu:

– Sən nə cür düşünürsən, onlara nə cür kömək eləyə bilərik?

Sədr dərindən nəfəs alaraq, başını qaldırıb bacısı oğluna uzun və yoxlayıcı bir nəzər saldı:

– İsfahan bir şəhərdir, hər kəs öz vəkili. Şükür Allaha, quzeylilərin sədri məndən cavan, məndən yüz dəfə savadlı, niyə onun özündən soruşmursan?

– Dünyagörmüş kişisən.

– Hər şey zəhmətin başındadır.

– Sən bilirsən ki, quzeylilər daşdan çörək çıxaran adamlardır.

– Tutaq ki, bilirəm. Bundan onlara nə isti-soyuq?

– Su dərdindən qalıblar belə, iş görə bilmirlər. Böyük kanallardan da heç birinə əlləri çatmır.

– İyirmi il qabaq biz də əlimizi qoynumuza qoyub aylarla yağış gözləyirdik.

– Bizim kəndin coğrafi vəziyyəti elədir ki, o vaxt siz Köndələnçaydan bura arx çıxara bildiniz. Ancaq Quzey qışlağın yeri...

– İndi dediyin nədir? – sədr bacısı oğlunun sözünü yarımçıq kəsdi.

Lakin Hümmət öz halını pozmadan eyni sakit və mülayim ifadə ilə davam etdi:

– Dediyim odur ki, bəlkə fikirləşək, onlara bir kömək eləyək...

– İnişil taxıl istədilər, verdik. Hələ indi də yarısını borcludurlar. Keçən il qar qapını alanda, alaf istədilər, verdik. Daha mənim əlimdən ayrı bir şey gəlməz, bildin?

Sədr əsəbi halda stəkanını qabağına çəkdi. Hümmət, dayısına işarə ilə Quluya göz vurdu. Lakin Qulunun zarafatlıq halı yox idi. Alt dodağı sallanmış, civə kimi daim hərəkətdə olan bəbəkləri indi sanki yerində mıxlanıb qalmış, üzü yazıq, acınacaqlı bir hal almışdı. Hümmət özünü saxlaya bilməyib bərkdən güldü:

– Bütün təqsirlər Quludadır. Öz kəndi kasıb olduğu üçün buraxıb, gəlib oturub dövlətlilərin içində.

Mühasib sanki diksindi. Bəbəkləri tərpənib sürətlə o yan-bu yana qaçdı.

Mən soruşdum:

– Məgər, Qulu Quzey qışlaqlıdır?

– Bəli, ancaq quzeylilər daha bunu özlərindən hesab eləmirlər.

Lakin, görünür, Hümmətin sözləri zarafat da olsa, Quluya təsir etmişdi. "Ah" çəkərək gümüş kimi parıldayan papiros qutusunu çıxarıb açdı. Bir papiros götürüb gilizini tez-tez qutunun qapağına döyərək, ağzına qoydu. Sonra kibrit qutusunu çıxararaq, papirosunu yandırıb dalbadal çəkməyə başladı.

Hümmətin üzü birdən-birə ciddi ifadə aldı. Nəzərlərini mühasibdən çəkib bağçaya baxdı. Bu an onun ağıllı qonur gözləri mənə təəccüblü dərəcədə qayğılı göründü.

Hümmətin quzeylilərə kömək etmək haqqındakı sözlərindən Nəriman əminin bu cür əsəbiləşməsinin səbəbi o gecə mənim üçün anlaşılmaz qalmışdı. Bununla belə, mən ona sarı baxmaq istəmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, kişinin üzü həddindən artıq qızarıb pörtmüş, xoşa gəlməyən bir ifadə almışdır. Qərənfil bacı da tutqun idi.

Rayon icraiyyə komitəsinin sədri gözlərini bağdan çəkib mənə tərəf döndü:

– Nuriyyə xanım, bizim mədəniyyət evimiz xoşunuza gəlirmi?

– Kənd üçün çox yaxşıdır.

– Ağlınız nə kəsir, camaata bir xeyri dəyəcək?

– Çalışarıq deysin.

– Mənim sualım qəribə görünə bilər. Ancaq rayonlarımızın, kəndlərimizin çoxunda bu mədəniyyət evlərini ancaq görk üçün tikirlər. Desinlər filan kolxozun mədəniyyət evi var.

– Hər halda, biz "malades" almaq üçün tikməmişik, – deyə hələ də acıqlı olan Nəriman əmi dilləndi.

Qərənfil bacı məzəmmətlə ərinə baxdı:

– Bu gecə sənə nə olub, Nəriman?

Hümmət gülümsəyərək:

– Səni nəzərdə tutmuram, dayı, – dedi. Mən bilirəm ki, sən camaata xeyir verməyən işə qol qoymazsan.

Nəriman əminin sifəti dərhal açıldı, qəddini düzəldərək:

– Qərənfil, – deyə mehribanlıqla səsləndi, – niyə yemişdən-zaddan gətirib kəsmirsən?

– Bıy, gör heç yadıma düşürmü, – Nəriman əmiyə görə Qərənfil bacının da kefi açıldı, ayağa qalxıb eyvanın aşağı başına getdi.

– Məgər, yemiş çıxıb?! – Hümmət təəccüblə soruşdu.

– Az qala, on gündür yeyilir. İki dəfə yığıb camaata paylamışıq. – Sədrin səsində gizli bir təşəxxüs duyulurdu.

O, ayağa qalxdı. Qərənfil bacının ardınca gedərək, təxminən səkkiz kiloqram ağırlığında bir yemiş gətirib Hümmətə uzatdı:

– Ətrinə fikir verirsən?

Hümmət yemişi alıb burnuna tutaraq yerə qoydu:

– Bizim yerdə bu boyda yemiş?

Sədr iftixarla cavab verdi:

– Hamısı becərməkdən asılıdır.

– Şirin olurmu?

– Bal kimi, – deyə Qulu birdən-birə canlanaraq, çoxağızlı cib bıçağını çıxarıb açdı və yemişi səliqə ilə dilimləyərək, Qərənfil bacının gətirdiyi boşqablara düzdü.

Elə bu zaman İmi ilə Cimi, lap göydən düşmüş kimi, eyni geyimdə, eyni görünüşdə eyvana çıxdılar.

– Hümmət qağa, xoş gəlmisən, – Cimi özünü icraiyyə komitəsi sədrinin üstünə salaraq, onun əlini iki əli ilə bərk-bərk sıxdı.

– Xoş gəlmisən, – deyə İmi xəfifcə baş əydi.

Sonra irəliləyib nəzakət qaydalarından başı çıxan adam ləyaqəti ilə əl tutuşdu və yalnız bu zaman göz qapaqlarını qaldırıb Hümmətə baxaraq gülümsədi. Sonra Cimiyə ciddi və mənalı bir nəzər saldı. Sanki bu baxışla demək istəyirdi: "Gördünmü rayon icraiyyə komitəsinin sədri ilə necə görüşmək lazımdır".

Lalın dilini anası bilər. Cimi yoldaşının məzəmmətini başa düşüb özünü itirdi. Gah əzilib-büzüldü, gah gülümsədi, gah məlul-məlul onun-bunun üzünə baxdı, gah da ciddi görünüş aldı. Doğrusu, mənim ona yazığım gəldi. "Bu nədir? Bütün əzası təndürüst olan, zövqlə geyinməyi bacaran bu yaraşıqlı, sağlam oğlanı kim belə iyrənc hala salmışdır? O birisinin üzündəki bu mənfur saxta ciddiyyət niqabı haradandır? Bunları kim şikəst etmişdir? Axı, deyirlər, xasiyyət insanla birlikdə doğulmur."

Mən əsl həyata yenicə qədəm qoyduğum üçün bu ürəksıxan suallara cavab tapa bilmirdim. Ona görə də, qeyri-ixtiyari olaraq, rayon icraiyyə komitəsi sədrinin üzünə baxdım. Lakin o, gözlərini yerə dikərək fikrə getmişdi, üzü nə üçünsə qüssəliydi. Qərənfil bacı sap əyirirdi. Qulu şofer Kərimə tərəf əyilərək hərarətlə nə isə deyirdi. Nəriman əmi radioqəbuledicini qurdalayırdı. Yalnız İmi ilə Ciminin gözləri rayon icraiyyə komitəsinin sədrində idi. Elə bil, onlar bizim orada olduğumuzu belə unutmuşdular. Elə bil, rayon icraiyyə komitəsi sədrinin sükutu onların ürəyini əzirdi. Elə bil, onlar bu sükutun səbəbini öyrənmək üçün hər şeyə hazır idilər.

Hümmət başını qaldıraraq:

– İmi, – dedi, – nə var, nə yox? Əsər nə haldadır?

İmi nəvazişlə gülümsədi, bir dəfə burnunu çəkdi, sonra kirpiklərini tez-tez qırparaq:

– İşləyirik, – deyə təvazökarlıqla cavab verdi. – Ancaq, doğrusu, yenilik o qədərdir ki, birini yazıb qurtarmamış, görürsən, təzəsi meydana çıxdı. Amma çox gözəl əsər olacaq, Hümmət qağa. Biz mətbuatda təşəbbüs qaldırmaq istəyirik ki, respublikamızda olan hər bir qabaqcıl kolxozun bu cür tarixi yazılsın. Zarafat deyil, xalq bu qədər iş görür, fədakarlıq göstərir.

Qərənfil bacı gözünü əlindəki iydən çəkib hirsli-hirsli Cimiyə baxdı:

– Xalq iş görür. Siz isə, təşəbbüs qaldırırsınız...

Cimi özünü onda qoymadı.

– Necə təşəbbüsdür, yoldaş Hümmət?

– Yaxşı təşəbbüsdür. Ancaq, axı, qabaqcıl kolxozların hamısında İmi kimi yazan tapmaq çətindir.

İmi gözlərini tez-tez qırparaq ciddi əda ilə dedi:

– Tapmaq olar...

Lakin mənə elə gəldi ki, o, Hümmətin sözlərindəki istehzanı hiss elədi, ancaq üzə vurmadı. Mən sonralar anladım ki, İmi-Cimi kimi adamlar həyatda heç bir zaman nəinki hücum, hətta, açıq müdafiə mövqeyi də tutmurlar. Çünki bunların hər birisində iki cəhət ola bilər: ya qalibiyyət, ya da məğlubiyyət. İmi ilə Cimi üçün isə, bu cür cəsarət göstərmək heç bir vəchlə əlverişli deyildir. Ona görə də, belə adamlar kərtənkələ kimi mühitin rənginə uyğunlaşaraq, gizlənməyi hər cür qabaqlaşmaya, açıq mübarizəyə tərcih edirlər.

Görünür, İmi söhbəti dəyişməyi lazım bildi:

– Bizim bu Cimidə qəribə bir hiss var. Gündüz mənə deyirdi, İmi, ürəyimə damıb ki, bu gün Hümmət qağa kəndə gələcək.

Cimi riqqətlə irişdi:

– İmi də dedi ki, gəlsəydi nə yaxşı olardı, çoxdan görüşmürük.

Qərənfil bacı:

– Pah-pah, – deyə hövsələdən çıxdı. – Gün axşamacan İmi Cimidən deyəcək, Cimi də İmidən.

Cimi daha mehriban bir əda ilə:

– Ay Qərənfil xala, – dedi, – vallah, neyləsən, pərt olmuyacağıq.

Qərənfil bacı iyi yerə qoydu, qab-qacağı götürərək, əsəbi addımlarla uzaqlaşdı. Nəriman əmi:

– Asta yeri, Qərənfil, – deyə onun ardınca səsləndi.

Hümmət gülümsəyərək yenə də dayısına işarə ilə Quluya göz vurdu. Sonra məndən Bakıdakı son teatr tamaşaları haqqında soruşdu. Lap uşaqlıqdan mən həyatın əzab və məşəqqətləri içində daha canlı, daha ləyaqətli görünən qəhrəmanları sevərdim. Mən istəyərdim oxuduğum əsərin qəhrəmanı sehrkar bir cazibədarlıqla məni çəkib ardınca aparsın. Qorxulu uçurumlardan, alovlardan keçirsin. Mənə yalnız gül ləçəklərinin naxışlarındakı heyrətli ahəngi deyil, eyni zamanda, həyatın boz üzünü göstərsin, amansız sitəmlərini hiss etdirsin. Mən yalqızlığı sevmirəm. Mən həyatda da bütün düymələri öz yerində olan, plakat kimi cansıxıcı adamlara nifrət edirəm. Bu nöqteyi-nəzərdən mən o zaman mətbuat tərəfindən tərifləndən bir pyesi tənqid etdikdə, icraiyyə komitəsi sədri sakit və ağıllı gözlərini bağçaya dikərək xeyli susdu. Sonra dərindən nəfəs aldı.

– Təəssüf ki, – dedi, – indiki əsərlərdə siz deyən plakatlara tez-tez rast gəlmək olur. Bunları haradan uydururlar? Doğrudur, bizdə evinə şüarlar yazıb yapışdıran tiplər var. Lakin, axı, hamı belə deyil.

O yenə də gözlərini bağçaya zilləyərək susdu. Ay doğub, ağacların baş tərəfini işıqlandırmışdı. Hava sərin idi. İydənin ətri indi daha kəskin duyulurdu. Hümmət təkrar mənə sarı dönərək:

– Bilirsinizmi, Nuriyyə xanım, – dedi, – məncə həqiqi sənətkarın fırçasından heç bir zaman quru müqəvva çıxmaz. Həqiqi istedad, daşa, torpağa da ruh vermək kimi ecazkar bir qüvvəyə malikdir. Taxta kimi quru, hissiz, zövqsüz qəhrəmanları bizim ədəbiyyatımıza ideyalılıq pərdəsi altında gizlənən istedadsız demaqoqlar gətirir. Mən dövlətin yerində olsaydım, belələrinə yazmağı qadağan edərdim! Bəsdir, deyərdim, bu protokollara roman adı qoyub dünyanı doldurdunuz. Siz hissiz, duyğusuz, buz kimi soyuq qəlbinizi yazırsınız. Mərhum Qoqol demişkən, siz özünüzə gülürsünüz. Qələmi qoyun, çıxın gedin işinizə, ola bilər ki, başqa sahələrdə siz cəmiyyət üçün, özünüz üçün daha xeyirli adamlar olarsınız.

Bütün bu müddətdə Cimi "düzdür, düzdür" deyə dalbadal təsdiq edir, İmi isə, kimsənin üzünə baxmadan tez-tez kirpiklərini qırpırdı.

Qulu qızıla oxşayan sarı dəmir bilərzikli saatına baxdı:

– Bu gecə yaxşı konsert var, icazə versəydiniz radionu açardıq.

Hümmət:

– Niyə açmırsan, – dedi, – aç qulaq asaq.

Qulu darıxmış kimi cəld qalxıb radioqəbuledicini qurdu. "Rast"ın sədaları ətrafa yayılaraq, sanki bir anda bütün aləmi dəyişdi. Qərənfil bacı eyvanın aşağı başında işini yarımçıq qoyaraq gəlib bizim yanımızda oturdu; Nəriman əmi gözlərini bir nöqtəyə zilləyib, sağ əli ilə bığının ucunu oynatmağa başladı. Qulu gah əlini altdan yuxarı saçına çəkir, gah iti hərəkətlə onun-bunun üzünə baxır, gah ovurdlarını şişirdərək "ah" çəkirdi. Hümmət bağa baxırdı. İmi ilə Cimi isə, başlarını aşağı salıb sanki fikrə getmişdilər.

Xanəndə oxuyurdu:

Yad eylədikcə vəslini, ey mahi-tələtim,
Ağlar gözümdə qanə dönər əşk-həsrətim.

Ay işığına qərq olmuş bağçada bir budaq da tərpənmirdi. Elə bil, bizimlə bərabər hər şey sükuta dalaraq musiqini dinləyirdi. Nəriman əmi daha bığını oynatmırdı. İndi onun üzündəki dərin qırışlar uzaq bir kədər, mehribanlıq ifadə edirdi. Elə bil, qoca (o həqiqətən də indi qoca görünürdü) kimə isə acıyır, kimi isə əfv edirdi. Biz beşikdə ana laylasıyla uyumuşduq. Bəlkə buna görə də, heç bir qüvvə bizim qəlbimizə musiqi qədər hakim ola bilmirdi. Heç bir qüvvə bizdə bu qədər peşman mərhəmət hissləri oyatmırdı.

Xanəndə oxuyurdu:

Dün gecə mən röyada edirkən ah-zar,
Sən vermədinmi bir əbədi vəsl üçün qərar.

Nəriman əmi kimsənin üzünə baxmadan başını ağır-ağır tərpədərək:

– Xandır, – dedi.

Və bir qədər də dinlədikdən sonra kədərlə əlavə etdi:

– Keçəçi oğlundan, Ələsgərdən, Cabbardan bir bu yadigar qalıb. Bundan sonra kim bilir bir də bu cür muğamat oxuyan gələcəkmi? Səsə fikir verirsiniz? Elə bil bulaq qaynayır.

Hümmət:

– Nə qədər Azərbaycan xalqı var, muğamat da olacaq, onun ifaçısı da, – dedi. – Yeni nəsil "Segah"ı, "Rast"ı simfonik əsərlərdən az sevmir.

– Elədir, – deyə mən təsdiq etdim. – Çünki muğamatda bizim ruhumuz yaşayır.

"Rast" oxunub qurtardığı zaman diktor heç birimizin gözləmədiyi qəribə bir elan verdi: "Məşhur pambıq ustası Gülsənəm Moskvada kənd təsərrüfatı sərgisində tanış olduğu adlı-sanlı baramaçı Qərənfil Tağı qızına "Ağ çiçəklər" mahnısı ilə salam yetirməyimizi bizdən xahiş etmişdir".

Qərənfil bacı diksindi. Nəriman əmi dərhal qəddini düzəltdi. Qulunun balaca qara bəbəkləri sürətlə adamların üzündə gəzdi. Cimi, Qərənfil bacıya baxaraq, riqqətlə irişdi. İmi ləyaqətlə papiros çıxarıb yandırdı.

Mən Qərənfil bacıdan soruşdum:

– Sizi deyir?

– Bəli, – deyə Nəriman əmi təntənə ilə cavab verdi və gözlərini radioqəbulediciyə elə zillədi ki, sanki bu dəqiqə orada, nə isə, fövqəladə bir hadisə baş verəcəkdi.

Mən, Qərənfil bacının belə tanınmış adam olduğunu indiyə qədər bilmədiyim üçün xəcalət çəkirdim.

Mahnı oxunduqca, Nəriman əminin sifəti daha aydın və mehriban olur, kişi gözlərini radiodan ayırmırdı.

Qulu isə, mənim təəccübümdən ləzzət alaraq gülümsəyir, aramsız olaraq, gah Qərənfil bacıya, gah da mənə baxırdı. Mahnı qurtaran kimi o, tez dilləndi:

– Qərənfil bacının baraması keçən il kənd təsərrüfatı sərgisində birinci yeri tutdu.

Qərənfil bacı elə bil utandı:

– Eh, ay Qulu, sən Allah, az tərifla...

Qulu xısın-xısın güldü və mənə müraciətlə sözünə davam etdi:

– Qərənfil bacının təcrübəsini öyrənmək üçün bu il akademiyadan iki elmi işçi gəlmişdi. Deyirdilər, kitab yazacaqlar.

Nəriman əmi, özünü tox tutaraq, arvadının tərifləmənəsinə gizli məmnuniyyətlə qulaq asırdı. Hümmətin düşüncəli baxışları hərdənbir mənim üzümdə dayanırdı və hər dəfə bizim nəzərlərimiz qarşılaşanda mən bilaixtiyar onun dostunu, Muradı xatırlayırdım. Elə bil, bu ani baxışları mənə o göndərirdi.

Bir qədər söhbətdən sonra İmi ilə Cimi xudahafizləşib getdilər.

Kişilərə eyvanda yer salındığından, Qərənfil bacı o gecə mənimlə bir otaqda yatdı. Biz yerin içində xeyli söhbət elədik. Qərənfil bacı Hümmətin həyatından danışırdı. Onun atası Xasan gölündə, Fin davasında böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş igid bir zabitmiş. Böyük Vətən müharibəsində podpolkovnik rütbəsində alaya komanda etdiyi zaman həlak olmuşdu. Hümmətin bütün mahalda birinci gözəl sayılan anası Sayad isə, ərinin vəfatından altı ay keçməmiş səkkiz yaşlı Hümməti əmisinin üstünə ataraq, ərə getmişdi. Hazırda qonşu rayonda yaşayır. Bu da Nəriman əmiyə ağır təsir etmişdir. Yerli adətə görə, gəlin öz igid ərinin ölümündən sonra, heç olmasa, iki-üç il evdə oturmalıdır. Digər tərəfdən, Hümmətin atası, Nəriman əminin şəxsən dostuymuş. Buna görə də, bacısı ikinci ərə gedəndən sonra Nəriman əmi, bir dəfə də olsun, onu dindirməmişdir. Hümməti isə, onsuz da, külfəti ağır olan əmisindən alıb özü saxlamışdır. Oğlan Nəriman əmi ilə Qərənfil bacıya doğma ata-anası kimi üns bağlamışdır.

Qərənfil bacı, çöldə yatanlar eşitməsin deyə, pıçıltıyla nağıl edirdi:

– Heç bir ata onun üçün Nəriman olmazdı. Ayağını quru yerə dəyməyə qoymayıb. Könlündən nə keçibsə, hazır olub. Gəncədə Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda oxuyan zaman ildə üç-dörd dəfə yanına gedərdik. Kişi harada bir yaxşı şey görsəydi, onun üçün alardı. Payızda yoldaşlarını da yığıb kəndə qonaq gətirərdi. Kişi gedib onlara ceyran vurardı. Onu da deyim ki, kişinin əməyini itirmədi. Cavanlığına baxma, lap institutun özündə də başına and içərdilər. Dərsini qurtarandan sonra MTS-də aqronom işləyirdi. Beş-altı aydan sonra raykom da, camaat da tutdular ki, gərək ispalkom olasan. İndi, maşallah, bir rayondur, bir də Hümmət. Kəndlərdə bir sözünü iki eləməzlər.

Qərənfil bacı xeyli susduqdan sonra dedi:

– Ancaq evlənməklə işi yoxdur. Deyirəm, ay bala, vaxt keçir, yaşın iyirmi beşdən ötüb, nəyi gözləyirsən? Zarafata salıb deyir, nişanlım hələ gəlməyib, gələndə evlənəcəyəm. Nə isə. Sağlıq olsun, hər şey düzələr, daha yat. Gecdir.

– Gecəniz xeyrə qalsın, – deyə mehribanlıqla pıçıldadım.

Qərənfil bacı:

– Xeyrə qarşı, – dedi.

Otağın qaranlığı ürəyimi daş kimi sıxırdı. Ona görə də, arxası üstə çevrilərək, gözlərimi açıq pəncərədən aydınlıq bağçaya dikdim.

Yaxındakı Söyüdlü arxdan qurbağaların qurultusu eşidilirdi. Yarpaqlar sanki mavi bir tül içində mürgüyə dalmışdı. Bəzən küçədən sürətlə gəlib-keçən bir yük maşını gecənin bu yuxulu sükutunu pozurdu. Bəzən, haradasa, it bir-iki ağız hürüb yenə də susurdu. Daha sonra təktək xoruz banlamağa başladı. Yadımdadır: uşaqlıqda heç bir şey məni gecə yarısı eşitdiyim xoruz banı qədər qüssələndirməzdi. Mənə elə gələrdi ki, hamı, bütün kənd məni çoxdan, lap çoxdan unudaraq, sonsuz zülmət içində dərin, ağır bir yuxuya getmişdir. Mən yalqız, təktənha qalmışam. O kədərli uşaqlıq günlərindən bəri çox sular-sellər axıb getmişdir. Lakin, gecə yarısı eşitdiyim xoruz banları yenə də ürəyimi qüssə ilə doldurur. Yenə də mənə elə gəlir ki, hamı məni çoxdan unudaraq yuxuya getmişdir. Həyəcanla – ağır, ümidsiz bir həyəcanla qalxıb otururam. Uzaqlarda uzaq ulduzlar kimi seçilən o işıqlar sönmüşdür. Hamı yatmışdır, hamı məni çoxdan unudaraq yatmışdır.

Qərənfil bacının sakit mışıltısı sanki başqa bir aləmdən gəlir; axşam Hümmətin hərdən çevrilib məndə qalan nəzərləri, İmi ilə Ciminin "təşəbbüsləri", Nəriman əminin öz arvadı üçün çalınan havaya qulaq asması – bütün bunlar indi nə qədər uzaq, nə qədər qəmli xatirələr olmuşdur.

Birdən Ay işığında pəncərədən sallanan kiçik bir şey nəzərimi cəlb edir. Əyilib baxıram. Hörümçəkdir. Sapını uzada-uzada üzüaşağı enir.

Qurbağalar susmuşdur. Xoruzlar daha banlamır. Kənd yuxudadır. Hörümçək isə, yavaş-yavaş üzüaşağı sallanır. Hörümçək oyaqdır...

Səhər oyandığım zaman Hümmətlə Nəriman əminin eyvanda bərk mübahisə etdiklərini eşitdim. Nəriman əmi göy kimi guruldayırdı:

– Bu sözü bir dedin, bir də demə! Dünya dağılsa da, elə şey olmaz!

– Nə üçün olmur? – deyə rayon icraiyyə komitəsinin sədri yavaş və toxtaq səslə soruşdu.

– Güney qışlaq camaatı ona görə ilan kimi qabıq qoyub, arx çəkməyib ki, quzeylilər gəlib hazırına yiyələnsinlər.

– Əgər, biz Söyüdlü arxı Quzey qışlağa qədər uzatsaq, bundan Güney qışlağa nə zərər dəyə bilər?

– Çox zərər dəyər!

– Məsələn?

– Məsələn... Məsələsi odur ki, biz Söyüdlü arxın altında o boyda HES tikmişik.

– HES-i söküb böyüdərik. Həm sizə işıq verər, həm də Quzey qışlağa.

– Necə? Biz öz HES-imizi söküb dağıdacağıq?

– Siz təzə HES-i elə güclü tikə bilərsiniz ki, maşınlarınıza da xidmət eləsin. Məsələn, bu saat Quba kolxozlarının çoxunda kənd təsərrüfatı maşınlarını elektriklə təmir edirlər.

– HES-i böyüdərik-böyütmərik, özümüz bilərik. Qoy Çıraq oğlu Murad Söyüdlü arxdan gözünü çəksin. Sən də dünən şeş, bu gün beş atlanıb öz kəndini çapma.

Rayon icraiyyə komitəsinin sədri isə, eyni sakitliklə, sözünə davam edirdi:

– Quzeylilər yayın bu isti günlərində mal-qaralarına quyudan şor su çəkib verirlər. Bir dəstə göyərtiyə həsrət qalıblar.

– İndi mən nə təhər eləyim? Dünyada nə çox Quzey qışlaq kimisi. Bunun hamısının dərdini Güney qışlaq çəkə bilməz ki.

– Əgər, çəkə bilərsə, çəkməlidir. Bəs, qonşu qonşunun nə günündə lazımdır?

Mən onun üzünü görmürdüm, lakin sözlərinin Nəriman əmiyə təsirini hiss edirdim.

– Ay kişi, – deyə Qərənfil bacı mübahisəyə qarışdı. – Vallah, Hümmət yaxşı söz deyir.

Nəriman əmi qışqırdı:

– Çıraq oğlu Murad nə vaxtdan sizin əziz-xələfiniz olub, Qərənfil?

– Ay Nəriman, sənin də acığın tutanda üzünü görmə. Burada Muradlıq nə var? Hümmət camaatdan danışır.

– Arx güneylilərindir. Birdəfəlik bunu bilin!

– Yaxşı, dayı, indi ki, belədir, icazə ver, yığışıb bir camaatla məsləhətləşək.

Bu dəfə sədri yaman od götürdü:

– Yəni, özünə o qədər arxayınsan? Neynək, sözüm yoxdur, yığılaq danışaq. Doğru deyirsən, danışaq...

Nəriman əminin ayaqlarını döşəməyə bərkdən vuraraq, taxtaları cırıldada-cırıldada aşağı düşdüyünü eşidəndə, mən yavaş və cəsarətsiz addımlarla eyvana çıxdım. Elə bil, indicə eşitdiyim qızğın mübahisə mənim haqqımdaydı. Elə bil, Nəriman əmi mənə böyük bir pislik etmək istəyir, Hümmət isə, mənə acıyır, məni müdafiə edirdi.

Qərənfil bacı eyvanın aşağı başında çay dəmləyirdi. Qulu yox idi. Hümmət isə, sütuna söykənərək susurdu. Məni görərkən şən və açıq bir təbəssümlə:

– Sabahınız xeyir, Nuriyyə xanım, – dedi. – Yəqin ki, bizim səsküyümüz sizi səhərin şirin yuxusundan elədi.

– Xeyr, – dedim, – mən özüm də tezdən durmağa adət etmişəm.

Bu zaman Nəriman əmi qaşqa ürgəni tövlədən çıxarıb, ağaca bağladı. Lap körpəlikdən mən gözəl atları dəlicəsinə sevərdim. Yadımdadır, mərhum atamın hündür boz atı var idi. Mən onun boynunu, üzünü o qədər tumarlayıb oxşamışdım ki, yanına gedən kimi başını aşağı əyib mənə tərəf uzadar, üz-gözümü qoxlardı.

İndi də tünd-şabalıdı rəngdə olan qaşqa ürgənin ceyran ayağı kimi incə ayaqları, uzun durna boynu, şahanə məğrur duruşu, sağrısının qəşəng mərbutluğu məni valeh etmişdi. Bunu Hümmət də hiss etdiyi üçündür ki, ata işarə ilə:

– Xalis Qarabağ cinsidir, – dedi, – dayım bunu özündən çox istəyir.

Nəriman əmi yəhəri atın belinə qoyarkən, Hümmət aşağı düşüb ona yaxınlaşdı:

– Sən dayan, dayı, mən yəhərləyərəm.

– Lazım deyil, lazım deyil. Böyük adamsan, görüb elərlər, sonra yaxşı düşməz...

Hümmət:

– Mən ölüm, sən dayan! – deyib yəhərdən yapışdı.

Nəriman əmi acıqlı halda geri çəkildi. Hümmət bir dəqiqənin içində qaşqa ürgəni yəhərləyib, tapqarlarının möhkəm olub-olmadığını yoxladı.

Qərənfil bacı eyvanın təkyəsinə yaxınlaşaraq:

– Əşi, heç olmasa, bir stəkan çay içəydin.

– İstəmirəm, Qərənfil...

Sədr cilovu ağacdan açıb atın üstünə çevirdi və ayağını üzəngiyə qoyub yaşına uymayan bir cəldliklə atın belinə qalxanda Hümmət digər üzəngidən yapışdı. Azərbaycan kəndlərində bir adamın atının üzəngisini basmaq ən böyük hörmət əlamətidir. Nəriman əmi atın üstündə oturandan sonra üzünü eyvana tutub birdən-birə dəyişilən mülayim səslə:

– Qərənfil, qayıdıb çay içərəm, – deyərək ayaqlarını yavaşca tərpətdi.

Qaşqa ürgə başını dik tutaraq, ağacların kölgəsində addım-addım gedib darvazadan çıxan kimi, gözəl yorğası ilə yola düzəldi. Nəriman əminin gedişi ilə mən özümü, nə isə, ağır bir şeyin təzyiqindən qurtarmış kimi hiss etdim. Halbuki indicə əyləşib onun çörəyini yeyəcəkdim.

Mən stolun üstünə ağ süfrə salan Qərənfil bacıya və qayıdıb eyvana çıxan Hümmətə baxdım. İndi onlar mənə təəccüblü dərəcədə yaxın, doğma və əziz görünürdülər. Elə bil, mənim aydın dərk etmədiyim duyğular çoxdan bizi qəlbən bir-birimizlə bağlamışdı. Mən tamam qeyri-şüuri olaraq dönüb bir qədər aralıdan keçən Söyüdlü arxa baxdım. Mənə elə gəldi ki, söyüdlərin kölgəsi ilə səssizcə axan suyun incə şırıltısını eşidirəm. Elə bil, sərin səhər mehi ilə titrəşən narın yarpaqlar uzaqdan mənə mehriban sözlər söyləyirdi.

Qərənfil bacını zorla kənar edib, başında çaynik olan iri ağ samovarı yüngül hərəkətlə götürərək stolun üstünə qoydum. Stəkanları bir dəqiqənin içində yuyub tərtəmiz sildim. Qırmızı təndir çörəyini doğrayıb nimçəyə yığdım. Bütün bu müddətdə mən Hümmətin nəzərlərini tez-tez öz üzərimdə hiss edərək fövqəladə bir fərəh duyurdum. Belə anların birində qəflətən başımı qaldırıb düz onun gözlərinə baxdım. Özünü azca itirən kimi oldu, halbuki mənim məqsədim onu pərt etmək deyildi. Təqsirkar bir təbəssümlə soruşdum:

– Çayınıza süd tökümmü?

– Çox sağ olun. Mən süd içmirəm.

Yanında gümüş qaşıq olan stəkanda ona çay süzdüm.

– Özüm rəngli xoşlayıram deyə sizinkini də tünd elədim.

– Yaxşı elədiniz. Mən də tünd içirəm.

Sonra həyətdə maşını silib-təmizləməklə məşğul olan şoferi səsləyib, üzünü Qərənfil bacıya tutdu:

– Ay dayıdostu, elə hey durna kimi o yan-bu yana süzürsən, gəlib otursana.

Mənə elə gəldi ki, o daha mənimlə tək qalmamaq, mənim nəzərlərimlə rastlaşmamaq üçün belə edir. O, çayına baxaraq susurdu. Lakin mən istəyirdim ki, o danışsın.

Söyüdlü arxın qırağında bitmiş yaşıl yarpızlar sərin küləkdə sevinclə yırğalanırdı.

Mən istəyirdim ki, icraiyyə komitəsinin sədri danışsın. Söyüdlü arxdan danışsın.

Şofer Kərim süfrəyə yaxınlaşanda motosikl səsi eşidildi. Çay əlimdə elə titrədi ki, dərhal stəkanı yerə qoyub, qorxmuş halda, Hümmətlə Kərimə baxdım. Yaxşı ki, onlar yaxınlaşmaqda olan motosiklə tərəf baxırdılar. Darvaza açıldı. Qıçlarım sözümə baxmırdı. Çevrilib tələsik addımlarla içəri girdim. Çarpayının üstündə oturub dərindən nəfəs aldım. Qız ürəyi necə zəif olurmuş. Yoxsa, mənimki belə idi?

– Vallah, bura gəlməkdə qurd ürəyi yemisən, – deyə Hümmət zarafatyana səsləndi.

Pilləkənin taxtaları cırıldadı. Mən məhz həmin bu anda onun üzünü görmək üçün pəncərəyə yaxınlaşıb, pərdənin yanından baxdım. Onun iri qara gözləri narahat halda eyvanı dolandı, mən geri çəkilərək, taqətsiz halda divara söykəndim. Mən zəifliyimə qalib gələ bilmədiyim üçün özümü məzəmmət edirdim. Mənə elə gəlirdi ki, ürəyim yerindən qoparaq, nəhayətsiz boşluq içində hey aşağı düşməkdədir.

Bu dünyada hər halın bir sonu vardır.

Nəhayət, divardan aralanaraq, saçlarımı səliqəyə saldım, üzümə mümkün qədər şən və qayğısız bir ifadə verməyə çalışaraq, bayıra çıxdım:

– Xoş gəlmisiniz, Murad.

Mən onun üzünün bir an necə işıqlandığını, gözlərinin necə həyəcanla üzümə dikildiyini duyaraq, onun nə cavab verdiyini eşitmədim, sehrə tutulmuş kimi, dönüb eyvanın aşağı başında səhər yeməyi hazırlayan Qərənfil bacının yanına getdim.

Hümmət Murada nə isə danışırdı.

– Mən sənə dedim ki, dünyasında razı olmaz, – deyə Murad bərkdən cavab verib, Söyüdlü arxa baxdı.

Söyüdlərin salxım-salxım sallanan yarpaqları heç bir zaman mənə bu qədər biganə və uzaq görünməmişdi.

Qərənfil bacının çəkdiyi yeməyi gətirib stolun üstünə qoyarkən, o, nəzərlərini Hümmətdən çəkib, təkrar mənə baxdı. Mənim baxışlarımsa onun gözlərinin qara şəfəqi içində itib getdi. O gülümsədi:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – siz lap ev sahibi olmusunuz. Xahiş edirəm mənə bir stəkan çay verəsiniz. Yeməyə meylim yoxdur.

– Yaxşı, – deyə mən, fərəh və xoşbəxtliklə pıçıldadım.

Qərənfil bacı ona yaxınlaşıb:

– Bura bax, Murad, – dedi, – elə bilmə ki, kürdük, qanmırıq, neçə dəfədir bu evə gəlirsən, bir tikə kəsmirsən.

Murad mənim uzatdığım stəkanı qabağına qoyaraq, zarafatla cavab verdi:

– Susuz adam necə çörək yesin? Ərin yezid kimi bizi susuzluqdan qırır.

Arvad bir neçə saniyəlik sükutdan sonra yenidən dilləndi:

– Vallah, doğru deyirsən. O gün oğlunu görmüşəm. Maşallah, adam baxdıqca, baxmaq istəyir. Kök, qəşəng... Babası Çıraq kimi şaqqalı olacaq... Ay Səadət, dedim, sən Allah, bunun qoluna bir gözmuncuğundan-zaddan bağla.

Hümmət bərkdən güldü:

– Ay arvad, sən də elə şeylərə inanırsan?

– İnanıram. Mən bədnəzərdə gördüyümü görmüşəm.

– Balaca oğlanın adı nədir? – deyə mən soruşdum.

– Əlimərdandır.

Qərənfil bacı uşağı sevirmiş kimi təkrar etdi:

– Əlimərdan kişi.

– Nə böyük adı var, – deyə Murada baxaraq gülümsədim.

– Çıraq kişi atasının adını qoyub.

Murad kimsənin üzünə baxmadan papiros çıxarıb yandırdı.

– Səadətin kefi necədir? – deyə Qərənfil bacı soruşanda, o, başını aşağı salıb, yavaş və mülayim səslə "yaxşıdır" – dedi.

Mən onun üzünə baxaraq, nəyi isə anlamaq istədim. Lakin bu, yalnız bir an çəkdi. Şoferin boşalmış stəkanına çay töküb qabağına qoyaraq, yatdığım otağa girdim. İşə getmək lazım idi. Çəkmələrimi geyib, redikülümü götürdüm. Sonra eyvana çıxıb:

– Hələlik, sağ olun, – dedim.

Qərənfil bacı:

– Bax, nahara gəlməsən, inciyəcəyəm, – dedi, – bu da dünənki deyil.

Nazxanımla Səriyyə mədəniyyət evinin kölgəsində oturub, məni gözləyirdilər. Biz köhnə dostlar kimi sevinclə görüşdük. Bütün günü kitabxananı səliqəyə salmaqla məşğul olduq. Arada məndən piano çalmağı xahiş etdilər. Həvəsim olmadığından çalmadım. Mən işləmək, yorulub əldən düşüncəyə qədər işləmək, heç bir şey barədə fikirləşməmək istəyirdim. Nazxanım isə, ağzında çalıb-oxuyur, məzəli əhvalatlar danışaraq, Səriyyəni gözləri yaşarıncaya qədər güldürürdü. Mən də onların kefini pozmamaq üçün hərdən gülümsəyir və işimə davam

edirdim. Mən heç nə düşünmək istəmirdim. Lakin, elə bil, uzaqlardan əks-səda kimi məchul bir səs tez-tez mənə Söyüdlü arxı xatırladırdı. Mən tez-tez anlaşılmaz bir ümidlə başımı qaldırıb, pəncərədən görünən Söyüdlü arxa baxırdım. Su kənarında bitən yaşıl yarpızlar söyüdlərin sərin kölgəsində nəşə ilə titrəşirdi.

Günortadan bir az keçmiş kitabxananı düzəldib qurtardıq. Nazxanımla Səriyyə su gətirib, döşəməni yumaqla məşğul oldular. Mən də, içəri çox isti olduğundan, eyvana çıxdım.

Mədəniyyət evinin qabağındakı qurumuş otlar qızmar günəş işığında qızıl kimi parıldayırdı. Cırcıramalar biaram səslənirdilər. Nazxanımın toyuqları, üzərinə balqabaq tağları qalxmış alçaq çəpərin kölgəsində dayanıb ağızlarını açmışdılar. Hamı işdə olduğundan, kənd sükut içindəydi. Yaxın həyətlərdə hərdən qoca qadınlar və uşaqlar görünürdülər. Günün bu isti vaxtında Söyüdlü arx cazibədar bir sərinlik və təravət vəd edirdi. Mən eyvandan düşüb, onun qırağına getdim və kölgədə bitmiş cavan çayırların üstündə oturaraq, ayaqlarımı suya saldım. Söyüdlü arxın təması ipək kələgayı kimi xəfif və yumşaq idi. Baş-başa vermiş söyüdlərin altı ilə sakit-sakit axan suyun üzərində təyyarəyəbənzər bənövüş böcəklər uçuşur, yaşıl yarpızlara qonurdular. Yarpızlar onların ağırlığına davam gətirməyərək əyilib suya dəyir və aramsız titrəşirdi. Orada, Quzey qışlaqda, deyirlər su yoxdur...

Bir minik maşını toz qopara-qopara gəlib mədəniyyət evinin qabağında dayandı. Hesabdar düşüb, qoltuğunda portfel, tələsik addımlarla eyvana çıxarkən, mən onu səslədim:

– Qulu!

O, ayaq saxlayıb ətrafa döyükdü. Məni görcək enib yanıma gəldi. Almurad maşını sürüb yaxında saxladı. Qulu:

– Sizin dalımızca gəlmişəm, – dedi.

– Nə var, xeyir ola?

– Bizə gedəcəyik.

– Nə üçün?

Ayağının birini irəli, digərini geri qoyub, təəccüblə üzümə baxdı:

– Qəribə sual verirsiniz. Mən sizi qonaq çağıra bilmərəm?

– Ah... Qonaq... Bu nə zəhmətdir...

– Zəhməti-zadı yoxdur. Ağabəyim deyib, gərək nə cür olsa, onu bizə gətirəsən.

– Ağabəyim bacı məni nə tanıyır?

– Eşidib. Mən demişəm.

– Axı, Qərənfil bacı...

– Qərənfil bacıya da demişəm, sədrə də.

– İstəyirsiniz, Nazxanımı da götürək.

– Nazxanımı? Nə olar...

Qulunun üzü elə qəribə bir qorxu və tərəddüd ifadə edirdi ki, şofer Almurad özünü saxlaya bilməyib bərkdən güldü.

Mən heç bir şey başa düşmədim.

– Yoxsa, aparmaq istəmirsiniz? – deyə soruşdum.

– İstəməyinə istəyirəm. Ancaq...

– Almurad yenə güldü:

– Ancaq Ağabəyimdən qorxur. Ə, Qulu, mus-mus deyincə, birdəfəlik Mustafa de, dayna.

Bu zaman işlərini qurtarmış Nazxanımla Səriyyə eyvandan düşüb yanımıza gəldilər.

Nazxanım bir əlində vedrə tutmuşdu. Qulunu görəndə, o biri əlini belinə vurub, özünü yırğalaya-yırğalaya:

– Qu-lu... – deyə səsini uzatdı. – Xoş gördük, çəkmələrin də mübarəkdir.

Mən hesabdarın təzə, sarı çəkmələrini indi gördüm. O, özünü eşitməməzliyə vuraraq, sağ əlini yuxarı qaldırdı:

– Nuriyyə xanım, buyurun, əyləşin, – deyə məni təntənə ilə maşına dəvət etdi.

– Nə yaman forslanmısan, ay Qulu!

Şofer Almurad gözünü Nazxanımın ağ biləklərindən çəkərək, yana-yana gileyləndi:

– Sən ölməyəsən, Nazxanım yetənə yetir, yetməyənə bir daş atır.

Nazxanım boş əli ilə çırtıq çalıb oxudu:

Almurad bəyin nəyi var?
Heyvası yox, narı yox.

Səriyyə uğunub getdi. Şofer isə, gözlərini, gəlinin oxuduğu havanın ahənginə uyğun tərzdə yırğalanan dolu bədəninə zilləyərək, deməyə söz tapmadı. Birdən, dilxor halda, maşına minib rulun arxasında oturdu. Nazxanım şaqqıldayıb güldü.

Nəhayət, mən qızlarla xudahafizləşib maşına əyləşdim.

Söyüdlü arxın körpüsünü keçib cənuba burulduq. Yol uzunu yamyaşıl, gümrah pambıq tarlaları, yemiş-qarpız bostanları, taxılı biçilib yığılmış kövşənlər tez-tez bir-birini əvəz edirdi.

Mən soruşdum:

– Bunlar Güney qışlağındır, yoxsa...

Şoferin yanında oturmuş Qulu qayğı ilə cavab verdi:

– Güneylilərindir. Quzeylilərin belə dövləti olsaydı nə vardı...

Bir qədər susduqdan sonra əlavə etdi:

– Hamısı Söyüdlü arxın bərəkətindəndir.

Mən, yaşıl həmail kimi Güney qışlağın ətrafına dolanan Söyüdlü arxa acı bir həsrətlə baxırdım. Bu çox qəribə hiss idi. Bu hissin təsiri ilə hər şey mənə tutqun və qəmli görünürdü.

Maşın Quzey qışlağa yaxınlaşmaqda idi. Ürəyim şiddətlə döyünürdü. Güney qışlaq hara, bura hara! Çiy kərpicdən tikilmiş balaca, üstü küləş evlər pərakəndə halda ora-bura səpələnmişdi.

Cəmi dörd-beş evin taxtapuşuna şifer vurulmuşdu. Bağ-bağatdan əsər-əlamət yox idi. Yalnız kəndin girəcəyində qoca bir dağdağan ağacı var idi. Həyətlərdən birində arxasına körpə uşaq şəllənmiş cavan bir gəlin qədim çarxla quyudan su çəkirdi. Qabağına köhnə araba təkərləri, paslı dəmir-dümür atılıb qalan, böyrü üstə əyilmiş balaca dəmirçi dükanının kölgəsində üç-dörd yaşlı kişi oturub bizə baxırdı. Lakin bu kənddə gördüklərimin heç biri mənə cansıxıcı gəlmirdi. Adam yaxın tanış və dostun dövlətli evindən öz kasıbca komasına gələrkən necə bir hiss duyursa, mən də indi elə olmuşdum. Elə bil, buradakı hər şey mənə çox tanış və yaxın idi.

Maşın nisbətən səliqə ilə tikilmiş ikimərtəbə, üstü şiferli evin yanında dayandı. Qulu cəld düşüb maşının qapısını açaraq mənə:

– Buyurun – dedi.

Sonra üzünü şofer Almurada tutdu:

– Düş, sən də bir stəkan çaydan-zaddan iç.

– Qulunun başı üçün, heç nə ilə işim yoxdur, – deyə Almurad cavab verdi. – Bacının dalınca nə vaxt gəlim?

– Sabah səhər.

Mən Quluya etiraz etmədim. Maşın qayıdıb getdi. Biz həyətə girib eyvana çıxdıq. Ərindən hündür, kök, qırmızıyanaq Ağabəyim bacı məni çox hörmətlə qarşıladı:

– Xoş gəldin, ay bacı. Elə Quluya deyirdim bircə onu gətir bizə.

O məni diqqətlə nəzərdən keçirib, sözləri uzada-uzada danışırdı:

– Sən Allah, keç içəri. Bura istidir.

Otaq sərin və ürəyəyatan idi. Ortada yemək stolu qoyulmuşdu. Baş tərəfdəki stolun üstünə rəngbərəng şüşə qablar, güzgü, daraq, əlvan kağızlardan qayrılmış gül dəstələri düzülmüşdü. Divara bir neçə məşhur artistin portreti, Qulunun yüz cür çəkilmiş fotoşəkilləri vurulmuşdu. Şəkillərin birində Ağabəyim stulda əyləşmiş, Qulu təşəxxüslə onun yanında dayanmışdı.

Yuxarı tərəfdəki bir portretə gözüm sataşarkən diksindim. Bir an hər şey gözlərimdə sanki boz dumana büründü. Qorxmuş halda dönüb Quluya, sonra yenə şəkilə baxdım. Oradan gənc leytenant iri, qara gözlərini ciddi bir ifadə ilə üzümə zilləmişdi.

Qulu radioqəbuledicidə tutduğu ərəb mahnısına qulaq asırdı. Ağabəyim bacı içəri girdi:

– Ay Qulu, bəs, niyə durub Muradgili çağırmırsan?

Mən qayğısız bir görünüş alaraq, qarşı divara vurulmuş xalıya baxdım.

– Səhər demişəm ki, nahara bizə qonaqsınız.

– Dur get yenə de!

Qulu dərhal qapıdan çıxdı.

– Səadət yadından çıxmasın, – deyə Ağabəyim bacı onun ardınca qışqırdı.

Sonra mənə sarı dönərək mənalı bir əda ilə:

– Gərək ki, – dedi, – sən Muradı tanıyırsan.

– Bəli, bir az tanıyıram.

– Arvadını necə?

– Xeyr, onu görməmişəm.

– Gələr, görərsən.

Ağabəyim bacı son sözləri deyəndə, nə üçünsə, köksünü ötürdü. Stolun üstünə çəngəl-bıçaq düzərkən dedi:

– Sənin yerinə olsam, o Nazxanımı qulluqdan çıxarıb qovaram.

– Nə üçün?

– Lotunun biridir. Axşamacan peşəsi çırtıq vurub oynamaqdır.

– Nə olar, zarafatcıl gəlindir.

O mənə soyuq və diqqətli bir nəzər saldı:

– Şəhər yerinə ağlın getməsin, buralarda arvad arvaddır, kişi kişi.

Lakin mən daha mübahisəni davam etdirmək iqtidarında deyildim. İndi gözlərim Ağabəyim bacıya baxsa da, bütün diqqətim, fikrim bayırda idi. Nəhayət, Qulu qayıdaraq:

– Bu saat gəlirlər, – dedi.

Ağabəyim bacı yenə də xüsusi ifadə ilə soruşdu:

– Bildilərmi qonağımız kimdir?

– Yox, demədim.

Qulu tez-tez gah mənə, gah da Ağabəyim bacıya baxdı. Sonra məndən oğrun arvadına nə isə him elədi. Ağabəyim bacı demək istədiyi sözü udaraq bayıra çıxdı.

Qulu mənə müraciətlə: .

– Bilirsinizmi, – dedi, – Murad mənim dostumdur. Bir-birimizin söhbətinə xoşumuz var. Özümüz də qonşuyuq.

Ayrı vaxt olsaydı, bu izahat mənə qəribə görünməzdi, lakin indi ürəyimə toxundu. Əvvəlcə Murad özü gəldi. Məni görərkən bir an duruxdu. Sonra zarafatyana:

– Salam, Nuriyyə xanım, – dedi. – Siz də bizim kəndə gəlib çıxarmışsınız?! Mən bilirdim ki, Güney qışlaqda sizin birinci dostunuz Qulu Kəhrizli olacaq...

Qulu fərəhlə əlini altdan yuxarı saçına çəkərək:

– Eh, – dedi, – zər qədrini zərgər bilər.

– Elədir, – deyə Murad eyni şən əda ilə stul çəkib oturdu.

Nəhayət, mən də özümü ələ aldım:

– Zərgərə söz yoxdur, ancaq zər...

Qulu təntənəli bir görünüş alaraq, şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı:

– Zər zərdir, Nuriyyə xanım! İncəsənət xadimi istər böyük olsun, istər kiçik, ona hörmət borcumuzdur. Hər gün kəndə o qədər təlimatçı gəlib-gedir ki, axırda özümüz də dönüb oluruq təlimatçı. Onun üçün də sizin kimi bir incəsənət ustadını görəndə ürəyimiz təzələnir. Əşi, adam nə qədər protokol yazar, nə qədər akt yazar, nə qədər nitq deyər...

Murad təbəssümlə mənə baxdı.

– Eşitdiniz ki?

Ağabəyim bacı, əlində göy-göyərti, salat boşqabları, içəri girərək:

– Bəs, Səadət hanı? – deyə Muraddan soruşdu.

O, başını aşağı salıb astadan cavab verdi:

– Gəlmədi.

– Qulu, biz burada deyək-gülək, o da tək otursun evdə?

– İndi deyirsən neyləyim, Ağabəyim?

– Neyləyəcəksən? Get özün götür gəl.

– Bu saat, – deyə Qulu Kəhrizli dərhal ayağa qalxdı və qapıdan yel kimi çıxdı.

Murad hələ də qarşısına baxaraq susurdu. Mən gümrah bir ifadə ilə:

– Yəqin ki, Əlimərdan kişi də gələcək?

Başını qaldırıb üzümə baxdı:

– Adı nə yaxşı yadınızda qalıb.

Mən qəsdən söhbəti dəyişdim:

– Deyəsən, bu səhər Hümmət yoldaş Söyüdlü arxı bura qədər uzatmaq barədə danışırdı. Elə olsa, işiniz yaxşı keçər.

Onun gözləri yenə də ciddi və sərt ifadə aldı:

– Elə olsa, uzağı iki-üç ildən sonra bu kəndi tamam ayrı cür görərsiniz. Bizim camaat zirəkdir.

Aralığa gərgin sükut çökdü. Birdən o, azca mənə tərəf əyilərək:

– Nuriyyə, – dedi, (birinci dəfə idi ki, o mənə "Nuriyyə" deyə xitab edirdi), – söz verin ki, bir köməyə-zada ehtiyacınız olsa, mənə deyəcəksiniz. Yaxşımı?

– Yaxşı, – pıçıldadım.

Lakin bu səadətin ömrü yalnız bir an oldu. Mən sonralar da ona heç nə demədim. Mən nankor deyiləm. Lap uşaqlıqdan həmişə qismətimə düşən kiçik bir səadət qığılcımı da məni fərəhləndirib, xoşbəxt etmişdir. Hətta, bəzən mənə elə gəlmişdir ki, bu dünyada əsl səadət şimşəktək parlayıb qeyb olan anlardan ibarətdir.

O mənə nə isə demək istəyirdi. Lakin bu vaxt, əvvəlcə danışıq və ayaq səsləri eşidildi. Sonra balaca Əlimərdanın əlindən tutmuş Səadətlə Qulu içəri girdilər. Biz ikimiz də ayağa qalxdıq. Qulu: "Nuriyyə xanım, tanış olun" dedikdə, gənc qadın gözəl ala gözləri ilə mənə soyuq bir nəzər salıb, istər-istəməz, əlini uzatdı.

Mən onun əlini hərarətlə sıxdım:

– Tanış olduğumuza çox şadam, Səadət xanım, – deyə bir anda qəlbimin hansı guşəsindənsə qalxıb gələn riqqətlə gülümsədim.

Lakin o mənə cavab verməyərək, keçib ərinin yanında oturdu.

– Murad, sən evdən çıxan kimi Hümmət zəng elədi, dedi axşam mənimlə danışsın.

– Harada olacaq? – deyə Murad onun üzünə baxmadan mülayim səslə soruşdu.

– Dedi ya evdə, ya da idarədə olacağam.

Gənc ər-arvadın rəftarında qəribə bir hal var idi. Elə bil, onlar öz danışıqları ilə bir-birini incidəcəklərindən qorxurdular. Lakin bunun mənə nə dəxli vardı? Ailə həyatında min cür söz-söhbət ola bilər. Mən onlara baxmamağa cəhd edərək, çiçək kimi təmiz, qəşəng yay paltarı geyindirilmiş Əlimərdanı qucağıma aldım. Təbiətin qəribə qanunları var! Necə olur ki, bəzən uşaq öz ata-anasına bu qədər çox bənzəyir? Əlimərdanın nəinki iri qara gözləri, geniş ağ alnı, balaca qulaqları, hətta, xırdaca barmaqlarının uzunsov çəhrayı dırnaqları da eyni ilə atasınınkı idi. Ağzı da atasınınkıtək böyük idi. Mən balaca, qəşəng uşaqları çox sevirəm. Əlimərdanı sinəmə sıxıb o üzündən, bu üzündən bərk-bərk öpdüm və bu zaman bir sövq-təbii ilə gözucu Səadətə baxdım. Onun gözəl ala gözləri elə bir qəzəblə mənə zillənmişdi ki, sanki bu dəqiqə qışqırıb "uşağı burax!" deyə əmr edəcəkdi. Mən balaca Əlimərdanı yavaşca yerə qoydum.

Bu gözəl gəlinin mənə qarşı bu qədər acıqlı və kinli olmasının səbəbi nə idi? Mən ki, ona bir pislik eləməmişdim.

Əlimərdan hər dəfə mənə yaxınlaşmaq istəyəndə, o, dərhal bir bəhanə ilə uşağı geri çağırırdı. Mən isə, onun bu hərəkətlərini görməməzliyə vururdum. Mən təbiətən kinli adam deyiləm. Mən bu dəniz kimi dərin gözlərin sahibində, bu cür gözəl oğlu, əri olan ananın qəlbində özümə qarşı hər an duyub-hiss etdiyim anlaşılmaz nifrətə çətinliklə dözürdüm. Lakin, bununla belə, mən onu sancmaq fikrinə düşmürdüm. Mən belə xoşbəxt, gözəl bir qadının nifrətinə səbəb olduğum üçün özümü alçalmış hiss edirdim.

Murad isə, aramsız danışıb-gülür, Qulu və Ağabəyim bacı ilə zarafat edir, tez-tez məni söhbətə tuturdu. Belə dəqiqələrdə gözəl ala gözlər qəzəb qığılcımları saçdığından, mən çox pis vəziyyətdə qalırdım. Hər dəfə Murad mənə müraciət edəndə biganə görünüş almağa çalışırdım. Lakin hiss edirdim ki, bu çox süni və gülməli çıxır (görünür, o qədər də yaxşı artist ola bilməyəcəyəm). Murad mənə baxan kimi hər şey – Səadətin qəzəb və nifrəti də, mənim öz sevgimə həmişəlik vida etdiyim də dərhal yadımdan çıxır və mən sonsuz bir xoşbəxtlik içində gülümsəyirdim.

Sonra nəzərlərim gənc qadının kinli baxışları ilə qarşılaşır və mən dərin bir peşmançılıq içində gözlərimi yerə dikirdim.

Qulu bizim üçün kabab bişirib gətirir və arabir də macal tapıb Muradla çəhrayı "Novruzlu" şərabı içirdi. Lakin mən onların içməsini istəmirdim. Çünki içdikcə Muradın şənliyi yox olub gedir, üzü tutqunlaşırdı. Qulu isə, əksinə, çox şən və xoşbəxt idi. Ağabəyim bacı ayaq üstə hərlənir, tez-tez bir qədər gülməli görünən oğrun nəzərlərlə mənə və Səadətə baxırdı.

Birdən Qulu vəcdə gələrək əlini üzünə qoyub rast oxumağa başladı. Səsi olmasa da, avazı ürəyəyatan idi. Yeri gəlmişkən deyim ki, bu yerlərdə hamıda musiqiyə dərin maraq vardı. Mənim təsadüf etdiyim kişilərin əksəriyyəti muğamata bələd idi. Qulu oxumağa başlayan kimi Ağabəyim bacı gəlib stulda oturaraq gözlərini yerə dikdi. Mən çox tutqun idim. Lakin Ağabəyim bacının kök, qırmızı çöhrəsi indi elə məzəli bir yazıqlıq ifadə edirdi ki, bilaixtiyar gülümsəyərək Səadətə baxdım. Doğrudanmı, Qulunun oxuduğu "Rast"ı bu qədər təsirli idi? Gözəl ala gözlər indi fırtınası sovuşmuş dəniz kimi sakit və mehriban görünürdü.

Yeməkdən sonra çıxıb eyvanda oturduq. Qulu özü bizim üçün çay dəmlədi. Görünür, belə incə şeyləri Ağabəyim bacıya etibar eləmirdi. Səadət çaya qalmayaraq, Əlimərdanı da götürüb getdi və gedərkən mənimlə xudahafizləşmədi. Murad əsəbi hərəkətlə papiros çıxarıb yandırdı. Lakin mən Səadətdən inciməmişdim. Güman edirdim ki, burada, nə isə, bir anlaşılmazlıq var. Aşağılar hələ gün idi, lakin Quzey qışlağın üzərinə xoş bir sərinlik enmişdi. Yaxın evlərin həyətlərində işdən qayıtmış arvadlardan kimi sac asıb çörək bişirir, kimi hisdən qaralmış mis qazanın böyründə oturub soğan doğrayır, kimi də samovara od salırdı. Naxırdan qayıdan inəklər ağır yerişlə kəndə girir, bəzən küçədə dayanıb boyunlarını uzadaraq, çoxdan qurumuş çəpərlərin dibini qoxlayırdılar. Görünür, kövşəndən o qədər də tox qayıtmamışdılar.

– Bunlar xüsusi heyvanlardır? – deyə kolxoz sədrindən soruşdum.

– Bəli. Fermanın heyvanları yaylaqdadır.

– Yəqin ki, onlar belə arıq olmazlar.

– Hamısı birdir. Yaylaqdan qayıdandan sonra yenə arıqlayıb belə olacaqlar. Suyumuz yoxdur. Ona görə də, yem düzəldə bilmirik. Həmişə yaz əkinçi, qış dilənçi oluruq.

Murad papirosundan dərin bir qullab vurub nə isə demək istədi, lakin bu zaman balaca bir qız gəlib, onu evdə çağırdıqlarını söylədi. Murad çağıranın kim olduğunu soruşmadı və qıza cavab verməyərək:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – sizin kitabxanada Miçurinin külliyyatı yoxdur?

– Xeyr, yoxdur. Oxumaq istəyirdiniz?

– Bəli. Buraxılış imtahanlarına hazırlaşmalıyam.

– Məgər, siz bir yerdə oxuyursunuz?

– Kişi bu il Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu bitirir, – deyə Qulu onun əvəzindən cavab verdi.

Sonra da təəssüflə başını bulayaraq əlavə etdi:

– O zaman mən də Muradla birlikdə qiyabiyə girmək istəyirdim. Ancaq iş elə gətirdi ki...

– Nə olub, ay Qulu, – deyə Ağabəyim bacı sözləri uzada-uzada ərinə təsəlli verdi. – Bir tikə çörəyin var, yeyirsən.

– Eh, sən də... Bu saat çörək dərdi çəkən kimdir...

Qulu birdən şəhadət barmağını yuxarı qaldırıb şax tutdu:

– Elm lazımdır, Ağabəyim, elm!

– Qulu, özünü niyə ucuz tutursan? Bura bax görüm, əgər, elmin yoxdursa, bəs, o boyda kolxozun haqq-hesabını nə cür saxlayırsan?

– Eh, yaxşı deyiblər ki, uşaq atasından güclü adam bilməz.

– Qulu, uşaq nə oldu? – deyə Ağabəyim bacı bir qədər sərt səslə soruşdu.

Qulu ehtiyat eləyən kimi oldu:

– Heç nə, sözdür danışırıq də.

Murad xəfifcə gülümsəyib, Quluya işarə ilə mənə göz vurdu və papiros qutusunu götürüb cibinə qoyaraq ayağa qalxdı. Qaşlarını çatıb hələ işıq olan uzaq üfüqlərə baxdı. Sonra mənə ani və mükəddər bir nəzər salaraq:

– Hələlik, sağ olun, – deyib pilləkəni düşdü.

Həyət qapısından çıxana qədər gözlərimi onun enli kürəyindən çəkmədim. Bu dünyada hər səadətin, hər xoş dəqiqənin bir sonu vardır. Bayaq aləmi gur işığa qərq edən günəş artıq batmamışdırmı?

Mən mühasibə tərəf çöndüm:

– Ay Qulu qardaş, siz əməllicə oxuyurmuşsunuz.

Ağabəyim etiraz elədi:

– Sən Allah, tərifləmə. Sonra Qulunun qabağında durmaq olmaz.

Qulu güldü:

– Nuriyyə xanım, musiqi ruhun qidasıdır.

Ağabəyim bacı başını yana əyib məzəmmətlə ərinə baxdı:

– Qulu, yenə başladın? Elə danış, camaat başa düşsün nə deyirsən!

– Yəni, deyirəm bu dünya musiqisiz nəyə lazımdır? Ağabəyim, sən mənim canım, belədir, ya yox?

Ağabəyim bacı "ah" çəkərək başı ilə təsdiq etdi.

Gecə Qulu "mən bir Murada dəyim" deyib getdi. Mən, Ağabəyim bacıyla tək qaldıqda, söhbəti hərləyib Səadətin üstünə gətirərək, onun gözəlliyini ürəkdən tərifləmdim. Ağabəyim bacı əvvəl dinmədi. Sonra:

– Bilirsən, bacı, – deyə sözləri uzada-uzada cavab verdi. – Gözəl olmağına gözəldir. Ancaq di gəl ki, yazıq oğlanın gününü göy əsgiyə düyüb.

– Niyə axı?

O, başını irəli uzadaraq pıçıldadı:

– Qəlbiqaradır.

– Necə bəyəm?

– Necəsi yoxdur ki. Kişinin ayağı dəyən yerdən də qısqanır. Bir dəqiqə gözündən uzaq qoymaq istəmir. Deyirəm, ay bacı, neçə il elm oxumusan, Bakıda ali məktəb qurtarmısan. Uşaqlara ingilis dərsi deyirsən. Niyə kişini qoymursan işini-gücünü görsün?

– Ağabəyim bir neçə saniyə susub, nə isə, tərəddüd etdi. Sonra səsini alçaldaraq soruşdu:

– Bayaq onun hərəkətlərinə fikir verdin?

– Deyəsən, indi nəyə görə isə bir az acıqlı idi.

– Sənə bir söz deyəcəyəm, ancaq sən əzizləriyin canı burada qalsın.

– Arxayın ola bilərsən.

– Sənin əlindən zəncir çeynəyir. Bilsəydi bizdəsən, nə özü gələrdi, nə də Muradı qoyardı gəlsin.

– Axı, mən ona neyləmişəm?

– Heç nə. O İmi ilə Cimi belləri qırılmış, bunu rayonda görüb, xəbər veriblər ki, Murad səni gecə motosikllə kəndə gətirib. İndi odu-budu halı özüylə deyil. Deyirəm, ay evi tikilmişin qızı, bəs, o necə kişi olardı ki, gecə vaxtı zənən xeylağını düzün ortasında qoyub gedəydi?

– Bəs, nə cavab verir? – deyə mən maraqla soruşdum.

– Cavabı o olur ki, "düz deyirsən, Ağabəyim". Ancaq beş dəqiqədən sonra yenə həmən sudur, həmən dibək. Neçə dəfə Qulu yazıq, bax, bu evdə and içib, aman eyləyib ki, ay Səadət, o, sən düşünən adamlardan deyil. Ancaq kimə deyirsən? Onun hərəkətlərinə Muraddır ki, dözür. Yoxsa, ayrı adam bir gün də tab gətirməzdi.

Mən daha Ağabəyim bacını dinləmirdim. Mən öz halıma da yanmırdım. Vaxt gələr, Səadət şübhələrinin əbəs olduğunu anlar. Məni düşündürən Muradın həyatı idi. O həyat mənim üçün bu dünyada hər şeydən əziz idi. Mən o həyatın səadəti üçün özümü qurban verirdim. Buna görə də, onu indi xoşbəxt görməməyim məni yandırırdı. Mən Güney qışlağa gələn gündən Muradın, nə isə, gizli bir dərdi olduğunu hiss eləmişdim. Halbuki o ən böyük səadətə layiq idi. O mənə heç bir pislik etməmişdi. Məgər, bu dünyada hamı öz arzusuna çatır?

"Doğrudanmı, o xoşbəxt deyil?" deyə mən yüz dəfə fikrimdən keçirirdim. Eyni zamanda, hiss edirdim ki, onun mənə qarşı bu qədər haqsız kin bəsləyən gözəl xanımı ilə xoşbəxt olmaması qəlbimin uzaq dərinliklərində məni sevindirir, mənə ümid verir. Lakin bu nə dəhşətli hissdir? Bu nə dəhşətli ümiddir? Birdən sanki mən pis, biabırçı bir yuxudan diksinib oyandım. Öz-özümdən utanaraq, əllərimlə üzümü qapadım. Ağabəyim dedi:.

– Bacı, bacı, sən Allah, ürəyinə salma. Biz çörəyi burnumuza-qulağımıza yemirik ha. Görmürük sən nə cür adamsan? Düzü, heç Səadət özü də pis gəlin deyil. Ancaq di gəl ki, o xasiyyət yazığı bədbəxt eləyib qoyub ora.

O gecə mən Nazxanımdan yüz manat borc alıb geri qayıtmaq haqqında düşündüm. Lakin hara qayıdacaqdım? Geriyə yol yox idi. Yoxsa, əzablardan qorxurdum? Mən qorxaqlara nifrət edirəm. Mən heç bir zaman öz taleyimdən şikayət etməmişdim. Qorxaqlıq isə, bədbəxtlikdir.

Səhər tezdən Almurad gəlib Qulu ilə məni apardı. Biz həyətdən çıxarkən, bir qədər aralıda qırmızı taxtapuşlu ikimərtəbəli evin pəncərəsi qarşısında ucaboy, başıaçıq bir adamın dayanıb papiros çəkdiyini görəndə, dərhal gözümü çəkdim. Maşın sürətini artırıb tezliklə Quzey qışlaqdan çıxdı.

Nazxanım məni toy-bayramla qarşıladı:

– Həmişə gəzməkdə, qonaqlıqda!.. Ağabəyimin kefi necədir? Düzünü de, məndən qeybət elədi?

– Nə üçün qeybət eləsin ki?

– Məni görməyə gözü yoxdur, elə bilir Quluya aşiq olmuşam.

Başını dala ataraq, şaqqıldayıb güldü. Sonra biləklərini çirməyib, tamaşa zalını yuyub çiçək kimi tərtəmiz elədi. Stulların tozunu sildi. Axırda da qollarını qaldırıb səhnədə süzə-süzə oxudu:

Qulu, Qulu, ay Qulu,
Başına bir daş, Qulu.
Sən mənimsən, mən sənin,
Neynirsən pulu-mulu.

– Yaxşı, – dedim, – kitabxananı düzəltdik. Səhnəni rahatladıq. "Arşın mal alan"dakı Əsgər demişkən, bundan nə çıxsın? Nə vaxtacan özümüz çalıb, özümüz oxuyacağıq?

– Yəni, deyirsən neyləyək?

– Deyirəm bir camaatın da qabağına çıxaq.

– Nə cür çıxaq?

– Yaxşı bir konsert düzəldək.

– Biz ha?

– Bəli, biz.

– Yəni, nə cür düzəldək?

– Mən piano çalaram, Səriyyə oxuyar.

– Bəs, mən neyləyərəm?

– Sən də elə indicə göstərdiklərini təkrar edərsən.

O şaqqıldayıb gülərək:

– Onda gərək, – dedi, – mənə kişi də tapasan. Səhnədə bir sevgilim olsun, ya yox?

– Sevgilin – Qulu!

– Oy, necə ürəyimdən xəbər verdin, – deyə o, qaşlarını yuxarı dartıb, gözlərini yarı qapayaraq, qəşəng, dolu bədənini əsdirdi.

– Canınacan, Nazxanım, – deyə Səriyyə güldü. – Nabələd adam deyər, bəs, doğrudan da, Qulunun dərdindən ölür.

O günü axşam Nəriman əmigildə Quludan xahiş elədim ki, sabah vaxtı olsa, zəhmət çəkib mədəniyyət evinə gəlsin. Onunla məsləhətləşmək istəyirəm. Ciddi bir görkəmlə əlini altdan yuxarı saçına çəkib:

– Nə zəhməti var, – dedi, – mədəniyyətə xidmət borcumuzdur. Düz on ikidə sizin qulluğunuzdayam.

O, düz vaxtında gəldi. Mən konsert barədəki fikrimi ona dedim. Balaca qara bəbəkləri gah mənim, gah da Nazxanımla Səriyyənin üzündə gəzib, nəhayət, bir nöqtədə qərar tapdıqda o, qəfil şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı:

– Lap əla fikirdir!

– Ancaq gərək sən özün də iştirak edəsən. (Mən qeyri-şüuri olaraq, artıq ona "sən" deyə xitab edirdim.)

– Məsələn, nə cür?

– Məsələn. "Məşədi İbad"dan kiçik bir səhnə göstərəcəksən. Deyirlər, oynamısan.

– Rayon mərkəzində işləyəndə, həvəskarlarla birlikdə bir-iki dəfə oynamışam, – deyə Qulu cavab verib narahat bir ifadə ilə Nazxanıma baxdı.

Nazxanım şaqqıldayıb güldü. Elə bil, onun bu gülüşü ilə Quluya bir qətiyyət gəldi. Şəhadət barmağını yuxarı qaldıraraq:

– Oldu! – deyə təntənə ilə cavab verdi.

– Mən də pianoda sizi müşayiət edərəm, – deyə gülümsədim.

O, eyni ciddiyyətlə təkrar etdi:

– Oldu!

– Qulu, Qulu, saqqal da qoyacaqsan? – deyə Nazxanım ona sataşdı.

Lakin mən işi ciddi axına salmaq üçün işgüzar bir ifadə ilə:

– Hələlik saqqalsız da olar, – dedim.

Sonra Quluya müraciətlə soruşdum:

– Olmazmı ki, biz konsertimizdə Cimidən də istifadə eləyək? Axı, sən deyirdin onun yaxşı muğamat oxumağı var.

– Cimi? – Qulu sanki diksinərək təəccüblə üzümə baxdı.

Sonra nəzərlərini məndən çəkib məchul bir nöqtəyə dikərək bir neçə dəfə təkrar etdi:

– Cimi... İmi ilə Cimi.

Birdən qəti qərarla başını qaldıraraq cavab verdi:

– Oldu! İmi ilə Cimidən istifadə etmək mümkündür.

– İmidən də?

– Bəs, İmisiz Cimi olar? Cimi oxuyanda, gərək İmi də çalsın.

– Doğrudan? İmi bir şey çalır?

– Yaxşı tar çalır, – deyə Səriyyə cavab verdi.

Mən sevinclə səsləndim:

– Bu lap qiyamət oldu! Sizin gözəl yeriniz var! Hamı çalıb-oxumaq bilir.

Qulu qürurla əlini altdan yuxarı saçına çəkdi:

– Bəs, siz Qarabağı nə bilmisiniz! Hər kolun dibindən bir Məcnun çıxar. Bu saat mən İmi ilə Cimini tapdırım.

Heç vaxt qoltuğundan düşməyən portfelini böyrünə qısıb qapıdan çıxdı... Və iyirmi-iyirmi beş dəqiqədən sonra İmi və Cimi ilə birlikdə geri qayıtdı. Havanın isti olmasına baxmayaraq, onların hər ikisi bənövüş rəngli yun kostyum geymiş, eyni rəngdə qalstuk bağlamışdı. Qulu onlara:

– Yaxşı bir təşəbbüs var, – dedi, – ancaq heyf ki, bu dəfə sizinki deyil.

İmi özünü tox tutaraq:

– Qulu, – dedi, – xahiş edirik, bu kinayələri bir kənara qoyasan.

Mən mümkün qədər xoş və mülayim bir ahənglə birbaş mətləbə keçdim:

– Biz istəyirik ki, sizinlə birlikdə balaca bir konsert düzəldək.

Cimi İminin üzünə baxdı, İmi Ciminin. Nəhayət, Cimi hər ikisinin fikrini ifadə etdi:

– Nə olar, biz sizin qulluğunuzda hazır.

Mən onların nəyi yaxşı çalıb-oxuduqlarını dolayı yollarla öyrənəndən sonra hamımız birlikdə oturub konsert üçün proqram düzəltdik:

1. "Segah" – tarda çalacaq İmi, oxuyacaq Cimi.
2. "Don-Kixot"dan balaca bir parça – danışacaq Nuriyyə xanım.
3. "Məşədi İbad" musiqili komediyasından kiçik səhnə – ifa edəcək Qulu Kəhrizli.
4. "Qarabağ maralı" – oxuyacaq Səriyyə, pianoda müşayiət edəcək Nuriyyə xanım.
5. "Oxuma, gözəl" – pianoda çalıb-oxuyacaq Nuriyyə xanım.
6. "Arazbarı" – çalacaq İmi, oxuyacaq Cimi.
7. "Kərəmi" – çalacaq İmi, oxuyacaq Cimi.

Hamımız çox həvəslə işə girişdiyimizdən, elə həmin gün axşamçağı yenə də mədəniyyət evinə yığışıb məşqə başladıq.

İmi, çəhrayı atlaz örtüyü açıb başdan-başa sədəfə tutulmuş tarını ehtiyatla çıxartdı. Ciminin də qavalının dövrəsinə sədəf düzülmüş, gümüşdən incə naxışlar vurulmuşdu.

İmi tarını kökləyib qurtarandan sonra özünü tox tutub "Segah" oxumağa başladı.

Bir neçə bənddən sonra sanki onun üzündəki saxta ciddiyyət niqabını çıxarıb atdılar. Sanki onun əsl siması indi zahir olub, təbii, səmimi duyğular ifadə etdi. O indi hər şeyi unutmuşdu. O indi canlı bir insan idi. Eyni qəribə təbəddülatı Ciminin də çöhrəsində görmək olardı. O, qavalına söykənərək, başını aşağı salıb dinləyirdi və dinlədikcə üzündəki daimi gərginlik yox olub gedir, baxışları bir az mükəddər və sa-

kit olurdu. Mənim haqqımda pis niyyətlə Səadətə xəbərçilik etmələrinə baxmayaraq, indi onlara qarşı özümdə bir ünsiyyət duyur, həmişə belə təbii görünmədiklərinə təəssüf edirdim.

Nəhayət, Cimi qavalı qulağına tutaraq, tələsmədən, təmkinlə oxumağa başladı. Səsi güclü və təravətli idi. Mən bu qədər təbii, bu qədər ürəkdən çalıb-oxuya bilən iki gənc oğlanın ora-bura qaçaraq, yalançı təşəbbüslərlə özlərini gözə dürtməyə çalışdıqlarına, söz gəzdirməklə məşğul olduqlarına təəccüb edirdim. İndi, hətta, Qulu özü də onlara mülayim nəzərlərlə baxırdı.

Biz iki gün məşq elədik. Bütün bu müddətdə Nazxanım qəribə bir əhvali-ruhiyyə keçirirdi. Gah ona yaraşmayan bir ciddiyyətlə oturub bizə qulaq asır, gah da böhranlı bir şənliklə qəhqəhə çəkib gülürdü. Səriyyə isə qayğılı görünürdü. İmi ilə Cimi konsertin hazırlığına candildən girişmişdilər, bütün günü mədəniyyət evindən getmirdilər. Qulu iki dəfə döşünü qabardıb, idarə heyəti adından (o, idarə heyətinin üzvü idi) onlara irad tutdu:

– Mədəniyyət evində işləyirsiniz, çox sağ olun. Amma, bu o demək deyil ki, kolxozun işini gərək yaddan çıxarasınız.

Bu zaman Ciminin üzü narahat ifadə alır, İmi isə, burnunun bir tərəfini çəkərək, kirpiklərini tez-tez qırpmağa başlayırdı. Mən açıq hiss edirdim ki, onların təsərrüfat işinə qətiyyən həvəsləri yoxdur. Məşq zamanlarında onlar dönüb tamam ayrı adam olurdular. Cimi, qastrola gəlmiş məşhur bir xanəndənin tarlada, iş üstündə oxuyarkən, "boğazının yumşalması" üçün kəndlilər baxa-baxa üç çiy yumurtanı necə bir əda ilə içdiyini, sonra yağışa düşüb, səsinin batacağından qorxaraq necə tələş keçirdiyini, dağlara qalxmaq üçün at minərkən, qorxusundan cilovu buraxıb yəhərin qaşından necə yapışdığını, at balaca arxdan sıçrayarkən, xanəndənin necə əcaib səs çıxardığını və buna bənzər başqa əhvalatlar nağıl edərək, bizi o ki var, güldürürdü. Sən demə, İmi özü də yaman zarafatcıl oğlanmış (suyun lal axanı, adamın yerə baxanı). Tənəffüs zamanlarında ədəb dairəsindən çıxmayan (bu barədə o, həqiqətən ləyaqətli bir adam idi) çoxlu qaravəlli deyirdi.

Nəhayət, biz məşqi qurtarandan sonra İmi böyük bir afişa yazdı. Qulu təklif etdi ki, konsertin, teatr institutunu bitirmiş Nuriyyə xanımın rəhbərliyi altında düzəldildiyi afişada qeyd olunsun. Əlbəttə, mən bu yüksək hörmətə etiraz etmədim. İmi ilə Cimi afişanı aparıb mağazanın qabağına vurdular.

Səhər Səriyyə xəbər gətirdi ki, kəndə yaman küy düşüb. İşə gedən, işdən qayıdan adamlar dəstə-dəstə dayanıb, bizim afişanı oxuyurlar.

– Ancaq, – deyə Səriyyə sözünə davam etdi, – mən konsertdə iştirak edə bilməyəcəyəm.

– Nə üçün, yoxsa, anan izn vermir?

– Anam bir söz deməz.

– Bəs, onda nə mane olur?

O, başını aşağı salaraq, yavaş səslə cavab verdi:

– Çingizin anası razı deyil.

Axşamüstü mən bu əhvalatı Quluya söylədim. Biz bir qədər fikirləşəndən sonra Səriyyənin gələcək qayınanasının yanına getməyi qət etdik. Bu, ucaboylu, gözləri yaranışından sürməli bir qadın idi. Bizi hörmətlə qarşıladı. Eyvana xalça və döşək saldı.

Biz əyləşəndən sonra Qulu əvvəlcə onun oğlu Çingizi, ferma ilə yaylağa getmiş ərini soruşdu. Qadın hamısına "yaxşıdır, kağızı gəlir" – deyə qısa və ciddi cavablar verirdi. Nəhayət, mühasib əsl mətləbə keçərək, mənim böyük sənətkar olmağım, incəsənətin cəmiyyət üçün xeyri, səhnənin mədəniyyət aləmində birinci rol oynamağı barədə uzun və həyəcanlı bir nitq söylədikdən sonra Səriyyənin məsələsinə toxundu.

– Yox, Qulu! – deyə arvad amiranə ifadə ilə onun sözünü kəsdi. – Bizim uşağımız gedib artist ola bilməz.

– Əvvəla, artist olmayacaq. İkincisi, olanda nə olar?

– Elə şeyə Ağabəyim yaxşıdır.

Qulunu gülmək tutdu:

– Hi... hi... hi... Vicdansızdır yalan deyən, əgər, Ağabəyimin əlindən gəlsə, lap zorla sürüyüb salaram səhnəyə. Bəli, lap zorla! Ancaq neyləyim ki, istedadı yoxdur.

– Nəyi yoxdur?

– İstedad! Səhnə üçün istedad lazımdır, istedad! – Qulu coşaraq şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı.

Arvad yenə də bir şey başa düşmədi.

– Uzun sözün qısası, Qulu, özünə zəhmət vermə, dedim, qurtardı.

Lakin, görünür, Qulu asanlıqla təslim olanlardan deyildi. O, dizi üstə qalxıb:

– Əşi, Nabat xala, – dedi, – heç bilirsənmi ki, səhnəyə pis baxmaq burjuaziya qalığıdır? Heç bilirsənmi ki, biz süni peyk qayırıb göyə buraxmışıq? Heç bilirsənmi ki, musiqi ruhun qidası, qəlbin nidasıdır? Heç bilirsənmi ki...

Nabat xala güclə sezilən bir təbəssümlə soruşdu:

– Qulu, evdə Ağabəyimlə də bu dildə danışırsan?

Qulu arvadın qaşqabağının açılmasından vəcdə gələrək davam etdi:

– Nabat xala. Sən ölmə, Qulu ölsün, bu dünyada incəsənətdən gözəl şey yoxdur. Əşi, bu saat şəhərlərdə çörəyi də musiqiylə yeyirlər. Sən də başlamısan belə-filan. Əgər, Çingiz, Səriyyənin konsertdə oxuduğunu eşidəndə sevinməsə, mənə nə deyirsən de, cavabdehəm! Bilirəm ki, Çnngiz heç bir söz deməz, Çingiz əsgərdir, əsgər!

Qulu şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı. Onun bu son sözlərinin arvada sehrli təsiri oldu. Birdən-birə dəyişilən mehriban ifadə ilə:

– Ay Qulu, – dedi, – bilirəm ki, Çingiz heç nə deməz. Ancaq, düzü, qorxuram söz-həkət ola. Bir də görəcəksən İmi ilə Cimi kəndə küy vurublar ki, nişanlısı əsgərlikdə, özü durub "Segah" oxuyur.

– Bu ölsün, – deyə Qulu əlini şappıltı ilə üzünə vurdu, – heç kəs elə qələt eləməz. Bəyəm, əsgərlikdə olanın nişanlısı gərək oxumasın?

Arvad bir qədər fikirləşəndən sonra sürməli gözlərini yerə dikərək, dərindən nəfəs aldı:

– Yaxşı, ta gəlmisiniz, nə deyim...

Qulu təntənə ilə mənə baxaraq, əlini altdan yuxarı saçına çəkdi.

...Konsert axşamı mədəniyyət evinin qapısına bizim gözlədiyimizdən çox adam yığışmışdı. Burada sarı, qırmızı, çəhrayı parçadan əlvan paltar geymiş qız-gəlindən tutmuş demi çəkən yaşlı kişilərə qədər hamı var idi. Cavan oğlanlar xüsusilə yaraşıqlı idilər. Əksəriyyəti nazik xromdan uzunboğaz çəkmə geyib, belinə enli toqqa çəkmişdi. Bəzilərinin beli o qədər nazik idi ki, üzükdən keçərdi. Nazxanım daha bu sözdən deyildi. Qırmızı qanovuz koftası adamların içində lalətək qızarır, ağ tuman qamətinə yaraşırdı. Tellərinə sığal verib ətir saça-saça tovuz kimi gah orada, gah burada görünür, qaşlarını dartıb oğlanlara təşəxxüs satırdı.

Mən də qolları dirsəkdən yuxarıya qədər açıq, nazik qara paltarımı geyib, saçlarımı son dəbdə darayıb düzəltmişdim.

– Nuriyyə bacı, bu paltar sizə elə yaraşır ki, – deyə Səriyyə məni qucaqlayıb öpdü.

Biz artistlər (biz özümüzü artist kimi hiss edirdik) zarafatla qrim otağı adlandırdığımız balaca otağa yığışıb, düz səkkizdə zəngi vurduq.

Camaat gurultu ilə zala dolub bərkdən danışa-danışa, bir-biri ilə zarafat eləyə-eləyə əyləşdi.

Üçüncü zəngdən sonra Nazxanım pərdəni açdı. Mən cəld və gümrah addımlarla səhnəyə çıxdım, lap qabağa yeriyib:

– Axşamınız xeyir! – deyə gülümsədim.

– Axşamın xeyir, aqibətin xeyir, – deyə oradan-buradan səsləndilər.

Hamı sakit olandan sonra sözə başlayıb, əvvəlcə mədəniyyət evindəki kitabxanadan danışdım. Bundan sonra hər cür qəzet və jurnallar alacağımızı, kitabxananın hər gün səhər saat doqquzdan on ikiyə, axşamlar da beşdən doqquza qədər açıq olacağını bildirdim.

– "Kirpi" də alacaqsınızmı?

– Aldılar nə olsun, ha eləyib bura gəlib çıxanacan az qalır dəvənin quyruğu yerə dəysin.

– Pirverdi şəhərə qənd-çay almağa gedəndə poçt yadına düşür, – deyə qabaq cərgədə oturmuş bir cavan oğlan söz atdı.

Zalda gülüşmə qopdu. Arxa tərəfdən qısaboy, enlikürək bir kişi ayağa qalxaraq:

– Ə, Kərəm, – deyə qabaqda oturmuş oğlana müraciət etdi. – Sən havaxtacan cüvəllağı olacaqsan? Bildiyini də deyirsən, bilmədiyini də. Pirverdi hər gün durub pay-piyada qırx kilometr yolu rayona ayaq döysün?

– Ə, heç olmasa, üç-dörd gündən birə sözün nədir?

– Evin tikilsin, Pirverdi.

– Sən ölməyəsən, gödək bizi biləyinə doluyub.

– Müftə gün almağa öyrənib.

Səslər bir-birinə qarışdıqda lap qabaqda, Qərənfil bacı ilə yanaşı oturmuş Nəriman əmi ayağa qalxıb, üzünü gənclər oturan tərəfə tutdu:

– Ə, adam uşağısınız, mədəniyyətiniz olsun! Nə qarğalı bazar salmısınız?

– Əşi, düz deyirlər, dayna, – yan tərəfdən bir cavan oğlan dilləndi.

– Sakit! – Sədr komandir kimi əmr etdi və acıqlı nəzərlərlə bir neçə saniyə zalı süzdü.

Sonra poçtalyona tərəf döndü:

– Ə, Pirverdi, sənə bir motosklet alıb vermək mənim boynuma. Əgər, fərasətin var, sürməyi öyrən.

– Niyə öyrənmirəm, onu sürməyə nə var...

– İşi düzəlib deyin, bığı gülür.

– Sən ölməyəsən, gödəyin bəxti var.

Nəriman əmi üzünü mənə tutaraq:

– Sən bunlara fikir vermə, – dedi, – sözünü danış.

Mən qətiyyən pərt olmamışdım, özümü tanış-bilişlərim arasında hiss edirdim. Bütün bu zarafatlar, bu atmacalar mənə yaxın və səmimi görünürdü.

– Biz istəyirik, – deyə sözümə davam etdim, – siz hər gün, boş vaxtlarınızda mədəniyyət evinə gələsiniz...

Poçtalyon Pirverdi ayağa qalxdı:

– Gəlməyinə gələrik, ancaq bizim bir balaca var, tar istəyib, almışam. Di gəl ki, öyrədən yoxdur. Özünün də həvəsi bu sözdən deyil...

– Bir eləsi də bizdə var, – bayaq poçtalyona sataşan Kərəm adlı oğlan yerindən dilləndi. – Evə gələn kimi, tarı götürüb kəsdirir radionun böyrünü.

Mən cavab verməkdə çətinlik çəkirdim. Çünki mədəniyyət evinin nə tar müəllimi var idi, nə də onu dəvət etmək üçün vəsaiti.

– Elə axtarsan, kənd uşağının hamısı çalğıya həvəslidir. Ancaq...

– Biz bu barədə məsləhətləşib öz fikrimizi artelin idarə heyətinə söyləyərik, – dedim. – İndi isə, icazənizlə konsertimizə başlayaq. Necə deyərlər, yolçu yolda gərək. "Segah", oxuyacaq Cimi, çalacaq İmi.

Zalda bir tərpəniş əmələ gəldi. Bizim ilk artistlərimiz səhnəyə çıxdılar, camaata baş əyib, yanaşı stullarda əyləşdilər. Cavanların cərgəsindən kim isə nəsə pıqqıldadı. Bir başqası ona acıqlandı:

– Ə, adamsan, qoy görək nə deyirlər.

Nəhayət, Cimi tarın müşayiətilə oxumağa başladı.

Mən səhnənin arxasında divara söykənib qulaq asırdım. Gəncliyimin lap ilk çağlarından məndə "Segah"a anlaşılmaz bir bağlılıq var idi. Mənə elə gəlirdi ki, bu muğam, nə isə, qəmli bir hekayə nəql edir. Lakin əvvəllər mən bu hekayətin nədən ibarət olduğunu, "Segah"ın nə söylədiyini anlaya bilməzdim. Mən yalnız axşam qəribliyinə və ya nəyin isə iztirabları ilə pərişan olan bir qızın kədərinə bənzər duyğular hiss edərdim. Lakin o gənc leytenant görüş vəd edib gəlməyəndən sonra hər dəfə "Segah"ı dinləyərkən, qəlbimdə tamamilə yeni bir aləm yaranırdı və mən bu aləmdə yalnız müztərib insan məhəbbətinin böyük taleyini görürdüm. Sanki Leyli bu "Segah"ın dili ilə İbn Salam-

dan xahiş edirdi ki, ona arvad olmaq üçün Məcnunun eşqini unudana qədər möhlət versin.

İndi mən də yalnız o xoşbəxt gecədə mənə görüş vəd edərək gedən, bir də qayıtmayan o gənc leytenant haqqında düşünürdüm.

Mən ilk məhəbbətinin səadətini itirmiş, dərdini kimsə bilməmiş gənc bir qız idim.

– Sağ ol, ə, Cimi!

– Ölmüyəsən, ədə!

Zaldan eşidilən səslər mənə yuxu kimi gəlirdi.

Daha sonra Səadətin mənə qarşı olan haqsız qəzəbi haqqında düşünürdüm. Haqsızlıq həmişə adamı yandırır. Haqsızlıq yamandır... Lakin "Segah" itirilmiş ilk məhəbbətin ələm və hicranından danışırdı... Kama yetməyən ehtirasın üsyanı isə, bu kədərin qarşısında gücsüz idi.

Birdən zalda gurlayan alqış səslərindən diksindim, özümü toplayıb səhnəyə yüyürdüm. İmi ilə Cimi əsl estrada artistləri kimi baş əyib getdilər.

– Sən ölmüyəsən, Ciminin ömründə belə oxuduğu olmamışdı.

– İnsafən, yaxşı oxudu.

– Axırını qiyamət götürdü.

Nəhayət, aralıq sakit olanda, mən gülümsədim (rəfiqələrim deyirdilər ki, mənim təbəssümlərim həmişə şən və cazibədar olur. Bunun isə, səhnə üçün çox əhəmiyyəti var), sözə başlayıb "Don Kixot" haqqında qısaca məlumat verdim. Sonra Sançо Pansanın hakim təyin olunduğu səhnəni ixtisarla nağıl etməyə başladım. Həkimlərin Sançonun başına necə kələk açıb, onu ac qoyduqlarını təsvir etdikdə, zaldakılar gözləri yaşarıncaya qədər güldülər. Biz azərbaycanlılarda yumora güclü meyl vardır. Qarabağlılarda isə, bu meyl xüsusilə güclüdür. Onların heç bir məclisi qaravəllisiz, gülüşsüz, zarafatsız keçməz.

Mən hekayəni qurtarandan sonra həmin Kərəm adlı oğlan ayağa qalxıb soruşdu:

– Bağışlayın, dediniz o kitabın adı nədir?

– "Don Kixot"dur. Əgər oxumaq istəsəniz, kitabxanamızda var.

– Sən ölmüyəsən, gərək alıb oxuyam, ləzzətli şeydir, – deyə Kərəm gülə-gülə yanındakı yoldaşına müraciət etdi.

– Evin yıxılmasın, Sançо – deyə qabaq cərgədə Nəriman əmi ilə yanaşı oturmuş şofer Almurad geri qanrıldı. – Yamanca padşah olmuşdu.

Mən davam etdim:

– İndisə kəndimizin gənc qızlarından Səriyyə "Qarabağ maralı" oxuyacaq.

Zala dərhal sükut çökdü. Üzlər ciddi ifadə aldı. Mən geri qayıdıb, səhnənin arxasında dayanmış qızın qolundan tutaraq qabağa gətirdim. Özüm isə, pianonun arxasına keçdim.

Qız əvvəlcə tutulurdu. Sonra mahnının ahənginə uyaraq sanki səhnəni unutdu.

Mən tez-tez başımı qaldırıb ona baxırdım. Gözlərini zalın üzərindən məchul bir nöqtəyə zilləyib oxuyurdu. İndi, elə bil, qız tərənnüm etdiyi o gözəl Qarabağ yaylaqlarında gəzib-dolaşır, yosunlu qayalardan çıxaraq gömgöy yarpızların arası ilə axan Qırxqız bulağının gün işığını brilyant kimi əks etdirdiyini görüb-duyurdu.

Qəlbim fərəh və riqqət içindəykən, iki adamın səssizcə zala daxil olub arxa cərgədə əyləşdiyini gördüm. Mən onların üzünü aydın seçməsəm də, kim olduqlarını tanıdım. Ürəyim şiddətlə döyündü, nəfəsimi dərmək üçün bir an əl saxladım. Lakin həyatda bizim birinci borcumuz öz vəzifəmizi yerinə yetirməkdir.

Səriyyəni hərarətlə alqışladılar. Qız utanaraq çevrilib qaçdı. Mən təbəssümlə zala baxır və tamaşaçılarla birlikdə əl vururdum. Lakin Səriyyə bir daha səhnəyə çıxmadı. Mən Qulu Kəhrizlinin "Məşədi İbad" musiqili komediyasından bir səhnə göstərəcəyini elan edərək, təkrar pianonun arxasına keçdim. Bayaqkı iki nəfərin gəlişi məndə səbəbini dərk etmədiyim ruh yüksəkliyi doğurmuşdu. Bu, əslində insana vicdan əzabı verən bir sevinc idi. Məgər, onlar burada yox ikən, iki yüzdən artıq adam bizə tamaşa etmirdimi?

Qabaqcadan sözləşdiyimiz kimi, mən çalmağa başlayanda, Qulu əynində qədim arxalıq-çuxa, ayaqlarında başmaq, başında qara dəri papaq, belində enli qurşaq, bir əlində uzun demi olduğu halda, "Mən nə qədər, nə qədər qoca olsam da, dəyərəm min cavana" deyə-deyə, çırtıq vura-vura səhnəyə girdi.

Zalda gülüşmə qopdu.

– Sən ölmüyəsən, rəhmətlik babası çərçi Xanəlinin paltarıdır geyib.

– Ə, bu lap yekə artistmiş.

Lakin Qulu bu atmacaların heç birinə fikir vermədən belini azca əyərək elə məzəli oynayırdı ki, hamı gülməkdən qəş edirdi. Hərəkətləri duzlu və təbii idi. Ahəngində xoş və canlı yumor var idi.

Nazxanım səhnənin yanına qısılaraq, dərin maraqla tamaşa edirdi (zaldakılar onu görmürdülər). Birdən vəziyyət elə gətirdi ki, Məşədi İbad "gəl, xanım, gəl yanıma... Mən ölüm, mən ölüm, gəl yanıma" sözlərini ona müraciətlə oxudu. Elə bil, Qulu bunu qəsdən edirdi. Nazxanım "bıy, başın batmasın..." deyərək uğunub getdi.

"Məşədi İbad" böyük müvəffəqiyyət qazandı. Ümumi səs-küyün içində Qulu ədəb-ərkanla baş əyib çıxdı. "Bir də, bir də" deyə cavanlar yerbəyerdən qışqırmağa başladılar. Şofer Almurad ayağa qalxıb, üzünü səhnənin arxasına tərəf tutaraq çığırdı:

– Ə, Qulu, özünü nə mazamata qoyursan?

"Məşədi İbad" təkrar səhnəyə qayıdıb bu dəfə ayrı bir parçanı ifa etdi. Nəhayət, qurtarıb gedəndən sonra:

– Yorulmamısınız ki? – deyə tamaşaçılardan soruşdum.

– Yox, yox, – deyə onlar yüz yerdən səsləndilər. Mən məzəli bir tərzdə qulaqlarımı əllərimlə bərk-bərk tutub, gözlərimi yumdum və dedim:

– Azərbaycan bəstəkarı Ağabacı Rzayevanın "Oxuma, gözəl" mahnısı. Oxuyacaq Nuriyyə, pianoda müşayiət edəcək Nuriyyə.

Əvvəllər dediyim kimi, mənim səsim o qədər güclü olmasa da, təsirli idi. Çalmağım da pis deyildi.

"Oxuma, gözəl, Gürcüstanın qəmli nəğmələrindən..."

Mən kimsədən çəkinmədən, tamamilə azad oxuyurdum. Çünki, indi nəsibi qəmli mahnılar olan o qızdan başqa kimsə haqqında düşünmürdüm. İndi hər şey, hər kəs məndən bir əbədiyyət qədər uzaq idi. Mən özüm üçün oxuyurdum. O qız mənim qəlbimdə idi. O qız mən özüm idim. Mən kimsədən şikayət etmədən, öz taleyimdən narazı olmadan oxuyurdum. Mən demək istəyirdim ki, həyatın əzəli və əbədi gözəllikləri, fərəh və səadəti içində pərişan bir qızın qəmli mahnısı eşidilirsə, bundan inciməyin. Çünki o, hamının və sizin xoşbəxtliyinizi istəyir.

Mən son akkordu vurub, ayağa qalxdıqda, gənclər qızğınlıqla əl vurur, yaşlı adamlarsa hörmətlə susurdular. Doğrusu, mən öz müvəffəqiyyətimdən ziyadə, yeni üslubda yazılmış bir mahnının belə xoşa gəldiyinə sevinirdim. Çünki bizim kənd camaatı, əsasən, aşıq havalarını və muğamatı sevir. Mən alqış sədaları altında gülümsəyir və baş

əyirdim. Mən yalnız bayaqkı iki nəfərin oturduğu tərəfə baxa bilmirdim...

Konsertdən sonra biz artistlər qrim otağına yığışıb bir-birimizi sevinclə təbrik edir, öz müvəffəqiyyətlərimizdən danışırdıq. Nazxanım "canınacan, Qulu" deyə-deyə tez-tez təkrar edirdi. Bu zaman Hümmət, Murad, Nəriman əmi və Qərənfil bacı içəri girdilər.

Rayon icraiyyə komitəsinin sədri:

– Hamınız qiyamət elədiniz. Çox sağ olun, – dedi.

Sonra mənim əlimi sıxaraq əlavə etdi:

– Nuriyyə xanım, bu sizin ilk, böyük müvəffəqiyyətinizdir. Elə bil, filarmoniyanın konserti idi. Siz özünüz nə yaxşı çalıb-oxuyurmuşsunuz!

Nəriman əmi də Ciminin bu dəfə "Segah"ı lap İslam kimi yanıqlı oxuduğunu söyləyirdi. Təkcə Murad susurdu. Bu ümumi şənlik içində mən onun nə cür nəfəs aldığını belə eşidirdim və ya mənə elə gəlirdi. Mən onun susmağından incimirdim. Əksinə, bu sükut üçün ürəyimdə ona təşəkkür edirdim. Mənə elə gəlirdi ki, o, bu dəqiqələrdə dinib-danışsa, mənə tərifli bir söz desə, dünyanın ən zalım, ən xudpəsənd adamı olardı. Bu sükut üçün, gözlərindəki bu lal kədər üçün mən ona min dəfə təşəkkür edirdim. Mən onun qarşısında sevincli göz yaşları tökmək, öz sonsuz minnətdarlığımı bildirmək istəyirdim.

Lakin mən heç nə etmirdim. Heç nə büruzə vermirdim. Mən rayon icraiyyə komitəsinin sədrinə xitabən ciddi, işgüzar ifadə ilə:

– Bizə bəzi vacib şeylər lazımdır, – deyirdim, – ancaq bilmirəm kolxoza müraciət edək, yoxsa, rayon təşkilatlarına?

– Məsələn, nə kimi şeylər lazımdır?

– Səhnə üçün bəzi kostyumlar, qrimlər, pariklər.

Hümmət güldü:

– Siz, deyəsən, işləri böyütmək fikrindəsiniz. Arteliniz dövlətlidir. Elə şeyləri özünüz də düzəldə bilərsiniz.

– Mən səndən incidim, bacıqızı, – deyə Nəriman əmi məzəmmətlə mənə baxdı. – Güney qışlaq kolxozuna nə olub ki, elə şeylər üçün başqalarına ağız açırsan? (Başqalarına sözünü xüsusi vurğu ilə dedi.)

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur, – deyə Qulu dərhal söhbətə qarışdı. Nuriyyə xanım işə nabələddir. O, Güney qışlaq kolxozunu hələ yaxşı tanımır.

Nəriman əmi məğrur bir görkəm aldı:

– Hər nə lazımdır, siyahısını tut ver, qoyaq heyətə.

– Baş üstə, ancaq bizim ayrı dərdimiz də var. Bayaq zalda gileylənirlər ki, uşaqlarımız tar çalmağı öyrənmək istəyir, öyrədən tapmırıq.

Rayon icraiyyə komitəsinin sədri:

– Bu çox çətin məsələdir, Nuriyyə xanım, – dedi, – iki ildir çalışırlar, rayon mərkəzinə bir piano müəlliməsi gətirə bilmirlər. Musiqi məktəbini qurtaranlar şəhərdən kənara çıxmırlar.

– Heç olmasa, yerli qüvvələrdən istifadə etmək lazımdır, – dedim. – Məsələn, bizim İmi. Məncə, onun həvəsi olsa, uşaqlara tar öyrədə bilər.

Qulu tələsik təsdiq etdi:

– Özüm ölmüyüm ki, yaxşı sözdür. Onsuz da, səhərdən axşamacan kəndin ortasında Cimiynən boş-bekar hərlənirlər.

Ciminin üzü narahat bir ifadə aldı. İmi kirpiklərini tez-tez qırparaq, etiraz eləmək istədi. Mən zarafatyana:

– Görürəm, – dedim, – Qulu, arteldə bizim İmi və Cimi ilə düz sarımır. Ancaq biz onlarla mədəniyyət evində məmnuniyyətlə işləyərdik. İkisinin də gözəl qabiliyyəti var.

Qulu təəccüblə mənə baxdı:

– Yəni, deyirsiniz tamam keçsinlər mədəniyyət evinə?!

– Bəli.

– Yaxşı fikirdir. Özüm ölmüyüm, neyləyirsən elə, lap istəyirsən şəxsi tənqid olmasın, zor olsun, güc olsun, yenə də İmi ilə Cimidən təsərrüfata xeyir dəyən deyil. Çünki həvəsləri yoxdur. Xəmirləri ayrı cür yoğrulub.

Nəriman əmi Quluya elə təəccüblə baxırdı ki, guya, onu birinci dəfə görürdü.

Qərənfil bacı söhbətə qarışdı:

– Düz sözə nə demək? Həvəsləri yoxdur, işləmirlər.

Nəriman əmi bu dəfə başını aşağı saldı. İmi ilə Cimi haqqında deyilənləri ürəyində təsdiq etdiyi hiss olunurdu. Hümmət üzünü İmi ilə Cimiyə tutdu:

– Yaxşı, siz özünüz bu sözə nə deyirsiniz? Cimi üz-gözünü bürüşdürdü:

– Qulu vicdanla danışmır...

– Qətiyyən! – İmi dərhal dostunun sözünü təsdiq etdi. – Biz çox gözəl təşəbbüslər də qaldırmışıq, işləmişik də. Bunlar bir kənara.

Tutaq ki, keçdik büsbütün mədəniyyət evinin sərəncamına, bəs, bizə çörəyi kim verəcək?

Hümmət bu dəfə ciddiyyətlə dedi:

– Artelin ixtiyarı var ki, mədəniyyət evində işləməyinizə görə, sizə əməkgünü versin.

– Hərəmizə nə qədər?

– O baxır idarə heyətinin qərarına. Elə deyilmi, dayı?

Nəriman əmi kimsənin üzünə baxmadan:

– Bilmirəm, fikirləşərik, – deyə qeyri-müəyyən cavab verdi.

Hümmət bizi ruhlandırmaq istəyirmiş kimi:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – siz çox gözəl bir kollektiv düzəltmisiniz. Nəriman dayım da köhnə teatr həvəskarıdır. Sizə kömək edəcək.

Murad bayaqdan bəri birinci dəfə dilləndi:

– Ancaq, Nuriyyə xanım, kasıbları da yaddan çıxarmayın. Biz quzeylilər neçə vaxtdır belə konsertlərə həsrətik.

– Baş üstə. Əgər, bizim çıxışlarımız sizi maraqlandırırsa, tez-tez gələrik.

"Bizim çıxışlarımız sizi maraqlandırırsa!" Bu nə deməkdir?! Mən özümü nəzərdə tuturdum?

Nəriman əmi qapıya sarı yönəldi:

– Yaxşı, gecdir. Gedək.

Bayırda hava ilıq və sakit idi. Göydə ulduz ulduzu çağırırdı. Söyüdlü arxda yenə qurbağalar haray salmışdı. Nəriman əmi, Hümmət, İmi, Cimi və Qulu qabaqda, Muradla mən isə arxada gedirdik. Bu nə cür olmuşdu ki, belə düşmüşdü? Bilmirdim. Lakin onunla yanaşı getmək, qurbağaların Söyüdlü arxdan gələn şən səs-küyünü onunla birlikdə eşitmək...

O, addımlarını yavaşıdırdı. Hiss edirdim ki, mənimlə danışmaq istəyir. Lakin bizim danışacaq nə sözümüz var idi? Mən addımlarımı yeyinləşdirdim. İmi ilə Cimi qabaqda getsələr də, bir qulaqları dalda idi.

– Əlimərdan kişi, Səadət bacı necədirlər? – deyə mən bərkdən soruşdum.

– Yaxşıdırlar, çox sağ olun.

– Keçən gecə səhərə qədər Əlimərdanı yuxuda görmüşəm.

O dinmədi.

– Xeyir olsun, – deyə Qərənfil bacı cavab verdi.

– Mənim yuxum həmişə xeyir olur, – deyə qaranlıqda Murada baxaraq gülümsədim.

Onun iri qara gözləri ulduzların ziyasını şəvə kimi əks edirdi.

– Yoldaş Hümmət, – mən bəhanə ilə irəliləyib qabaqda gedənlərə qoşuldum, – məgər sizin rayonda səyyar kino yoxdur?

– Nə üçün yoxdur, var.

– Heç bura gəlmir.

– Gec-gec gəlir. Kəndlərimiz çoxdur.

Bu, öz-özlüyündə mühüm məsələ idi. Lakin nə gizlədim, bütün fikrim, xəyalım arxada gələn ayaq səslərində idi. Nəhayət, özümü saxlaya bilməyərək, başımı döndərib geri baxdım. Nəzərlərimiz qarşılaşdı. Belə anlarda mənim keçirdiyim halları heç bir qıza arzu etməzdim. Bu, yalnız ümidsiz bir eşqin doğurduğu ruhi iztirab deyildi. Bu, eyni zamanda, fiziki bir əzab idi. Onun gözləri qapqara bir atəş idi. Onun baxışları nəhayətsiz dərəcədə mükəddər idi...

Mən o gecə yata bilmədim. Çarpayıda o üz-bu üzə çevrilir, sürəkli və müztərib baxışlardan xilas olmağa can atırdım. Lakin bu mümkün deyildi. Dərin zülmət içində parlayan bir cüt göz bütün varlığıma hakim olur, bədənim yanırdı.

Nəriman əmigil mənə nə qədər hörmət eləsələr də, özüm üçün balaca bir yuva düzəltməli idim. Ona görə də, səhər çay içdiyimiz zaman (Hümmətlə Murad gecəykən getmişdilər) mədəniyyət evindəki balaca otaqlardan birində olmağa Nəriman əmidən icazə istədim.

– Mədəniyyət evinin ixtiyarı səndədir, – dedi, – ancaq bizdən nə pislik gördün ki, gedirsən?

Qərənfil bacı da söhbətə qarışdı:

– Vallah, bu az vaxtda üz-gözümüz sənə elə öyrənib ki, elə bilirəm doğma balamsan.

Hər ikisi birdən-birə mənə qocalmış kimi göründü. Ürəyim sıxıldı.

– Onsuz da hər gün görüşəcəyik, – dedim, – ancaq mədəniyyət evində olmağım yaxşıdır. Tez-tez məşq eləmək, kitabxana ilə məşğul olmaq lazım gələcək...

Nəriman əmi köksünü ötürdü və dedi:

– Getsən də, qalsan da, bura öz evindir. Vaxta ki, orada qalmağın məsləhətdir, sözüm yoxdur. Quluya tapşıraram bu gün maşın verər. Otağın üçün də nə lazımsa, Qərənfil göndərər.

Redikülündə bir qəpiyi olmayan, kimsəsiz bir qız üçün bu qayğının nə demək olduğunu yəqin ki, hiss edirsiniz.

Mədəniyyət evinin çölə baxan tərəfində təkpəncərəli balaca bir otaq var idi. Oranı Nazxanımla bir də yuyub-təmizlədik (mənim qon-

şu gəlməyim Nazxanımı o qədər sevindirmişdi ki, uçmağa qanadı yox idi).

Mədəniyyət evinin artıq stol-kürsüsündən bir neçəsini müvəqqəti istifadə üçün ayırdıq. Elə bu zaman Almurad da yük maşınında bir çarpayı, iki balaca xalça, bir dəst yorğan-döşək (mənim yatacağımın bir balınc, kiçik döşəkçə və adyaldan ibarət olduğunu Qərənfil bacı görmüşdü), xırda-xuruş ev şeyləri gətirdi.

Xalçalardan birini yerə saldıq. O birini çarpayının yanına vurduq. Qərənfil bacının göndərdiyi qəşəng süfrəni yemək stolunun üstünə saldıq. Balaca stollardan birini küncə qoyub, üstünə qəzet çəkdim.

– Bu da bizim tualet stolumuz, – dedim.

– Qəzet niyə salırsan, yəni, Allahın bir çitini də tapmırıq!

Bir neçə dəqiqə çəkmədi ki, Nazxanım evə qaçıb təzə, çəhrayı bir örtük gətirdi.

– Hərə bir tük versə, kosa da saqqallı olar, – deyə zarafat elədim.

Həmin gün Qulu özü mənim min iki yüz manatdan ibarət olan aylıq maaşımı gətirib verdi. Ömrümdə bu qədər pul görməmişdim. Şadlığımdan bilmirdim nə edim. Tez Ələsgər dayıgil üçün üç yüz manat ayırdım, oturub özlərinə də belə bir məktub yazdım:

"Əzizlərim Güllü nənə və Ələsgər dayı!

Bu məktubu sizə Güney qışlaq kəndindən yazıram. İşləri yavaş-yavaş yoluna qoyuram. Dünən ilk dəfə konsert verdik. Camaatın yaman xoşuna gəldi. Burada sizin kimi yaxşı adamlarla tanış olmuşam. Hamı xətrimi istəyir. Məndən nigaran olmayın. Mədəniyyət evinin özündə balaca bir otağım var.

Ələsgər dayı və Güllü nənə! Sizə göndərdiyim bu azca pul mənim ilk maaşımdandır. Xahiş edirəm məni öz qızınız hesab eləyib, onu götürəsiniz. Sizdən başqa bir kəsim olmadığını bilirsiniz.

Ələsgər dayı, zəhmət olmazsa, bu kitabı alıb poçta salın. Vacib lazımdır.

İkinizi də qucaqlayıb öpürəm.

Qızınız Nuriyyə".

Sonra aydın xətlə Miçurinin seçilmiş əsərlərinin adını, hansı mağazalarda tapıla biləcəyini yazıb, Ələsgər dayıgilə göndərdiyim pula əlli manat da əlavə etdim.

...Axşamçağı Kərəm başqa bir oğlanla gəlib kitabxanamızdan "Don Kixot"u götürdü. Yanındakı oğlan da çəkinə-çəkinə "oxumalı bir şey" istədi.

– Nə ilə maraqlanırsınız?

– Nə istəyirsiniz verin, ancaq gülməli olsun.

Cəlil Məmmədquluzadənin hekayələr kitabını tapıb ona verməsini Səriyyədən xahiş etdim.

Sonra İmi, Cimi və Qulu da gəlib çıxdılar. Onlar üçü də indi köhnə dost kimi gülüb-zarafatlaşırdılar. Hətta, deyəsən, özünü tox tutmaq da İminin yadından çıxmışdı.

– Nuriyyə xanım, axır ki, bu işgüzar işsizlərin məsələsini həll etdik. Bundan sonra oldular *sizin işçiləriniz.*

– Demək istəyirsiniz ki, İmi ilə Cimi bundan sonra mədəniyyət evində işləyəcəklər?

– Elədir ki var.

– Mən buna çox şadam. Ancaq işgüzar işsiz nə deməkdir, Qulu?

Sual mənim ağzımdan səhvən çıxdı. Lakin İmi ilə Cimi incimədilər. Qulu başını çiyinlərinə qısıb güldü:

– İşgüzar işsiz, yəni, təşəbbüsləri, türkün sözü, bir-birinin ardınca düzüb, əslində heç bir iş görməyən adam.

İmi qaşlarını çatdı:

– Qulu!

Mühasib şəhadət barmağını yuxarı qaldırıb, pafosla cavab verdi:

– Bitdi boş təşəbbüslər, başlandı həqiqi işlər!

Sonra mənə müraciətlə:

– Nuriyyə xanım, – dedi – artelin idarə heyəti qərara alıb ki, bizə, hər nə lazımsa, kömək eləsin. Hələlik beş tar, beş də qaval alacağıq. Qrim, paltar üçün də pul buraxacaqlar. Varlığa nə darlıq?!

Tar dərnəyinə yazılmaq üçün otuza qədər uşaq gəlmişdi. Lakin biz onları yoxlayıb ən istedadlılarını qəbul etdik. Üç gündən sonra səkkiz nəfər tarçalan və beş nəfər qaval vurandan ibarət yaxşı bir dərnəyimiz var idi. Gündüzlər isti olduğundan, dərnəyin məşğələsini axşamçağına salmışdıq. Hər gün mədəniyyət evindən tar-qaval səsləri yüksəlirdi. Gənc tarzən və xanəndələrimizin qabiliyyəti məni heyran edirdi. İmi ilə Cimi bir havanı ikicə dəfə təkrar edən kimi onlar öyrənirdilər. İşə o qədər alışmışdıq ki, günün nə vaxt çıxıb, nə vaxt batdığından xəbərimiz olmurdu. Səhər saat doqquzdan on ikiyə qədər Səriyyə ilə mən kitabxanada işləyirdik. Saat on ikidən birə qədər tənəffüs edirdik,

birdən dördə qədər müxtəlif mahnı və oyun havalarının məşqini keçirirdik. Saat altıdan səkkizə qədər biz yenə də kitabxanada, İmi ilə Cimi isə, öz dərnəklərində məşğul olurdular.

Qulu məşqlərdə müntəzəm iştirak edirdi. Qalan vaxtlarda da, heç olmasa, bir-iki dəfə bizə baş çəkməyi unutmurdu. Onda görürdün ki, portfel qoltuğunda yel kimi böyürdən çıxdı. Onu ən çox maraqlandıran İmi ilə Cimi idi. Bir dəfə onlara işarə ilə mənə göz vurub, xısın-xısın güldü və qulağıma tərəf əyilərək pıçıltı ilə dedi:

– Heç bilirsiniz kənddə söz-həkət necə azalıb?

– Nəyə görə?

– Bunlara görə. Səhərdən axşamacan qalırdılar bekar, başlayırdılar bundan ona deməyə, ondan buna. Bu gecə kim arvadı ilə dalaşıb, kim kimə aşiq olub, filankəsin Bakıda oxuyan qızı kiminlə alışıb-verişib. Gərək hər şeyi İmi ilə Cimi o saat kəndə car çəkəydi.

Onların mənim haqqımda Səadətə elədikləri xəbərçiliyi xatırlayıb:

– Bəs indi? – deyə soruşdum.

– İndi yox. Çünki niyə? Başları qarışıb...

– Bu, qaydadır, iradələri o qədər də güclü olmayan adamlar ürəkləri istəyən işi tapmayanda, ora-bura əl atırlar, əsl insanlıqlarını itirməyə başlayırlar.

Qulu bir mütəfəkkir görkəmi alaraq:

– Düzdür, – deyə təsdiq etdi. – İncəsənətə xoşları var deyə, görürsünüz necə canı-dildən işləyirlər?

Sonra başını ağır-ağır tərpədərək "ah" çəkdi:

– Həyat, həyat!

Mən gülümsəyərək:

– Yaxşı, dostum Qulu, – dedim, – sən də, mən də ədalət tərəfdarı olduğumuz halda, necə ola bilər ki, dövlətlilərə, güclülərə xidmət eləyək, amma onların lap qonşuluğunda yaşayan kasıbları unudaq?

O, şəhadət barmağını qaldırdı:

– Dayanın, mən deyim siz kimləri nəzərdə tutursunuz. Siz bizim quzeylilər haqqında danışırsınız...

– Əqidəli adamlara eşq olsun!

– Davam edin!

– Mən istəyirəm biz işlərimizi yoluna qoyandan sonra Quzey qışlağı da mədəni şefliyə götürək.

O, birdən-birə filosofluğu buraxıb, adi adam oldu:

– Vallah, Nuriyyə xanım, əgər, kişi olsaydınız, sizi qucaqlayıb öpərdim.

– Amanın günüdür, elə xəyallara düşməyəsən.

– Hi-hi-hi... Vallah, yaxşı qızsınız.

Onun üzü ciddiləşdi:

– O axşam biz konsert verəndə, öz-özümə deyirdim: heç bu da insafdandırmı ki, biz burada musiqiyə qulaq asaq, şənlik eləyək, amma quzeylilər axşamdan başlarını atıb yatsınlar, dünyanın zövq-səfasından binəsib olsunlar.

– Biz onları şefliyə götürsək, Nəriman əmi bir söz deməz ki?..

– Deyər, etiraz edərik. Biz də bir kişiyik, ya yox?!

Qulu döşünü qabardaraq təhdidedici bir görünüş aldı.

Daha sonra biz gələcək tamaşalarımız haqqında düşünüb danışmağa başladıq. Elə bu zaman Almurad gəlib dedi ki, Nəriman əmi xahiş edir bu gecə mədəniyyət evinin böyük zalında iclas keçirilməsinə icazə verim.

– Mədəniyyət evi həmişə artelin ixtiyarındadır, – dedim.

– Sədrin elәliyinə baxmayın. Çox mərifətli adamdır. Başqaları kimi qolçomaq deyil. Sizi inandırıram, icazə verməsəniz, bir söz deməz. Çünki mədəniyyət evinin müdiri sizsiniz.

– İclas nə barədədir? – deyə Almurad gedəndən sonra Quludan soruşdum.

– Bu gecə quzeylilərin taleyi həll olunur. Söyüdlü arxın məsələsini camaatın ümumi yığıncağına keçirmişik.

– Demək, Nəriman əmi razılıq vermir?

– Xeyr, əşi... *Dünən Hümmətlə aralarında əməlli-başlı inciklik* oldu.

– Səncə, Söyüdlü arxın Quzey qışlağa qədər çəkilməsinə güneylilər razı olarlar?

– Görək...

– Nəriman əminin kənddə nüfuzu çox güclüdür?

– Güclü olmağına güclüdür. Ancaq... nə bilim... Görək, – deyə Qulu fikirli halda təkrar etdi.

Nazxanımı çağırıb zalı iclas üçün hazırlamağı tapşırdım.

Bilirdim ki, bugecəki yığıncaqda mütləq o da olacaq. Ona görə də, bütün günü həyəcan keçirir, bir yerdə dayana bilmirdim. Özüm özümü məzəmmət edirdim. Öz zəifliyimi lağa qoyub gülürdüm. Nazxanımla, Səriyyə ilə, hətta İmi və Cimi ilə mənasız zarafatlar edirdim. Lakin

onun bu gecə gələcəyini xatırlayanda, ürəyim qırılıb ayağımın altına düşür, ixtiyarım özümdə olmurdu.

Bu gecə o, ya qalib gələcək, ya məğlub olacaqdı. Mən qarşıma çıxan güneylilərin üzünə qorxu və diqqətlə baxaraq, onların nə fikirdə olduqlarını duymaq istəyirdim.

Axşamçağı kəndlilər bərkdən söhbət eləyə-eləyə axışıb gəldilər. Onlar mədəniyyət evinin qabağında, eyvanında topa-topa dayanıb quzeylilərdən, Söyüdlü arxdan söhbət edirdilər. Görünür, bugecəki yığıncağın nə üçün çağırıldığını bilirdilər.

Mən onların nə danışdıqlarını bilmək üçün diqqətlə qulaq asır, lakin heç nə dərk etmirdim. Mən qorxu və narahatlıq içindəydim. Nəhayət, hər iki artelin sədrləri, Hümmət və Qulu da gəlib çıxdılar. Nəriman əmi bütün ordenlərini taxmışdı. Üzünü tərtəmiz təraş etdirərək, həsir şlyapa qoymuşdu. Görünüşü ciddi və təntənəli idi. Kimsənin üzünə baxmırdı.

Mən öz qəhrəmanımı, keçmiş romantik qızlar demişkən, "döyüş" qabağı təmkinli və məğrur görəcəyimi zənn etmişdim. Lakin o, adamlarla görüşür, gülür, zarafat edir, həmişəkindən şən görünürdü. O, iri qara gözlərini dolandırıb kimi isə axtarırdı. Biz qızlar nə yaman xudpəsəndik... Ürəyim fərəh və səadət içində döyündü, biz bir-birimizə xəfifcə baş əyərək sözsüz salamlaşdıq.

Hümmət onun qoluna girib mənə yaxınlaşdı:

– Nuriyyə xanım, xahiş edirəm, nə vaxt konsertiniz olsa, zəng edib mənə xəbər verəsiniz.

– Nə üçün?

– Necə nə üçün? Yoxsa, mənim tamaşa eləməyimi istəmirsiniz?

– Niyə istəmirik? Artistlər həmişə arzu edərlər ki, tamaşaçıları çox olsun, – deyə zarafatyana cavab verdim.

Onun məhz bu axşam Güney qışlaq camaatının gözü qabağında Muradın qoluna girməyi o qədər xoşuma gəlmişdi ki, uçmağa qanadım yox idi.

Odur ki, dedim:

– Biz hətta, quzeyliləri də şefliyə götürmək istəyirik.

– Görürsən ki, – deyə o, dostuna müraciət etdi.

– Nuriyyə xanım da sizi yaddan çıxartmayıb.

Bu son sözləri deyərkən onun səsi yavaşıdı, üzü ciddi ifadə aldı.

Nəriman əmi, Hümmət və Murad səhnəyə qoyulmuş yaşıl örtüklü stolun arxasında oturmuşdular. Adamlar əyləşəndən sonra Hümmət ayağa qalxdı, sakit və ciddi ifadə ilə sözə başladı:

– Çox mühüm bir məsələ barədə sizin rəyinizi bilmək istəyirik...

Zalda bir tərpəniş əmələ gəldi. Nəriman əmi qəddini düz tutaraq gözlərini adamların üstündən elə bir nöqtəyə elə zilləmişdi ki, elə bil, bu dəqiqə həmin nöqtəyə atılacaq gülləni gözləyirdi.

Hümmət sözünə davam etdi:

– Özünüz bilirsiniz ki, biz ata-babalarımızın yadına gələn zamandan bəri aranda, yaylaqda həmişə quzeylilərlə qonşu olmuşuq. Bərkdə-boşda həmişə bir-birimizə əl tutmuşuq.

Rayon icraiyyə komitəsinin sədri bir an susub, zalı diqqətlə nəzərdən keçirdi:

– Onu da bilirsiniz ki, Quzey qışlaq camaatı daşdan çörək çıxarandır! Ancaq oturaq hala keçəndən bəri həmişə yoxsulluq içindədir. Səbəbi isə, sizə məlumdur: suları yoxdur. Respublikamızda olan böyük suvarma kanallarından heç birinin suyu gəlib buralara çıxmır. Siz vaxtilə çox ağıllı hərəkət eləyib, Köndələnçaydan kəndinizə arx çəkmisiniz. Ancaq quzeylilərin yeri elədir ki, onlar Köndələnçaydan birbaş özlərinə arx apara bilmirlər. Buna görə də, nə qədər fikirləşdik, mühəndislərlə məsləhətləşdiksə, sizin Söyüdlü arxı Güney qışlaqdan Quzey qışlağa qədər uzatmaqdan savayı əlverişli çarə tapa bilmədik.

Zalda yenə tərpəniş əmələ gəldi. Kim isə öskürdü. Rayon icraiyyə komitəsinin sədri tələsik əsl mətləbə keçdi:

– Buna görə də, quzeylilər sizə üz tutub təvəqqe edirlər ki, Söyüdlü arxın Quzey qışlağa qədər uzadılmasına izn verəsiniz. Mən də öz tərəfimdən sizi əmin edirəm ki, əgər, Söyüdlü arx Quzey qışlağa qədər uzadılarsa, bundan sizin təsərrüfatınıza zərrə qədər ziyan dəyməyəcək, əksinə, xeyri olacaq.

– Nə xeyri olacaq? – orta cərgədən bir kişi acıqla soruşdu.

– O barədə biz Muradla söhbət eləmişik. Belə xeyri olacaq ki, iki artel köməkləşib HES-i böyüdərsiniz. Bu da təsərrüfat işlərinin sürətlə elektrikləşməsinə kömək edər.

Aradan qısa bir sükut keçdi. Birdən həmin sualı verən kişi ayağa qalxaraq:

– Qardaş, – dedi, – nə xeyrini istəyirik, nə də şərini. Xahişimiz budur ki, quzeylilər bir də Söyüdlü arxın adını tutmasınlar.

Nəriman əmi təsvibedici, amiranə nəzərlə zala baxdı. Bunu gözləyirmişlər kimi yerbəyerdən səsləndilər:

– Biz ağrımaz başımıza buz bağlaya bilmərik.

– Quzeylilər getsinlər aldatmağa adam tapsınlar.

– Yiyəsi ölmüşdü Söyüdlü arxın.

– Yaxşı kələkdir.

– Nə yoğurdum, nə yapdım, hazırca kökə tapdım.

– Ə, bir macal verin görək, – deyə Kərəm çevrilib zala müraciət etdi.

– Sən yuxa qulağı sulama, – deyə kimsə arxadan ona acıqlandı.

Ortayaşlı bir kişi ayağa qalxıb üzünü Hümmətə tutdu:

– Deyək ki, biz razılıq verdik. Söyüdlü arxı da çəkib uzatdılar Quzey qışlağa. Yayın cırhacırında su üstündə davamız qopanda, bizi kim aralaşdıracaq.

– Deməli, gərək dəyənəyin birini biz götürək, birini də onlar.

– Keçəl suya getməz.

Qorxu və həyəcan içində Hümmətə baxdım. O tamamilə sakit idi. Yalnız gözləri həmişəkindən artıq parıldayırdı.

– Kim danışmaq istəyir? – O, bir-birinin ardınca gələn atmacaları eşitmirmiş kimi zala müraciət etdi.

Heç kəsdən səs çıxmadı.

– Kim danışmaq istəyir?..

Mənə bir il qədər uzun görünən ağır sükut keçdi. Birdən Nəriman əmi başını qaldırıb narahat halda zalı nəzərdən keçirdi. Sonra quş kimi yerindən qalxıb tribunaya yaxınlaşdı, qollarını geniş açaraq, onun hər iki tərəfindən möhkəm yapışdı. Bir neçə saniyəlik fasilədən sonra:

– Güney camaatı! – deyə bərkdən səsləndi. Söyüdlü arx sizindir. Onu sizin əlinizdən heç kəs ala bilməz.

Sədr yenə də susaraq, sözlərinin təsirini yoxlayırmış kimi, diqqətlə zala baxdı:

– O da sizə məlumdur ki, biz heç vaxt əlimizdən gələn köməyi quzeylilərdən əsirgəməmişik. Soruşuram, düzdürmü?

– Düzdür! Düzdür! – deyə yerbəyerdən səsləndilər.

– Qar qapını alanda, ota-alafa gəliblər, vermişik, borc taxıl istəyiblər, yox deməmişik. Düzdürmü?

– Düzdür! Düzdür!

– Canım, indi nə istəyirsiniz? – sədr qabaq cərgədə əyləşmiş quzeyli ağsaqqallara xitabən səsini qaldırdı. – Niyə bizi qoymursunuz oturaq yerimizdə?

Mən Murada tərəf baxmağa cəsarət etmirdim. Mən onun məğlubiyyətini görmək istəmirdim. Onun kəndi haqqında deyilən sözlər mənə xoş gəlmirdi. Neçə vaxt evində çörək yediyim Nəriman əminin yaraşıqlı sifəti isə, indi mənə həddindən artıq kobud görünürdü. Kim isə astadan:

– Nə qədər olsa da, qonşuyuq, – dedi.

Nəriman əminin yumruqları düyünləndi:

– Ə, Sultanoğlu! Yumurtadan dünən çıxmısan, bu gün bizə ağıl öyrədirsən! Qonşuluq yaxşı şeydir? Xəbər alıram: yaxşı şeydir?

– Bəs nədir, əşi, əlbəttə, yaxşı şeydir, – deyə Sultanoğlu ötkəm cavab verdi.

– İndi ki, yaxşı şeydir, bəs, niyə biz Söyüdlü arxı qazanda quzeylilər bir dəfə gəlib demirdilər: "Qonşu, Allah saxlasın. Bəlkə bir şeyzad lazımdır?" İman kişi, düzdür?

– Düzdür, demədilər.

– Alıhüseyn, düzdür?

– Düzdür, əşi, düzdür.

– Camaat, ömründə Nərimanın dilinə yalan gəlib?

– Yox! – deyə bütün zal cavab verdi.

– Onda qulaq asın. Burada yeniyetmələr var, qoy işin nə yerdə olduğunu onlar da bilsinlər. Köndələnçaydan Güney qışlağa arx çəkmək fikri mənim başıma gələndə, düzü, əvvəl qorxdum. Qorxdum ki, tək bizim gücümüz çatmaya. Ona görə də həmin, bax, bu Muradın atası Çırağa, hansı ki, o vaxt sovet sədri idi, dedim, ə, gəlin bu işi sizli-bizli eləyək. Arxı bizim Güney qışlağın üstündən keçirib, ta sizin Quzey qışlağa qədər aparaq. Sonra da dəhnə qoyub ata malı kimi bölək iki yerə! Pis demişəm?

– Yox, lap ata sözü demisən!

– Bəs, Çıraq mənə nə cavab verdi? Ə, Sultanoğlu, soruşuram: bəs, Çıraq mənə nə cavab verdi?

– Nə bilim, əşi, nə cavab verdi.

– Hə, iş də orasındadır ki, bilmirsən. Çünki sən o vaxt küçələrdə tumançaq atılıb-düşürdün.

Kərəm pıqqıldayıb güldü. Bir neçə cavan da ona qoşuldu. Hümmət zəngi səsləndirdi.

– Çırağın mənə cavabı bu oldu ki, "biz köçəri babayıq, heç dörd ay qışlaqda olmuruq, arx nəyimizə lazımdır!" Dedim, biz də köçəriyik, Çıraq. Sonra peşman olarsınız. Atını səyirdib heç mənə cavab da vermədi. İndi, balam, quzeylilər, nə istəyirsiniz? Uzun sözün qısası, biz Söyüdlü arxdan heç yerə bir gilə də su verəsi deyilik. Köndələnçay durduqca, Söyüdlü arx da Güney qışlağa axacaq.

Nəriman əmi gümrah və qəti addımlarla keçib yerində oturdu. Mənə elə gəldi ki, bununla da hər şey qurtardı.

Hümmət ayağa qalxdı:

– Daha kim danışmaq istəyir?

Zaldan səs çıxmadı.

– Kim danışmaq istəyir? – deyə Hümmət təkrar etdi.

Yenə də zal sükut içərisində idi.

– Mən danışmaq istəyirəm, – deyə, nəhayət, quzeylilərin sədri dilləndi.

Ürəyim şiddətlə döyünməyə başladı. Mən onun ayağa qalxıb, tələsmədən tribunaya yaxınlaşdığını, sonra eyni arxayınlıqla dirsəyini taxtaya söykəyib, iri, qara gözlərini zala zillədiyini, çöhrəsinin daha solğun göründüyünü o qədər həyəcanla izləyirdim ki, elə bil, indicə, nə isə, fövqəladə bir hadisə baş verəcəkdi. O, tamam arxayın və adi ifadə ilə sözə başladı:

– Mən heç bir zaman sizin içinizdə özümü yad hesab eləməmişəm. Ona görə, acı sözünüz də qəbulumdur, şirin sözünüz də. Bizim mətləbimizi yerinə yetirsəniz də sağ olun, yetirməsəniz də.

Qabaq cərgədə əyləşmiş Qərənfil bacı "ah" çəkdi. Onunla yanaşı oturmuş Qulunun balaca qara bəbəkləri sürətlə o yan-bu yana qaçaraq, gah Muradın, gah Nəriman əminin üzündə dayanırdı.

Murad bir anlıq fasilədən sonra davam etdi:

– Söyüdlü arxın sahibi sizsiniz. Quzeylilərin vəziyyəti də sizə məlumdur. Ancaq istəyirəm bircə şeyə qəti inanasınız. Söyüdlü arxı Quzey qışlağa qədər uzatmaqdan nə indi, nə də gələcəkdə sizin təsərrüfatınıza ziyan dəyməyəcək. Bunu Hümmət də dedi. Qaldı, Nəriman əminin bizim qaramıza dediyi sözlər. Tamamilə haqlıdır.

O xəfif bir təbəssümlə əlavə etdi:

– Ata vaxtında sizin sözünüzə əhəmiyyət verməyib, atını səyirdib gedib, oğlu ehtiyac ucundan minnətə gəlib. Mən daha sizə nə deyə bilərəm!

Onun üzü birdən-birə işıqlandı. Tələsmədən geriyə dönüb, yavaş addımlarla yerinə getdi.

– Mənə bir söz ver! – Qərənfil bacı sədrin cavabını gözləmədən tribunaya qalxdı.

Tez-tez nəfəs alaraq həyəcanla:

– Camaat, – dedi, – bunun gizlini yoxdur ki, Söyüdlü arx bizim əzizimiz, gözümüzün işığıdır. Söyüdlü arx bizim qaraçuxamızdır. Onu nə əziyyətlə Güney qışlağa gətirib çıxartmağımız da yadımızdadır. O da yadımızdadır ki, Söyüdlü arxın üstündə hamıdan artıq əziyyət çəkən Nəriman olub.

Yerlərdən təsdiq etdilər:

– Elədir, düzdür.

– Söyüdlü arx qazılanda Nəriman həftələrə ev üzü, yorğan-döşək üzü görməyib, oranın torpağını sizinlə birlikdə belində daşıyıb... Ancaq, Nəriman, evdə də sənə dedim, burda da deyirəm, indi düz eləmirsən. Sən el atasısan. El atası təkcə özünü güdməz.

– Qərənfil, mən tək özümü güdürəm? – deyə Nəriman əmi təəccüblə soruşdu.

– Bir tək öz kəndinin, öz artelinin qayğısına qalıb, o birilərini yaddan çıxarmağa ayrı nə ad vermək olar, Nəriman? – deyə arvad mehribanlıqla soruşdu. – Sənin deməyindən belə çıxır ki, məndən ötsün, qardaşıma dəysin.

– Çox sağ ol, Qərənfil. İltifatın artıq olsun...

– Əşi, vallah, düz deyirəm. Quzeylilərin vəziyyəti yadıma düşəndə, yediyim-içdiyim canıma yatmır. Heç insafdır ki, biz bağça-bağ içində oturaq, anbarımızda yemiş-qarpız dağ kimi təl atılsın, amma quzeylilər bu yayın qızmarında ayrana doğramağa bir dəst göy tapmasınlar?! Heç insafdır? Çox da bir vaxt Çıraq sənin sözünə qulaq asmayıb. İndi neyləyək, duraq iyirmi il qabaqkı əhvalatın qisasını camaatdan alaq?

– Çox sağ ol, Qərənfil, – Nəriman yanakı arvadına baxıb, başını ağır-ağır tərpətdi. – Çox sağ ol.

– Sən də sağ ol, əşi, – deyə Qərənfil bacı Nəriman əmi kimi məzəmmətlə deyil, ürəkdən cavab verdi. – Mən üzümü sən Nərimana, bu Güney qışlaq camaatına tutub deyirəm: gəlin quzeylilərin qolundan tutaq. Dünyanın əvvəli-axırı deyil.

Qərənfil bacı qurtaran kimi ortayaşlı bir kişi qışqırdı:

– Nəriman düz deyir, əgər, quzeylilərə su lazım idi, niyə o vaxt yaxalarını kənara çəkirdilər?

– İndi hazırına gəlib nazir olmaq istəyirlər, – bir başqası ona səs verdi.

Poçtalyon Pirverdi ayağa qalxdı:

– Bu nə paxıllıqdır, balam? Əgər, bizə bir ziyanı yoxdursa, niyə razı olmayaq? Camaatdır, qoyun onların da mətləbi düzəlsin.

– Sağ ol, Pirverdi.

– Gödək səxavətə gəlib.

– Xalqın cibindən beş-beş bağışlayır...

Poçtalyon qızarıb pörtərək oturdu. Qarmaqarışıq səslər eşidildi. Hümmət zəngi tərpətdi. İndi onun gözləri iti və sərvaxt bir ifadə almışdı. Sanki zaldakıların ən kiçik hərəkətlərini belə nəzərdən qaçırmaq istəmirdi.

Lap arxadan bir qoca qalxaraq, söz almadan, sakit addımlarla irəliləyib camaatın qabağında dayandı. Bir əlində odu sönmüş qəlyan tutmuşdu. Zala uzun və arxayın bir nəzər salandan sonra:

– Bilirsiniz ki, – dedi, – mən yüzü çoxdan keçmişəm. Atam Kərbəlayı Mürsəl də yüzü addamışdı. Onun anası Bədirxan o qədər yaşamışdı ki, yumurlanıb yumağa dönmüşdü. Rəhmətlik Bədirxan nənəm danışardı ki, Nadir gələndə mən yeniyetməcə qız idim. Deyirdi, əgər, çapıq Eyvaz olmasaydı, Nadirin atlıları bələkdəki uşaqlarımızı da kordadan keçirəcəkdi. Çünki el-elat yad şaha tabe olmurdu. Çapıq Eyvaz əli qılınc tutanı başına yığıb indiki Eyvaz dərəsində, hansı ki, Söyüdlü arxın ayağı gedib orada itir, Nadirin qabağını kəsdi. Gələni qılınc-dan keçirdi. Biz köçüb qaçanacan bu tərəfə bir adam buraxmadı.

Yerdən bir nəfər soruşdu:

– Deməli, buna görə oranın adı qalıb Eyvaz dərəsi?

– Bəli, ona görə. Bədirxan nənəm deyərdi ki, Eyvaz dərəsinə o qədər qan tökülmüşdü ki, yeddi il orada ot-əncər bitmədi. İndi sizdən soruşuram: çapıq Eyvaz kim idi?

Nəriman əmi yerində qurcalandı.

– Çapıq Eyvaz, bax, həmin o kişinin üçüncü babası idi. – Qoca qəlyanını Murada sarı uzatdı.

Adamlar tərpəşdi. Kimi öskürdü, kimi dərindən nəfəs aldı. Aralıq sakit olandan sonra qoca sözünə davam etdi:

– Bəs necə olur ki, indi çapıq Eyvazın törəmələrinə su vermirsiniz? Yezid imamlara su vermirdi, çünki onlarla düşmən idi, bəs, sizə nə düşüb?

Nəriman əmi yenə qurcalandı. Kərəm gülümsəyib yoldaşına nə isə pıçıldadı. Qoca dedi:

– Gəlin daşı ətəyinizdən tökün, quzeyliləri boş qaytarmayın. Biz bir el, bir obayıq. Ayıbdır.

Qoca dönüb yerinə getdi. Kərəm ayağa qalxaraq, Hümmətə müraciət etdi:

– Mənim təklifim budur ki, quzeylilərin Söyüdlü arxdan istifadə eləmələrinə icazə verək.

– Verək, verək! – deyə yerdən səsləndilər.

Nəriman əmi həyəcanla yerindən qalxdı:

– Dünyamalı kişinin sözü sizi yerinizdən oynatmasın. Yaxşı fikirləşin...

– Əşi, daha bunun nə fikirləşməyi var?

– Canım, bizə ki, bir ziyanı yoxdur.

– Çox ziyanı var.

– Söyüdlü arxın suyu azalmayacaq?

– Heç bir damcısına da söz ola bilməz.

Səslər təkrar bir-birinə qarışdı. Hümmət söz atanları nəzərdən keçirərək, dalbadal zəng çaldı. Birdən Almurad ayağa qalxdı:

– Ay yoldaşlar, – deyə hərarətlə danışmağa başladı. – Əgər biz Söyüdlü arxın Quzey qışlağacan uzadılmasına icazə verməsək, onda heç adam deyilik!

– Adam deyilik? – deyə bir kişi yanındakı cavandan soruşdu.

Yerdən başqa bir kişi söz atdı:

– Ə, adamın bura nə dəxli var?

– Çox dəxli var. Adam heç vaxt közü təkcə öz qabağına eşməz.

– Adam heç vaxt yoldaşı yolda qoymaz. Qərənfil xala çox yaxşı dedi, insafdırmı ki, bizim inişilimizin sarı buğdası bu ilə, gələn ilə qalsın, amma quzeylilər ondan-bundan borc alsın? Mən bütün Güney qışlaq cavanları adından təklif edirəm: quzeylilərin xahişini yerinə yetirək. Necə ola bilər ki, sən, Söyüdlü arxın, Güney qışlaq kəndini suvarandan sonra axıb Eyvaz dərəsində itməsinə razı olasan, amma qonşunun ehtiyacına sərf olunmasına yol verməyəsən? Belə də vicdan olar?

– Çox sağ ol, – Nəriman əmi yanpörtü ona baxdı. – Deməli, biz vicdansızıq, çox sağ ol.

– Əşi, səni demirəm. Mən sən barədə dünyasında elə söz deməərəm.

– Almurad, eşitdik. Almurad, çox sağ ol, – deyə sədr küsmüş halda təkrar etdi.

Kərəmin dodağı qaçdı:

– Mən Güney qışlaq cavanları adından bir də xahiş edirəm: Söyüdlü arxın Quzey qışlağacan uzadılmasına razılıq verək.

– Razılıq verək, razılıq verək, – cavanlar oradan-buradan qışqırdılar.

Əvvəlcə biri, sonra da o biriləri əl vurdular.

Kim isə yoğun səslə qışqırırdı:

– Ə, adam uşağısınız, otağı uçurdunuz.

– Sən ölmüyəsən, bunlara bir hay lazımdır.

– Ə, cavan olanda nə olar, gərək dünyanı dağıdasınız?

– Quzeylilərin bizim suyumuzdan istifadə eləmələri başımızın ucalığıdır. – Almurad bunu deyib səhnədən düşdü.

Təkrar səs-küy, mübahisə qalxdı. Hümmət cəld ayağa durub, bir neçə dəfə zəngi çaldı. Səs-küy yatandan sonra aydın və ciddi ifadə ilə:

– İki təklif var, – dedi, – biri budur ki, Söyüdlü arxın Quzey qışlağa qədər çəkilməsinə icazə verilsin.

– İcazə verilməsin! – deyə bir nəfər yerdən qışqırdı.

Bir başqası ayağa qalxaraq əsəbi halda Hümmətə müraciət etdi:

– Yoldaş ispalkom, Söyüdlü arxın sahibi bizik. Birinci təklif də bizimdir. Yox, əgər, zor eləmək istəyirsiniz, o başqa məsələ.

– Zor nədi, ə? – kim isə qışqırdı.

– Sultanəli, xalqın üstünə motal atma.

– Sultanəli doğru deyir, birinci təklif bizimdir.

– Əlbəttə, bizimdir.

Hümmət yenə təmkinlə:

– Yaxşı, – dedi, – mən Sultanəli deyən kimi səsə qoyuram: kim istəyir Söyüdlü arxın Quzey qışlağa qədər uzadılmasına icazə verilməsin, əlini qaldırsın.

Mənə elə gəldi ki, zaldakıların hamısı bir anda əlini qaldırdı.

– Kərəm, xahiş edirəm, say.

Kərəm ayağa qalxıb, barmağı ilə bərkdən saymağa başladı. – ...Yüz otuz beş, yüz otuz altı, yüz otuz yeddi. Nəriman əmi də yüz otuz səkkiz.

– İndi isə, – deyə Hümmət davam etdi, – ikinci təklifi səsə qoyuram: kim istəyir ki, Söyüdlü arxın Quzey qışlağa qədər uzadılmasına icazə verilsin, xahiş edirəm, əlini qaldırsın. Sultanəli ayağa qalxdı.

– Bunu mən sayacağam.

– Deməli, Kərəmə etibar eləmirsən?

– Ə, lap etibar eləmirəm, dediyiniz nədir?

– Əşi, inanmır, qoy özü saysın, – Kərəm oturdu.

Sultanəli saymağa başladı. Mən, qeyri-şüuri olaraq, qalxıb ayaq üstdə dayanmışdım. Hümmətlə dayısının gözləri eyni gərgin diqqətlə zala zillənmişdi. Murada sarı baxmağa ürəyim gəlmirdi.

Sultanəli "yüz otuz səkkiz, yüz otuz doqquz, yüz qırx" dedikdə, səsi yavaşıyaraq, nəhayət, eşidilməz oldu.

– Ə, say, dayna, niyə boğazın qurudu! – deyə kimsə istehza ilə söz atdı.

– Cəhənnəm olsun. Söyüdlü arxın yiyəsi tək mən deyiləm ki... – Sultanəli əlini çırparaq oturdu.

Mən göz yaşları arasından gülümsəyərək, utanıb-çəkinmədən Murada baxdım. Lakin onun gözləri sərt bir ifadə ilə açmaqda olduğu papiros qutusuna dikildiyindən, mənim baxışlarımı görmədi.

– Demək, güneylilər Söyüdlü arxın Quzey qışlağa qədər uzadılmasına icazə verdilər.

Nəriman əmi Hümmətin bu sözlərini eşidəndə ayağa qalxdı. Zala uzun bir nəzər salaraq, təəccüblü dərəcədə sakit və mütəəssir bir ifadə ilə dedi:

– Mənim oğlum yox, qızım yox. Söyüdlü arxı da goruma tökməyəcəyəm. Mən sizin üçün deyirəm. İndi ki, belə elədiniz, özünüz bilərsiniz. Ancaq onu yadınızda saxlayın ki, bu işdə, nə otuz il mənimlə bir yastığa baş qoyan Qərənfilin, nə də həmişə oğul deyib tutduğum Hümmətin hərəkəti məni yandırmadı. Ancaq siz... Nə isə, salamat qalın.

O, həsir şlyapasını götürüb, ağır addımlarla səhnədən çıxdı.

Qərənfil bacının rəngi elə ağarmışdı ki, mən onun ürəyinin xarab olacağından qorxurdum. Murad kimsənin üzünə baxmadan dalbadal papiros çəkirdi.

– Hə, indi dinclədinizmi, – deyə Sultanəli, Nəriman əminin gedişi ilə zalda yaranan sükutu pozdu.

– Dağ boyda kişini bir qara qəpiklik eləyib yola saldılar.

– Mərdimazara lənət!

– Kişinin əməyini vurdular yerə.

– Bu gündən Söyüdlü arx sənin deyil.

Atmacalar bir-birinə qarışdı. Hümmət ayağa qalxaraq, zəngi səsləndirdi, zal sakit olandan sonra sözə başladı:

– Ədalət də, insaf da bizim sədrə etiraz etməyimizin tərəfində idi. Dayım bütün həyatını bizə, biz güneylilərə sərf edib. Onun bizdən başqa heç bir kəsi olmadığını da bilirik. Ancaq unutmamalıyıq ki, təkcə öz kəndinin xeyrini güdüb, başqalarını yaddan çıxarmaq bizim böyük məqsədimizlə düz gələn iş deyil. Bir növ, xüsusiyyətçilikdir.

O, bir an susub, gözünün üstünə tökülmüş yumşaq xurmayı saçlarını əli ilə yana verdi. Sonra yumruğunu düyünləyib sərt səslə əlavə etdi:

– Biz belə hallarla qəti mübarizə aparmalıyıq. Biz ancaq özümüzü düşünə bilmərik.

– Təkcə öz kəndinin mənfəətini güdmək avamlıqdır! – Qabaq cərgədə oturmuş Qulu sıçrayıb ayağa duraraq şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı.

Kərəm və onun yan-yörəsində oturmuş gənclər pıqqıldayıb güldülər. Lakin Hümmət:

– Düzdür! – deyə mühasibin sözünü təsdiq etdi. – Biz keçmiş cəmiyyətin zəhərini damarlarımızdan damcı-damcı sıxıb çıxarmalıyıq. Ancaq o zaman azad, rahat nəfəs ala bilərik. Ancaq o zaman qonşumuzu, bütün namuslu vətəndaşlarımızı özümüzdən ayırmarıq.

İndi onun səsində bir qətiyyət və amansızlıq var idi. Elə bil, ayrı vaxt hamı ilə deyib-gülən yumşaq təbiətli, zarafatcıl oğlan deyildi. Mən belə cavan adamın rayon icraiyyə komitəsi sədri kimi məsul bir işə seçilməyinin səbəbini yalnız indi başa düşdüm.

O, nitqini qurtarandan sonra:

– Bir sözün varmı? – deyə Murada müraciət etdi.

Quzeylilərin sədri ayağa qalxaraq, mərdanə bir təmkinlə dedi:

– Mən bütün camaatımız adından sizə təşəkkür edirəm. Vaxt gələr ki, indi bu işə etiraz eləyən adamlar da bizdən razı qalarlar. Mən arxayınam ki, Söyüdlü arx bizi bir ailə kimi birləşdirəcək, dostluğumuzu möhkəmləndirəcək. Sağ olun.

– Sən də sağ ol.

– Ə, siz kimsiniz, biz kimik, – kəndlilər səsləndilər.

...İclasdan sonra Hümmət, Murad, Qulu, Qərənfil bacı, Nazxanım, bir də mən eyvanda dayanıb söhbət edirdik. Qərənfil bacı mənə xitabən "ah" çəkərək deyirdi:

– Əziz canın üçün, birisi Allahından dönüb desə ki, Nəriman, evini yığ ver mənə, deyər apar. Amma indi niyə belə eləyir, başa düşmürəm.

– Bilirsən, – deyə Hümmət cavab verdi, – Söyüdlü arx dayımın şöhrəti-şanıdır. O bu şöhrəti heç kəslə bölüşmək istəmir.

– Ancaq sən bir yol tap, dayının könlünü al, Nəriman ağıllı adamdır.

– Mən də bayaqdan fikirləşirəm ki, nə cür eləyək ki, Nəriman əmi bizimlə barışsın, – deyə Murad, Qərənfil bacıya baxdı.

Qadın "ah" çəkdi.

– Dayımla bizi zaman özü barışdıracaq, – deyə Hümmət cavab verdi.

Murad zarafatyana gülümsəyib mənə baxdı:

– Zaman barışdıranacan bizimki bizə dəyər.

"Şübhəsiz" deyə mən qüssə ilə düşündüm. "Zaman gələcək, siz barışacaqsınız. Lakin o zaman, kim bilir, mən haralarda olacağam." Bunun ardınca da öz qəribəliyimə güldüm: "Axı, mənim bir zaman harada olacağımın mətləbə nə dəxli var?"

Onlar mənimlə və Nazxanımla xudahafizləşib gedərkən, Murad bir neçə dəfə geri baxdı...

– Nə gözəl aydınlıqdır, Nazxanım, – mən qayğısızlıqla əsnədim.

Mən aktrisayam. Lazım gələndə əsnəməyi bacarmalıyam!

Heç birimiz yatmaq istəmirdik. Eyvandakı skamyada oturduq.

Qurbağalar qurultayırdı. Bu aydınlıq gecədə onların səsi mənə uzaq bir əfsanə kimi gəlirdi. Xeyli hündürə qalxmış Ayın yanında pambıq kimi ağ bulud parçası dayanmışdı. Göz işlədikcə uzaqlarda Qarabağ dağlarının gümüş silsiləsi parıldayırdı. Neçə milyon illərdir bu aydınlıq gecələr gəlib-keçir. Neçə-neçə milyon illər daha gəlib keçəcəkdir... Nəriman əmi ilə Murad dostlaşanda mən burada olmayacağam. Şübhəsiz, olmayacağam... Anlar, dəqiqələr isə keçib gedirdi. Qurbağalar dərdsiz-qəmsiz mahnılarını hey çağırırdılar.

– Nə üçün söhbət eləmirsən, Nazxanım?

– Eh, nə söhbət eləyəcəyəm, – mən onunla tanış olandan bəri birinci dəfə dərdli-dərdli "ah" çəkdi. – Qurbağalara qulaq asıram, deyirəm, dünyada xoşbəxtlik yaxşı şeydir, ancaq, heyf ki, çox adama qismət olmur.

– Niyə elə deyirsən? Məgər, sən xoşbəxt deyilsən?

– Xoşbəxt olsaydım, o damın altında qulyabanı kimi tək qalmazdım.

– Ərindən nə səbəbə ayrıldığını heç mənə danışmırsan.

– Elə bil, danışdım, nə olsun? Danışmaqla yaralar sağalsaydı, dünyada heç dərdli adam olmazdı.

– Sən onu çox istəyirdin?

– İstəyirdim.

O bu sözü elə pıçıldadı ki, elə bil, gənc və sağlam sinəsindən od qopdu.

– Ancaq yaxşı iş görməyib.

– Neyləyəydi? Atasının yurdunu kor qoya bilməzdi ki.

– Nə çox dünyada sonsuz adam. Məsələn, odur, Nəriman əmigil...

– Nə isə. Keçdi-getdi. Canı sağ olsun. Mən ondan incimirəm. Müqəssir öz bəxtimdir, yoxsa, o məni istəyib almışdı.

– Təzə arvaddan uşağı var?

– Bir oğlu olub. Deyirlər, maşallah, lap top kimi uşaqdır.

Ayın yanındakı ağ bulud parçası yavaş-yavaş uzaqlaşıb, mavi ümman içində ağaran tənha bir yelkəni xatırladırdı. Söyüdlərin arasında su səthinin kiçik bir parçası qara şüşə kimi parıldayırdı.

– Ərə getmək fikrin yoxdur?

– Nə bilim? Sən heç ərə getməmisən?

– Yox.

– Bir söz soruşsam, acığın tutmaz ki?

– Qətiyyən.

– Sən Muradı çoxdan tanıyırsan?

– Yox. Ancaq bir dəfə ona oxşayan bir gənc leytenant görmüşdüm. Necə məgər?

– Heç. Elə-belə. Çox gözəl oğlandır, elə deyil?

– Allah yiyəsinə qismət eləsin.

– Sən onun baxışlarından bir şey başa düşmürsən?

– Yox, nə cür baxır ki? – deyə çox təəccüblə soruşdum.

– Mənə elə gəlir ki, Murad sənə aşiq olub.

– Dəlisən, nədir? Bax, bir də mənimlə belə zarafat eləsən, bərk inciyərəm. Muradın o cür gözəl arvadı ola-ola, durub mənə aşiq olacaq?

– Eh, sən də! Elə arvadı deyilmi yazığın gününü göy əsgiyə düyünləyən.

– Özləri bilərlər. Ancaq xahiş edirəm o sözü bir dedin, bir də demə yəsən. İndi də arvadlı kişilərimiz qalmışdı. Niyə, dünyada bir subay

oğlan tapılmırdı ki, mənə aşiq olaydı?! Çox sağ ol, Nazxanım, heç səndən gözləməzdim.

Öz rolumu elə məharətlə oynadım ki, yazıq gəlin dediyinə də peşman oldu.

– Bilsəydim xətrinə dəyəcək, deməzdim. Sən Allah, bağışla.

– Yaxşı, yaxşı. Ancaq bir də desən, bağışlamayacağam. Dur gedək, sənin üçün piano çalım.

Qoy oxucu Nazxanım kimi təmiz qəlbli bir dostuma qarşı göstərdiyim bu saxta hərəkətləri mənim günahıma yazmasın. Məni ikiüzlülükdə təqsirləndirməsin. And içirəm ki, mən həyatımda heç kimə yalan deməmişəm. Ancaq dünyada bir sirr var ki, o mənimlə qəbrə gedəcəkdir...

Pəncərədən düşən Ay işığı səhnəni işıqlandırdığı üçün çıraqları yandırmadıq; mən pianonun arxasında oturub, yenə də "Segah" çalmağa başladım. Lakin bu dəfə o, tamamilə ayrı şeylər hekayə edirdi. Mən, yaxından keçən Söyüdlü arxa baxaraq çalırdım və çaldıqca sanki Ay işığında mürgüyə dalmış söyüdlər diksinib ayılırdı.

Söyüdlər ahəstə-ahəstə yırğalanaraq "Segah"ı dinləyirdi. "Segah" isə, onlara deyirdi ki, sizin sıralarınız Quzey qışlağa qədər uzanacaq, kəndi dövrə vurub su kənarında bitən yaşıl yarpızların üzərinə sərin kölgə salacaq. Quzey qışlağa uçub gələn quşlar sizin salxım-salxım sallanan yarpaqlarınız arasında yuva qurub şən mahnılar oxuyacaq. Saçlarına dən düşmüş ucaboylu bir adam hərdən sizə baxıb, bəlkə də, keçmişləri xatırlayacaq. Kim bilir, o zaman bu qız harada olacaq. "Segah" gələcək ayrılığın hicranı ilə titrəyib üzülürdü. Sonra Söyüdlü arx kimi yavaş-yavaş axıb gedən zamanın biganəliyindən danışırdı. Ah, mənim əzizim! Mənim iki gözüm. Cavan leytenant! Nə üçün sən o gecənin səhəri qayıtmadın? Nə üçün sonralar məni axtarıb tapmadın? Sənin yerinə mən olsaydım, dəmir çarıq geyib Yer üzünü dolaşar və səni tapardım. Lakin sən məni axtarıb tapmadın. Vədə verib gəlmədin. O zaman mənimlə tanış olmağın səndə, bəlkə də, sadəcə bir maraq, bir gənclik həvəsi idi. Bəlkə də, ötəri bir ehtiras idi... Mən isə, səni bütün ali duyğuların yaratdığı bir şah əsər, qızların xəyallarını narahat edən bir qəhrəman sanmışdım. Sən görüş vəd edib gəlmədin. Eybi yoxdur. Mən bunun üçün taleyimdən narazı deyiləm. Çünki sən öz səadətini tapmısan. Onun gözləri yaz səmasıtək dərin və mavidir. O səni sevir! Səni ayağın dəyən daşa, torpağa belə qısqanır. O məni nifrətlə qarşıladı. Lakin mən incimədim. O səni sevdiyi üçün mənə

nifrət edir. O istəyir ki, sən yalnız onun olasan. Sənin gözlərin yalnız ona baxsın. Qulugildə o sənin ötəri bir nəzərini belə mənə çox görürdü. Mən isə, bundan incimirəm. Bu dünyada hər kəsin xoşbəxt olmağa, həyatdan daha çox şey götürməyə can atması tamamilə qanunidir. Lakin bu xoşbəxtliyi mən daha səndən istəyə bilmərəm. Buna mənim haqqım yoxdur.

Çünki sən onunkusan! Siz bir-birinizinsiniz. Mən isə, uzaqdan gəlmiş bir quşam. Bu quşun uçub getməsi ilə Səadətin qəzəbi də yaz tufanı kimi sovuşub keçəcək. Söyüdlü arx kəndinizi dövrə vuracaq... Ay işığında dayanmış o qədd-qamətli adam kimdir? Nə üçün elə pəjmürdədir? Gözlərinin kölgəsi nədən elə qaradır?

"Segah" həyəcanla titrədi, çırpındı. Mən bir anlığa gözlərimi qapayıb-açdığım zaman o, artıq yox idi. Mən qorxmadan, titrəmədən qalxıb, pəncərənin qabağına yüyürdüm. Heç kəs yox idi. Bəlkə bu mənim iztirablı xəyallarımın bir aldanışı idi.

Nazxanım yanıma gəlib soruşdu:

– Nə olub, nəyə baxırsan?

– Heç nə. Pəncərənin qabağından kim isə keçdi. Gedək.

– Gedək. Sən həmişə dərdli adamlar kimi çalırsan.

– Sən Allah, elə demə. Mən yazıq hələ nə görmüşəm ki, nə dərd çəkim, – deyə zarafata saldım.

Belə anlarda o mənə qəribə bir şübhə ilə baxırdı. Bir qədər yanımda qalandan sonra ayağa qalxdı:

– Gecən xeyrə qalsın.

– Xeyirə qarşı get.

O getdi. Mən də öz otağıma gələrək, qapını bağlayıb pəncərəni açdım. Xeyli zaman dayanıb aydınlıq çöllərə baxdım. Heç kəs yox idi.

Qurbağalar hey quruldayırdı. Gecə xoş sükut içindəydi. Mən heç kəsi gözləmirdim. Mənim heç kəsdə gözüm yox idi. Mən yatmaq istəyirdim. Bayır aydınlıq olsa da, otağım qaranlıq idi. Mənim isə, həmişə qaranlıqda ürəyim sıxılır. İşığı yandırıb çarpayıma baxdım. O mənə lal bir yadlıq, bir soyuqluq təlqin etdi. Soyunmaq əvəzinə "Faust"u götürüb oxudum:

Mənə rahatlığımı qaytarmaq üçün, əgər,
Yorğun təbiətdə də yoxdursa əlac, kömək,
Demək ki, çarə yoxdur, bitməyəcək bu kədər,
Heç bir ümid yolu da mənimçin yoxdur, demək!

Sanki birdən-birə bütün vücuduma yorğunluq gəldi və mən taqətsiz halda stula yıxılıb gözlərimi yumdum. Vücudumda hər cür fikirdən, dərddən, qəmdən uzaq elə xoş bir uyuşuqluq var idi ki, qımıldanmaq belə istəmirdim. Eyni ilə körpəlikdə olduğu kimi, mənasız iztirablarla dolu bir yuxunun yavaş-yavaş məni apardığını hiss edirdim. Nə qədər zaman keçmişdi, bilmirəm, birdən qəribə pıçıltı ilə adımın çağırıldığını eşidərək, diksinib gözlərimi açdım, kitab əlimdən düşdü.

O, pəncərənin qabağında dayanıb mənə baxırdı.

– Qorxmadınız ki?

– Yox, qorxmadım. Niyə bayırda dayanıbsınız, gəlin içəri.

– Gecdir. Bəlkə siz yatmaq istəyirsiniz.

– Mən yuxumu aldım.

– Elə şirin yatmışdınız ki...

– Siz məni utandırdınız.

– Nə üçün?

– Deyirlər mən həmişə ağzıaçıq yatıram.

O, gülümsədi. Bir neçə il qabaq məni rəqsə dəvət edən o gənc leytenant kimi gülümsədi.

– Gəlin içəri.

Səsimdəki həyəcan məni qorxudub utandırdı. O, binanı hərlənib gələnə qədər, özümü ələ alaraq, sakit və nəzakətli təbəssümlə qapını açdım.

– Əyləşin. Sizin üçün çay dəmləyim?

– Sağ olun, lazım deyil.

– Nə üçün bikefsiniz?

– Mən həmişə qaraqabağam.

– Düz demirsiniz. Siz o vaxt Gəncədə heç qaraqabaq adama oxşamırdınız.

– Hər yaşın bir xüsusiyyəti var.

Qısa sükut.

Ciddi və nəcib bir görünüşlə soruşdu:

– Siz o gecənin səhəri vədələşdiyimiz yerə gəldinizmi?

– Bəli, gəldim.

– Yəqin ki, hirslənib getdiniz.

– Xeyr, hirslənmədim.

– Sizdən ayrılan gecə məni çox uzaq bir səfərə göndərdilər. Hərbi işdə belə gözlənilməyən hallar olur. Sizin ünvanınızı, familiyanızı

bilmədiyimdən, məktub qoya bilmədim. Səkkiz aydan sonra qayıdıb Gəncədəki uşaq evlərinin hamısını gəzdim. Nəhayət, vaxtilə siz olan evi tapdım. Dedilər Leninqradda, dağ mədən institutunda oxuyursunuz. İnstitutun direktorluğuna məktub yazıb, ünvanınızı istədim. Cavab gəldi ki, xəstə olduğunuz üçün institutu tərk edib Azərbaycana qayıtmısınız. Bir neçə günlüyə icazə alıb Bakıya getdim. İnstitutların hamısını gəzdim, ancaq, doğrusu, teatr institutu heç ağlıma gəlməyib...

"Eh, Murad, Murad... Siz çox şeylər edə bilərdiniz. Lakin mən sizdən incimirəm."

– Çox sağ olun. Görünür, yaxşı dost imişsiniz.

–...

– Niyə söhbət eləmirsiniz?

– Siz o gecədən sonra heç məni yada salırdınız?

– Tələbəlik həyatını bilirsiniz. Adamın başı o qədər qarışır ki, bəzən öz adı da yadından çıxır.

– Tüstüdən acığınız gəlmir ki?

– Xeyr, uşaqlıqda həmişə qoca nənəmin papirosunu mən yandırardım.

– Amma mən sizi çox tez-tez xatırlayırdım. Heç yadımdan çıxmırdınız...

"Mən isə əzab çəkirdim. Uşaq evindəki mürəbbimizdən icazə alıb, kitabxanaya gedərkən, küçələri bir-birinə vurub səni axtarırdım. Bir saatın içində o qədər gəzirdim, o qədər yerə baş vururdum ki, ayaqlarım qabar atırdı."

– Ola bilər... Bir dəfə mən də Gəncədəki yoldaşlarımdan birigildə bir oğlan görmüşdüm, indinin özündə də gözümün qabağındadır.

– Kim idi o oğlan?

– Leytenant idi. Cavan bir leytenant.

– Adı nə idi?

– Adını unutmuşam.

– Gərək unutmayaydınız.

– Nə üçün?

– Hiss edirəm ki, o gənc leytenant çox xoşunuza gəlirmiş.

– O barədə heç fikirləşməmişdim. Bir dəfə görməklə adam haqqında necə mühakimə yürütmək olar?

– Mühakimə nə üçün? İnsanı hiss etmək, duymaq lazımdır. Mühakimələrsə çox zaman birtərəfli olur. Bəzən sən, nə isə, yaxşı bir iş

görmək istəyirsən. Ancaq səni qova-qova namərd edirlər. Ürəyinə tikan batırırlar. Dünya işığını sənə haram edirlər. Heç nədən xəbəri olmayan başqaları isə, qabaqlarında çay, oturub əsnəyə-əsnəyə səni mühakimə edirlər. Qiyabi olaraq sənə pislik damğası vururlar. Dünyada belə mühakimələrdən də ədalətsiz bir iş təsəvvür etmək mümkündürmü?

"O, kimi nəzərdə tuturdu? Özünümü? Mənimi?"

– Doğrudur. Elə hallar olur. Ancaq yenə də hər şey bizdən asılıdır.

– Nə cür?

– Biz ürəyimizin, vicdanımızın səsini eşidib, səbrlə yolumuza davam etməliyik. O zaman gec-tez həqiqət meydana çıxar. Yaxşılıq elə, balığı at dəryaya, balıq bilməsə, xalıq bilər.

"Bu nədir? Mən əməlli-başlı öyüd-nəsihət verirəm. Mənim ki, belə şeylərdən zəhləm gedərdi..."

– Xalıq bilənəcən bizimki də bizə dəyir.

– Nə olar? Qoyun dəysin!

– Başınıza gəlməyib, bilmirsiniz.

– Sizin başınıza gəlib?

– ...

– Deyəsən, mənim sualım bir az yersiz düşdü. Bağışlayın.

– Nə üçün üzr istəyirsiniz, siz məndən hər şeyi soruşa bilərsiniz.

– Təşəkkür edirəm. Bu çox böyük etimaddır.

O, yerində səbrsiz bir hərəkət etdi.

– Sən Allah, mənimlə bu cür rəsmi danışmayın.

– Sizə elə gəlir. Mən rəsmi danışmıram. Əksinə, mən istəyirəm biz səmimi ürək dostları olaq. Mən buradakı adamların hamısından qabaq sizi tanımışam. Ona görə də, sizi özümə bir qardaş kimi yaxın hiss edirəm.

Axırıncı sözləri deyərkən özümdə elə halsızlıq hiss etdim ki, sanki o sözlərlə bərabər, canım da ağzımdan çıxırdı.

O, üzümə ani bir nəzər salaraq, heç nə demədi. O susurdu. Eynilə bayaq aydınlıq içində gördüyüm o adam kimi susurdu. Nəhayət, ayağa qalxaraq:

– Gecəniz xeyrə qalsın, – deyib qapıya sarı yönəldi.

Mən də heç bir söz deməyərək, daha doğrusu, demək iqtidarında olmayaraq, onun ardınca çıxdım. Eyvanda ayaq saxladı:

– Siz gəlməyin, qayıdın, – dedi.

Lakin mən qayıtmadım. Mən onun qarşısında dayanmışdım. Lal, mat dayanmışdım. Kənd yuxudaydı. Qurbağalar susmuşdu. Hərdən xoruz banlayırdı. Düzənlikdən sərin yel əsirdi. Biz iki nəfər, eyvanın yarıqaranlığında qarşı-qarşıya dayanıb susurduq. Biz nə istəyirdik? Nəyi gözləyirdik?

– Gedin, Murad.

Mədəniyyət evinin səssizliyi içində pıçıldadığım bu sözlərdən vücudum titrədi. Sanki bütün qızlıq duyğularım üsyankar bir həyəcanla təlatümə gəldi. Dodaqlarım qurudu.. Yanaqlarım od tutub yandı. Mən iqtidarımın əldən getdiyini hiss edərək:

– Gedin, Murad, – deyə təkrar pıçıldadım.

Lakin o, yerindən tərpənməyərək, qəmli qara gözləri ilə mənə baxırdı.

"Ah, doğrudanmı, mən özümü saxlaya bilməyəcəyəm? Doğrudanmı, mən bu saat onun ağuşuna yıxılacağam? Doğrudanmı, mən bu qədər gücsüzəm? Doğrudanmı, mən məhv oluram? Yox, bu ola bilməz".

Mən iki əlimlə onun əlindən tutaraq, son gücümü toplayıb təkrar etdim:

– Gedin, Murad.

Nəcib insanlara eşq olsun...

O, iri və qüdrətli əlini mənim əllərimdən yavaşca çəkərək, heç bir söz demədən getdi. O, gözdən itənə qədər bədənim uçuna-uçuna ardınca baxdım. Sonra dönüb otağıma getdim, soyunmadan çarpayıma yıxılıb, əllərimlə gözlərimi qapadım. Mən utanırdım. Özüm-özümdən utanırdım. Mən ancaq yatmaq istəyirdim.

O gecə səhərə qədər Səadəti yuxuda gördüm. Görürdüm ki, biz çayda çimirik. Çay isə, gah dönüb Söyüdlü arx olur, gah da düz-dünya suya çevrilib, gur günəş işığında gözümüzü qamaşdırır. Mən yüzlük elektrik lampasını yana-yana qoyub yatmışdım.

..."Don Kixot"la "Molla Nəsrəddin"in sorağı kəndə yayılmışdı. İşdən sonra adamlar orada-burada toplaşaraq, ya Söyüdlü arxın Quzey qışlağa qədər uzadılması barədə söhbət edir, ya da Kərəmlə onun dostunun Don Kixotdan, "Molla Nəsrəddin"dən danışdıqları əhvalatlara qulaq asıb gülüşürdülər. Şofer Almurad, poçtalyon Pirverdi, İmi ilə Cimi də kitabxanaya gəlib "oxumalı bir şey" istəyirdilər. Səriyyə mənim məsləhət bildiyim kitabları tapıb onlara verirdi. Hətta, qız-gəlinlər də gəlib kitab götürməyə başlamışdılar. Beləliklə, oxucularımızın sayı artırdı. Söyüdlü arx haqqındakı iclasdan qabaq, Nəriman əminin təşəbbüsü ilə artel poçtalyon Pirverdiyə bir motosikl almışdı. İndi o hər gün stansiyadan təzə qəzet və jurnallar gətirirdi. Axşamlar yalnız cavanlar deyil, yaşlı kişilər də axışıb mədəniyyət evinə gəlir, bəziləri tar dərnəyinin məşğələsinə qulaq asır, bəziləri də eyvandakı skamyalarda oturub, papiros çəkə-çəkə, mənim qəzetlərdən oxuduğum xəbərləri dinləyirdilər. Sonra da siyasət aləmindən, dünyanın işlərindən mənə cürbəcür suallar verirdilər. Qəzetin müəyyən bir yerini başa düşmədikdə, təkrar oxudurdular. Mən də onların sadə, mehriban münasibətlərindən ruhlanaraq, bütün suallarına həvəslə cavab verirdim. Mən quru rəsmiyyətçiliyə nifrət elədiyim üçün hər şeyin ailədəki kimi səmimi, təbii olmasına çalışırdım; yeri gəldikdə, onlarla birlikdə zarafat edir, qəhqəhə çəkib gülürdüm. Oxuduğum əsərlərdən məzəli səhnələr danışırdım. Məni öz adamları sandıqlarından, gah soruşur, gah xahiş edirdilər:

– Nuriyyə bacı, bir oxu görək qəzetdə nə yazılıb.

– Nuriyyə bacı, sən Allah, bir az o pianonu dınqıldat.

– Nuriyyə bacı, sən Allah, Don Kixotun yel dəyirmanı ilə davasını danış.

Bütün bunlar, bu münasibət məni sevindirir, mənə təsəlli verirdi. Məni öz-özümlə tək qalmağa qoymurdu.

Mədəniyyət evindəki işlərimdə ən yaxın köməkçim, şübhəsiz, Qulu idi. Bu balacaboylu adamda tükənməz həyat eşqi var idi. Onun civə kimi daim hərəkətdə olan kiçik qara bəbəkləri hey o yan-bu yana qaçaraq, sanki, nə isə, təzə və şən bir şey söyləmək istəyirdi. Qulu gələn kimi məclis canlanır, adamlar gülümsəyirdilər. O da gah sağ, gah da sol ayağını irəli qoyaraq, görüb eşitdiklərini nəşə ilə danışardı. Son zamanlarda yalnız Nəriman əmini soruşanda, mühasibin üzü küt bir kədər və ciddiyyət ifadə edirdi. Elə bil, özünün belə, anlayıb dərk edə bilmədiyi nəyi isə səndən gizləyirdi.

Hər axşam işdən sonra mədəniyyət evinin qabağında yığışan gənclərin deyib-gülmələri, zarafatları mənə xüsusilə xoş gəlirdi. Bu zarafatların mərkəzində həmişə Kərəmlə poçtalyon Pirverdi olurdu. Kərəm ona sataşır, Pirverdi isə, bəzən tutarlı cavablar verir, bəzən də gurultulu qəhqəhələr altında qıpqırmızı pörtərək pərt olub özündən çıxırdı. Bununla bərabər, onların həmişə himi-cimi bir idi.

Şofer Almurad isə, oğrun baxışları, eyhamları ilə bizim Nazxanıma göz verib, işıq vermirdi.

Beləliklə, günlərimiz olduqca şən keçirdi. Lakin Güney qışlaqdakı həyatımda baş verən ilk fırtınalar məni birdən-birə çox çətin vəzifələr qarşısında qoydu. Ələsgər dayı Miçurinin kitabını tapıb göndərmişdi. Mən, səbəbini özüm də bilmədən, onu bir neçə gün evdə, çarpayımın yanındakı stolun üstündə saxladım. Murada göndərəcəyim bu kitab mənim üçün dönüb canlı bir məxluq olmuşdu. Evə girəndə, birinci onu görürdüm. Daha doğrusu, ona baxırdım. Evdən çıxanda, canım onun yanında qalırdı. Gecələr yatağıma uzananda, onu götürüb gah oxuyur, gah da nəzərdən keçirirdim.

Nəhayət, bir gün kitabı səliqə ilə qəzetə büküb Pirverdidən xahiş etdim ki, Murada çatdırsın. Bir saatdan sonra Pirverdi motosiklini tüstülədə-tüstülədə xəbər gətirdi ki, "özü evdə yox idi, verdim Səadətə..."

Bu sözləri deyərkən, poçtalyonun gözlərində, nə isə, ciddi, tutqun bir şey hiss elədim. Təxminən üç-dörd saat sonra bir oğlan uşağı kitabı mənə qaytarıb, bir söz demədən getdi.

Mən təəccüb içində kitaba baxıb, heç bir şey başa düşmürdüm. Nə üçün Murad onu geri qaytarsın? Mən ki, bir pis iş görməmişdim.

Axşamçağı Qulu mədəniyyət evinə gəldi. O, məzəli bir kədərlə üzümə baxır, nə isə demək istəyir, lakin susurdu. Bir sövqi-təbii ilə ondakı bu halın mənimlə əlaqədar olduğunu duyaraq:

– Niyə bikefsən, Qulu? – deyə soruşdum.

O, tələsik cavab verdi:

– Heç...

– Yenə...

Bu dəfə "ah" çəkdi:

– Heç..

– Demәsən, inciyərəm. Sözlü adama oxşayırsan.

– Eh, bu burjuaziya qalıqlarını məhv edənəcən bizimki bizə dəyəcək.

Ürəyimin döyünməsinə baxmayaraq güldüm:

– Burjuaziya qalıqları yenə nə eləyib?

– Əşi, heç nə.

– Demək, mənə etibar eləmirsən, çox sağ ol...

– Axı, deməli sözdür ki, deyəsən.

– Hər nə olursa-olsun, biz dostuq. Dost dostdan heç bir şey gizlətməməlidir.

– Elədir.

O, sanki cəsarətə gəlib döşünü qabartdı:

– Ancaq, Nuriyyə xanım, sən mənim ölmüşüm, gərək ürəyinə salmayasan.

– Dərdimin odu yox idi ürəyimə salım. De görüm, nə olub?

– Bilirsiniz, sizin o kitabı göndərməyiniz böyük qalmaqala səbəb olub.

Rəngimin ağardığını hiss etdim, lakin yenə də qayğısız ifadə ilə soruşdum:

– Nə qalmaqala?

– Səadət evdə qab-qacaq qoymayıb, hamısını vurub sındırıb. Ağabəyimlə gedib çıxmasaydıq, Allah bilir, neyləyəcəkdi.

– Axı, nə üçün? Kitabın təqsiri nədir?

– Heç nə. Burjuaziya qalığıdır da... Deyir niyə o kitabı sənə Nuriyyə göndərib.

– Bəs, Murad nə dedi?

– Nə desin, yuxarı baxır, bığ, aşağı baxır, saqqal, qalıb məəttəl. Ayrılsın, nə cür ayrılsın, uşağı var, camaat var, ayrılmasın, neyləsin?

– Eybi yoxdur, Qulu. Sənlə mən filosofuq, – deyə həmişəki zarafatımı təkrar etdim. – Filosof gərək belə şeylərə dərindən baxsın.

– Elədir, – deyə ciddiyyətlə təsdiq etdi.

Mühasib çönüb idarəyə yollandı. Mən heç bir şey düşünməmək üçün tar dərnəyinin məşğələsi gedən otağa keçdim. İmi uşaqlara azərbaycanlılarda ən şən oyun havası olan "Bağdaduri" öyrədirdi.

...Həmin axşam isə belə bir məktub aldım:

"Nuriyyə xanım!

Sizdən min dəfə üzr istəyirəm. Mən həyatımın necə bir faciə olduğunu sizə demişdim. İndi görün ki, bəzən adamlar uğursuz bir səhv ucundan nələr çəkirlər. Başqa nə deyə bilərəm?! Sağ olun. Zəhmətinizə qarşı təşəkkür edirəm.

Hörmətlə: Murad".

Bu sətirləri oxuyub qurtarandan sonra özümü o qədər pərişan və ümidsiz hiss elədim ki, elə bil, birdən-birə dünya gözlərimdə sarı rəngə boyandı. Elə bil, məni həyata bağlayan iplər bir anda boşaldı. Çünki nə mən xoşbəxt idim, nə o, nə özümə bir gün ağlamaq iqtidarındaydım, nə ona. Nə özümə bir təsəlli tapırdım, nə də ona.

...Nəriman əmi Söyüdlü arx haqqındakı yığıncaqdan sonra evdən çıxmırdı. Axşamçağılar mədəniyyət evinin qabağında bu barədə qızğın mübahisələr gedirdi.

– Kişinin inciməyə haqqı var. Quzeylilər başımızı tovlayıb istədiklərini elədilər.

– Biz paxıl camaat deyilik. Qoy onların da əli çörəyə çatsın. Yazıqların ayrı yerdən su gətirməyə imkanları yox adi. Nəriman düz eləmirdi. Bu iş gərək çoxdan olaydı.

– Ə, Nəriman hər nə eləyib bizimçün eləyib. Niyə indi tanrınıza təpik atırsınız?

Kərəmlə Pirverdi də ağız-ağıza verib deyirdilər:

– Heç kəs Nərimanın haqq-sayını itirmir. Ancaq, əgər, sən-mən istəyiriksə, iş ədalətlə getsin, onda gərək atamızın da səhvini qulaq ardına vurmayaq.

– Ay sağ ol! Bax, əsl söz budur.

...Bir axşam eyvanda dayandığımız zaman kənddən aralı bir neçə yerdə ocaq yandığını görüb, onların nə olduğunu Nazxanımdan soruşdum.

– Quzeylilərdir, – dedi, – yəqin özlərinə çay-çörək hazırlayırlar. Söyüdlü arxın gerisini qazmağa gəliblər.

Mən anlaşılmaz həyəcan və sevinc içində:

– Bu lap əsgər düşərgəsinə bənzəyir, – dedim. – Gəlsənə gedək tamaşa eləyək.

– Nə olar, gedək.

Eyvandan düşüb işıqlar gələn tərəfə üz tutduq. Söyüdlü arxın Güney qışlağa burulduğu yerdə mən Nazxanımın əlindən tutaraq:

– Dayan, – dedim, – o yana getmək lazım deyil.

– Nədən çəkinirsən, hamısı tanış adamlardır.

– Yox, onsuz da buradan görürük.

Biz arxın yanında dayanıb söyüd budaqları arasından quzeylilərin düşərgəsinə tamaşa edirdik. Yüzlərlə adam üç-bir, dörd-bir əyləşib ocaqların işığında kimi çörək yeyir, kimi çay içir, kimi danışıb-gülür, kimi çəkici dəmirə döyəcləyərək nə isə düzəldirdi. Nazxanım dedi:

– Yazıqlar sevinirlər. Ancaq sədrləri yaman bikefdir.

Murad balaca bir yamacda arxası üstə uzanaraq, əllərini başının altında çarpazlamışdı. Yaxındakı ocaqdan düşən işıq onun səmaya zillənmiş fikirli gözlərini, solğun çöhrəsini işıqlandırmışdı.

– Ə, Murad, durub çaydan-zaddan içsənə! Səhərdən nə dünyanın haqq-hesabını çəkirsən! – deyə bir kişi mis çaydanı ocaqdan götürüb, onu səslədi.

Sədr dinmədi.

– Yazıq yaman bikefdir, – deyə Nazxanım təkrar etdi.

– Yazıq niyə olur?

– Evdə günü qaradır.

– Eybi yoxdur. Ər-arvad arasında söz-söhbət olar.

– İnsafən, Səadət heç qızlığında belə deyildi.

– Nə cür idi?

– Deyib-gülən, sənin, mənim kimi zarafatcıl. Özünü də neçə yerdən istəyirdilər. Deyirdilər Bakıda bir nazir müavini onun dərdindən dəli-divanəymiş, heç kəsi bəyənmədi, Muradı seçdi. İndi də belə eləyir.

– Bəlkə Səadətin qısqanmağına bir səbəb var?

– Nə səbəb olacaq, bəyəm, yazıq Muradın aşnası-zadı var?

Kürəklərimin arasından soyuq bir gizilti keçdi. Mən "aşna" sözünə nifrət edirəm.

Xəfif yel söyüdlərin yarpaqlarını üzümüzə toxundururdu. Qurbağalar səslənirdilər.

O isə, səmada uçuşan ulduzlara baxırdı. Onun gözləri qapqara və kədərli idi.

– Gedək, Nazxanım.

– Gedək.

...Mən o səhər həmişəkindən tez qalxdım. Quzeylilərin düşərgəsindən səslər gəlirdi. Bəzən maşın fiti eşidilirdi. Bəzən də motosikl səslənirdi; onun gurultusu uzaqlaşanda, mən otaqda dərin bir yalqızlıq hiss edərək, yoldaşlarımın gəlmələrini səbrsizliklə gözləyirdim. Qulu, adəti üzrə, hər səhər işə gedərkən mədəniyyət evinə baş çəkərdi. Bu gün də, qoltuğunda portfel, gəlib Söyüdlü arxa tərəf başı ilə işarə edərək:

– Bizimkilər başlayıblar, – dedi.

– Bilirəm.

– Hümmət söz verib ki, rayondan ekskavator da göndərsin.

Azca sonra İmi ilə Cimi də gəlib çıxdı.

Cimi:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – biz bir təşəbbüs qaldırmaq istəyirik...

Qulu pıqqıldayıb əli ilə ağzını tutdu.

– Nə təşəbbüsdür? – deyə mən də bilaixtiyar gülümsədim.

İmi nəzərlərini yerə dikərək, kirpiklərini tez-tez qırpmaqdaydı. Cimi, Qulunun gülməyinə əhəmiyyət verməyərək davam etdi:

– Bilirsiniz ki, biz güneylilər böyük vətənpərvərlik edərək, Söyüdlü arxın Quzey qışlağa qədər uzadılmasına icazə vermişik.

İmi ləyaqətli bir əda ilə dostunun sözünü kəsdi:

– Ay Cimi, onlar hamısı məlumdur, müxtəsər elə.

– Müxtəsəri odur ki, bu gün böyük tarixi bir işə başlayan quzsylilərə mədəni xidmət eləyək.

– Nə cür?

– Elə lap işin üstündəcə onlara bir konsert verək.

– Ay sağ ol, – Qulu şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı. – Bax, bu təşəbbüsünüzə varam.

İmi yalnız indi gözlərini qaldırıb mənə baxaraq izah etdi:

– Bilirsinizmi, Nuriyyə xanım, deyirik qoy rayon təşkilatları da, mərkəz də görsün ki, Güney camaatı öz qonşularına su da verir, mədəni xidmət də göstərir.

– Qoy görsünlər ki...

– Cimi, məlumdur, – İmi burnunu qırışdırdı.

– Nə olar, pis təşəbbüs deyil, – deyə mən laqeyd ifadə ilə cavab verdim. – Onsuz da, biz onları mədəni şefliyə götürmək istəyirik.

– Şeflik ayrı, bu ayrı. Biz arxımızın suyunu çəkib aparanlara, üstəlik, konsert də veririk. Heç bilirsinizmi bu nə deməkdir?

İmi əlini yellədi:

– Cimi, məlumdur.

Lakin Cimi davam edirdi:

– İmi bizim bu təşəbbüsümüzü mərkəzi mətbuata da yazacaq...

Biz elə oradaca quzeylilər üçün verəcəyimiz konsertin proqramını tutduq.

İki gün məşq eləyəndən sonra İmi alabəzək hərflərlə böyük bir afişa yazdı, onu səliqə ilə taxtaya yapışdırandan sonra aparıb quzeylilər işləyən yerdə söyüd ağacına vurdu. Afişanın lap baş tərəfində "Dostlara alovlu salam!" sözləri yazılmışdı.

Axşam sərin düşəndə İmi, Cimi, Səriyyə, mən, bir də Nazxanım yığışıb, tarlı-qavallı, getdik quzeylilərin düşərgəsinə.

Kəndlilər işdən sonra dincəlirdilər.

Artel sədri üzünü taraş etdirmiş və boynu nişastalı ağ köynək geyinmişdi. Mən onunla, aramızda heç bir şey olmayıbmış kimi, şən və sərbəst görüşdüm. O bərkdən:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – nə yaxşı gəlmisiniz! Sizin konsertinizə qulaq asmaq hamımızın ürəyindən keçirdi.

Sonra zarafatla əlavə etdi:

– O gecəki konsertinizdən sonra əməlli-başlı şöhrət qazanmısınız.

Mən də eyni zarafatla cavab verdim:

– Belə gözəl kompliment üçün sizə təşəkkür edirəm. Bizim bura gəlməyimizin təşəbbüskarı İmi ilə Cimidir.

Kim isə:

– Ə, vallah, kişilərin ruhu var, – dedi.

Digəri soruşdu:

– Bəs, Qulu "Məşədi İbad"da oynamayacaq?

– Qulunun əvəzindən üzr istəyirəm, – dedim. – Vacib işi olduğu üçün gələ bilmədi.

Mazuta batmış kepkasını yan qoyaraq, əlində tüstülənən bahalı papiros tutmuş nazik qarabığlı bir oğlan mənə işarə ilə:

– Bəs, bacı oxumayacaq? – deyə yoldaşına göz vurdu.

Mən onun hərəkətini görməməzliyə vuraraq gülümsəyib:

– O barədə fikirləşərik, – dedim.

Sonra Murada müraciətlə soruşdum:

– Gecə burada ilandan qorxmursunuz?

Gülüşdülər. Murad özü də gülümsəyərək:

– Yorğun olduğumuz üçün yerə uzanan kimi yuxuya gedirik, – dedi, – oyaq qalsaq, bəlkə də, qorxarıq.

Mazutlu kepkasını yan qoyan oğlan yoldaşına xitabən bərkdən:

– Sən ölməyəsən, – dedi, – bayaq aşağı tərəfdə bir gürzə gördüm, uzunluğu, yalan olmasın, düz iki metr olardı.

– Oy! – deyə mən ilandan qorxmuş adam rolunu elə oynadım ki, Murad mənim həqiqətən bərk qorxduğumu zənn edərək oğlana sərt bir nəzər saldı.

Oğlan dərhal ciddi görünüş aldı, lakin Murad üzünü çevirəndə, o yenə də yoldaşına göz vurub, çiyinlərini qısa-qısa güldü. Bu adamların hamısı mənə təəccüblü dərəcədə yaxın və doğma görünürdü. Hamısına qanım qaynayırdı. Hamısının üzünə gülümsəmək, xoş bir söz demək istəyirdim.

– İcazə verirsinizmi konsertimizə başlayaq?

– Buyurun, buyurun, – deyə yerbəyerdən səsləndilər.

– Başladığınız böyük iş üçün sizi təbrik edirəm. Gün o gün olsun ki, Quzey qışlağın Söyüdlü arxı altında yaxşı bir şadyanalıq eləyək.

– Sağ ol, çox sağ ol.

Mən zarafatyana bir ifadə ilə davam etdim:

– Su xoşbəxtlikdir, su aydınlıqdır.

– Düzdür, sağ ol.

– Günlər, illər gəlib keçəcək, Söyüdlü arx həmişə güneylilərlə quzeylilərin ürəkləri arasında yol salacaq.

Arxasını dolu çuvala söykəmiş yaşlı bir kişi:

– O vaxt, – dedi, – Nəriman da indiki əməlindən peşman olacaq.

– Söyüdlü arx bütün acıqları, kədərləri yuyub aparacaq, onun suyu ilə boy atmış ağacların kölgəsində gənc analar uşaqlarına layla deyəcək. Acıqlanmış cavan ərlər arvadlarını əfv edəcək, günlər də Söyüdlü arx kimi sülh ilə, mehribanlıqla axıb gedəcək, çünki su xoşbəxtlikdir, su aydınlıqdır!

– Yaxşı deyirsən, bacıqızı, de gəlsin, – kürəyini dolu çuvala söykəyən kişi dərindən nəfəs aldı.

– Gecələr Söyüdlü arxda ulduzlar çimәcək. Ay işığında yuxulu yarpaqlar suya zərif kölgə salacaq. Quzey qışlaqda qurbağaların şən səsləri eşidiləcək. İndi ürəklərə əzab verən gizli dərdlər də o zaman xoş xatirələrə çevriləcək. Çünki su xoşbəxtlikdir, su aydınlıqdır!

– Vallah, sağ ol!

– O qurbağanı yaxşı dedin.

– İndiyəcən eşitdiyimiz cırcırama səsi olub.

– Qapılarda cavan çinarlar qalxacaq. Alma, armud çiçəkləri arasında quşlar yuva salacaq. Söyüdlü arxın kənarında bitən yarpızlar hər tərəfə ətir saçacaq. Onların üzərində əlvan böcəklər uçuşacaq. O zaman saçları ağarmış atalar bığ yerləri təzəcə tərləyən gənc oğullarına baxıb, iftixarla köks ötürəcəklər. Çünki su xoşbəxtlikdir, su aydınlıqdır.

– Sən ölmüyəsən, ürəyim birtəhər oldu, – deyə arxadan kimsə dilləndi.

Kepkasını yan qoyan oğlan lap qabaqda bardaş qurub oturmuşdu, o daha zarafat etmirdi, ağzını azca ayırıb dərin maraqla qulaq asırdı.

– İndi isə, bizim hörmətli sazəndələrimiz "Bağdaduri" çalacaqlar. Əvvəla, xahiş edirəm, əl vurasınız. İkincisi, kimin sümüyünə düşsə, durub oynasın.

Gülüşüb əl vurdular.

İmi ilə Cimi çalmağa başladılar.

– Ə, cavanlar, niyə ayağa durmursunuz, – deyə arxasını çuvala söykəyən kişi yerindən dilləndi.

Kepkasını yan qoyan oğlan, bunu gözləyirmiş kimi, qalxıb oynamağa başladı.

– Sağ ol, ə, Qaqaş.

– Ay namərd.

– Ayaqlara bax!

– Elə bil, zalımın sümüyü yoxdur.

Qaqaş, həqiqətən, qəşəng oynayırdı. Onun hərəkətləri ahəngdar, gözəl və mərdanə idi. Şit deyildi. Onun oyunu tükənməz həyat qüvvəsi və igidlik ifadə edirdi.

O, hərdən başını qaldırıb yoldaşlarına baxaraq, elə nəcib bir qürurla gülümsəyirdi ki, elə bil, heç bayaq məni dolamaq istəyən oğlan deyildi. Murad diqqətlə oğlanın ayaqlarına baxırdı. Sanki onun nə dərəcədə düzgün oynadığını təyin etmək istəyirdi. "Bağdaduri"dən sonra Səriyyənin oxuduğu "Qarabağ maralı"na qulaq asdılar. Sonra Qaqaş ayağa durub, məndən xahiş etdi ki, gülməli bir şey danışım: "O Güney qışlaqdakı kimi..."

– Baş üstə, – dedim, – heç sənin kimi oğlanın sözünü sındırmaq olar?

Hamı gülüşdü. Murad da gülümsəyib Qaqaşa baxdı.

Təbiətimdəki azacıq yumor qabiliyyətinə görə taleyimdən çox razı idim. Bu mənə xeyli kömək edirdi. Yalnız səhnədə deyil, həyatın özündə də...

– Bizim hörmətli klassikimiz Cəlil Məmmədquluzadənin "Quzu" hekayəsini danışmaq istəyirəm.

Qaqaş yoldaşlarına tərəf dönərək:

– Məktəbdə oxumuşam, ləzzətli şeydir, – dedi.

Mən "Quzu" hekayəsini qabaqcadan düşünüb hazırladığım qaydada nağıl etməyə başladım. Məlum olduğu üzrə, bu kiçik hekayədə kələkbaz bir kəndlinin bütün gününü eyş-işrətdə keçirən xanı necə aldatdığı təsvir olunur. Bir gün kəndli görür ki, xanın evində qonaqlıqdır. Buna görə də, bir quzu götürüb aparır ki, bəlkə ağaya satıb bir xərclik alsın. Sərxoş xan quzunun əvəzində çıxarıb kəndliyə üç manat verir. Ancaq kəndli ağanın bərk kefli olmağından istifadə edərək, pul ilə bərabər quzunu da götürüb aparır. Sonra bir gün həmin kəndli eşidir ki, xanın evində yenə də qonaqlıqdır. Durub gəlir xanın qapısına. Keçən dəfə quzunun pulunu vermədiyini söyləyir və xan bərk kefli olduğundan yenə də ona üç manat verir. Beləliklə, bunu bir neçə dəfə təkrar edir.

Mən danışdıqca, həm kəndlinin, həm də xanın roluna girirdim. Ağanın kefli-kefli kəndlinin qabağında dayanaraq: "Nə pul? Nə quzu?" deməyini elə yamsılayırdım ki, hamı, hətta, Muradın özü də gülməkdən uğunub gedirdi.

Mən danışıb qurtarandan sonra xeyli müddət əl vurdular.

– Çox gülsəniz, dadı qaçar, – dedim, – indi də hamınızın dostu Cimi sizin üçün "Segah" oxuyacaq.

Özüm isə, gedib Nazxanımla Səriyyənin yanında oturdum. Fənərlər aralı olduğundan, yerimiz qaranlıq idi. Ona görə də, mənim özümü daim şən göstərməyə çalışmağıma daha ehtiyac yox idi, mən buradan hər bir kəsə istədiyim qədər baxa bilərdim. Yaxındakı fənər Muradın üzünün bir tərəfinə işıq salmışdı. Lakin işıq zəif olduğundan, onun gözləri iri, qara dairə kimi görünürdü. Bayaq mənim hərəkətlərimə onun necə ürəkdən güldüyünü dönə-dönə xəyalımdan keçirir, bir ana, bir bacı riqqəti ilə qaranlıqdan ona tamaşa edirdim.

"Segah" başlanan kimi onun üzü tutuldu. Elə bil ki, bu dəfə ona ağır bir əhvalat söyləyəcəkdilər. Lakin "Segah" həyatımızın bizə təsəlli olan əbədi ahəngindən danışırdı. "Segah" keçən dəfəki hekayətinə davam edərək, deyirdi ki, bütün insanlar kimi, sənin də öz səadətini istəməyə haqqın var. Lakin sən gecikmisən. O, artıq başqasınındır. İndi sənin öz səadətini geri qaytarmağın üçün bir başqasının ağır iztirabları, göz yaşları lazımdır. Lakin, yazıq Nuriyyə, sən bunu istəməzsən. Çünki o, anadır. Ana isə, Yer üzündəki məxluqatın ən əzizi, ən müqəddəsidir. Sən onun əzablarına dözməzsən, çünki o, anadır! Sənin bədənin möhkəmdir. Sən uşaqlıqdan qəm-qüssənin ağır yükünü daşımağa öyrənmisən, həyatının ağır günlərində taleyindən şikayət eləməmisən. Sən dözümlüsən. Bu, qaydadır: həyat özü həmişə dözümlülərin yükünü artırır.

Sən öz əzablarınla kimsəni incitməməyi bacarırsan. Sən aktrisasan. Lazım gələndə göz yaşlarını şən qəhqəhələrlə əvəz edə bilərsən. Sən böyük sevgi hicranının nə demək olduğunu duyub hiss etmisən. Sən cəfalar çəkmiş bir qızsan, Nuriyyə!..

"Segah"ın hekayəti bu yerdə sanki başqa bir fəslə keçmək üçün qırıldı, mən sıçrayıb ayağa qalxdım, kətilin üstünə qoyulmuş fənərin işığına gəlib gülə-gülə:

– Görünür, "Segah" o qədər xoşunuza gəlib ki, əl vurmaq da yadınızdan çıxıb.

Sanki yuxudan ayılaraq, bərkdən əl vurdular. Səriyyə də bir mahnı oxuyandan sonra:

– İndisə, – dedim, – sizə şirin yuxu arzu edirəm. Səhər tezdən günəş çıxacaq, siz sevinc içində qalxıb, Söyüdlü arxı qazmağa başlayacaqsınız.

Sonra, məxfi bir şey söyləyirəmmiş kimi, başımı azca qabağa əyərək, əlimi ağzıma qoyub mülayim bir təbəssümlə pıçıldadım:

– Çünki su aydınlıqdır, su xoşbəxtlikdir.

Bərkdən gülüşərək təkrar əl vurdular. Qaqaş ayağa qalxıb dedi:

– Ancaq bir təvəqqəmiz var.

– Buyurun.

– Xahiş edirik, bu axırıncı gəlişiniz olmasın.

– Yəni, konsertimiz xoşunuza gəldi? – mən sadədil, məsum bir qız ədası ilə soruşdum.

– Gəldi, gəldi, – deyə gülüşərək cavab verdilər.

Eyni məzəli sadədilliklə "ah" çəkərək:

– Xoşagəlmək elə yaxşı şeydir ki, – dedim. – Baş üstə, tez-tez gələrik. Ancaq, gərək siz də bizim mədəniyyət evinə gələsiniz.

– Orada nə var ki?

– Alma dolması, – deyə kimsə yavaşdan səsləndi.

Gənclərin qulağı bu sözü dərhal aldı, orada-burada pıqqıldayıb güldülər. Muradın qaşları çatıldı, o şit zarafat edən oğlana tərəf çevrilib, nə isə demək istədi. Lakin mən qanqaralığına yol verməmək üçün şən-şən:

– Bizim mədəniyyət evində hər şey var, – dedim, – tar, qaval, piano, çalan, oxuyan, gözəl-gözəl kitablar.

Murad ayağa qalxaraq yerlilərinə müraciətlə:

– Gəlin, – dedi, – əvvəlcə bu axşamkı konsert üçün Nuriyyə xanıma və onun yoldaşlarına təşəkkür edək. Sonra da, Qaqaş deyən kimi, xahiş eləyək ki, bizi yaddan çıxarmasınlar.

Alqış səsləri kəsiləndən sonra:

– Çox sağ olun, – dedim. – Tez-tez gələcəyik. Biz incəsənət adamları öz tamaşaçılarımızı asanlıqla yaddan çıxara bilmirik.

Səsimin titrədiyini hiss etdirməmək üçün gülümsəyərək əlavə etdim:

– O qədər də utancaq qonaq deyilik. Ancaq mən arzu edirəm ki, sizin Qaqaş da gəlib bizim konsertlərimizdə iştirak eləsin.

– Nə cür iştirak eləyim? – deyə Qaqaş təəccüblə soruşdu.

– İki-üç rəqs hazırlayarsınız, biz də onları repertuarımıza salarıq. Konsertlərdə çıxıb oynayarsınız, sizdə gözəl istedad var.

Gənclər yenə gülüşdülər.

– Nə var, ə? – deyə Qaqaş bərk acıqlandı. – Bacı, bir sözdür deyir, dayna. Elə mən o saat gedib artist olmadım ha.

– Artist olanda nə olar ki? Məgər, mən pisəm? – deyə zarafatyana soruşdum.

– Pis niyə olursunuz. Ancaq hərənin bir işi var...

– Siz arteldə nə iş görürsünüz?

– Bu bizim yaxşı traktorçularımızdan biridir, – Murad onun əvəzindən cavab verdi. – Siz bunun hələ başqa oyunlarını görməmisiniz. Görsəniz, əl çəkməzsiniz.

– Onsuz da mən əl çəkən deyiləm.

– Qaqaş, işin bitdi.

– Ə, artistlik pis deyil ki.

– Özüm ölüm, Qaqaşdan lap yaxşı artist çıxar, – deyə oradan-buradan söz atdılar.

Cavanlardan biri barmağını yuxarı qaldırıb:

– Bağışlayın, – dedi, – Qaqaşın da o Bakıdakı oynayanlar kimi xəncər-çuxası olacaq?

Qaqaş təhdidedici görünüş aldı:

– Özünü ələ sal, ə, Sülü, yoxsa, bilirsən ha.

Murad dedi:

– Sən bunlara qulaq asma, Qaqaş, yaxşı oynamaq da çalmaq, oxumaq, şer yazmaq kimi bir qabiliyyətdir. Vaxtın olanda get mədəniyyət evinə. Qoy Nuriyyə xanımın dəstəsində quzeylilərdən də bir nəfər olsun.

Kim isə yerindən dilləndi:

– Sonra güneylilərin acığı tutar.

– Acığımız niyə tutur, – deyə Nazxanım cavab verdi. – Siz kimsiniz, biz kimik.

– Doğrudur, – Murad onun sözünə qüvvət verdi. – Biz bir camaatıq.

Nazxanım dil açdı:

– Canım üçün, Murad, mən ömrümdə sizinlə özümüzə təfavüt qoymamışam.

– Bilirəm, vaxt gələr ki, suyumuz bir olan kimi, kəndlərimiz də birləşər. Aramızda elə bir uzun məsafə yoxdur.

Bir cavan oğlan dedi:

– Suyumuz olandan sonra hərə başlayacaq özünə təzə ev tikməyə. Bir də gördün gəlib çıxmışıq lap buralara.

Biz kəndlilərlə vidalaşdıq. Muradla Qaqaş bizi Söyüdlü arxın körpüsünə qədər ötürdülər.

– Daha siz zəhmət çəkməyin, – deyə mən ayaq saxladım.

Elə bu zaman, göydən düşmüş kimi, Səadət qaranlıqdan çıxıb bizə yaxınlaşdı.

– Nə olub, haradan belə? – deyə Murad acıqla soruşdu.

– Yoxsa, sizin konsertinizə başqaları qulaq asa bilməz.

– Səadət bacı, gecikmisən, – deyə Qaqaş sadəlövhlüklə gülümsədi.

– Eybi yoxdur. İkinci dəfə vaxtında gələrik.

Murad mülayim səslə dedi:

– Axı, gecə vaxtı dörd-beş kilometr yolu pay-piyada...

– Yolda motosiklli bir oğlana rast gəldim. Saxlayıb məni də tərkinə götürdü.

Qəflətən başına toxmaq dəymiş adam kimi gözlərim qaraldı. Biz düşərgədə olduğumuz müddətdə yoldan heç bir motosikl-zad gəlib keçməmişdi. Oxun haraya atıldığı aydın idi. Mən özümü ələ almaq, ona xoş bir söz demək istəyirdim. Ürəyimə hücum edib məni öz hökmü altına almağa çalışan kin və qəzəb dalğaları qarşısında mərdanəliklə dayanmağa, təslim olmamağa cəhd edirdim. Məni qova-qova namərd etmək istəyirdilər. Lakin mən əsirliyə, köləliyə hər şeydən çox nifrət edirdim. Mən bu ulduzlu göylərə, bu qaranlıq çöllərə, yoldaşlarımın və dünyada mənim üçün əziz olan bir adamın üzünə azad baxmaq istəyirdim.

Murad:

– Xudahafiz, Nuriyyə xanım, – deyə bizdən ayrılaraq arvadı ilə getdi.

Güney qışlaq kəndinin girəcəyində İmi ilə Cimi də öz evlərinə döndülər. Nazxanımla mən Səriyyəni aparıb ötürdük.

Nazxanımı od götürmüşdü:

– Sən bir bunun hirsinə-hikkəsinə bax! Adama "xoş gördük" də demir.

– O demədi, sən deyəydin.

– Niyə, nə olub? Mən ondan əskik kişinin qızıyam, nədir? Utanıb ölmür, durub gecə vaxtı o kənddən bu kəndə gəlir. Guya, bunun ərini "hop" eləyib udacaqlar.

Onun Səadət üçün "utanıb ölmür" deməsi mənə çox pis təsir elədi. Elə bil, bu sözlərlə məni təhqir etdi.

– Yaxşısı budur başqasının sözünü danışmayaq, – deyə dalğınlıqla cavab verdim.

O incidi:

– Mən başqasının sözünü danışan deyiləm. Sənə görə acığım tutdu. Daxilən keçirdiyim böhrandan başımı o qədər itirmişdim ki, bu sadə, səmimi dostumun ürəyini nə cür alacağımı bilmədim.

Biz Nəriman əmigilin qapısından keçərkən qonşu həyətdən çıxan Qərənfil bacıya rast gəldik. Xoş-beşdən sonra:

– Sən Allah, gedək bir az oturun, – dedi. – Mən də darıxıram.

– Nəriman əminin kefi necədir? – deyə soruşdum. – Neçə gündür görmürəm.

– Eh, Nəriman əminin işi uzundur. O gecədən bəri nə mənimlə danışır, nə Hümmətlə. Gündüzlər evdən çıxmır. Gecələr atı minib hara isə gedir. Soruşuram, cavab vermir.

Qərənfil bacı bir qədər susduqdan sonra əlavə etdi:

– Saatda bir görəcəksən Qulu gəldi, çəkildilər aşağı başa, nə danışdılar-danışmadılar, qayıdıb getdi. Qərəz, kişinin işi olub bir sirr.

Bu əhvalat məni çox maraqlandırdı:

– Nə üçün Quludan soruşmursunuz ki, nə danışırlar?

– Elə bil, soruşdum, deyər?

– Bəs, Nəriman əmi gündüzlər evdə neyləyir?

– Sabahdan axşamacan bu eyvanda var-gəl eləyib fikirləşir. Soruşanda da, *üzünü o yana çevirib cavab vermir. Uzaq olsun, qorxuram ki*- şinin başına hava gələ.

– Sən də qoy görək, – Nazxanım dilləndi. – Dağ kimi kişinin başına hava niyə gəlir?

– Nə bilim, lap qalmışam məəttəl.

Çox keçmədən Nəriman əmi qaşqa ürgənin üstündə həyətə girib, həmişəki kimi, cəld və gümrah hərəkəti ilə atdan düşdü. Başını qaldırıb bizə tərəf baxmadan atın yəhərini alıb, tövləyə çəkdi.

Sonra eyvana çıxıb mənə müraciətlə:

– Hə, bacıqızı, nə var, nə yox? – deyə bərkdən soruşdu.

Və cavabımı dinləmədən, şapkasını təkyənin üstünə ataraq, ağ, tüklü biləklərini çirməyib əlüzyuyana yaxınlaşdı. Yəqin ki, qabın boş olduğunu görüb, üzünü bağa tərəf tutdu:

– Ay uşaq, deyin, bura su töksünlər.

Əlbəttə, bu söz Qərənfil bacıya aid idi. Ona görə də, arvad bizə göz vuraraq, cəld qalxıb əlüzyuyana su tökdü. Nəriman əmi neçə gündən bəri taraş edilməmiş çəhrayı üzünü, başını, yoğun ətli boynunu sabunlayıb, ətrafa ağ köpük və su sıçrada-sıçrada səs-küylə yuyundu. Yenə də ayaqlarında təzə uzunboğaz, əynində nazik sürməyi parçadan köynək və şalvar var idi. Yenə də belinə enli toqqa çəkmişdi.

Tiftikli ağ məhraba ilə bərk-bərk qurulanandan sonra mənimlə üzbəüz əyləşdi və yenə də üzünü bağçaya tutaraq bərkdən soruşdu:

– Ay uşaq, bir stəkan çaydan-zaddan yoxdur?

Qərənfil bacı quş kimi süzərək, aşağı başdakı samovarın yanına getdi. Kişi mənim üzümə baxmadan:

– Hə, bacıqızı, – dedi, – eşitdim bu axşam quzeylilərə "Segah" oxuyurmuşsunuz.

Bilaixtiyar gülümsəyərək:

– Bəli, – dedim, – onları mədəni şefliyə götürmüşük.

– Hələ özünüzə umac ovmamış, başqasına əriştə kəsirsiniz. Güney qışlağın hesabına hər gün quzeylilərə kef verirsiniz.

– Əlbəttə, bu sizin başınızın ucalığıdır.

Lakin Nəriman əmi məni dinləməyərək, sözünə davam etdi:

– Bircə o qalıb ki, Çıraq oğlu Murad dəstəsini çəkib gəlsin ki, bu evlərdən də köçün, biz olacağıq.

Qərənfil bacı məcməyidə bizim üçün çay və mürəbbə gətirib süfrəyə qoydu:

– Əşi, vallah, Söyüdlü arx gedib Quzey qışlağa çatandan sonra onlar bizimkilərdən də yaxşı evlər tikəcəklər.

Nəriman əmi üzünü bağçaya tərəf tutaraq:

– Xahiş olunur, – dedi, – camaat bizim adımızı tutmasın.

Nazxanım gizlin təbəssümlə stolun altında dizini dizimə toxundurdu.

– Əşi, vallah, adını da tutacam, hələ o yana da ötəcəm. Sənsiz mənim bir günüm olmasın.

Nəriman əmi bağçaya xitabən gileyləndi:

– Bunlar hamısı quru sözdür. Gördük vəfanızı.

– Əşi, ağac götür, döy məni, amma elə demə!

İndi Qərənfil bacının səsində əvvəlki zarafatyana ahəng deyil, yalnız onların özlərinin anlaya biləcəyi çox dərin bir hiss duyulurdu. Nə-

riman əmi yəqin ki, bu hissin təsiri ilə öz kişilik mətanətini itirəcəyindən qorxaraq, dərhal mənə müraciətlə söhbəti dəyişdi:

– Hə, bacıqızı, demək, getdiniz quzeylilərə "Segah" oxudunuz.

Elə bu zaman Qulu, əlində portfel, tələsik eyvana çıxdı, ağzını açıb bizə salam vermək istəyirdi ki, Nəriman əmi cəld yerindən qalxıb onu aşağı başa çəkdi. Mühasib bir gözü bizdə olduğu halda, nə isə, tez-tez deyirdi. Nəriman əmi birdən özündən çıxaraq qışqırdı:

– Mənim adımdan ona deyərsən ki, bu il pambığın hamısı maşınla yığılacaq! Bildin, maşınla!

Birdən kişi bizim qulaq asdığımızı görüb susdu, sonra qəddini düzəldərək pıçıltı ilə danışmağa başladı. Qulu altdan yuxarı ona baxırdısa da, balaca qara bəbəkləri tez-tez bizə tərəf qaçır, mənim nəzərlərimlə qarşılaşır və bu vaxt onun üzü çox gülməli ifadə alırdı.

Nəhayət, Nəriman əmi:

– Yaxşı... – deyə bərkdən səsləndi.

Bu zaman Qulu fürsət tapıb bizi salamladı:

– Axşamınız xeyir, Nuriyyə xanım, eşitdim bu axşam konsertiniz qiyamət keçib.

– Pis olmadı.

– Heyf ki, mən vaxt eləyib gələmmədim.

Nəriman əmi hövsələdən çıxdı:

– Qulu, işində ol!

– Deməli, sədr, sabah yox, o biri gün biz pambıq yığımına...

– Hiş-ş, – deyə Nəriman əmi sirrinin açılacağından qorxaraq, Quluya gözünü ağartdı.

Mühasib müqəssir halda susaraq, başı ilə bizə "xudahafiz" işarəsi eləyib getdi.

Sədr gəlib əyləşdi.

– Nəriman əmi, – dedim, – mən idarə heyətindən xahiş etmək istəyirəm mədəniyyət evi üçün dörd-beş dəst rəqs paltarı tikdirməyə icazə versin.

– Nə paltarı?

– Rəqs paltarı. Yəqin ki, filarmoniyada görmüsünüz. Biz də balaca bir rəqs dəstəsi düzəltmək istəyirik. Çox istedadlı gənclər var. Bayaq Quzey qışlaqlı bir oğlan öz oyunu ilə məni lap heyran etdi.

"Quzey qışlaqlı" sözünü eşidən kimi kişi üz-gözünü turşutdu:

– Mənə dəxli yoxdur, mən sədr deyiləm.

Qərənfil bacı bizə göz vurdu:

– Əşi, sənin nə ixtiyarın var özün-özünü sədrlikdən azad eləyəsən?

Nəriman əmi bağa xitabən cavab verdi:

– Xahiş olunur camaat bizə hücum eləməsin. Bu da Söyüdlü arxın məsələsi deyil.

– Deməli, biz sənə hücum eləmişik?

– Biz cavab verməyəcəyik...

– Eh, ay Nəriman. Bircə sənin bu küsməyin olmayaydı. Lap adamın ürəyi qısılır.

Nəriman əmi gözlərini bağdan çəkməyərək, bu dəfə nazik və yumşaq səslə:

– Adam ürəyini qısmasın, – dedi, – bunun ürəyə qətiyyən dəxli yoxdur.

Nazxanım stolun altından mənim dizimi basdı.

– Necə dəxli yoxdur, əşi? Məgər, biz işi ürəklə görmürük? – deyə Qərənfil bacı mənə göz vurdu.

– Xahiş olunur camaat böhtana əl atmasın.

– Yazıq canımız. Axırda böhtançı da olduq. Bu gün Quzey qışlaqlı Ballı qarını görmüşəm. Deyir lənət yezidə. Allah Nərimanın ömrünü uzun eləsin. Biz də qapımızda su görərik.

– "Ballı qarı!" Ballı qarı yaxşı arvad idi, niyə Nəriman belində torpaq daşıyanda, dik-dik ortalıqda gəzən cahıl-cuhullarına demirdi ki, su bizə də lazımdır?

– Əşi, qanmayanı öldürməzlər ki!

– Qətiyyən düz deyil, – deyə Nəriman əmi bağa xitabən təkrar etdi. – Qətiyyən düz deyil. Biz hər səhvi bağışlasaydıq, bu boyda işlər görə bilməzdik.

– Deməli, gərək indi biz sənin səhvini bağışlamayaq?- Qərənfil bacı oğrun təbəssümlə mənə baxdı.

– Hansı səhvimi? – deyə kişi istehza ilə bağdan soruşdu.

– Bəs, o gün iclasda demədik? Belə xüsusiyyətçilik səhvini...

– İclasda düz eləmədiniz, – deyə Nəriman əmi təqsir məndəymiş kimi, gözünü bağdan çəkib, qəzəblə üzümə baxaraq qışqırdı. – İndiki zamanda gərək hamı zəhmət çəksin. Hamı özünü işə versin. Heç kəs dayanıb gözləməsin ki, qonşu onun üçün nə vaxt su çəkər? Söyüdlü arx Güney qışlağındır. Mənim nankor bacım oğlu stol başına keçən ki-

mi özünü yuxarının yanında yaxşı göstərmək üçün bu həngaməni çıxartdı. Çörəyi ilə böyüdüyü kəndini bir "maladesə" satdı.

– İnsafsız danışma, əşi, Hümmətin özünü yaxşı göstərməyə nə ehtiyacı var idi? Hamı onun başına and içir!

– Qərənfil, bəsdir. Qərənfil, məni haldan, təbdən çıxartma.

– Sağ ol, əşi. Neçə gündür mənim adımı çəkmirdin, dünya gözümə görünmürdü.

– Qərənfil, sənin baldızın oğlu nankordur.

– Əşi, sən Allah, necə qıyıb Hümmətə elə deyirsən?

– Elə olmasaydı, dünən şeş, bu gün beş, mənimlə canbaza çıxmazdı. Atalar yaxşı deyib: kor atlanar, öz kəndini çapar.

– Nəriman, sən bir kəndin dərdini çəkirsən, amma o bütün rayonun. Bir də, axı, Hümmət zorla eləmədi. Görmədin ki, camaat özü razılıq verdi?

"Camaat" sözünü eşitdikdə, elə bil, odun üstünə su tökdün. Kişinin acığı bir anda söndü. Üzü gücsüz və pərişan bir ifadə aldı. Günəşdən yanmış iri əli ilə alnını ovuşdurub, məyus nəzərlərlə bağçaya baxdı. Gözləri onda olan Qərənfil bacı bu dəfə ciddi və mehriban səslə:

– Ay Nəriman, – dedi, – bu uşaqlar da özgə deyil. Otuz ilə yaxındır sənինlə bir damın altında yaşayırıq. Mən həmişə səndən xəcalətəm. Çünki bu cür cuvanəzəni (Nazxanıma işarə etdi) uşaq üstündə əri atıb getdi, amma sən...

– Bu sözlər nəyə lazımdır, Qərənfil?

– Dediyim odur ki, sənin nə cür adam olduğunu mən də bilirəm, xalq da. Bu otuz ildə mən bir dəfə görməmişəm ki, sən camaatın dərdini-odunu unudub, özün haqqında düşünəsən.

– Bu sözlər artıqdır, Qərənfil.

– Artıq olsa da, deyəcəyəm. Sən həmişə bu kənddə böyüyə kiçik, kiçiyə ata olmusan. İndi, ay Nəriman, həmin camaat haqq bir işin üstündə sənin sözünü yerə saldı, gərək bundan inciməyəsən.

Kişi dərindən nəfəs aldı.

– Sənin yaşın altmışa çatıb. Mən də qocalmışam. Biz öz camaatımıza qulluq eləyə-eləyə gəlmişik, elə də gedəcəyik.

– Ürəyimi birtəhər elədin, ay Qərənfil xala, – deyə Nazxanım söhbətə qarışdı. – Vallah, neçə gündür Nəriman əmini kəndin arasında görmürəm, elə bilirəm bir şey itirmişəm.

Mən isə, bir söz demirdim. Mən onları dinlədikcə qeyri-iradi olaraq özüm haqqında düşünürdüm.

...Gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq, yatmaq istəmirdim. Ürəyim dolu idi. Kağız-qələm götürüb iki gün qabaq məktub aldığım rəfiqəm Aynaya cavab yazmağa başladım:

"*Əziz bacım.* Məktubunu, otağıma qapanıb ürək döyüntüsü ilə oxudum. Sən onunla mənim münasibətimin mabədini bilmək istəyirsən. Hər şey öz yolu ilə gedir. Anadan dözümlü doğulduğum üçün taleyimə təkrar-təkrar təşəkkür edirəm və bilirəm ki, hər əzabın bir sonu vardır. Bir az qabaq bizim artel sədri Nəriman əmigildəydim. Onların, ər-arvad sözü-söhbəti, umu-küsüləri ancaq və ancaq başqaları haqqındaydı. Hiss edirdim ki, hər gün bir yerdə işlədikləri insanların həyatı onların öz həyatı olmuşdur. Hiss edirdim ki, bu insanların taleyi eyni ilə öz şəxsi taleləri kimi onları həyəcanlandırır, sarsıdır. Hətta, bir-birindən küsdürür. Demək, yalnız öz əzablı duyğularınla deyil, ikinci və daha böyük bir həyatda da yaşamaq mümkündür. Əgər, mən bunu indi hiss edərək sənə yazıramsa, demək, bu, doğrudan da, belədir. Mən bu sözləri özümü aldatmaq üçün demirəm. Mən heç bir zaman öz vicdanımın qarşısında ikiüzlülük eləməmişəm. Əlbəttə, hər gün onu özümlə bir damın altında görmək, onun yaxınlığını hiss etmək mənim üçün yalnız nağıllarda eşitdiyim bir səadət olardı. Vaxta ki, bu mümkün deyil, o zaman nə etmək? Onsuz yaşamaq mənim üçün nə qədər çətin olsa da, həyatdan getmək istəmirəm. Çünki bu, mənim tərəfimdən namərdlik olardı. Belə çıxardı ki, mən onsuz çəkəcəyim iztirablardan qorxaraq, həyatıma son qoyuram.

Bu axşam verdiyimiz konsertdə onun, yoldaşlarının mənim söz və hərəkətlərimə neçə ürəkdən güldüklərini düşündükcə, fərəhimdən gözlərim yaşarır. Demək, mən də onlar üçün bir şeyə yarayıram. Demək, mən də Nəriman əmi kimi, Qərənfil bacı kimi öz vətəndaşlarıma xidmət eləyə bilirəm. (O isə, mənim üçün vətəndaşların ən əzizi deyilmi?) Qəlbimdəki yara için-için sızlasa da, üstü köz bağlayır. Mən ətrafdakı adamlarla zarafatlaşır, danışıb-gülürəm. Bütün günü ora-bura qaçaraq, gah kitabxanaya gələn kəndlilərin suallarına cavab verir, gah onlar üçün qəzet və jurnallardan maraqlı xəbərlər oxuyuram. Gah dram dərnəyimizdə məşq edirəm, gah hazırlamaq istədiyimiz "Əlli yaşında cavan" musiqili komediyasında iştirak etmək üçün Nazxanımı dilə tuturam. Mənə elə gəlir ki, bunların hamısını da onun üçün, o bu dünyada yaşadığı üçün edirəm.

Yalnız bircə şey – onun ailə həyatındakı dram məni çox pərt edir. Onun arvadı Yer üzündəki qadınların ən gözəlidir desəm, mübaliğə sanma. Onun oğlu o qədər qəşəng, o qədər sağlamdır ki, görsən, valeh olarsan. Heyf ki, insanların qəlbinə girmək mümkün deyil. Əgər, mümkün olsaydı, mən saatın necə xoş vaxtında yarandığını Səadətə hiss etdirərdim. Mən ona deyərdim ki, sənin əsassız üzüntülərin, şübhələrin bu böyük səadətin qarşısında heçdir, əzizim. Sən nahaq yerə ərin üçün elədiyim kiçik bir xidməti mənə çox görürsən. Güclülər, xoşbəxtlər bu qədər amansız, bu qədər xudpəsənd olmamalıdırlar. Rəhmətlik nənəm həmişə deyərdi ki, igid basdığını kəsməz. (Biz qadın olanda nə olar? Məgər, igidlik yalnız kişilərəmi aiddir?)

Aynacan, – mənim indiki halımın səni çox pərişan etdiyini yazırsan. Elə demə, əziz bacım! Çünki mən, heç olmazsa, bircə nəfərin (sən dünyada mənim bu sirrimi bilən yeganə adamsan) mənim bədbəxt olmadığım haqqındakı inamımı təsdiq etməsini istəyirəm. Mən buna möhtacam. Axı, mən, doğrudan da, bədbəxt deyiləm. Onu öz canından min dəfə artıq istəyən bir adam necə bədbəxt ola bilər? Gecən xeyrə qalsın, əzizim. Mən də dururam yatam. Sabah işə gecikməməliyəm. Tez-tez məktub yaz. Səni qucaqlayıb bərk-bərk öpürəm.

Bacın Nuriyyə".

Səhər kənd mağazasından qayıdanda şofer Almurad sədrin "Pobeda"sında qabağıma çıxdı. Maşını saxlayıb:

– Sabahınız xeyir, Nuriyyə xanım, – dedi, – gəlin əyləşin, aparım.

– Çox sağ ol, Almurad. Piyada getmək istəyirəm. Belə tezdən hardan gəlirsən?

– Xəbəriniz yoxdur? Nəriman əmi sancılanmışdı. Apardım, rayon xəstəxanasına qoydum.

– Həkim nə dedi?

– Nə bilim, deyirlər, guya, bağırsağı çevrilib.

– Qərənfil bacı da getdi?

– Yox, Qulu ilə aparmışdıq. O qaldı yanında, mən qayıtdım.

Bu əhvalat məni xeyli kədərləndirdi. Bilirdim ki, bağırsaq çevrilməsi ağır xəstəlikdir, cərrahiyyə əməliyyatı lazımdır. Bu isə, Nəriman əmi kimi kök və yaşlı adam üçün asan iş deyil.

Lakin dünyada nə olur-olsun, həyat öz qaydası ilə davam edəcəkdir. Biz, hər günkü kimi, saat üçə qədər məşq elədik. Axşam sərini

qalxanda kitab götürüb, Söyüdlü arxın üstünə getdim və quzeylilərin düşərgəsi yaxınlığında xəlvət bir yerdə oturub mütaliə elədim.

Mən onların səs-küyünü eşidirdim. Murad tez-tez ora-bura gedir, bəzən dayanıb əlinin hərəkəti ilə adamlara nə isə deyirdi.

Qürub günəşinin dolayı, qəmgin şüaları ilə işıqlanmış geniş çölün fonunda onun görünüşü mənim üçün yalnız bir xəyal, bir nağıl idi. Sonra o, motosiklinə əyləşib sürətlə öz kəndlərinə tərəf getdi, elə bil, bütün insanlar, bütün həyat bir anda məni tərk edib, tamam başqa bir aləmə köçdü. Elə bil, mən hamı tərəfindən unudulub yurdda qaldım. Lakin mən özümü bu hissin, bu ağır dərdin öhdəsinə ata bilməzdim. Mən "ah" çəkmədim. Ürəyimin ağrısına dözmək üçün dişlərimi bərk-bərk sıxıb, üzümü o biri tərəfə çevirdim. Bu zaman iki atlının toz qopara-qopara çapdığını gördüm.

Onlardan birinin Nəriman əmi, digərinin isə, Qulu olduğunu görüb təəccüb etdim. Nəriman əminin əynində xəstəxana paltarı vardı, başı açıq idi. Onlar məni görmədən Söyüdlü arxın taxta körpüsünü keçib getdilər. Görünüşləri çox məzəli olduğundan, istər-istəməz, gülümsədim və motosiklin gözdən itdiyi tərəfə baxdım.

...Mütaliə edə bilmirdim, qalxıb körpünün üstünə getdim. Mən orada dayanıb Söyüdlü arxa tamaşa etməkdən qəribə bir rahatlıq, xoşhallıq duyurdum. Elə bil, əsəblərim hər cür gərginlikdən xilas olub dincəlirdi. Arxa tərəfə əyilmiş bir yarpızın balaca zərif yarpağı axan suya təmas etdiyindən, biaram titrəyirdi. Elə bil, Söyüdlü arx onu qoparıb aparmaq istəyir, yarpaq isə, nə buna razı olur, nə də sudan ayrılırdı. Elə bil, "sən mənim həyatımsan. Ancaq mən sənlə getmək istəmirəm" deyə o, suya səssiz nəğmə oxuyurdu.

Kəndə qayıtmaq istəyirdim ki, təcili yardım maşını sürətlə gəlib körpünün yanında dayandı.

Şofer başını kabinədən çıxarıb, məndən soruşdu:

– Bağışlayın, bir az qabaq bu kəndə iki atlı gəldi?

– Necə məgər?

– Qəhrəman qaçıb.

– Hansı qəhrəman?

Şoferin yanında oturmuş ağ xalatlı qız həyəcanla izah etdi:

– Bilirsinizmi, Nəriman əminin bağırsaqları çevrildiyi üçün bu gün operasiya olunmalı idi. Ancaq bunu eşidən kimi xəstəxana paltarında çıxıb qaçıb. Axtarmamış yer qoymamışıq. Axırda bir uşaq dedi ki, biri

xəstəxana paltarında, iki atlının qəsəbədən çıxdığını görüb. Siz bu kənddə olursunuz?

– Bəli.

– Xahiş edirəm Nəriman əminin evini bizə göstərəsiniz...

– Baş üstə.

Qız şoferə sarı çəkilərək yanında mənə yer elədi.

...Ağ xalatlı qızla sədrin bağçasına daxil olduğumuz zaman qəribə bir mənzərə gördük. Nəriman əmi ilə Qulu iydə ağacının altında oturub kabab yeyirdilər. Nəriman əmi yaxşı qızarmış maça sümüyünü dişinə çəkərək (yaşının altmışa çatmasına baxmayaraq, onun dişləri sədəf kimi idi) nə isə deyir, Qulu da çiyinlərini qısıb gözlərini yumaraq, gülməkdən qəşş eləyirdi. Onlardan bir az o tərəfdə Qərənfil bacı yerə çökərək, kabab şişləri düzülmüş ocağı yelləyirdi.

Ağ xalatlı qız əvvəlcə dayanıb, elə bil, gözlərinə inanmadı. Sonra birdən sədrə tərəf qaçaraq qışqırdı:

– Yoldaş geroy! Yoldaş geroy! Nə qayırırsınız? Sizin bağırsağınız çevrilib.

Nəriman əmi dik atıldı:

– Əşi, sağ olmuşun qızı, məni lap diksindirdin. Gəlin, yaxşı gəlmisiniz. Gəlin oturun, kababdan-zaddan yeyin görək.

– Siz nə danışırsınız? Durun! Tez olun! Cərrah sizi gözləyir.

– Xahiş eləyirəm əyləşəsiniz.

Ağ xalatlı qız qalxıb, ayaq üstə dayanmış Qərənfil bacıya tərəf çöndü:

– Siz nə edirsiniz, xala? Bəs, bağırsağı çevrilən adama kabab vermək olar?

Qərənfil bacı:

– Neyləyim, ay qızım, istədi, mən də bişirdim.

Qulu pıqqıldayıb əli ilə ağzını tutdu. Ağ xalatlı qız yanıb tökülərək:

– Bax, özünüz cavabdehsiniz, – deyə hədələdi.

Sonra mənə müraciətlə soruşdu:

– Bağışlayın, sizin familiniz nədir?

– Adım Nuriyyədir.

– Yoldaş Nuriyyə, siz də şahid olun ki, nə qədər çalışdım, qəhrəman mənim sözümə qulaq asmadı. Özü də əyləşib qısaboylu bir adamla kabab yeyir.

Qız "qısaboylu" sözlərini deyərkən qəzəblə Quluya baxdı. Lakin mühasib pərt olmadı, eyni şənliklə:

– Yoldaş həkim, – dedi, – xahiş edirik əyləşib bu kababın dadına baxasınız. Sizə hörmət eləyək, qulluğunuzda olaq.

Ağ xalatlı qız heç bir söz demədən, hətta, mənimlə də xudahafizləşmədən dönüb sürətli addımlarla həyətdən çıxdı.

Nəriman əmi onu səslədi:

– Yoldaş həkim! Bir dəqiqə dayanın, Qərənfil xəstəxananın paltarını da versin, aparın (o indi öz paltarında idi).

– Özünüz göndərərsiniz, – darvazanın arxasından qızın səsi eşidildi.

Təcili yardım maşını yola düşdü.

– Sən Allah otur! – deyə Qərənfil bacı qolumdan yapışıb məni əyləşdirdi.

Nəriman əmi nəşə ilə başını bulayaraq:

– Siz ölməyəsiniz, – deyirdi, – bu həkimlərin işi lap qəmədiyədir.

Mən soruşdum:

– Bəs, necə oldu ki, sancınız kəsdi?

– Canım üçün, elə həkim deyən kimi "bağırsağı çevrilib, gərək yarılsın, elə bil, heç sancı-zad yoxmuş, hamısı xrıp kəsdi". Di gəl, əl çəkmirlər. Deyirəm, canım heç bir şeyim yoxdur. Deyirlər, yox, sən bilmirsən, bağırsağın çevrilib, gərək qarnını yaraq. Gördüm dirigözlü məni yıxıb kəsəcəklər, dedim, ə, Qulu, tez mənə at! Maşın səs-küy qaldırar...

Qulu, Qərənfil bacının gətirdiyi kababı alıb mənim boşqabıma çəkərək:

– Yaxşı ki, – dedi, – Kərəmgilin atları rayonda idi. Amma, sədr, nə qaçdıq!..

– Üstünü vurma.

Nəriman əmi gülümsədi və pomidor olan nimçəni götürüb mənim qabağıma qoydu:

– Sən mənim canım, yaxşı ye. Amma, Qərənfil, ordan çıxıb qaçanda elə bildim anadan təzə oldum. Gərək bu dünyanın qədrini bilək. Adam ki, gedib düşdü o ağ xalatlıların əlinə, bay, bay!.. Hə, Nuriyyə xanım, mədəniyyət evində işlər necə gedir? Deyəsən, axşam oyunçular üçün paltar istəyirdin. Qorxma, hər nə lazım olsa, Nəriman əmin düzəldəcək. Təki salamatlıq olsun. Siz işinizdə olun.

Qulu qımışıb, nə üçünsə, mənə göz vurdu. Mən isə, fikirləşdim ki, dünəndən bəri kişidə əmələ gələn bu yeni əhvali-ruhiyyə haradandır?

Görünür, böyük qorxu kiçik qorxuları əhəmiyyətsiz etdiyi kimi, bəzən başımızın üstünü alan ciddi təhlükənin sovuşması da təbiətimizdəki daha gözəl duyğuların meydana çıxmasına səbəb olur. Nəriman əmi hər şeydən elə ruh yüksəkliyi ilə danışırdı ki, guya, doğrudan da, dünyaya yenidən gəlmişdi. O daha iş barəsində Qulu ilə danışmağını da, axşamkı kimi, Qərənfil bacıdan gizlətmirdi.

Artıq işıqlar yanmışdı. Biz qalxıb eyvanda çay içdiyimiz zaman Hümmət gəlib çıxdı:

– Ay hamınızı xoş gördük, beş gördük, – deyə əlində tutduğu kepkasını asılqana keçirərək, stul çəkib əyləşdi. – Dayı, nə var, nə yox?

Nəriman əmi cavab verməyib, üzünü bağa sarı çevirdi.

Hümmət soruşdu:

– O nə əhvalatdır, əşi, deyirlər xəstəxanaya gəlibmişsən, mənə də xəbər eləməmisən.

Nəriman əmi bağa xitabən acıqlı-acıqlı deyindi:

– Nərimanın heç kəsə ehtiyacı yoxdur. Nərimanın ayağı hələ üzəngi tutur. Nəriman hələ ölməyib!

O, yumruğunu stola çırparaq, ayağa qalxdı. Elə bu zaman darvaza açıldı, bir dəstə kəndli həyətə daxil oldu.

– Sədr, evdəsən? – deyə qoca Dünyamalı kişi səsləndi.

Nəriman əmi əsəbi gümrahlıqla cavab verdi:

– Evdəyəm, gəlin.

Kəndlilər eyvana çıxıb əyləşdilər.

– Nə olub, Nəriman, səsin nə bərk gəlirdi? – Dünyamalı kişi arxayın hərəkətlə tənbəki kisəsini çıxarıb çubuğunu doldurdu.

Nəriman əmi stulu taqqıltı ilə çəkib oturdu:

– Nə olacaq, bəziləri Nərimanı diri-diri torpağa basdırmaq istəyir.

Pirverdi təəccüblə soruşdu:

– Bu nə sözdür, əşi?

Kərəm əlavə etdi:

– Maşallah, sədr yeriyəndə yer tərpənir.

– Yox, Nəriman qocalıb. Nəriman geri qalıb. Nəriman çəkilib otursa yaxşıdır. Xahiş edirəm, özünüzə ayrı bir sədr seçəsiniz. Ancaq qoy bəzi-bəzi adamlar bilsinlər ki, Nəriman sədr oldu-olmadı, yenə də Nərimandır.

Dünyamalı kişi eyni arxayın hərəkətlə qəlyanını ağzına alıb odlayaraq:

– Ay Nəriman, – dedi, – bayaqdan əsib-coşursan, biz də bir şey başa düşmürük. Yoxsa, yenə Söyüdlü arxın məsələsidir?

Sədr bu dəfə yavaş səslə cavab verdi:

– Söyüdlü arx sizindir. Sizin alnınızın təridir. Vaxta ki, elə məsləhət gördünüz...

Dünyamalı kişi qəlyanını sümürərək:

– Yaxşı, indi ki, belədir, – dedi, – bəs, o gecə niyə atılıb-düşürdün?

– Ona görə atılıb-düşürdüm ki, gərək hamı işləsin. Zəhmət çəksin. Heç kəs qonşusuna yük olmasın. O vaxt Söyüdlü arxı qazanda quzeylilər əlləri ciblərində gəzirdilər. Amma mən bilirdim ki, bir gün gəlib deyəcəklər: "Qonşu, bizə də su!" Mən də onlara cavab verəcəkdim ki, gedin Güney təpəni çapın, Köndələnçaydan özünüzə su çəkin. Siz qoymadınız, mən də demədim. Ancaq, qoy bəzi adamlar Nərimanı ortalığa qoyub, camaata leksiya oxumasınlar.

Kərim soruşdu:

– Kim oxuyub, əşi?

Hümmət, həmişəki kimi, şən və açıq ifadə ilə:

– Mən oxumuşam, – dedi. – Üç-dörd gün qabaq partiya kabinəsində "Kəndimiz yeni inkişaf mərhələsində" adlı mühazirə oxuyurdum. Söyüdlü arxın məsələsini orada misal çəkmişəm.

Sədr yana-yana kəndlilərə baxdı:

– Eşitdiniz ki? Sən ilan kimi qabıq qoy, su çək, başqası gəlib hazırına nazir olsun, üstəlik, səni leksiyaya da qoysunlar ki, geridə qalmısan. Guya, mən gərək çoxdan gedib deyəydim ki, quzeylilər, buyurun gəlin, hazırdır.

– Dayı...

– Mənim sən adlı bacım oğlu yoxdur!

Dünyamalı kişi məzəmmətlə sədrə baxdı:

– Ay Nəriman, bir qoy kişi sözünü desin.

Hümmət gülümsədi.

– Əşi, niyə bir tərəfini deyirsən, o biri tərəfini yox... Mən şəxsən sən dayımın iş təcrübəsindən, azı, yarım saat danışmışam.

– Lazım deyil.

– Sənə lazım deyil, başqalarına lazımdır. Sonra mən artellərin qarşılıqlı münasibətindən danışanda, dedim: elə təsərrüfat rəhbərləri var ki, onlar ancaq öz kəndlərinin varlanmasına çalışıb, başqalarının işləri ilə maraqlanmırlar.

– Atalar məsəlidir, bir gül ilə bahar olmaz. Gərək hamı varlansın. Kəndin biri tox, o biri ac olacaqdısa, onda, keçmişlə bizdə nə təfavüt?

– Tamamilə doğrudur, – deyə Hümmət, Dünyamalı kişinin sözlərini təsdiq etdi, – hamının, bütün ölkənin, bütün xalqın varlı olması, bolluq içində yaşaması bizim birinci məqsədimizdir.

– Paho... paho... yenə təbliğat, yenə siyasi dərs! Qərənfil, bir stəkan su!

– Əşi, çay ola-ola, suyu neyləyirsən?

Nəriman əmi təkrar etdi:

– Qərənfil, bir stəkan su! Camaat birdəfəlik bilsin ki, mənim dərs öyrənmək vaxtım keçib.

Lakin, mən onun gözlərinin dərinliklərində, nə isə, başqa şey hiss edirdim. İndi onun gözlərinin ifadəsi ilə sözləri bir-birini tutmurdu. Səsi əvvəlki kimi qəzəbli deyildi.

Hümmət gülümsəyərək, Qərənfil bacıya göz vurdu.

– Yaxşı, mən susdum.

Çox qəribədir ki, kişinin gözlərində, danışığının ahəngində hiss etdiyim bu son ifadə məndə anlaşılmaz bir fərəh doğurmuşdu və mən kəndlilərin dalbadal içib-boşaltdıqları stəkanları həvəslə aparıb doldururdum.

Dünyamalı kişi beşinci stəkanı qabağına çəkdi:

– Bircə, dayı-bacıoğlu, umu-küsünü qoyun bir tərəfə, bizim bura gəlməkdən məqsədimiz var.

Dünyamalı kişi çaydan qaynar-qaynar bir qurtum alaraq davam etdi:

– Nəriman, biz istəyirik ki, Söyüdlü arxın o tayından ta Quzey qışlağa qədər toxmacarlıq eləyək.

– Yəni, söyüdün əvəzinə toxmacar əkəsiniz?

– Bəli.

Kərəm əlavə etdi:

– Hər il barama vaxtı yarpaqdan korluq çəkirik. Biz də istifadə edərik, quzeylilər də.

Qərənfil bacı onların sözünə qüvvət verdi:

– Siz yarpağı bol eləyin, görün biz baramaçılar nə eləyirik!

Araya uzun bir sükut çökdü. Hamı sədrin nə deyəcəyini gözləyirdi. Nəhayət, o, gözünü bağdan çəkib, kimsənin üzünə baxmadan yavaş səslə:

– Yox, – dedi, – qoyun Söyüdlü arx elə söyüdlü arx olsun. Söyüd özü də bir ağacdır. Qaldı yarpaq məsələsi. Çoxdan mənim belə bir fikrim var ki, dəyirman altındakı açıqlığı toxmacarlıq yox, toxmacar şitilliyi eləyək. Orda, azı, iyirmi beş-otuz min toxmacar şitili əmələ gətirmək olar. Şitildi, istəyirsən, özün ək, istəyirsən, başqasına ver.

Hümmət, atasının yaxşı sözündən fərəhlənən uşaq sevinci ilə cavab verdi:

– Çox ağıllı fikirdir. Rayonun belə bir şitilliyə çox ehtiyacı var. Siz vaxtı gələn kimi başlayın. Nə kömək lazım olsa, rayon verər.

Sədr üzünü bağa tərəf çevirdi:

– Güney qışlağın heç kəsin köməyinə ehtiyacı yoxdur.

– Təki elə olsun, ay dayı...

Hümmətin hərəkətləri getdikcə mənə daha artıq xoş gəlirdi. Mən, üzünə süni niqab taxan, əslində olduğu kimi deyil, uydurduğu kimi görünməyə çalışan adamlara nifrət edirəm. Rayon icraiyyə komitəsinin sədrində dərhal ətrafındakılara sirayət edən təbii bir xüsusiyyət var idi. Elə bil ki, onu görərkən, sən birdən-birə canlanır, nə isə, fərəhli bir iş eləmək istəyirsən.

Əvvəllər olduğu kimi, onun baxışları yenə də hərdən bir an mənim üzümdə dayanırdı. Bu zaman mən ona qarşı özümdə dərin bir səmimiyyət, doğmalıq hiss edirdim. Bəlkə də o, Muradın dostu olduğu üçün mənə bu qədər xoş gəlirdi. Onu görərkən, söhbət edərkən mənə elə gəlirdi ki, Murad burada, lap yanımızda dayanıb bizə qulaq asır.

O, Güney qışlağa az-az gəlsə də, aramızda açıq və mehriban bir dostluq yaranmışdı. O, çox zarafatcıl idi. Mənim isə, zarafatdan xoşum gəlirdi. Görünür, buna görə də, xasiyyətimiz tuturdu.

Bir dəfə ondan soruşdum:

– Mənim kimi bir bacınız olmasını istərdinizmi?

Heç gözləmədiyim halda birdən-birə tutuldu. Sonra özünü toplayaraq zarafatyana:

– Yox, – dedi, – istəməzdim...

Mən sadədil bir qız ədası ilə incidim:

– Çox sağ olun. Mən pis qızam?

– Anamın ikinci ərindən üç bacım var. Sizinlə olardı dörd. Mən yazıq bu qədər bacının cehizini necə yetirərdim?

– Məgər, məni cehizsiz almazdılar?

Boynumu büküb elə məsum və məyus görünüş aldım ki, o, qəhqəhə ilə güldü. Sonra birdən susub ciddi və qayğılı nəzərlə düz gözlərimə baxdı.

Əgər, Səadət mənə qarşı düşmənçilik aparmasaydı, hər iş öz qaydası ilə gedərdi və mən yalnız öz dərdimlə necə mübarizə aparmaq haqqında düşünərdim. Lakin o mənə göz verir, işıq vermirdi. Tez-tez Güney qışlağa gəlirdi (bəzən qohumlarıgilə, bəzən mağazadan şey almağa). Məni harada görsə, nifrətlə üzünü çevirib görməməzliyə vurur, haqqımda yanındakılara nə isə deyirdi. Kənddə çox adamın mənə "bir cür" baxdığını hiss edirdim. Ancaq çarəm nə idi? Nə edə bilərdim? Neçə dəfə qərəzləndim ki, yanına gedim, danışım, hər şeyi izah edim. Lakin o mənə elə kinli, elə amansız baxırdı ki, ağzımı açmamış söyülüb qovulacağımdan çəkinirdim. Onun bu hərəkəti mənim ikinci böyük dərdim olmuşdu. Ona görə yox ki, mən camaat içində biabır olmaqdan qorxurdum. Ona görə ki, mənim üstümdə bir başqası əzab çəkir, eyni zamanda, mənim üçün canımdan əziz olan bir adamın gününü qara edirdi. Mən gələndən bəri (xüsusən kitab əhvalatından sonra) onların evindən dava-şavanın əskik olmadığını Ağaboyimdən eşitmişəm. Murad özü isə, bu barədə mənə heç nə demirdi. Lakin mən onun nələr çəkdiyini hiss edirdim. Mənim kimi ona da ikiqat zərbə dəyirdi.

Nə qədər fikirləşirdimsə, bu əhvalata son qoymaq üçün Güney qışlağı tərk edib getməkdən başqa ayrı bir çarə tapmırdım. Ancaq gedə bilmirdim. Bir tərəfdən başladığım işi yarımçıq qoyub qaçmaq mənə ar gəlirdi, digər tərəfdən də, mənim gedişimlə onların xoşbəxt ola biləcəyini güman etmirdim. Görünür, nə isə, başqa bir yol, başqa çarə axtarıb tapmaq lazım idi.

Quzeylilər üçün verdiyimiz konsertdən bir neçə gün sonra İmi ilə Cimi yanıma gəldilər. İmi bir nöqtəyə baxaraq susur, Cimi isə:

– Nuriyyə xanım, – deyirdi, – bizimkilər sabah pambıq yığımına başlayırlar. Bütün Güney qışlaq camaatı çöldə olacaq. Gəlin biz də onlardan geri qalmayaq.

– Nə cür?

– Tənəffüs zamanı düşərgələrdə kiçik konsertlər verək.

– Nə olar, etiraz etmirəm.

– Ancaq düşərgələri gəzmək üçün bizə bir minik maşını lazımdır.

Hər şeyə öz aləmində dərin bir məna verməyə çalışan İmi təmkinlə söhbətə qarışdı:

– Bilirsinizmi, biz gərək həmişə camaatla yaxın əlaqə saxlayaq.

– O zaman, kənddə də, rayon təşkilatları yanında da hörmətimiz çox olar, – deyə Cimi əlavə etdi.

Lakin İmi üz-gözünü qırışdıraraq, dostunun sözünü kəsdi:

– Cimi, sən bir dayan, məsələ rayon təşkilatlarından "sağ ol" almaqda deyil. Biz xalqa, camaata xidmət edirik, başa düş!

– Düzdür, düzdür! – deyə Cimi təqsirkar halda təsdiq etdi.

İmi ilə Ciminin bu yeni təşəbbüsü məni də sevindirdi. Tək qalmamaq üçün çox işləmək lazım idi. Bir də ki, İmi demişkən, bu bizim vəzifəmiz idi.

...Həmin günün səhəri maşın üçün artelə getdim. Nəriman əmi üzünü, başını tərtəmiz təraş etdirərək, gümrah görkəmlə iri yazı stolunun arxasında oturub, iki nəfərlə bərkdən danışırdı. Onlardan biri Kərəm, digəri də, mənim tanımadığım qarabığ, ortayaşlı bir adam idi. Qulu ilə Almurad da orada idilər.

Nəriman əmi məni görərkən, söhbətini kəsib kefi saz halda:

– Xoş gəlmisən, yoldaş mədəniyyət naziri. Buyur əyləş, – dedi.

Mən stul çəkib oturan kimi, o yenə də Kərəmlə yoldaşına müraciətlə sözünə davam etdi:

– İkinizin də pambığını maşın yığacaq.

– Axı, özün bilirsən ki, bizim yer kolə-kötürdür. Orada maşın kar verməz, – deyə qarabığlı adam cavab verdi.

– Fərzəli! – deyə Nəriman əmi ayağa qalxaraq, qətiyyətlə təkrar etdi:

– İkinizin də pambığını maşın yığacaq!

– Yəni, əmrdir? – Fərzəli acıqlı-acıqlı altdan yuxarı sədrə baxdı.

– Əmrdir! Yerinə yetirməsən, səni işə buraxmayacağam.

– Axı, belə şey olmaz, sədr. Biz briqadirlərin də bir haqqı-hüququ var, ya yox?

– Fərzəli, qurtardıq. Fərzəli, maşınla yığacaqsan.

Bayaqdan bəri tərəddüd keçirən Kərəm yoldaşına dedi:

– Canım, söz güləşdirməyin mənası yoxdur. Vaxta ki, sədr maşına arxayındır, qoy maşın yığsın.

Fərzəli gileylənə-gileylənə otaqdan çıxdı:

– Sən ölməyəsən, camaatın işi qaravəllidir. Söz sözə gələndə, məsləhətdən danışırlar, amma əmrlə iş görürlər...

Sədr inciyərək onun ardınca qışqırdı:

– Fərzəli, çox sağ ol!

Mən soruşdum:

– Bəlkə, doğrudan da, onun sahəsi pambıqyığan maşın üçün əlverişli deyil?

Nəriman əmi əlini yellədi:

– Sözdür. Sən bunları tanımırsan. Bir sürü qohum-əqrəbası var. İstoyir onlara bir az artıq əməkgünü çıxsın. Başı gətirmir ki, artelin xeyri maşınla yığmaqdadır. İndi maşın əyyamıdır.

O, birdən hirslənərək, Kərəmə tərəf döndü:

– Geridə qalıb, öz briqadasından başqa heç nə barədə fikirləşmir. Artelin xeyrini güdmür, xüsusiyyətçidir! Bildin?!

Cavan briqadir özünü saxlaya bilməyib güldü:

– Mənim təqsirim nədir, əşi?

– Sənin təqsirin odur ki, Fərzəlini başa salmırsan.

– Əşi, Fərzəli tərsin biridir. Mən onu nə təhər başa salım?

– "Tərsin biridir..." Son ölməyəsən, ona bir gəliş gələrəm, quzuya dönər. Dönər, ya yox?

– Dönər.

– Di onda başa sal. Denən adam ol. Xalq ulduz qayırıb göyə buraxır, sən pambıqyığan maşına əks gedirsən.

Sədr mənə tərəf döndü:

– O Fərzəli heç mədəniyyət evinə-zada gəlir?

Mən onun mədəniyyət evinə belə əhəmiyyət verməsindən fərəhləndnm.

– Xeyr, onu birinci dəfə görürəm. Amma bu oğlan, – Kərəmi göstərdim, – bizim kitabxanaya təzə üzv olub. Tez-tez gəlib-gedir.

– Özü kitabxanaya gedir, amma dostunu dartıb aparmır. Bu da, bir növ, xüsusiyyətçilikdir.

Mən keçən dəfə onun Hümmətlə olan söhbətini xatırlayıb, ürəyimdə güldüm.

Kərəm dedi:

– Əşi, ömründə əlinə qəzet də götürmür. Mən onu kitabxanaya nə cür dartıb aparım?

– Hə? Bəs restoranlarda araq vurmağa nə cür aparırsan?

– Araq nədir, əşi, adam da araq içər?

– Eşitmişəm, eşitmişəm. O gün həkim leksiya oxuyandan sonra konyaka keçmisiniz. Bakıdan beşulduz gətirdirsiniz.

– Nə olar! Hökumətimizin konyakıdır, dayna. Biz də içməyəndə kim içəcək?

Kişi yandığından bir-iki saniyə söz tapmadı. Sonra başını yana əyərək, kinayə ilə gülümsədi.

– Dədən Mövlamverdi necə? O da beşulduz içir?

– Niyə içmir? Hərdənbir əlli qram verirəm, atır. Deyir, yaman iştaha açan şeydir.

– Bax, buna sözüm yoxdur. Afərin! Mövlamverdi ki, konyak içir, demək, dünyanın axırıdır.

Mən sonralar bildim ki, Mövlamverdi kişi Nikolay vaxtı Güney qışlaqda ən yoxsul adam olub, naxıra gedirmiş, indisə, mal fermasında işləyir.

Sonra sədr üzünü Almurada tutdu:

– Cavanlar barəsində bir məruzə qoyarsan, özüm danışacağam. Sizə deməli sözüm çoxdur.

– Məruzənin adı nə olsun?

– Adı? Adı elə "Cavanlar barəsində".

Bununla da, kişinin acığı soyudu. Sonra üzünü mənə tutdu:

– Hə, yoldaş mədəniyyət naziri, indi nə qulluğun var, buyur.

Mən gəlişimin məqsədini söyləyəndə, yalnız Nəriman əmi deyil, o biriləri də təsvib etdilər. Qulu dedi:

– Hər gün saat birdən üçə qədər pambıqyığanların istirahət saatlarıdır. Düşərgələri də elə mədəni düzəltmişik ki, görəndə xoşunuz gələcək.

Sədr Almurada tapşırdı ki, təzə "QAZ-69" bizi gəzdirsin.

Pambıq yığımının ilk günü tamam bir bayrama çevrilmişdi. Göz işlədikcə uzanıb gedən tarlalar sanki ağ çiçək açmışdı. Orada-burada pambıqyığan maşınlar, uzun günlüklü kepka qoymuş oğlanlar, əlvan paltarlı qız-gəlinlər görünürdü. Müxbirlər, əllərində dəftər-qələm, adamların arasında gəzib qeyd götürürdülər. Nəriman əmi öz "Pobeda"sında buradan vurub oradan çıxır, hamıya göstəriş verir, pambıqyığan maşınların işini diqqətlə izləyirdi.

Adamlar günorta vaxtı tənəffüsə çıxdılar, kərpicdən tikilib ağardılmış düşərgə binasının kölgəsində yeyib-içib dincəldikləri zaman biz konsertimizə başladıq.

Musiqi, incəsənət nə qədər gözəl şey olsa da, "hər şeyin öz yeri, hər nöqtənin öz məqamı var". Lakin, onların bizi həvəslə dinləmələri, bəzən mütəəssir olub kədərlənmələri, bəzən mənim söylədiyim hekayə və lətifələrə gözləri yaşarıncaya qədər gülmələri bütün gizli şübhələrimi vurub dağıdırdı. Mən inanırdım ki, biz həqiqətən xeyirli, lazımlı bir iş görürük. Biz öz kiçik istedadımızla bu böyük zəhmət adamlarına xidmət edirdik. Eyni hiss, eyni təəssürat mənim yoldaşla-

rımda da olduğu üçündür ki, düşərgələrdə verdiyimiz hər konsertdən sonra biz bir-birimizə daha da mehriban olur, gələcək konsertlərimizdən daha həvəslə danışırdıq. İmi ilə Cimi yeni-yeni təşəbbüslər irəli sürürdülər (etiraf edirəm ki, onların indiki təşəbbüsləri bizim balaca dəstəmizin işinə çox xeyir verirdi).

Biz gündüzlər pambıqyığanlara, axşamlar isə, Söyüdlü arxın üstündə işləyən quzeylilərə xidmət edirdik. Sədrimiz bu barədə bir söz demirdi. Görünür, quzeylilərə konsert verməyimiz onu əvvəlki kimi əsəbiləşdirmirdi.

...Günlər belə gəlib-keçirdi. Mən gecələr tez yuxuya getmək üçün səhərdən axşamacan işləyir, deyib-gülürdüm. Camaatla elə yaxın olmuşdum ki, küçədə uşaqlar məni görən kimi qabağıma yüyürüb deyirdilər: "Nuriyyə xala, bu gecə nə var? Nuriyyə xala, məni də tar dərnəyinə götür. Nuriyyə xala, nə vaxt teatr verəcəksiniz?"

Mən klassik və müasir yazıçıların əsərlərindən xoşuma gələn parçaları seçib, axşamçağı mədəniyyət evinin sərin eyvanına yığılan kəndlilər üçün oxuyurdum. Bədii qiraət ustası olmasam da, ürəkdən oxuyurdum. Həqiqi sənətin (oxuduğum əsərləri nəzərdə tuturam) təsiri mənə böyük təsəlli olurdu. Sanki Nizamidən, Füzulidən, Şekspirdən, Lermontovdan oxuduğum parçalarla mən, qulaq asanlara, nə isə, özümə, öz qəlbimə aid sirlər söyləyirdim. Elə bil, bu əsərlərlə özümdən danışırdım və bunun başqalarına təsirini gördükdə, özümü, ağlayıb ürəyini boşaltmış adamlar kimi, yüngül hiss edirdim.

...Bir istirahət axşamı Söyüdlü arx yuxarı gəzməyə çıxmışdım. Orada-burada çoxdan quruyub saralmış ot-əncər içində bitmiş yaşıl böyürtkən kolları adama qəribə, qüssəli təsir bağışlayırdı. Lakin yaxınlaşıb tər yarpaqlar arasında qara muncuqlartək parıldayan böyürtkənləri görəndə, qəlbimi anlaşılmaz bir şadlıq hissi bürüyürdü. Havada qurumuş küləş ətri duyulurdu. Bir dəstə bildirçin biçilmiş zəmi yerinə tökülərək dənlənirdi. Daha aşağılarda pambıq tarlaları görünürdü. Mən hərdən böyürtkən qoparanda, uşaqlıqda qızlara qoşulub meşəyə moruq, çiyələk yığmağa getdiyim günləri xatırlayırdım. Zaman necə tez keçib gedir... Uşaqlıq çağı gecə qayaların dibində qaladığımız ocağın ətrafında halay vurub ayıdan, canavardan danışdığımız, sonra, işıqlanar-işıqlanmaz, qalxıb bir-birimizə macal vermədən, şehli otlar əlimizi üşüdə-üşüdə moruq dərdiyimiz vaxtlar, elə bil, dünənmiş.

Mən düşünürdüm ki, indiki günlər eləcə tez keçib-gedəcək, yalnız bircə şey lazımdır: dözmək! Qoy oxucu, Allah göstərməsin, bəzi tənqidçilər kimi, mənim gəldiyim bu nəticəni ümumiləşdirməsin. Çünki bu iztirab ancaq mənim özümə aiddir. Əgər, mənim kimi, dünyada bir başqası varsa, qoy məni o mühakimə etsin.

İlk günlər, dünyada hər əzabın bir sonu olduğunu düşünərək, özümə təsəlli verirdim. Lakin bu cür təsəlli qorxaqlıqdır, vəfasızlıqdır. Çünki mən onun üçün için-için yanmaqdan nəhayətsiz bir zövq duyuram. Bu mənim səadətimdir. Məgər, böyük ağıl sahibi olan Füzuli, Şekspir belə bir fədaiyə haqq verməmişlərmi? Əgər, mən onun uğrunda daxilən əzab çəkirəmsə, bunun kimsəyə ziyanı yoxdur. Bu, mənim səadətimdir. Doğrudur, mən onun arvadı olsaydım, bu səadət başqa cür olardı. Lakin eybi yoxdur. Mən yenə də xoşbəxtəm. Çünki mən onun üçün yanıram. Mən əminəm ki, o mənim bir dırnağıma da daş dəyməsinə razı olmazdı. Mən bilirəm, hiss edirəm ki, o mənim üçün özünü oda-suya atardı. Ona görə də, mən çox xoşbəxtəm və mən bu səadətimi hamıdan, birinci növbədə, onun özündən gizləməyə məcburam. Çünki mən onu və ona aid hər bir şeyi sevirəm, istəyirəm. Mən onun varlığı ilə yaşayıram. Onun səadəti mənim səadətimdir. Biz iyirminci əsrin qızları keçmişlərdəkilərə nisbətən daha sərtik. Biz dediyimiz yerdən kəsməyi bacarırıq. Biz incə, sentimental "ah-zarlara" qarşı amansızıq!

Mən bu cür düşüncələrlə böyürtkən kollarının arasında dolaşarkən, arxadan səs eşidib diksindim. Ürəyim qırılıb ayağımın altına düşdü. Mən hiss edirdim ki, gələn odur. Biz görüş təyin etməmişdik. Lakin hiss edirdim ki, gələn odur. Mütləq odur. Mən özümü ayaq üstündə güclə saxlayaraq, geri döndüm. Gələn, doğrudan da, o idi.

– Oy, məni yamanca qorxutdunuz. Xoş gördük. Səadət bacı və Əlimərdan kişi necədirlər?

– Çox sağ olun, yaxşıdırlar...

Biz üfüqdən-üfüqə uzanan çöllərin sükutu içində yanaşı yeriyirdik. Bu sükut məxmər kimi yumşaq idi. Bu sükut birgə nəfəs aldığımız indiki anların əbədiyyəti idi. Bu sükutda nəhayətsiz bir mehribanlıq var idi.

Mən, tez-tez əyilib kollardan böyürtkən dərərək ağzıma atırdım. Mən, bu dəqiqələrin bir də heç zaman qayıtmayacaq xatirələri ilə xoşbəxt idim. Mən, yarpaqların içində gizlənərək, yetişib qapqara qaralan, şəvə boyunbağı kimi bir budağa düzülmüş böyürtkənləri yığıb ona vermək istəyirdim. Lakin...

– Siz də böyürtkən xoşlayırsınızmı? – deyə qayğısız halda soruşdum.

Ancaq mən bu dəfə öz rolumu yaxşı ifa edə bilmədim. Bütün cidd-cəhdimə baxmayaraq, səsim titrəyirdi.

O, başını aşağı salaraq susurdu. Birdən dərixırmış kimi:

– Gəlin, – dedi, – bu kolluqdan çıxaq.

Mən də zarafata salaraq:

– Neyləyək, – dedim, – vaxta ki, siz bu gözəl böyürtkənləri xoşlamırsınız, gəlin çıxaq.

Xeyli aralıda, çöllərin sonsuzluğu içində iri, qollu-budaqlı tək bir ağac görünürdü. Hələ işıq olan ləkəsiz, mavi səmanın altında o, yavaş-yavaş qaralmaqda idi. Biz böyürtkənlikdən bir qədər aralanandan sonra:

– Görəsən, necə olub ki, o ağac bu düzün ortasında bitib? – deyə soruşdum.

– Kim bilir, dünyada o qədər qəribə işlər olur ki.

"Doğrudur, əzizim, dünyada çox qəribə işlər olur."

– Eh, – dedim, – siz lap filosof kimi cavab verdiniz. Məncə, dünyada hər şey o qədər aydındır ki, heç o barədə düşünməyə dəyməz. Məsələn, götürək o ağacı, yəqin ki, quş-zad toxumunu aparıb salıb ora və yaxud vaxtilə buralar meşə olub.

Əvvəl o mənə cavab vermədi. Sonra birdən dayanıb, mənə baxdı.

– Yox, bu belə davam edə bilməz. Biz nə vaxta qədər bir-birimizi aldadacağıq?..

Bədənim uyuşub açıldı, dizlərim titrədi.

– Nə olub? – deyə laqeyd-laqeyd gülümsəməyə çalışdım.

Lakin onun iri qara gözlərində elə mükəddər, elə məzəmmətli ifadə gördüm ki, davam gətirə bilmədim:

– Murad, – dedim. – Sizin o cür oğlunuz var...

– Günü-dirliyi cəhənnəm əzabı içində keçən bir ata mənim oğlumun nəyinə lazımdır?

– Elə deməyin. Nə üçün elə deyirsiniz?

– Çünki elədir.

– Hər dərdin bir çarəsi var.

– Yalan sözdür. Bu dünyada insanların həyatını zəhərləyib məhv edən, onların səbrindən, iradəsindən asılı olmayan o qədər çarəsiz dərdlər var ki!

– Hər halda, siz bir yol tapa bilərdiniz.

– Tapa bilmirəm. Ayrılmaqdan başqa çarəm yoxdur. O heç bir şey itirməyəcək. Ali təhsilli, gənc, gözəl qadındır.

– Bəs oğlunuz?

– Ya özü saxlayar, ya da verər mənə.

– Siz ki, bir-birinizi istəyib evlənmisiniz, Murad...

– Doğrudur. Ancaq mən ondan qabaq sizi görmüşdüm.

– Mən o zaman da, indi də sizə bir qardaş gözüylə baxmışam.

– Düz demirsiniz.

– Bəlkə siz məni səhv başa düşmüsünüz? Bizim aramızda heç bir şey olmayıb, ola da bilməz.

– Bu sizin qəti cavabınızdır?

– Qəti!

Artıq enməkdə olan axşam qaranlığında o, əlimdən tutaraq həyəcanla:

– Nuriyyə, – dedi, – doğrudanmı, mən bu qədər aldanmışam?

Mən tamamilə qeyri-şüuri bir hərəkətlə onun əlini sıxdığım üçün diksinib dərhal əlimi geri çəkdim.

– Siz yanılmısınız, Murad.

Sonra saçlarımı düzəldərək onun üzünə baxmadan soyuq və biganə bir ifadə ilə:

– Gedək, – dedim, – gecdir.

Biz geri qayıdıb Söyüdlü arxa qədər dinməz getdik. Arxa çatanda o, "sağ olun" deyib sürətlə uzaqlaşdı. Mən dərindən nəfəs alıb, seyrək ulduzlar çıxmış göyün altında qaralan o tək ağaca baxdım. İndi onun sükutu ağır və soyuq qurğuşun kimi ürəyimi əzirdi. Mən qaranlıqda, yarpızların arasında yerə çökərək ovuclarımı su ilə doldurub üzümə vurdum. Vücudumu tərk etməkdə olan huşumu geri qaytarmalı idim.

Söyüdlü arxın suyu ilıq və mehriban idi.

Söyüdlü arx yarpaqların incə xışıltısı altında səssizcə axıb gedirdi. Birdən lap ayağımın ucundan suya şappıltı ilə bir qurbağa atılıb, həyəcanla səsləndi, başqaları da ona qoşulub çölün qaranlıq sükutunu pozdular. Mən tamamilə sakit halda ayağa qalxıb, gur elektrik işığına qərq olmuş mədəniyyət evinə doğru addımladım.

...İşlərimiz pis getmirdi. Son günlərdə xeyli şeyə nail olmuşduq. Yeri gəlmişkən deyim ki, traktorçu Qaqaş da indi bizim dəstəmizin məşqlərində iştirak edirdi. Mən onun köməyi ilə mədəniyyət evinə Güney və Quzey qışlaqdan altı gənc oğlan cəlb edərək, balaca rəqs ansamblı düzəltmişdim. Həmin gənclərin içində bizim şofer Almurad da var idi. Bu, Nazxanıma çox maraqlı görünürdü. Biz Qulu ilə köməkləşib, idarə heyətini oyunçularımız üçün paltar tikdirməyə razı salmışdıq.

Paltarlar hazır olana qədər qədim Azərbaycan rəqslərindən "Yallı", "Uzundərə" və "Mirzəyi" havalarını hazırladıq. Lakin İmi ilə Cimi yalnız bunlarla kifayətlənməyərək, proqrama iki yeni hava salmağı təklif edirdi.

– Biz, birinci növbədə, müasir şeyləri göstərməliyik, – deyə İmi izah edirdi.

Mən onunla ciddi mübahisəyə girərək cavab verirdim:

– Biz müasir həyatla bərabər, keçmişimizi də yaddan çıxartmamalıyıq. Gözəl ənənələrimizi həmişə yaşatmalıyıq.

Cimi isə, "düzdür, düzdür" deyə hər ikimizin fikrini təsdiqləyirdi.

Rəqs ansamblımızda iştirak edənlərdən dördünün Quzey qışlaqdan olması mənə xüsusilə xoş gəlirdi. Orası da çox maraqlı idi ki, Nəriman əmi bu məsələnin üzərindən sükutla keçir, bizim ansamblda quzeylilərə bu qədər yer verməyimizə heç nə demirdi. Lakin, bu barədə söz düşəndə, kimdən isə küsmüş kimi üzünü yana çevirirdi.

...Paltarlar hazır olandan sonra yeni ansamblın iştirakı ilə böyük bir konsert düzəldib, quzeyliləri də dəvət elədik.

Bir neçə nömrədən sonra növbə oyunçulara gəldi. Əvvəlcə "Yallı" rəqsindən başladıq. Ayaqlarında yüngül məs, başlarında qıyqacı qoyulmuş gümüşü papaq, əyinlərində uzun atlas arxalıq, vəznəli çuxa, bellərində kiçik xəncər olan səkkiz nəfər boylu-buxunlu, incə, şivərək qəşəng oğlan qol-qola tutuşub, musiqinin cəsur ahənginə uyğun oynadıqca, babalarımızın artıq bir nağıl olmuş həyatı gözlərim qarşısında canlanır, mən gözəl vətənimizin sıldırımlarından üzüaşağı at sallayan igidlərin səslərini eşidirdim.

Gənclər gözəl, zərif bir ahənglə oynayırdılar. Onların hər bir hərəkəti təbii və coşğun idi.

Mən quzeylilərin və onların arxada oturmuş sədrlərinin oynayanlara necə fərəhlə baxdığını görürdüm. Onlar bu incəsənət işində özlərindən də iştirak edənlərin olduğuna sevinirdilər.

"Yallı" qurtaran kimi gurultulu alqış qopdu. Nəriman əmi həyəcanla ayağa qalxaraq dedi:

– Mən öz hesabıma bu səkkiz nəfəri ağ çuxa ilə mükafatlandıraram.

(İndi əyinlərindəki sürməyi çuxa idi. Qədimdə isə, babalarımız, yay-yaz, ağ çuxa geyirmişlər.)

Mən düşündüm:

"Səkkiz nəfərin səkkizini də, demək, sədrimiz Quzey gənclərini bizimkilərdən ayırmır."

O gecə Səriyyə ilə Cimi də yeni mahnılar oxudular. Konsertdən sonra Murad bir neçə kəndlisi ilə yanımıza gələrək mənə təşəkkür etdi.

...Səhər işdən sonra, otağımda əyləşib radioda "Otello"ya qulaq asırdım. Mənə elə gəlirdi ki, Dezdemonanın danışığında, nidalarında, nə isə, yalnız səhnəyə məxsus bir şey vardır. Bu "bir şey" məni incidirdi, əzab verirdi. Mən bir yerdə qərar tapmır, tez-tez yerimi dəyişir və əsəbiləşirdim. Mən aktrisadan nə tələb edirdim? Bilmirdim. Ancaq onun duyğularında nəyinsə çatmadığını hiss edirdim. Hiss edirdim ki, o, məhz "təsir etməyə" can atır. Halbuki Dezdemona günahsız olduğunu söyləyərkən, ərinin ürəyini yumşaltmaq, ona "təsir etmək" xəyalından çox uzaq idi. Bu məsumluq onun qanında idi. O, ərinə xəyanət edə biləcəyini təsəvvürünə belə gətirmirdi.

Lakin bütün bunların mənə nə dəxli var idi? Əgər, bu hisslərimi o məşhur aktrisaya söyləsəydim, bəlkə də, mənə gülərdi. Mən kimsənin tanımadığı adi bir adam idim. Səhnə, Dezdemona, Ofelya mənim üçün məhv olub getmiş uzaq arzular idi. Mən böyük sənətə "Əlvida!" demişdim.

Birdən qapımın döyüldüyünü eşidərək, qalxıb açdım. Qonşuluğumuzdakı oğlan uşağı mənə mavi bir zərf uzatdı:

– Nuriyyə xala, bunu Murad əmi verdi, deyir rayondan göndəriblər.

– Murad əmin haradaydı?

– İndi buradan keçirdi.

Mən uşağa konfet verib, yola salandan sonra otağıma girib qapımı bağladım və pəncərənin qabağına gələrək xeyli hərəkətsiz dayandım. Ürəyimin döyüntüsü sakit olandan sonra zərfi cırıb məktubu oxumağa başladım. O, adımı çəkmədən birbaş mətləbə keçərək yazırdı:

"Mən sizi tamamilə başa düşürəm. O axşam siz nəcib, namuslu bir insan kimi hərəkət elədiniz. Ancaq istəyirəm ki, siz də məni olduğum kimi başa düşəsiniz. Məni namərd hesab eləməyəsiniz. Birinci dəfə sizi görərkən, nə üçünsə, mənə elə gəlmişdi ki, biz heç bir zaman birbirimizdən ayrılmayacağıq. Ancaq biz ayrıldıq. Mən uzun zaman sizi yaddan çıxara bilmədim. Lakin günlər gəlib keçdi. Ordudan təxris olunub kəndə qayıtdım, evləndim. Əgər, desəm ki, özümə həyat yoldaşı seçdiyim adamı əzəldən istəməmişəm, bu, namuslu hərəkət olmaz. Mən onu istəyib, xoşlayıb evlənmişdim. İlk zamanlar xoşbəxt yaşayır-

dıq. Lakin sonralar heç bir əsas olmadan o məni qısqanmağa başladı. Əvvəllər buna o qədər də əhəmiyyət vermirdim. Fikir edirdim ki, uşağımız olar, başı qarışar, elə şeylər də yadından çıxıb gedər. Ancaq təəssüf ki, belə olmadı. Qısqanclıq getdikcə şiddətləndi. Kəndə təzə bir müəllimə gəldimi, mən təsadüfən bir qadınla danışdımmı həftələrlə evimizdən dava-şava qurtarmır. Nə qədər çalışdım, nə qədər andaman elədim, bir şey çıxmadı. Bu nə qədər belə davam etməlidir?

İnanın, məni özümdən çox onun halı düşündürür. Bu lənətə gəlmiş qısqanclıq onun özünü də məhv edir. O, daim əzab çəkir. Axı, nə üçün belə olsun? Buna birdəfəlik son qoymaq daha yaxşı deyilmi?

Odur ki, bir dost, bir yoldaş kimi sizə müraciət edib soruşuram: mən nə etməliyəm?"

Bu məktubu oxuyandan sonra mən: "Madam ki, – deyə fikirləşdim, – onlar bir-birilə xoşbəxt deyillər, əlbəttə, bu belə davam edə bilməz. Axı, onlar nə qədər dalaşacaqlar? Nə vaxta qədər bir-birilərinə əzab verəcəklər? Belə yaşamaqdansa, əlbəttə, ayrılmaqları yaxşıdır. Səadət gənc, gözəl qadındır. İstədiyi adama ərə gedə bilər. Doğrudur, əvvəllər Muradı unutmaq onun üçün çətin olacaq. Lakin sonra... Bir də, axı, nə etməli, başqa çarə yoxdur..."

Dəhşətli bir sevinc qəlbimi bürüdü, bədənimin uçunduğunu hiss etdim. Nəfəsim təngiyir, hava mənə azlıq edirdi. "Onlar ayrılarlar. Aradan bir müddət keçər, köhnə yaralar sağalar. Sonra biz evlənərik. Mən pərvanə olub onun başına dolanaram. Günlərinin fərəhli keçməsinə çalışaram. Biz əl-ələ verib Quzey qışlağın gələcəyi üçün yeni-yeni işlər görərik. Söyüdlü arxın altında dinc həyat qurarıq. Görünür, tale özü məni gətirib bura çıxarmışdır. Ah, Murad! Mənim əzizim, sənin qadının olmaq, hər gün sənin köynəklərini yuyub ütüləmək, səhər tezdən durub sənə çay-çörək hazırlamaq, nahar vaxtı stolun üstünü düzəldib yolunu gözləmək, gecələr sənin və sənin iş yoldaşların üçün yeni-yeni konsertlər vermək o qədər böyük səadətdir ki, sevincimdən az qalır nəfəsim tutulsun."

Və mən oturub ona belə bir məktub yazdım:

"Öz böyük sirrinizi mənə açdığınız üçün, mənə bu qədər yüksək etibar göstərdiyiniz üçün sizə təşəkkür edirəm. Siz bir dost kimi mənə müraciət edib soruşursunuz: "Nə etməliyəm?" Mən də bütün biliyimi, bacarığımı, azca həyat təcrübəmi köməyə çağıraraq, sizə cavab yazıram: mən sizin ailə həyatınız haqqında başqalarından da eşitmişdim.

Bu, əlbəttə, arzuolunmaz haldır. Məktubunuzda hər şeyin namusla və ürəkdən yazıldığına şübhəm yoxdur. Siz əzab çəkirsiniz. Bunu az-çox müşahidə bacarığına malik olan hər bir kəs sizin üzünüzdən də oxuya bilər. Ancaq siz bunun üçün öz arvadınızı təqsirləndirməyin, çünki o sizi həddsiz və şiddətlə sevir. Özünüz etiraf edirsiniz ki, siz də onu xoşlayaraq, istəyərək evlənmisiniz! Bu elə bir məqamdır ki, Arximed demişkən, siz ona istinad edərək, dünyanı aşıra bilərsiniz! Bundan başqa, sizin o cür oğlunuz var! Xoşbəxtliyiniz ilk meyvəsini vermişdir! Siz məndən soruşursunuz: "Nə etməliyəm?" Mən də sizə deyirəm: "Dözün, çünki o, anadır! Siz öz səbrinizlə ananın qəlbindəki şübhələri məhv edin! Öz mehribanlığınızla onun ürəyinə təsir edin! Əgər, mən sizi sevsəydim belə, ondan ayrılıb mənimlə evlənməyinizə razı olmazdım. Mən oğlunuzun anasının yerində oturub özümü xoşbəxt hesab edə bilməzdim. Dərdinizdən ölsəydim də, belə edə bilməzdim. Bəlkə o sizin işinizə də manc olur. Sizi həddsiz dərəcədə incidir. Ancaq siz onu atsanız, o məhv olar. Halbuki o, anadır. O, müalicə olunub sağala bilər. Siz onun təbibi olun. Dünyada mümkün olmayan işi mümkün eləyin! Çünki o, anadır. Çünki o sizi sevir!"

Bu cümlələri yazdıqca, elə bil, ürəyimə yüzlərlə buz kimi soyuq iynələr sancırdılar. Lakin mən geri çəkilmirdim. Düzmü hərəkət edirdim? Sözlərimdə haqlı idimmi? Bilmirəm. Mən öz mətanətimdən razı idim. Mən, "həqiqi insan ləyaqətinin qarşısında hər şey yalandır" deyə özümü öyürdüm.

Mən öz hərəkətimdən misilsiz bir zövq aldığıma özümü inandırmağa çalışırdım. Mən özümü tilsimli qapılar açan "Min bir gecə" qəhrəmanları yerinə qoyurdum. "Qəhrəman da yazıq olarmı?" Lakin bu nə sözdür? Kim deyir mən yazığam? Kim deyir mən özümü başqaları üçün fəda edirəm? Yox! Mən hər nə edirəmsə, hər nədən binəsib oluramsa, ancaq özüm üçün, öz səadətim üçün edirəm. Siz hələ biz qızları az tanıyırsınız. Mən sübut edəcəyəm ki...

Burada mənim daxili nitqim qırıldı. Nə oldu? Nə baş verdi? Bilmirəm. Lakin üzümə çilənən sudan diksinib gözümü açdığım zaman özümü döşəmənin üstünə yıxılmış gördüm.

Nazxanım yanımda oturub qollarımı ovurdu. Mənim ayıldığımı görüb:

– Ay başına dönüm, – dedi, – sənə nə olmuşdur?

– Heç nə.

Tələsik qalxdım, stolun üstündə yarımçıq qalmış məktubu götürüb, kitabın altına qoydum.

– Sənin yanına gəlirdim. Arakəsməyə girəndə gördüm bir şey tappıldadı. Yüyürüb gördüm sənsən. Elə pis oldum ki, elə pis oldum... Bir yerin-zadın əzilməyib ki?

Mən əlimi başımın ardına sürtdüm:

– Heç nə olmayıb, əhəmiyyət vermə, məndə hərdənbir belə hallar olur, yaxşı ki, sən gəlib çıxmısan.

– İndi ki, ürəkkeçmən var, niyə mənə deməmisən?

– Nə bilim... Adam utanır.

– Məndən sənə əmanət, heç vaxt ürəyini qısma.

– Eh, sən də... Ürəyimi niyə qısıram? Canımdan-zadımdan keçməmişəm ki.

– Odur ha...

İravanda xal qalmadı,
O xal nə xaldır,
Ora düzdürmüsən.
De görüm, nə xaldır,
Üzə düzdürmüsən.

Nazxanım qalxıb çırtıq vura-vura süzdü.

Mən onun həssas qəlbi olduğunu bilirdim. Bilirdim ki, ayrı vaxt əri yadına düşəndə "ah" çəkir. Bəlkə də, hansı xoş dəqiqələri isə xatırlayaraq göz yaşı tökür. Ona görə də, indi ona riqqətlə tamaşa edirdim və bu məndə ikinci bir hissin – həyatdakı vəzifələrimi yerinə yetirmək hissinin qüvvətlə baş qaldırmasına səbəb olurdu. Mənim kədərimi unutdurmaq üçün bu sadə, gənc və gözəl gəlinin öz dərdlərini bu cür ayaqlayaraq rəqs etməsi mənə deyirdi ki, nə olur-olsun, yaşamaq və başladığımız işləri axıra çatdırmaq bizim borcumuzdur.

O, oynayıb qurtarandan sonra mən qəribə bir ruh yüksəkliyi ilə yenə də "Əlli yaşında cavan" musiqili komediyasından söz salaraq, onu dilə tutdum. Deyəsən, bir az yumşaldı:

– Yəni, deyirsən bacararam?

– Bacararsan!

Şaqqıldayıb güldü:

– Vallah, elə ürəkdən deyirsən ki, elə bil, məni birdən-ikiyə səhnədə oynayan görmüsən.

Elə bu zaman Qulu gəlib çıxdı. Söhbətin nə yerdə olduğunu bilən kimi ayağının birini irəli, birini geri qoyub Nazxanıma xitabən:

– Sən öz qədrini bilmirsən, – dedi, – səndə istedad var!

– Qulu dayı, məni az təriflə, istedad nədir?

– Bacarıq, istedad!

Qulu şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı. Sonra bir addım irəli atıb nitq söyləyirmiş kimi əlavə etdi:

– Onu məhv etmək cinayətdir. Bəli, bəli, cinayətdir!

Nazxanımı yola gətirmək üçün Qulu çox qəribə misallar çəkirdi. Onun deməsinə görə, bir çox böyük artistlərin əvvəli Nazxanım kimi imiş...

O qədər dil tökdük ki, axırda gəlinin saqqızını oğurladıq. Bu, İmi, Cimi və Səriyyədən sonra bizim üçüncü qələbəmiz idi.

...Uzun əsrlərdən bəri suyun həsrətini çəkmiş quzeylilər elə həvəslə işləyirdilər ki, baxanda adamın ürəyi kövrəlirdi. Murad, Hümmətin köməyi ilə rayondan bir ekskavator da gətirmişdi. Söyüdlü arx qara şərid kimi, yavaş-yavaş Quzey qışlağa doğru uzanmaqda idi. Mən, işin bu qızğın vaxtında Muradı pərişan edəcəyimdən qorxaraq, ona yazdığım cavab məktubunu qoynumda gəzdirir, verməyə cəsarət eləmirdim. O kiçik kağız parçası od olub sinəmi yandırırdı. Hər dəfə Muradla qarşılaşanda o, sualedici nəzərlərlə üzümə baxır, mən isə, pərt olub susurdum. Heç bir zaman mən ondakı qədər iztirab çəkməmişdim.

Nəhayət, bir gün kənddən mədəniyyət evinə gəldiyim vaxt onunla rastlaşdım. Salamdan sonra ikimiz də bir neçə saniyə susub danışmadıq. Axırda o gülümsəyərək:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – görünür, siz mənə cavab verməyi də lazım bilmədiniz.

Mən bütün gücümü toplayaraq, məktubu qoynumdan çıxarıb ona verdim və konardan bizi görən ola biləcəyi barədə düşünmədən onun əlindən yapışıb:

– Murad, – deyə titrək səslə pıçıldadım, – məni bağışla. Başqa cür mümkün deyil. Mümkün olsaydı, mən canımı da səndən əsirgəməzdim.

Sonra çevrilib heç bir şey görmədən, duymadan mədəniyyət evinə getdim. Eyvana çıxanda, taqətdən tamam düşərək skamyanın üstündə oturdum. İmi ilə Cimi eyvanın o biri tərəfində uşaqlara tar dərsi keçir-

dilər. Əlində qəzet tutmuş Almurad nə isə deyir, Nazxanım gülürdü. Qulu bir neçə kəndli ilə bərkdən söhbət edirdi. Mən onların hamısını bir tor arxasından görürdüm. İndi onlar hamısı məndən uzaq, mənə yad idilər. İndi onların üzündə mənə qarşı dözülməz dərəcədə soyuq, biganə bir ifadə hiss edirdim. "Ax, biz insanlar nə üçün beləyik? Nə üçün bir-birimizin qəlbinə girə bilmirik? Birimiz bu qədər dərd içində ikən, nədən digərimiz elə gülür? Ax, biz nə qədər xudpəsəndik! O mənim məktubumu oxuyub nə düşünəcək? Mənim göstərdiyim bu fövqəladə fədakarlıq kimin üçündür? Bunu kim biləcək, kim qiymətləndirəcək? Mən öz səadətimi kimdən ötrü məhv edirəm? Biz insanlar buna dəyərikmi? Mən dünyada misli görünməmiş bir axmaqlıq etmirəmmi? Durub Muradın ardınca yüyürsəm..."

Qulu mənə yaxınlaşıb həmişəki təki şən və gümrah görünüşlə:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – tufan olacaq.

– Nə var ki?

– Ağabəyim deyir, əgər, sən o Nazxanımla bir yerdə teatr versən, dünyanı dağıdacağam.

– Nə üçün? Yazıq Nazxanım ona nə pislik eləyib? – deyə əsəbi halda soruşdum.

– Elə onu deyin...

Mənim dalğın olduğumu hiss edərək, söhbəti dəyişdi:

– Eybi yoxdur, əşi, birtəhər sovuşdurarıq. Bağışlayın, bu gün məşqimiz saat neçədədir?

– Altı tamamda.

– Demək, hələ qırx beş dəqiqə var. Mən bir elektrik stansiyasına dəyim gəlim. Deyirlər nə isə xarab olub.

Bu sözlərdən sonra o, yel kimi getdi. "Bu da qəribə adamdır, – deyə eyni əsəbiliklə düşünürdüm, – sən mühasib babasan. Sənin elektrik stansiyası ilə nə işin var? Maşın xarab olur, qoy onunla, kim lazımsa, o məşğul olsun, sənə nə dəxli var?"

Lakin bu fikirdən sonra özüm özümə o qədər kiçik, o qədər xəbis göründüm ki, bilaixtiyar əllərimlə üzümü qapadım.

..."Əlli yaşında cavan" musiqili komediyasının məşqləri qızğın getməkdəydi. Qulu tez-tez şəhadət barmağını yuxarı qaldıraraq:

– Sizi inandırıram ki, – deyirdi, – bu Nazxanım istedaddır.

Nazxanım isə, gah küsür, gah hirslənib Quluya hücum edir, gah da həqiqətən elə istedad göstərirdi ki, mən özüm də heyran qalırdım.

Hamısından maraqlısı o idi ki, Nazxanımla Qulunun rolları bir düşmüşdü.

...Gözlənilən axşam gəlib çatdı. Mədəniyyət evinin tamaşa zalı ağzına qədər dolu idi. Quzeylilərdən də xeyli adam var idi. Mən güman etmişdim ki, Murad gəlməyəcək. Lakin gəlmişdi. Bunun üçün ürəyimdə ona min dəfə təşəkkür edirdim. Elə bil, bütün dünyanı mənə vermişdilər. Elə bil, nişanlım bizə qonaq gəlmişdi. (Bu özü özlüyündə çox kədərli bir hiss idi.)

Nazxanımın səhnəyə ilk çıxışı çox maraqlı oldu. Əvvəlcə tutulub sözü yadından çıxartdı. Mən pərdə arxasından pıçıldayan kimi, elə bil, ona birdən-birə cəsarət gəldi. Dərhal rola girərək oynamağa başladı. O, getdikcə elə sərbəst, elə şən oynayırdı ki, sevincimdən ürəyim döyünürdü. Qabaq cərgədə oturmuş Ağabəyimin matı-qutu qurumuşdu. O, Nazxanımın oyununa elə tamaşa edirdi ki, elə bil, möcüzə görürdü. Nəriman əmi də qəribə bir təəccüblə baxırdı. Qərənfil bacı hey gülümsəyirdi və elə oturmuşdu ki, sanki bütün bədəni ilə rəqs edirdi.

Ümumiyyətlə, operetta çox gözəl təsir bağışlayırdı. Hamı gülürdü. Hamının üzündə şən ifadə var idi. Qulu lap qiyamət edirdi. Onun roldakı adı da Qulu olduğundan, çox məzəli çıxırdı. Bir yerdə Nazxanım ona (yəni, səhnədəki sevgilisinə) müraciətlə oxuyurdu:

Qulu, Qulu, ay Qulu,
Başına bir daş, Qulu,
Sən mənimsən, mən sənin,
Neynirsən pulu-mulu.

Elə bunu yenicə deyib qurtarmışdı ki: "Başına da daş, hələ bir az da o yana" deyə Ağabəyim yerindən səsləndi. Kərəm və başqaları bərkdən gülüşdülər. Nəriman əmi dönüb Ağabəyimə acıqlandı: "Bu, səhnədir, başa düş!" Sonra yerbəyerdən pıçıldadılar: "Hişş". Oyun davam etdi. Nazxanım qətiyyən pərt olmayaraq, daha da cəsarətlə oynayırdı. Onun müvəffəqiyyəti bizi o qədər sevindirmişdi ki, uçmağa qanadımız yox idi. Tənəffüs zamanı hamımız Nazxanımın başına yığışıb onu təbrik edirdik.

Nazxanım isə:

– Dayanın hələ, – deyirdi, – o Ağabəyimin acığına gərək elə oynayım ki, lap Bakının özündən gələnlərin də ağzı açıla qalsın.

Qulu da bir gözü qapıda olduğu halda:

– Sən mənim canım, incimə. Burjuaziya qalığıdır, – deyib Nazxanımı dilə tuturdu.

Elə bu zaman bir oğlan bizim qrim otağına girərək mənə dedi:

– Səadət bacı sizi görmək istəyir.

Elə bil, ürəyimi qırıb yerə saldılar. Çünki Səadət tamaşa zalında yox idi. Demək, indi gəlmişdi. Bu vaxt onun mənimlə nə sözü ola bilərdi? Tez qapını açıb gördüm ki, dayanıb arakəsmədə. Gülümsəyə-gülümsəyə yaxınlaşdım.

– Xoş gördük, Səadət bacı, – deyə əl uzatdım.

Cavab vermədi, alt dodağını dişləri arasına sıxıb, xəncər kimi kəskin nəzərlərlə gözlərimin içinə baxdı. Sonra dalbadal üzümə iki sillə çəkdi:

– Dərələrin iti! Şəhərdən bura ev dağıtmağa gəlmisən?! Əliuşaqlı ananı ərindən eləmək istəyirsən?! İki kəndin arasına qan salırsan?! (Səadət Güney qışlaqdan idi.) Sən yönlü adam olsaydın, bura gəlib çıxmazdın.

Səs-küyə hamı tökülüb gəlmişdi. Səadəti tuturdular, tutulmurdu. Bu incə gəlində nə yaman güc varmış! Qulu qrimli-qrimli onun qabağını kəsdi:

– Səadət! Səadət! Axı, mən də, Ağabəyim də sənə dedik ki, səhv edirsən, Nuriyyə xanım elə adam leyil.

– Cəhənnəm ol! Gödək koramal! Elə bu işlərin hamısını cləyən sənsən.

Qulu dal-dalı çəkilərək təəccüblə soruşdu:

– Hansı işlərin?

Bu zaman Nəriman əmi də gəlib çıxdı. Məsələnin nə yerdə olduğunu biləndən sonra ondan gözlənilməyən bir mehribanlıqla:

– Yekə adamsan, – deyə Səadəti məzəmmət elədi. – Sənə belə şey yaraşmaz.

Qərənfil bacı da gəlinin əlindən yapışdı:

– Niyə ortada heç nə olmaya-olmaya, özünü də, ərini də camaat arasında biabır eləyirsən? Bu yazıq qızın nə günahı var?

"Yazıq"!" Mən diksindim. Mən yazıq deyiləm! Mən bu saat özümü hamıdan güclü hiss edirəm. Mənə elə gəlir ki, sıldırım bir dağı çıxdığım zaman qəflətən sürüşüb üzü üstə yerə dəydim. Elə bil, bu səs-küy, bu danışıqlar aşağıdan, dərənin dibindən gəlirdi.

– Bu yazıq elə adam deyil.

– Yazıq, gələndən bizim üçün canından-başından keçir.

– Yazıq, ürəyiaçıq qızdır, – deyə ətrafımıza yığılmış adamlar səslənirdilər.

Səadət isə, gözləri alacalanmış halda qışqırırdı:

– Hamınız yalan deyirsiniz, hamınız ikiüzlüsünüz. Siz bunu tanımırsınız. Bu gələndən bəri Murad evdən-eşikdən didərgin düşüb. Boğazından çörək, su getmir. Bu mənim ərim üçün gah kitab göndərir, gah bilməzsiniz neyləyir. Soruşun görək, bunun yad kişiylə böyürtkənlikdə nə işi var idi?

Nazxanım yeriyib onun qabağında durdu:

– Aaz... aaz... – dedi, – bir insafın olsun. Mən gecə-gündüz bu qızla bir yerdəyəm. Niyə havayı söz danışırsan?

Lakin Səadət heç nə görmür, heç nə eşitmirdi. Mən isə, təəccüblü bir soyuqqanlılıqla dayanıb, ona elə diqqətlə baxırdım ki, guya, bu dəqiqə camaatın içində təhqir edilən mən deyildim. Elə bil, mən nəyi isə öyrənmək, nəyi isə dərk etmək istəyirdim. Lakin mən heç nə öyrənmək istəmirdim. Mən qarşımda çırpınan, əzab çəkən, ürəyi od tutub-yanan bu gənc və gözəl qadına acıyırdım. Mən özümün təhqir olunmağım barədə düşünmürdüm. Onun mənə zillənmiş ala gözləri, zərif ağ çöhrəsi tamamilə ayrı şeylər söyləyirdi. Onların ümumi ahəngində gənc qadının yağdırdığı bu dəhşətli sözlərlə əlaqəsi olmayan bir məsumluq var idi. Sanki bu danışan əslində o deyildi.

Birdən, Murad (görünür, yalnız indi xəbər tutmuşdu) adamları o yan-bu yana edərək tələsik yaxınlaşıb tutqun səslə:

– Gedək, Səadət, – deyə yavaşca qadının qolundan yapışdı.

Səadət əvvəlcə kinli nəzərlə ərinə baxdı. Sonra birdən əlləri ilə üzünü tutub hönkürdü.

– Aparın, içəridə bir az sudan-zaddan verin, sakit olsun, – deyə Nəriman əmi qaşqabaqlı halda dilləndi.

Əri onun qoluna girərək, bizim qrim otağına apardı. Mən Səriyyəyə:

– Get, mənim otağımda stolun yeşiyində valerian var, gətir, – dedim.

Qrim otağında o, taqətsiz halda yıxıldığı stulun arxasına söykənərək, yanıqlı-yanıqlı ağlayır, elə bil, heç kəsi görüb-duymurdu. Elə bil, indi o, öz kədərindən başqa hər şeyə biganə idi.

Qulu suya bir neçə damcı valerian töküb ona verdi. Səadət dərmanı alıb içdi.

– Nuriyyə xanım, – Murad mənə müraciət etdi. – Xahiş edirəm, tamaşanı davam etdirəsinnz. Camaat gözləyir.

Mən qrim otağından çıxdım. Səadətin indi bu gücsüz, aciz göz yaşları tökməsi ilə sanki bir az qabaq özümdə hiss etdiyim güc də yox olub getdi. Mən yorğunluqdan ayaq üstə zorla dayanaraq, Qulunu çağırtdırdım və tapşırdım ki, səhnəyə çıxıb tamaşanın bu gecə daha davam etdirilməyəcəyini bildirsin.

Əgər, bu uğursuz hadisə olmasaydı, Nazxanımın ilk müvəffəqiyyəti bizim üçün tamam bir bayram olacaqdı.

...Görünür, dünyada ədalət, insaf vardır və bu, bizim iradəmizdən asılı deyil. O gecədən sonra yalnız mənim iş yoldaşlarımda deyil, başqalarında da özümə qarşı mərhəmət, hüsn-rəğbət duyurdum. Elə bil, o əhvalat adamların ürəyində mənə qarşı olan yaxşı hissləri vurub üzə çıxartmışdı. Əlbəttə, bu mənim üçün böyük təsəlli idi. Lakin, nə gizlədim, indiki vəziyyətimdə bu məni çox az maraqlandırırdı. Başqalarının mənim o cür təhqir olunmağıma necə baxdıqları barədə nə düşünür, nə də narahat olurdum. Bəlkə mən şəxsi ləyaqət hissimi itirmişdim? Bəlkə heç əvvəldən bu hiss məndə yox idi? Lakin elə böyük hisslər var idi ki, onların qarşısında hər şey kiçik və mənasız görünürdü.

İmi mənə əvvəlkindən daha artıq nəzakətlə salam verib nəzərlərini dərhal başqa səmtə çevirirdi. Cimi isə, ağzını-gözünü mərhəmətlə bürüşdürür və mənimlə sağalmaz bir xəstə kimi danışırdı. Elə bil, üzümə baxıb ürəyində: "Aşna, daha sənin bayatın çağırılıb. Ancaq, heyf, biz bunu istəmirdik" deyirdi. Nəriman əmi isə, məni görəndə: "Hə, bacıqızı, nə var, nə yox?" deyə bərkdən kefimi soruşur, dünyagörmüş adamlar kimi gülümsəyir və sanki demək istəyirdi: "Eybi yoxdur. Bir işdir eləmisən, keçib-gedər".

Qulu da məni inandırmağa çalışırdı ki, bunlar hamısı burjuaziya qalığıdır. Ona görə də, o, Ağabəyimin sözünün başına ip salmır. Biz sənətkarıq. Sənətkar isə, gərək belə şeylərə əhəmiyyət verməsin. Çünki biz həyata filosof gözüylə baxırıq.

Mənim isə, xəyalım bütün bunlardan çox-çox uzaqlardaydı. Mən Səadətin məhəbbəti haqqında düşünürdüm. Bu məhəbbət fırtınaya uğrayaraq, olacsız halda dənizin ortasında qalıb, haraya yol alacağını bilməyən gəmi kimiydi. Bu məhəbbət mənim üçün dünyada ən əziz olan bir adama aid idi. Bu gənc qadın da mənim kimi həmin adam üçün

özünü oda-suya atmağa hazır idi. "Yazıq bacım, biz ikimiz də bir dərdə mübtəlayıq. Ona görə də, sən nahaq yerə məni döyürdün... Nahaq yerə. Doğrudur, mən istərdim ki, o, ancaq məni sevsin, mənim olsun, lakin... Budur, o xoşbəxtlik özü mənim qapıma gəlmişdir. O mənə deyir ki, yolunu kəsən o məhəbbəti öldür, sonra əlinin qanını silərək, gülümsəyə-gülümsəyə mənim ağuşuma atıl! Ah, kama yetən eşq, sən nə gözəlsən! Nə cazibədarsan!

Əzizim! İndi qılınc mənim əlimə keçmişdir və onun sivri ucu sənin gilas kimi şəffaf, durna boynu kimi uzun boğazına dayanmışdır. Səni cəhənnəm əzabı ilə məhv etmək üçün mənim kiçik bir hərəkətim kifayətdir. Halbuki bu saat mən özümdə bir div gücü, bir ifritə hünəri hiss edirəm. Mən səni, məni adamların içində haqsız olaraq, ədalətsiz olaraq təhqir edən səni "Min bir gecə" nağıllarında saçlarından asılan gözəllərdən daha müdhiş cəzaya məhkum edə bilmək iqtidarına malikəm. Yoxsa, bu qapımı döyən sənsən? Haradan ürəyimə damdı ki, bu gələn sənsən?"

– Buyurun!

"Ancaq rica edirəm bu dəfə məni döymək fikrinə düşməyəsiniz! Əvvəla, ona görə ki, bunun heç bir mənası yoxdur. İkincisi, mən teatr institutunda oxuyanda ən yaxşı idmançılardan hesab olunurdum."

– Buyurun, əyləşin...

"Ax, mənim gözümün işığı olan onun qadını! Sənin görünüşün nə acınacaqlı və dəhşətlidir! Gözlərin nə yaman alacalanmışdır! Saçların nə yaman pərişandır! Rəngin necə solğundur! Yoxsa, doğrudan da, sən ağlını itirmisən? Ax, mənim yazıq bacım, sən niyə bu günə düşmüsən? Sən nədən bu qədər ürək dağlayan olmusan?"

– Buyurun, əyləşin.

– Lazım deyil. Mən bura oturmağa gəlməmişəm!

– Elə isə, mən sizi dinləyirəm.

– Əgər, yaşamaq istəyirsinizsə, buradan çıxıb gedin. Sizə bircə gün möhlət verirəm.

– Bir gün çox azdır, Səadət xanım.

– Yoxsa, mənim sözüm sizə gülməli gəlir? Yoxsa, siz mənim adam öldürə biləcəyimə inanmırsınız?

– İnanıram, Səadət xanım, inanıram.

– Elə isə, gedin, getdiyiniz yerdən ona məktub, filan yazmaq xəyalına da düşməyin. Onu bilin ki, təkcə özünüzün yox, onun da məh-

vinə səbəb olarsınız. Bu saat mən hər bir şeyə hazıram, eşidirsinizmi, hər bir şeyə!

– İnanıram, Səadət xanım.

– Yox, mən sizin səsinizdə qorxu hiss etmirəm. Siz mənə...

– Mənim qorxmağım sizin nəyinizə lazımdır?

– Ona görə lazımdır ki, siz buradan cəhənnəm olub gedəsiniz.

– Səhviniz var, Səadət xanım. Siz məni qorxutmaqla heç bir şeyə nail ola bilməzsiniz. Bizim, yəni, sizinlə mənim üçün ölüm nədir ki!

– Məni özünüzə tay etməyin.

– Tay olmasaq da, mən bunu deməyə məcburam. Çünki mən də sizin kimi onu sevirəm.

Onun gözləri dəhşətlə parlayıb yırtıcı bir ifadə aldı. Alt dodağını dişləri arasında sıxıb, qana susamış bir qəzəblə üzümə baxdı. Elə bil, ana pələng, balasını əlindən almaq istəyən ovçunun üzərinə sıçramağa hazırlaşırdı. Görünüşü o qədər qorxunc idi ki, tüklərim ürpərdi. Lakin mən ona bir az da yaxınlaşaraq, sakit səslə:

– Səadət xanım, – dedim, – burada olan söhbətlərin bir sirr olub ölənəcən öz aramızda qalacağına, birinci növbədə, ərinizə heç bir şey deməyəcəyinizə namusla söz versəniz, mən hər nə olubsa, hamısını sizə söyləyərəm.

O məni dinləməyə bilməzdi. Əl atıb qapının dəstəyindən yapışaraq, batqın səslə əmr etdi:

– Danışın!

– Yox, söz verməsəniz, danışmayacağam.

– Söz verirəm.

– And için.

Ehtimal ki, qəlbində, nə isə, bir ümid qığılcımı parlayıb onun acığını soyutdu.

– Oğlumun canına and içirəm ki, nə desəniz bu dörd divarın arasında qalacaq.

O, qapıdan aralanaraq, stul çəkib əyləşdi, digər stulu da mənə göstərərək:

– Oturun, danışın, – dedi.

Mən onunla qabaq-qabağa əyləşərək, Muradla ilk görüşümüzü, bura gələrkən yolda ona təsadüf etməyimi artırıb-əskiltmədən nağıl etdim (lakin Muradın mənə qarşı olan hissləri barədə heç nə danışmadım. Danışmaq üçün özümü haqlı da bilmirdim). Sonra nitqimi bu sözlərlə bitirdim:

– Mən Güney qışlağa gələn axşam onun evli olduğunu bildim. Bununla da hər şeyə nöqtə qoyuldu. Sizin ərinizə mənim ona uzun zamandan bəri bəslədiyim hisslər barəsində heç nə bilmir, ölənəcən də bilməyəcək. Buna arxayın ola bilərsiniz. Ancaq sizdən bir xahişim var: keçmişə görə, məni təqsirləndirməyin. Buna sizin haqqınız yoxdur.

Mən yanılmamışdım. Danışığım o qədər təbii, o qədər ürəkaçan idi ki, o buna inanmaya bilməzdi... O mənim ürəyimin necə yandığını görürdü. O, cəllad belə olsaydı, için-için yanıb-tüstülənən, kimsəyə bir ziyan, bir qanqaralığı verməyən bu ürək ona təsir etməli idi.

O, gözlərini məndən çəkmədən susurdu. Sükut isə, məni daha bərk sıxırdı. Sükut mənim üçün dözülməz əzab idi. Ona görə təkrar sözə başlayıb:

– Bilirsinizmi, – dedim, – mənim başqasına öyüd-nəsihət verməkdən zəhləm gedir. Ancaq icazə versəniz sizə bir məsləhət verərdim.

– Buyurun.

İndi onun səsində yorulub əldən düşmüş adamlara məxsus bir hal var idi.

– Qısqanclıq hissini öldürün. Yoxsa, gec-tez sizi məhv edər.

O, başını aşağı salaraq, güclə eşidiləcək səslə:

– Bacarmıram, – dedi.

– Bacarın! Bunun üçün sizin hər cür imkanınız vardır. Siz gəncsiniz, gözəlsiniz. Sizin o cür oğlunuz var. Murad sizi xoşlayıb, istəyib evlənmişdir.

Burada mənim səsim titrədiyi üçün bir neçə saniyə susdum və özümü elə alandan sonra davam etdim:

– Sizin ərinizin nəcib adam olduğuna mənim zərrə qədər şübhəm yoxdur. Ancaq siz mərdi qova-qova namərd etməyin.

Axırıncı sözləri deyəndə qışqırmamaq üçün dodağımı bərk-bərk dişlədim.

– Mənim sizin ailə sirlərinizə toxunmağa haqqım yoxdur. Ancaq vaxta ki, aramızda söhbət açılıb, qoyun bir sual da verim. Onun bir ər kimi sizinlə rəftarı necədir?

O, başını qaldırıb diqqətlə üzümə baxaraq:

– Bu barədə, – dedi, – mənim heç bir şikayətim yoxdur.

– Evləndiyiniz müddətdən bəri o, bir ər kimi sizə xəyanət etmişdirmi?

– Yox.

– Bəs nə istəyirsiniz? Niyə özünüzü də, onu da məhv edirsiniz? Niyə xoşbəxtliyinizin qədrini bilmirsiniz?

Mən daha yağdırdığım töhmətləri onun necə qəbul edəcəyi barədə düşünmürdüm. Mən qaynayıb daşan qəzəbimin qarşısını ala bilmirdim. İndi mən onu ölüncəyə qədər döymək istəyirdim.

– Həyatdan daha nə istəyirsiniz? – Mən çay kimi axan göz yaşlarımı saxlaya bilməyib qəzəblə soruşurdum. – O ər, o oğul, o böyük xoşbəxtlik sizə kifayət deyilmi? Nə üçün özünüzə də, ona da, başqalarına da əzab verirsiniz?

O mənə elə təəccüblə baxırdı ki, elə bil, dünyada gözləmədiyi, təsəvvür etmədiyi ağlasığmaz bir hadisəyə rast gəlmişdir.

– Yazıq, kimsəsiz bir qızın varlığı nə üçün sizin yerinizi dar edir? Siz ondan nə pislik görmüsünüz?

Burada hönkürtüm danışmağa imkan vermədiyi üçün susub əllərimlə üzümü qapadım. Mən ağlayırdım. Onun yanımda olduğunu unudaraq, hıçqıra-hıçqıra ağlayırdım.

– Nuriyyə xanım, – o, mülayim səslə dilləndi, – hər nə olub, olub. Mən sizdən üzr istəyirəm.

– Lazım deyil! – deyə əllərimi üzümdən götürdüm. – Mən bunu sizdən tələb etmirəm.

– Çox sağ olun, mən sizin bu fədakarlığınızı qiymətləndirməyə bilmərəm.

– Mən heç zaman fədakarlıq etmək fikrində olmamışam. Sizin bir sədəqə kimi başqasından fədakarlıq ummağa ehtiyacınız da yoxdur.

O, kövrək səslə:

– Mən qadınam, Nuriyyə xanım, – dedi. – Sizin nə çəkdiyinizi hiss edirəm. Məni bağışlayın. Bəlkə dəliyəm, bəlkə xəstəyəm, bilmirəm. Ancaq ixtiyarım özümdə deyil. Mən onu nəfəs aldığı havaya da qısqanıram. Ona zillənən yad bir qadın nəzəri xəncər olub ürəyimə sancılır. Hər dəqiqə, hər an onu itirəcəyimdən qorxuram. Mənə elə gəlir ki, hamı onu məndən almaq istəyir. Bəzən onu didib-parçalamaq dərəcəsinə gəlirəm. Bəzən bir təsadüf nəticəsində sifətinin eybəcər hala düşməsini arzu edirəm. İstəyirəm məndən başqa heç kəs ona baxmasın. Heç kəs onunla maraqlanmasın. Bəzən turşu atıb gözlərini kor etmək, sonra da bütün ömrüm boyu qolu bağlı qul kimi qabağında durmaq xəyalı ilə yanıram. Elə vaxt olur ki, gecələr oyanıb saatlarca ona tamaşa edirəm. Onun yuxuda sayıqlayıb kiminsə adını çəkəcəyini güman edirəm. Mənə elə gəlir ki, onun üzünün hər cizgisində mənə məlum olmayan bir sirr gizlənmişdir. Ax, Nuriyyə xanım! Bu, dəhşətdir. Dəhşətdən də betərdir. Mən ali təhsilli qadınam. Saysız-hesabsız kitab oxumuşam. Keçirdiyim böhranın qeyri-normal bir hal olduğunu dərk edirəm. Ancaq bu məlun hissə qalib gələ bilmirəm, inanın. İnanın ki, mən, hətta, onun iş sahəsində müvəffəqiyyət qazanıb başqaları tərəfindən tərifləmməsinə belə dözmürəm. Mən istəyirəm, o, ancaq mənimlə, mənim qayğı və xidmətimlə şad olsun. Ancaq mənim haqqımda düşünsün. Mən onu öz körpə balama belə qısqanıram. Görürsünüz, mən nə qədər pis, nə qədər yaramaz bir məxluqam! Mənim ona yazığım gəlir. Bəzən ağlayıb üzr istəyirəm. Tövbə edirəm. Bir daha onu incitməyəcəyimə and içirəm. Ancaq onun bir qadınla deyib-danışdığını eşidəndə, görəndə ağlım başımdan çıxır. Nə dediyimi, nə etdiyimi bilmirəm. Budur mənim həyatım...

Mən gözlərimin yaşını silərək zarafatyana:

– Siz onu bir qədər az istəyin! – dedim. – Hər şey qədərindən artıq olanda...

– Mən onu az istəyə bilmərəm, – deyə pıçıldadı.

Sanki bədəninin hər bir nöqtəsi bu sözlə od tutub yandı. Gözləri mavi bir alova çevrildi. Yanaqları qızardı. Bu, Ay işığında incə xəyallar doğuran romantik məhəbbət deyildi, bu, gənc qadını sarsıdan bir atəş idi.

Ürəyim acı-acı sızladı:

– Səadət xanım, – dedim, – əgər, biz dindar olsaydıq, siz də öz sirrinizi açıb bir ruhaniyə danışsaydınız, yəqin o sizə deyərdi: "Çoxlu dua edin, o zaman Allah şeytanı sizin ürəyinizdən çıxardar". Ancaq bizim inamımız başqa şeyədir. Biz hər cür ruhi böhranların çarəsini zəhmətdə, vətənimizə xeyir verməkdə görürük. Siz gəncsiniz, sağlamsınız, yaxşı təhsil almısınız, ancaq, bununla bərabər, siz cəmiyyətdən ayrı düşmüsünüz.

– Mən dərs deyirəm.

– Dərs demək hələ cəmiyyətə qaynayıb-qarışmaq demək deyil.

– Bəs, ayrı nə etməliyəm?

– Əgər, siz öz mühitinizlə, ətrafınızdakı insanlarla yaxından bağlı olsaydınız, nə etmək lazım olduğunu həyat özü deyərdi. Bizim görməli o qədər işimiz var ki. Kəndlərimizin vəziyyəti sizi düşündürmürmü?

– Siz indicə dediniz ki, hər şeyin başı zəhmətdir.

– Nə cür zəhmət? Biz zəhməti ona görə çəkirik ki, əsl insan kimi yaşayaq. Günlərimiz fərəhli keçsin. Həyatımız mədəni, məzmunlu olsun. Məsələn, Güney qışlağı götürün. Gecə-gündüz işləyirlər. Artelin varı-dövləti istədiyiniz qədərdir. Amma, fərəhsiz, zövqsüz yaşayırlar. İşdən gələn kimi çörəklərini yeyib, başlarını qoyurlar yerə.

– Bu barədə mən sizin fəaliyyətinizi qiymətləndirirəm.

– Təşəkkür edirəm. Ancaq təkcə mənim və ya bir-iki mənim kimi mədəniyyət evi işçisinin fəaliyyətindən bir şey çıxmaz. Bu işdən hamımız, kənddə olan bütün ziyalılar yapışmalıdırlar. Əriniz gecə-gündüz Söyüdlü arxın üstündə əlləşir. Zəhmət çəkir. Kəndinizi yoxsul vəziyyətdən turtarmağa can atır. Siz isə, ancaq özünüzü düşünürsünüz. Əgər, siz öz həyat yoldaşınıza bir kömək edə bilmirsinizsə, heç olmasa, ona mane olmayın.

O diqqətlə qulaq asaraq susurdu. Mən daha danışmaq iqtidarında olmadığımı hiss edərək:

– Səadət xanım, – dedim, – ürəyimdə sizə və sizin ərinizə aid hər nə var idisə, hamısını bildiniz. Bundan sonra mən sizə daha bir kəlmə söz deməyəcəyəm. Nə cür istəyirsiniz o cür də hərəkət edin. Qaldı mənim buradan çıxıb getmək məsələm. Onun sizə qətiyyən dəxli yoxdur. Gedərəm, getmərəm, özüm bilərəm. Rica edirəm bir də bu barədə mənə əmr vermək fikrinə düşməyəsiniz. Çay içmək istəyirsinizmi?

– Çox sağ olun. Mümkünsə bir stəkan su verin...

Qalxıb su verdim. Aradan qısa və gərgin bir sükut keçdi. Mən onun üzünə baxmamağa çalışaraq, saçlarımı düzəldirdim. Nəhayət, o, müqəssir kimi:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – sizdən bir şey xahiş etmək istəyirəm.

– Buyurun.

– Sabah bizə gəlin. Evdə tək olacağam.

Mən onun təklifinə qətiyyən təəccüb etmədim.

– Baş üstə, əgər, vaxtım olarsa, gələrəm.

– Xahiş edirəm, vaxt tapasınız, Almurada deyərsiniz maşınında gətirər, söz verirsinizmi?

– Yaxşı.

– Hələlik. Gözləyəcəyəm.

Mən onun arakəsmədən eşidilən yüngül ayaq səslərini dinləyərək, bitab halda stolun arxasına söykənib gözlərimi yumdum.

Səhəri məşqdən sonra, kimsəyə demədən, piyada yola düşüb Quzey qışlağa getdim. Mən Güney qışlaqdan çıxanda Muradgilin dəstəsi Söyüdlü arxın üstündə qızğın işləməkdəydi. Murad ekskavatorun yanındakılara nə isə deyirdi. Məni görməsin deyə, şose yoldan burulub, aşağı tərəfdən keçən balaca cığıra düşdüm.

Mən onlara gedirdim. Onun doğulub böyüdüyü, evlənib ailə qurduğu evə gedirdim. Mənə elə gəlirdi ki, xırdaca boz təpələrin arası ilə qıvrıla-qıvrıla uzanan bu cığır qurtarmayacaq. Elə bil, mən yada gəlməyən uzaq zamandan bəri bu yolla addımlayıram. Şüurumdakı keylik, tutqunluq məni heyrətə salırdı. Mən heç nə düşünmürdüm. Mən hər şeydə yalnız bir intəhasızlıq, əbədi bir lallıq hiss edirdim. Qeyri-iradi tez-tez dönüb geriyə, Muradgil işləyən tərəfə baxırdım. Mən ondan uzaqlaşıb, onun evinə yaxınlaşdıqca, ürəyimdəki boşluq da artırdı. Bu mənim həyatımda qəti bir gün idi. Bu gedişlə mən öz eşqimə, öz böyük səadətimə əbədi "Əlvida" deyirdim.

Mən onun özü və oğlu doğulan evdə onun arvadı ilə qabaq-qabağa oturub duz-çörək kəsəcəkdim. Mən öz sevgimi ona və onun oğluna hədiyyə aparırdım. Çünki mənim bu sevgidən qiymətli bir şeyim yox idi.

Onların eyvanında məni ilk qarşılayan Əlimərdan oldu. O yan-bu yana qaçaraq, səs-küylə oynayırdı. O qədər şən, o qədər dərdsiz idi ki... Mən onu qucağıma götürüb üzündən öpdüm. Elə şirin uşaq idi ki, adam əlindən yerə qoymaq istəmirdi.

Birdən o, sevimli uşaq dili ilə:

– Murad yoxdur, – dedi (o, atasını adı ilə çağırırdı).

Təəccüb etdim. Mən ki, onun atasını soruşmurdum.

– Bəs, anan hardadır?

Cavab vermədən başını tərpətdi.

Bu zaman Səadət qaçaraq otaqdan çıxdı.

– Xoş gördük, Nuriyyə xanım, xoş gördük. Sən Allah, bu gombuşu qoyun yerə, qolunuzu qırar.

– Maşallah! – Mən təkrar uşağın üzündən öpdüm.

Sonra qadına sürəkli bir nəzər salaraq zarafatyana:

– Şadlıq sizə o qədər yaraşır ki, – dedim, – adam, baxdıqca, baxmaq istəyir.

– Doğrudanmı, – deyə gülümsəyib qızardı.

Mən kompliment demirdim. O, həqiqətən indi o qədər gözəl, o qədər lətafətli görünürdü ki, elə bil, tamamilə başqa adam, başqa bir gözəl idi. Əynində qolları çiyninə qədər açıq uzun ev paltarı, ayaqlarında yüngül çust vardı. Saçını başına dolayıb sancaqladığından, durna boyu kimi uzun qəşəng boynu çılpaq qalmışdı.

– Əli, düş yerə, xalanı incitmə.

– Düşmürəm, – deyə oğlan inadla başını buladı.

İkimiz də güldük.

– Yadınızdadırmı, o dəfə Qulugildə də sizə yaman qanı qaynayırdı.

– Bilir ki, xalası onu çox istəyir.

– Amma mənimlə arası yoxdur. Bununku atasıdır. Görəndə uçmağa qanadı olmur. Keçin içəri.

Biz iki pəncərəsi küçəyə, ikisi həyətə baxan böyük otağa girdik. Yalnız bu zaman Əlimərdan qucağımdan düşdü və məni incitmək istəmirmiş kimi, "bu saat gəlirəm" deyib bayıra yüyürdü.

Otağın içi elə təmiz, sadə və gözəl bəzənmişdi ki, bilaixtiyar ürəyimdə ev sahibinə "afərin" dedim. Açıq mavi kağızla örtülmüş divarlardan zərif çərçivəli portretlər asılmışdı. Ortadakı iri, dəyirmi stolun üstünə incə naxışlı məxmər süfrə salınmışdı. Arxa divarın qabağında o zaman çox dəbdə olan və üstünə Çin ipəyi çəkilmiş taxt qoyulub, arxasına ipək kimi nazik, əlvan xalça vurulmuşdu. Taxtın üstündə qədim Şərq üslubunda düzəldilmiş mütəkkə və yastıqlar var idi. Yuxarı tərəfdə qəhvəyi rəngli stolun üstündə radioqəbuledici qoyulmuşdu. Hər şey yerində, gözəl və səliqəli idi.

Mən, qızıl naxışları olan firuzə rəngli güldandakı təzə qərənfillərə işarə ilə:

– Bunlar haradandır?! Quzey qışlaqda gözümə göyərti dəymir, – dedim.

– Mənim balaca bir bağçam var, gəlin baxın.

Həyətə açılan pəncərələrin qabağına getdik. Aşağıda təxminən on kvadrat metr sahədə körpə ağaclar, qızılgül kolları, rəngbərəng qərənfillər adamın üzünə gülürdü. Onların arasında balaca nanə, keşniş, şüyüd, vəzəri ləkləri var idi. Təzəcə suvarıldıqlarından dibləri hələ yaş idi.

– Bilirsinizmi, Murad göy-göyərtini, dovğanı çox xoşlayır.

– Bəs, bunları necə suvarırsınız? – deyə mən sözü dəyişdim.

– Əl ilə suvarıram, hamısını özüm əkib-becərmişəm.

"Məlumdur. Ərinizin xoşuna gəldiyi üçün" deyə mən düşündüm.

Pəncərədən aralanıb evin ortasına qayıtdıq. O, yüz ilin dostu, yoldaşımış kimi, səmimiyyətlə:

– Bircə deyin görüm sizi nəyə qonaq eləyim? – dedi. – Sizin üçün nə bişirim?

– Məgər, mən qonaq gəlmişəm?

– Yox, deyin!

Mən yeməklərin hamısından çox dovğanı xoşlayıram. Lakin demədim. Ayrı şey olsaydı, deyərdim. Ancaq dovğanı demədim.

– Mənim üçün hamısı birdir. Nə istəyirsiniz bişirək. Mənim "bişirək" deməyim xoşuna gəldi.

– Elə isə, mən deyim: əvvəlcə dovğa bişirək, qoyaq soyusun. Sonra da şüyüdlü plov, necədir?

– Əla.

– Onda iş başına!

Oradan-buradan, yeni tamaşalardan, kinofilmlərdən, son vaxtlar çıxan romanlardan söhbət eləyə-eləyə dovğanı bişirib qoyduq soyusun.

Mənim anası ilə birlikdə işləməyim Əlimərdana çox maraqlı görünürdü. Tez-tez gəlib qabağımızda dayanır, mənə diqqətlə tamaşa edirdi.

– Bu da atası kimi dovğa xoşlayandır, – deyə Səadət oğluna baxaraq gülümsədi.

Biz insanların, xüsusən qadınların təbiətində hələ kəşf edilməmiş nə qədər qəribə hallar var! Bir-birimizlə elə danışırdıq ki, elə bil, aramızda heç nə olmamışdı. Şəxsən mənim öz hərəkətim özümə aydın idi. Lakin o... Mənə elə gəlirdi ki, o mənim öz sevgimi qəlbimdə dəfn etməyimə əmin olduğu üçün bu cür şadlıq içindədir. Belə anlarda mən dişlərimi bir-birinə sıxaraq, öz qadınlıq qürurumu zorla boğurdum. Birdən o, saata baxaraq uşaq səmimiyyəti ilə:

– Muradın gələn vaxtıdır, – dedi, – sizin burada olmağınızdan xəbəri yoxdur. Görəndə qiyamət olacaq.

– Bəs, siz dünən deyirdiniz evdə tək olacaqsınız? – Mən soyuq və ciddi ifadə ilə düz onun gözlərinə baxdım.

Sanki diksinib şirin yuxudan ayılaraq, müqəssir halda çaşıb qaldı. Elə bu zaman bayırda motosikl səsi eşidildi. Ürəyim elə şiddətlə

döyünürdü ki, bir an qabaqkı söhbətimizin nə haqqında olduğunu da yadımdan çıxartdım. Əlimərdan:

– Murad gəldi, Murad gəldi, – deyə gurultu ilə bayıra qaçdı.

Səadət özünü itirərək, gah mənə baxdı, gah da qapıya.

Mən sərbəst və şən bir görkəm alaraq:

– Siz ərinizin gəlmək vaxtını nə düz bilirsiniz, – deyə gülümsədim.

Mənim bu hərəkətim ona cəsarət verdi. Yenidən hər şeyi unudaraq gülə-gülə:

– Siz oturun, yerinizdən tərpənməyin... – dedi.

Murad, qucağında oğlu, içəri girərkən bizi yanaşı oturmuş görüb yerində qurudu. Səadət isə, ona baxaraq, elə ürəkdən şaqqıldayıb güldü ki, bayaqdan bəri mənə əzab verən kin və qəzəbim yox olub getdi. Murad heç bir şey anlamayaraq, çaşqın halda dayanmışdı. Birdən Səadət ayağa qalxıb, əlini ərinin əlinin üstünə qoydu.

– Murad, – dedi, – mən Nuriyyə xanımın yanında səndən üzr istəyirəm. O məni bağışlayıb, sən də bağışla.

Muradın iri qara gözləri bir an mənə zilləndi. Sonra əyilib uşağı yerə qoydu və mənə yaxınlaşaraq:

– Xoş gəlmisiniz, Nuriyyə xanım, – deyib olimi sıxdı.

Mən dərhal söhbəti dəyişməyə çalışdım. (Onun özünü çox namünasib vəziyyətdə hiss etdiyini, mənim üzümə baxmaqda çətinlik çəkdiyini anlayırdım.)

– Murad, – dedim, – işləriniz sürətlə irəliləyir. Bu cür getsə, yəqin ki, Söyüdlü arx iyirmi-iyirmi beş günəcən Quzey qışlağa çatar.

– Görək, – deyə eyni ciddiyyətlə cavab verdi.

Səadət:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – bizim camaat Söyüdlü arxı elə gözləyir, elə özləyir ki, daha bu sözdən deyil. Kəndin uşaqları hər gün gedib neçə metr irəlilədiyini xəbər gətirirlər. Qoca arvadlar yığışıb dəstə ilə tamaşasına gedirlər.

Sonra ərinə baxıb zarafatla əlavə etdi:

– Tarix, yoldaş sədrin bu böyük təşəbbüsünü unutmayacaq. Gedək paltarını dəyiş. Üstün-başın toz-torpaqdır. Nuriyyə xanım, bir dəqiqə bağışlayın.

– Buyurun.

O, ərinin qoluna girərək, o biri otağa keçdi. "O mənim Murada olan münasibətimi unutmuşdu. O, xoşbəxt idi. Murad isə, onu istəyib

evlənmişdi. Muradın ondan Əlimərdan kimi oğlu vardı. Onun qadını yeni açılmış yasəmən kimi təravətli və gözəldi. Dünəndən bəri o nə qədər dəyişmiş, nə qədər gümrah və sevimli olmuşdur! Yox, Murad, sən qəm çəkmə! Sən hər şeyi, hər şeyi tezliklə unuda biləcəksən. Mən buna əminəm. Mən bunu hiss edirəm. Qaldı ki, mən... Mənə bundan artıq bir şey lazım deyil. Məgər, sənin səadətin mənimki demək deyilmi? Mən öz hərəkətim üçün nə sənin, nə də arvadının boynuna minnət qoyuram. Çünki mən yalnız və yalnız öz qəlbimin tələbi ilə hərəkət etmişəm. Mən öz taleyimdən qətiyyən narazı deyiləm. Mən, ölsəm də, xoşbəxtəm, qalsam da! Sənin həsrətin, sənin hicranın mənim üçün bir sitəm, bir əzab olacaqdısa, o zaman mən nə ilə fəxr edə bilərdim? Nə ilə yaşayardım? Sənin məhəbbətini dilimə necə gətirə bilərdim? İki gün qabaq kimsənin xəbəri olmadan mənim iyirmi üç yaşım tamam oldu. Lakin mən indi özümü gəncliyi sovulub getmiş bir ana kimi hiss edirəm. Eyvanda Səadət su tökür, sən əl-üzünü yuyursan. Gənc həyat yoldaşın, gülüşünü gizləyərək, sənin boynuna su tökür. Sən sərin sudan diksinərək tez-tez içini çəkirsən. Lakin arvadının zarafatına cavab vermirsən, gülmürsən. Sənin acığın bahar buludu kimi bir şeydir, Murad. Tezliklə günəş görünüb aləmi sevincli nura qərq edəcək. Söyüdlü arx da gəlib çıxacaq. Söyüdlü arx Quzey qışlağa səadət gətirəcək. Sizin həyatınız nə gözəl olacaq! O xoş günlərinizi aydın görürəm."

Murad gəlib əyləşdi. Biz nahara yenicə başlamaq istəyirdik ki, Hümmət gəlib çıxdı. O məni Səadətlə birlikdə görəndə qətiyyən təəccüb etmədi. (Bizim davamızı, şübhəsiz, bilirdi.) Deyirlər, dərin ağıl sahibləri hər cür gözlənilməz hadisəyə qabaqcadan hazır olurlar. Həmişə əlində tutduğu yumşaq günlüklü kepkasını pəncərəyə tullayıb, qarşımda əyləşdi:

– Nə yaxşı ki, nahar eləməmişəm. Yoxsa, bu şüyüdlü plovdan məhrum olardım...

– Hümmət əmi, acmısan? – deyə Əlimərdan soruşdu.

– Yaman. Yüyür, Kərim əmini də çağır gəlsin.

– O da acıb?

– Acıb, yaman acıb, get çağır.

Əlimərdan ondan aralanıb bayıra qaçdı.

– Haradan belə? – deyə Murad soruşdu.

– Kərpic zavoduna getmişdim. Rayonda başladığımız yeni binalar üçün kərpic almaq lazım idi.

– Nə oldu?

– Əlli min boyun oldular. Sifarişləri çoxdur deyə özlərini çəkib qoyublar ulduzun yanında.

Əlimərdanla içəri girən şoferə yanında yer göstərərək:

– Gəl otur, Kərim, – dedi, – qaynanamız bizi çox istəyəcək.

Onun şənliyi Muradla mənim aramda olan gizli gərginliyi yavaş-yavaş unutdurur, Muradın kefi açılırdı. Mən Hümmətlə tez-tez zarafat edir, deyib-gülürdüm. Lakin hər dəfə mən, rayon icraiyyə komitəsinin sədri ilə danışanda, Murad darıxırmış kimi, yerində səbrsiz bir hərəkət edir, üzünü başqa səmtə çevirirdi. Bu isə, təbii hiss idi. Biz öz taleyimizə asanlıqla təslim olmuruq.

Nahardan sonra çay içmək üçün çıxıb eyvanda oturduq.

Muradın üzü yenə də tutqun idi. Biz oradan-buradan danışır, gülür, o isə, papiros çəkərək kəndə tamaşa edirdi.

– Yenə nə olub? Gəmilərin batmayıb ki? – deyə Hümmət ona sataşdı.

– Doğrusu, Hümmət, yediyim-içdiyim canıma yatmır. Bu kəndi hər dəfə belə görəndə, elə bil, dünya uçur, qalıram altında.

– Eybi yoxdur, – deyə Səadət cavab verdi. – Söyüdlü arx gələr. Quzey qışlağın da küçələrində toy-bayram olar.

Hümmət stəkanını qabağa çəkərək öz-özü ilə danışırmış kimi dedi:

– Söyüdlü arx da gələcək, quzeylilərin varı-dövləti də artacaq. Ancaq yenə də çox-çox işlər görmək lazım gələcək...

O, dərindən nəfəs alaraq, daha ciddi ifadə ilə sözünə davam etdi:

– Bizim xalqımız təbiətən fədakar xalq olduğu üçün öz həyatının, rifahının qayğısına az qalır. Kəndlilərimiz yaxşı yeyib-içmək, yaxşı istirahət etmək, mədəni yaşamaq haqqında bəlkə də düşünmürlər.

Bütün bunlar dünən Səadətə söylədiyim fikirlərin mabədi olduğundan:

– Doğrudur! – deyə hərarətlə təsdiq etdim.

O, ağıllı gözləri ilə mənə baxaraq, sözünə davam etdi:

– Bizim vəzifəmiz camaatı varlandırmaqla qurtarmır. Biz nəslimizin sağlam yetişməsi barədə düşünməliyik. Biz çalışmalıyıq ki, kəndli vaxtlı-vaxtında öz ailəsi ilə birlikdə istirahət eləsin. Onun yemək otağı, yataq otağı ayrı olsun. Kəndli gündə səkkiz saat işləsin. Axşamlar kino, teatr tamaşalarına baxsın. Kefli İsgəndərin bir sözü heç yadımdan çıxmır: "Hamı mənə deyir oxu, alim ol. Amma bir kəs demir ki, oxu, adam ol!" İndi biz də həmişə deyirik işlə, artel varlı olsun, özün də yaxşı yaşa. Bizim kəndlilərimiz qazandıqlarını lazımi qədər mədəni tərzdə xərcləyə bilmirlər. Təmiz döşəkağılarını təhkimçi üçün saxlayırlar. Belə hallarla mübarizə vaxtı çoxdan gəlib çatmışdır. Bu mübarizəni isə hamımız aparmalıyıq. Sən də, mən də...

O gülümsədi:

– Hətta, ingilis dili müəllimi də.

Bayaqdan bəri diqqətlə qulaq asan Səadət diksinərək, narahat halda, mənim üzümə baxdı. Mən zarafatyana bir ötkəmliklə:

– Yoldaş Hümmət, – dedim, – elə güman etməyin ki, bu barədə düşünən təkcə sizsiniz. Biz özümüz də dünən ingilis dili müəllimi ilə bu barədə danışırdıq.

– Mən buna çox şadam.

Hər dəfə onun nəzəri mənim üzərimdə dayananda gözlərinin dərinliklərində, nə isə, bir işıq yanırdı. Bu zaman mən qəlbimdə anlaşılmaz bir qorxu, bir həyəcan hiss edirdim.

Çaydan sonra kəndin kənarına çıxdıq. Səadətlə mənim davamız hər iki qışlağa sürətlə yayıldığından, təsadüf etdiyimiz kəndlilər ayaq saxlayıb təəccüblə ardımızca baxırdılar. Qulugilin evinin yanından keçəndə, eyvanda qazan asmış Ağabəyim bizi görüb əvvəlcə gözlərinə inanmadı. Sonra ayağa qalxıb:

– Həmişə kefdə-damaqda, – deyə şadlıqla səsləndi. – Siz Allah, gəlin qonağımız olun. Qulu da bu saat gələcək.

Mən şən və qayğısız halda:

– Çox sağ ol, – dedim. – Ayrı gün gələrik. Ancaq sən də dostları itirib-axtarmırsan.

– Sən Allah, elə demə, vallah, sənə o qədər qanım qaynayır ki, elə bilirəm Güney qışlaqda bir bacım var. Ancaq o Nazxanımı bir də teatra çıxartma...

– Sən nə danışırsan, Ağabəyim, – deyə Hümmət şən halda cavab verdi. – Nazxanım daha böyük artist olub.

– Olar, olar. O üz ki, onda var, artist də olar, o yana da keçər.

Mən qəhqəhə ilə güldüm.

Hümmət başını buladı:

– Böyrümüzdə artist dura-dura elə söz danışırsan?..

– Sən də qoy görək, ay Hümmət. Mən bu cür artisti demirəm.

– Sən doğru deyirsən, Ağabəyim bacı, – dedim, – biz artistlər bir az üzlü oluruq.

Kəndin yaxınlığındakı balaca təpənin üstündə dayandıq.

Həmişə öz işlərindən danışanda odluğu kimi, Murad yenə də birdən-birə canlanaraq:

– Söyüdlü arx, – dedi, – bax, bu təpənin qabağından keçib kəndə burulacaq. HES-i də aşağıda, o tək evin yanında tikəcəyik.

Sonra tarlalara çəkəcəkləri xırda arxlar, salacaqları bağlar barəsində danışdı. Bu dəqiqələrdə mənə elə gəlirdi ki, hər şey sonsuz dərəcədə gözəl və fərəhlidir. Və bu gözəllikdə, fərəhdə, əgər, mənim payım yoxdursa, nə eybi var?! Kəndin üzərinə enən sakit axşam, qapılardan yavaş-yavaş qalxan tüstü sanki mehribanlıqla: "Nə eybi var, nə eybi var" deyə eyni duyğunu təsvib edirdi.

Hümmət astadan nə dedisə, Murad bərkdən güldü. Səadət xoşbəxt təbəssümlə ərinə baxdı. Yalnız bu an, bu bircə an mən o axşam sükutu içində özümü kimsəsiz, qərib hiss etdim. Elə bil, bu kədərli duyğu dərhal Səadətə əyan oldu. O, təəssüf, mərhəmət andıran bir ifadə ilə mənə baxdı. Mən qayğısız görünməyə çalışdım, dizimə vurub qaçan Əlimərdanın ardınca yüyürərək, onu tutub yuxarı qaldırdım.

Səadət mənə yaxınlaşdı:

– Sən Allah, bunu yerə qoyun, sizə sözüm var.

Biz kişilərdən bir neçə addım aralanandan sonra o, əlimdən tutub:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – mən hamısını bilirəm. Bilirəm ki, bu gün bizdə olmaq sizin üçün çox ağır idi. Ancaq mən istəyirdim ki, siz başladığınız işi axıra çatdırasınız.

– Zənn edirəm ki, siz məndən narazı qalmadınız.

– Nə danışırsınız, Nuriyyə xanım! Mən sizdən dünyalar qədər razıyam. Siz heç kəsin eləməyəcəyi bir işi elədiniz. Siz nə qədər nəcib insanmışsınız!

– Səadət xanım, bunlar hamısı artıq sözlərdir. Mən sizin istədiyiniz kimi yox, öz ürəyimin istədiyitək hərəkət etmişəm. Mənim sizin boynunuza minnət qoymağa haqqım yoxdur.

Daha sonra mən qışqırıb demək istəyirdim ki, nə edirsiniz edin, lakin təşəkkür etməyin! Mənə təşəkkür lazım deyil. Sizin öz qurbanınıza "sağ ol" deməyinizin nə qədər dəhşətli olduğunu bilirsinizmi? Gedin, yaşayın, xoşbəxt olun! Lakin öz təşəkkürlərinizlə məni ikinci dəfə yaralamayın.

– Kim gedir, kim qalır? – deyə Hümmət bərkdən soruşdu.

– Gecəniz xeyrə qalsın, Səadət.

– Xeyrə qarşı, Nuriyyə xanım.

– Sağ olun, Murad.

– Xoş gəldiniz, – deyə o, ahəstə səslə cavab verdi.

Biz Söyüdlü arxın körpüsünə çatanda, mən şoferdən maşını saxlamasını xahiş etdim. Ürəyim darıxdığından, qalan yolu gəzə-gəzə getmək istəyirdim. Hümmət də mənimlə bərabər düşərək, maşını dayısıgilə göndərdi.

Biz körpünü keçib yavaş-yavaş mədəniyyət evinə tərəf yollandıq. Elə bu zaman radioda qəmli bir mahnı oxunmağa başladı. Çıraqban küçələr birdən-birə mənə yad və qüssəli göründü. Könlümdə elə bir pərişanlıq vardı ki, elə bil həyatımda fərəhli nə vardısa, hamısını itirmişdim.

Hümmət də fikirli və tutqun görünürdü.

Hərdən bir-iki kəlmə danışıb susurduq. Mən yol yoldaşımla danışmağa mövzu tapmadığım üçün xəcalət çəkirdim. Bu nə qəribə təbiət idi! Elə bil, mən hamını əyləndirib məşğul etməyə borclu idim.

Mədəniyyət evinə tez çatdığımıza sevinib:

– Buyurun, gedək içəri, – deyə təklif etdim. – Sizi çaya, konfetə qonaq edə bilərəm.

– Yox, – dedi, – yorulmamısınızsa, bir az eyvanda oturaq, sizə sözüm var.

Ürəyim şiddətlə döyünməyə başladı (yeri gəlmişkən deyim ki, çox şeyi qabaqcadan duymaq hissi məndə güclüdür və mən bunun ucundan az qorxular çəkməmişəm).

Biz eyvana qalxıb skamyada oturduq. Uzun və gərgin sükutdan sonra:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – mən həmişə qısa və aydın danışmağı xoşladığım üçün rica edirəm cəsarətimi pisliyə yozmayasınız.

– Mən sizdən heç bir zaman pis hərəkət gözləmərəm.

– Elə isə, bilin ki, lap ilk görüşümüzdən mən sizi xoşlamışam. Həmişə sizin barənizdə düşünmüşəm. Çox düşünmüşəm.

Bir qədər susduqdan sonra ahəstə səslə davam etdi:

– Siz də neçə vaxtdır məni görürsünüz. İndi deyin görüm, mənə həyat yoldaşı olarsınızmı?

Aralığa qısa bir sükut çökdü.

– Nə üçün dinmirsiniz?

Mən köksümü ötürdüm:

– Hümmət, – dedim, – siz məni o qədər də yaxından tanımırsınız...

– Mən sizi tanımışam.

– Mən kimsəsiz, qərib bir qızam.

O özünəməxsus zarafatyana əda ilə:

– Siz Allah, elə danışmayın, – dedi, – mən uşaqlıqdan melodramı sevmirəm.

Mən də gülümsəyərək, tamamilə melodramatik bir ahənglə davam etdim:

– Mənim heç bir kəsim, heç bir şeyim yox. Siz isə...

– Xahiş edirəm, ardını deməyəsiniz.

– Yaxşı, elə isə, icazə verin, ardını bir neçə gündən sonra deyim. İndi birdən-birə cavab verməkdə çətinlik çəkirəm.

– Etiraz etməyə nə haqqım var? Bir neçə gündən sonra olsun. Ancaq gəlin belə bir şərt kəsək.

– Nə şərt?

– Əgər, cavabınız müsbət olsa, sabah zəng edib məni çaya dəvət edin. Əgər, müsbət olmasa, sükut edin. O zaman mən də hesabımı götürəcəyəm.

– Mən sizi həmişə çaya dəvət edə bilərəm.

– Yox, qoyun şərtimiz mən deyən kimi olsun. Yaxşımı?

– Yaxşı.

– Gecəniz xeyrə qalsın.

O, ayağa qalxıb iti addımlarla uzaqlaşdı.

O gecə uzun zaman gözümə yuxu getmədi.

Hümmət ağıllı, gənc, yaraşıqlı bir oğlan idi. Lakin onun arvadı olmaq... Nə qədər fikirləşdimsə, ürəyimi bu fikrə isinişdirə bilmədim. Muraddan başqa ayrı bir adamı istəmək, onun qadını olmaq... Mən bunu xəyalıma belə gətirə bilmirdim. Mən Hümməti qardaş kimi, yaxşı, nəcib bir insan kimi istəyə bilərdim. Lakin onun arvadı olmaq...

Mən bu halımı Hümmət kimi hər cəhətdən ləyaqətli bir oğlanın şəninə sığışdırmırdım. Mən özümü ona rəva görmürdüm. Bütün varlığı, gedib-gələn nəfəsi başqası üçün yanan bir qız onun nəyinə lazım idi? Axı, onu məndən də yaxşı qızlar sevə bilərdilər. Mən ondan öz qəlbimi gizləyə bilməzdim. Ürəkdə bir cür, üzdə başqa cür ola bilməzdim. Mən, başqasının oduna yandığım halda, onunla bir yastığa baş qoymazdım. O "başqasını" ürəyimdən qoparıb atmağa isə iqtidarım çatmırdı.

...Səhəri gün mənim üçün daha da ağır keçdi. Elə bil, Hümmətin təklifini rədd etməklə həyatımın son ümid çırağını da üfürüb keçirmişdim. Mən onu yaxşı bir dost, yaxşı bir insan kimi qiymətləndirirdim. İndi artıq o da yox idi.

Güney qışlaqla yarışan Bəhmənli kəndində "Əlli yaşında cavan" musiqili komediyasının ikinci tamaşasını verdik. Bu dəfə hamımız əvvəlkinə nisbətən yaxşı oynayırdıq. Nazxanım o qədər təbii, canlı və sərbəst oynayırdı ki, elə bil, iyirmi ilin artisti idi.

Dərdi-qəmi çox olan adam üçün ən böyük təsəlli yaxşı bir iş görməkdir. Mən Nazxanımı kəşf etməyimlə fəxr edirdim. Onun oyununu diqqətlə izləyərək, hər şeyin yerində olmasına, hər duyğunun eyni ilə həyatda olduğu kimi təbii çıxmasına çalışırdım. Bunun üçün ona kiçik bir işarə kifayət idi.

Artıq o özü də öz qüvvəsinə inanmağa başlayırdı. Ona görə də, savadını artırmaq üçün mənim seçib verdiyim kitabları həvəslə oxuyur, başa düşmədiyi yerləri tez-tez gəlib soruşurdu. Beləliklə, Nazxanımı öz yetişdirməm hesab edərək, dərin ruhi rahatlıq duyurdum.

Bizim gənc aktrisamızla hamıdan çox maraqlanan şofer Almurad idi. Tamaşa zamanı o, lap qabaqda oturub Nazxanımın oyununa elə təəccüblə baxırdı ki, elə bil, möcüzə görürdü. Gəlin hara gedirdisə, kölgə kimi böyründən ayrılmırdı. Adamların yanında belə, alov saçan gözlərini ondan çəkmirdi.

...Bir gecə otağımda bərk darıxdığımdan, qapımı bağlayıb, Nazxanımın yanına getmək istədim. Lakin onun çəpərinə yaxınlaşanda bağçada danışıq səsləri eşidib ayaq saxladım. Nazxanım ağaca söykənərək başıaşağı dinləyir, Almurad isə, onun qabağında dayanıb soruşurdu:

– Niyə məni yandırıb-yaxırsan? Bəlkə haqqımda bir pis şey-zad eşitmisən?

– Heç nə eşitməmişəm.

– Bəs, onda niyə sözlərimə inanmırsan?

– Ona görə inanmıram ki, siz kişilər etibarsızsınız.

– Qoyunu qoyun ayağından, keçini keçi. Kişilərin hamısı birdir? Vallah, səni qoymayacağam ayağın quru yerə dəysin.

– Mağıl, dayna. Mənim sənə nə ehtiyacım?

Nazxanım yönü bağçaya dayandığından, mən onun üzünü qaranlıqda əməlli seçə bilmirdim. Almuradın üzünə isə pəncərədən işıq düşmüşdü.

– Dörd sənin kimi oğlan dolandıraram.

– O düzdür. Amma kişi gərək sənin kimi cavanəzəni gözünün üstündə saxlasın.

– İndi belə deyirsən.

– Sən ölmə, bu ürəyimə güllə dəysin, qocalıb belimiz büküləndə də elə deyəcəyəm. Ay insafsız, görmürsən dərdindən dəli-divanəyəm?

O, əl atıb gəlinin biləyindən tutdu.

– Burax, – gəlin qolunu çəkdi. – Bax, bir də əl-ayağını dağıtsan, mənim gözümə görünməyəcəksən.

– Yaxşı, bəs, indi mənə nə deyirsən?

– Mən səndən iki yaş böyüyəm.

– Bir gör nəyin dərdini çəkirsən! İki yaş nədir ki? Baxan mənə səndən çox yaş verər özüm ölüm. Başım ağarıb.

– Nə qədər olsa da, arvad kişidən tez qocalır.

– Ay dəli, mən səni qoyaram qocalasan?

– Qocalanda əlini qabağa verəcəksən?

– Arvadı əri saxlayar, pendiri dəri.

– O məsəli ayrı şeyə çəkiblər.

– Aaz, bax, bu ürəyimə güllə dəysin, səndən əl çəkəsi deyiləm.

– Gədədə üzə bax ey... – Nazxanım xısın-xısın güldü.

Mən öz otağıma qayıtdım.

...Səhəri Nazxanım yanıma gəldi. Sözlü adam kimi, gülməkdən uğunub gedirdi.

– Nə olub? – deyə soruşdum.

Qoynundan pambığa bükülü balaca bir şey çıxarıb mənə uzatdı. Alıb gördüm yaqut qaşlı bir qızıl üzükdür. Heç bir şey anlamayaraq onun üzünə baxdım.

– Almurad verib, – deyə pıçıldadı. – Götürmürdüm. Dedi sən öl, almasan, baş götürüb ilim-ilim itəcəyəm. Mən ha eləyib, cavab verənəcən qoyub getdi. Ağlın nə kəsir, özünə qaytarım?

Mən onun gözlərindəki qaynar təbəssümə diqqət yetirib:

– Nə üçün qaytarırsan? – dedim, – istəyirsən yazıq oğlan özünü həlak eləsin?

Şaqqıldayıb güldü. Sonra eyni ilə "Arşın mal alan"dakı xala kimi məzəli bir əda ilə cavab verdi:

– Vallah doğru deyirsən.

...Bizim balaca dəstəmizin şöhrəti getdikcə artırdı. Tez-tez başqa kəndlərdə də tamaşalar verirdik. Yeni pyeslər hazırlamaq lazım gəlirdi.

Bir gün yenə də bəzi məsələləri danışmaq üçün artel idarəsinə getmişdim. Nəriman əmi, əynində təzə paltar, həmişəki kimi başı-üzü tərtəmiz qırxılı, kefi kök, stulun arxasına söykənmişdi. Cimi onun qabağında dayanaraq, bərkdən qəzet oxuyur, Qulu, İmi və Almurad da sədrlə birlikdə qulaq asırdılar.

Mən daxil olan kimi Nəriman əmi qəddini düzəldərək:

– Yaman yazıblar, – o, nəşə ilə mənə baxıb qəzetə işarə elədi.

– Nəyi yazıblar? – deyə mən qorxmuş halda soruşdum.

– Cimi, başdan oxu, – deyə sədr əmr etdi.

Məqalə bizim mədəniyyət evi haqqında idi. Kəndlilərə verdiyimiz tamaşaları, kitabxananın fəaliyyətini tərifləyərək, İmi ilə Ciminin, Səriyyənin, Nazxanımın adlarını çəkirdilər. Axırda məni xüsusi qeyd edərək, başqalarına nümunə göstərirdilər.

Ömrümdə birinci dəfə idi ki, öz işim haqqında bu cür sözlər eşidirdim. Mən təbiətən şöhrətpərəst deyildim. Lakin indi... Məhz indi qəzetdəki tərif məni sevindirir və şəxsi ləyaqət hissimi gücləndirirdi. Mən başqaları üçün lazımlı bir adam olduğuma özümü dönə-dönə dərindən inandırmaq istəyirdim. Mən ruhi müvazinətimi itirməməli idim.

Məqaləyə qulaq asarkən, "əlbəttə, bu, ölümdən yaxşıdır" deyə başımdan qəribə bir fikir keçdi və mən hələ gənc olduğumu anlaşılmaz bir məmnuniyyət hissi ilə xatırladım (elə bil, gənc olduğumu çoxdan unutmuşdum). Məqalə oxunub qurtarandan sonra Nəriman əmi mənə:

– Sağ ol, qızım, – dedi, – çox sağ ol. Başımızı uca elədin.

(O həmişə mənə "bacıqızı" deyərdi, indi isə, məni birinci dəfə "qızım" adlandırırdı.)

Sonra Quluya sarı dönərək sözünə davam etdi:

– Orasına fikir verdinmi, bizim mədəniyyət evinin başqa kəndlərdə tamaşa göstərməyini də yazıb. Qoy indi bəzi-bəzi adamlar görsünlər ki, Nəriman necə xüsusiyyətçidir.

– Hələ quzeylilərə mədəni xidmət eləməyimizi də yazıb, – deyə İmi əlavə etdi.

Sədr onun nəyə işarə vurduğunu anlayaraq, əsəbi nəzərlərlə pəncərədən çölə baxdı və bir qədər sükutdan sonra Almurada dedi:

– Sabah cavanlardan otuz nəfərini götürüb onlara köməyə gedərsən.

– Kimlərə?

Sədr ağır bir yükün altından çıxırmış kimi dərindən nəfəs alıb, heç kəsin üzünə baxmadan:

– Quzeylilərə! – dedi.

Qulunun balaca qara bəbəkləri sürətlə o yan-bu yana qaçmağa başladı. İmi ilə Cimi təəccüblə bir-birinə baxdı. Almurad:

– Baş üstə! – deyə həvəslə cavab verdi.

– Ancaq deyərsiniz Nərimanın bu işdən xəbəri yoxdur. Özümüz gəlmişik!

– Niyə, əşi?

– Lazım deyil. – Nəriman əmi alnını ovuşdurdu.

İndi onun çöhrəsini kədər bürümüşdü. Bəlkə bu, başqalarına qəribə görünərdi. Lakin, necə deyərlər, dərdli dərdlini tez anlayar. Mən bunu başa düşürdüm. Mən hiss edirdim ki, bütün ömrünü öz yerlilərinin yaxşı güzəran keçirməsinə sərf edən, dünyada ürəyi xəstə arvadından başqa heç kəsi olmayan, heç bir şeyə göz dikməyən bu qoca, iki oğlundan birinə acıqlanıb, sonra peşman olmuş ata kimi pərişandır. İndi sanki onun ağ, nəcib alnının hər bir qırışı dil açıb qəmli-qəmli deyirdi: "Nərimanı bağışlayın. Bu dünyada qoca Nərimanın sizdən başqa heç kəsi, sizin xoşbəxtliyinizdən başqa heç bir arzusu yoxdur. O, sizin üçün yaşayıb, eləcə də öləcəkdir".

Mən onun qəmgin halda stolun üstünə düşmüş iri və qəşəng əlinə baxırdım.

...Həmin gün işdən sonra otağımda təkcə oturub özümə kofta tikə-tikə Nəriman əminin səhərki hərəkəti barədə düşünürdüm: "Sən dərinlərə kök salmış qüdrətli, qocaman bir ağacsan. Sənin kölgəndə minlərcə adam dincini alır. Sənin qol-budağın arasında quşlar şən nəğmələr oxuyur. Mən isə, indi-indi boy atan zəif, kövrək bir zoğam. Mən yalqızam. Bu dünyada yalqız olmaq nə çətinmiş! Biz insanlar kiçik bir təsəlliyə, bir dost sözünə nə qədər möhtacmışıq! Siz hamınız məni sevirsiniz. Mənim işimdən, hərəkətimdən razısınız. Əlbəttə, bu mənim üçün böyük təsəllidir. Lakin, bununla bərabər, mən yalqızam. Çünki sizin heç birinizin mənim qəlbimdə nələr olduğundan xəbəriniz yoxdur. Siz məni dərdsiz-qəmsiz bir qız kimi, artist kimi tanıyırsınız. Mən isə, öz dərdimi hey danışmaq istəyirəm. Mən istəyirəm ki, siz mənim kədərimlə mütəəssir olasınız. Öz səadətindən əbədi olaraq əli

üzülmüş bir qızın halına acıyasınız. Bu, mənim nəyimə lazımdır? Bilmirəm. Lakin mən öz qüssəmlə sizə nə isə demək arzusu ilə yanıram. Ona görə də, bir yerdə qərar tapıb dayana bilmirəm. Gecəm, gündüzüm yoxdur. Mən dahi bir piano çalan olsaydım, ürəyimi mahnılarla sizə açardım. Lakin mənim çaldıqlarım qəlbimdəkilərin qarşısında o qədər sönük görünür ki..."

Bayırda maşın səsi eşidildi. Sonra qapım döyüldü.

– Buyurun!

Hümmət içəri girdi. Mən tikişi tullayıb cəld ayağa qalxdım:

– Xoş gəlmisiniz, xoş gəlmisiniz. Həmişə siz gələsiniz.

Xalqımızda nə gözəl ürək sözləri var!

Hümmətin əlindən tutub stula tərəf çəkdim, mən onun gəlişinə o qədər sevindim ki, elə bil, min il görmədiyim əziz bir adamım gəlmişdi.

– Yox, oturmayacağam, bir dəqiqəliyə gəlmişəm, – dedi.

Və əlini yavaşca mənim əlimdən çəkərək davam etdi:

– Nuriyyə xanım, siz zəng eləmədiniz, mən də, şərtləşdiyimiz kimi, öz hesabımı götürdüm...

Mən qeyri-ixtiyari bir addım geri çəkilərək, həyəcanla ona baxdım. O, kirpiklərini endirib bir neçə saniyə susdu. Sonra ağıllı gözləri təkrar üzümə dikildi.

– Əlbəttə, sizdən rədd cavabı almaq mənim üçün o qədər də asan deyildi. Ancaq neyləmək olar?! Bu barədə bizim bir-birimizi məzəmmət etməyə haqqımız yoxdur. Mən bura umu-küsü eləmək üçün gəlməmişəm. Gəlmişəm deyəm ki, mən bütün ömrüm boyu sizi özümə yaxın, doğma bir adam hesab eləyəcəyəm. Hara gedirsiniz, gedin, kimi sevirsiniz, sevin, ancaq bilin ki, bu dünyada sizi bacı kimi istəyən, əziz tutan bir nəfər də vardır və siz istədiyiniz vaxt onun köməyinə, məsləhətinə müraciət edə bilərsiniz. Bir dost kimi ürəyinizi ona açа bilərsiniz.

Boğazıma yığılmış göz yaşımın qabağını ala bilmədim. Hümmət irəliləyib əlimdən tutdu:

– Ağlamaq nə üçün?

Mən başımı onun sinəsinə qoyaraq uşaq kimi hönkürdüm. O məni stula oturtdu.

– Sakit olun, Nuriyyə xanım. Bu nədir? Yəni, siz də ağlayarmışsınız! Yuxuda da görsəydim inanmazdım.

Nəhayət, mən gözümün yaşını silərək:

– Gəlin əyləşin, – dedim. – Bayaqdan ayaq üstəsiniz.

– Yox, icazə verin gedim. Mərkəzdən adam gəlib, rayonda məni gözləyir.

Mən stuldan qalxaraq:

– Ancaq söz verin ki, hərdən buralara da gələcəksiniz, – dedim.

– Mütləq. İndisə salamat qalın.

O çevrilib tələsik otaqdan çıxdı.

...Söyüdlü arxın Quzey qışlağa gedib çatdığı gün adamlarda gördüyüm sevinci heç zaman yaddan çıxarmayacağam. Hər iki kəndin camaatı tökülüb gəlmişdi. Rayon Partiya Komitəsinin katibi Süleymanzadə, rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Hümmət və bir çox başqa məsul işçilər də ordaydılar. Hamı dayanıb gözünü quru arxa zilləmişdi. Zurna-balabanda qədim bir hava çalınırdı. Qərənfil bacı ilə yanaşı dayanmış Nəriman əminin görünüşü ciddi və təntənəli idi.

Murad bir dəstə yerlisi ilə kənarda papiros çəkir, tez-tez saatına baxırdı. Nəhayət, uzaqdan çapa-çapa gələn bir atlı göründü. Adamlar tərpənişdi. Murad papirosunu tulladı. Nəriman əmi bir ayağını götürüb, o birini qoydu. Adamların üzündə narahat, həyəcanlı ifadə oxundu. Atlı çatıb xəbər verdi ki, suyu buraxdılar.

Bütün camaat hərəkətə gəldi. Zurna-balabanda "Koroğlu" havası çalındı. Uşaqlar suyun qabağına yüyürdülər, bir xeyli uzaqlaşandan sonra:

– Gəlir, gəlir – deyə qışqırışaraq, dönüb bizə sarı qaçdılar.

Bir qədərdən sonra quzeylilərin əsrlərdən bəri həsrətində olduqları su, uşaqların müşayiəti ilə, gəlib çıxdı. Adamlar gülümsəyirdilər. Qarılar bellərini əyərək suya baxır, dodaqlarının altında nə isə pıçıldayırdılar. Yaşlı kişilər diqqətlə tamaşa edirdilər. Cavan oğlanlar papaqlarını göyə atıb-tuturdular.

– Sağ olsun Murad! – deyə birdən onlar qışqırdılar.

Lakin Murad qədd-qamətinə yaraşan tələsik və gözəl bir hərəkətlə "sakit olun" mənasında əlini yuxarı qaldırdı. Sonra Nəriman əmiyə yaxınlaşaraq, onun əlindən tutub ucadan:

– Çox sağ ol, Nəriman əmi! – dedi. – Sənin iyirmi il qabaqkı zəhmətin olmasaydı, indi bu su gəlib bura çıxmazdı. Biz nankor adam deyilik. Quzeylilər səni heç bir zaman unutmayacaqlar.

Nəriman əmi, əli Muradın əlində, nəzərlərini yerə dikərək susurdu. Axırıncı sözləri eşidəndə sanki diksinərək başını qaldırıb Murada baxdı və birdən onu özünə tərəf çəkərək qucaqladı. Mən onun gözlərində yaş parladığını gördüm. Bu mənzərəni seyr edən yaşlı bir kişi dərindən "ah" çəkdi (mən o "ah"ın səbəbini indi bu sətirləri yazarkən də anlaya bilmirəm).

– Sağ olun, Nəriman əmi! Sağ olun, güneylilər! – deyə quzeylilər qışqırdılar.

Nəriman əmi Muradı boşlayaraq, dəsmalını çıxarıb gözlərini sildi.

...Mənim, min cür fikir və xəyallarla, kimsənin xəbəri olmayan acı iztirablarla, gülüş və qəhqəhələrlə dolu qış günlərim keçib getdi. Bu müddət ərzində həyatımda əhəmiyyətli bir hadisə olmadı. İşlərimiz, əvvəllərdə dediyim kimi, pis getmirdi. Biz "Əlli yaşında cavan"dan sonra iki musiqili komediya da hazırlayıb oynadıq. Gündüzlər məşq edir, kitabxanada məşğul olur, gecələr səhnəyə çıxırdıq. Artıq kitabxanamızın da xeyli oxucusu var idi. Kəndlilərin qışda asudə vaxtları çox olduğundan, hər gün kitabxanaya yığılırdılar. Yerli şivə ilə desək, sobaları dəmləyib otururduq. İndi tək mən yox, Səriyyə, hətta, Pirverdi, Kərəm, Almurad da kitabxanaya yığılan azsavadlı adamlar üçün bərkdən kitab, qəzet oxuyur və bundan ləzzət alırdılar.

Səriyyə bizim özfəaliyyət dərnəyimizdə iştirak etməklə bərabər, eyni zamanda, yaxşı bir kitabxanaçı olmuşdu. Mən adamlarımızın istedadına getdikcə daha çox heyrət edirdim. Onların bir işi sevib ondan ciddi yapışmaları lazımdır. Sonra dağı dağ üstünə qoyacaqlarına şübhə yoxdur. Səriyyə az zaman içərisində o qədər kitab oxumuş, o qədər tərəqqi etmişdi ki, sanki doqquz-on ay əvvəl mənim birinci dəfə gördüyüm qız deyildi. Nişanlısı bizim haqqımızda çıxan məqalədə onun da adını oxuyub təbrik yazmışdı. Ondan bəri qızın həvəsi daha bu sözdən deyildi. Hiss edirdim ki, mənim hər bir hərəkətimə diqqət yetirir, bəzən mənim kimi olmağa çalışır, bu, uzaq kənddə adi, xırda bir işçi olan məni fərəhləndirir və məsuliyyət hissimi artırırdı. "Görürsənmi, – deyirdim, – səni də təqlid etmək istəyənlər var". Ona görə, mən də hərəkətimə, geyim və bəzəyimə fikir verməyə məcbur olurdum.

– Ay Nuriyyə bacı, bu qədər oxumağa necə vaxt tapmısınız? – deyə o tez-tez soruşardı.

– Mənim sənin kimi nişanlım olmadığından, mehrimi kitablara salmışam, – deyə zarafatla cavab verərdim.

Mən, eyni zamanda, ona qarşı özümdə bir analıq məhəbbəti hiss edirdim. Onun inkişafı məni sevindirirdi. Yalnız Səriyyənin deyil, hətta İmi ilə Ciminin də müvəffəqiyyəti məni fərəhləndirirdi. İndi onlar ora-bura qaçıb boş təşəbbüslərlə baş aldatmırdılar. Kəndin ortasında veyllənib bundan ona, ondan buna söz gəzdirmirdilər. Bunun üçün onların artıq nə vaxtı var idi, nə də həvəsi. Çünki onların təbiətində olan bir şey yaratmaq, bir şeylə nəzərə çarpmaq meyli, cəmiyyətdə müəyyən mövqe tutmaq cəhdi öz həqiqi istiqamətini tapmışdı. Nəhayət, onlar ürəkdən sevdikləri işlə həyatlarını təmin etmək imkanına malik olmuşdular. Artıq onların yaşamaq üçün saxta vasitələrə, yalan və fitnəyə əl atmağa ehtiyacları yox idi.

Mən bu fikrə gəlmişdim ki, bizim cəmiyyətimizin hər bir nöqsanlı üzvünü öz yerində oturtmaqla, ona həvəsi, qabiliyyəti olan işi verməklə düz yola salmaq olar. Bunun üçün adamlarımızın qəlbinə, ruhuna nüfuz etməyi bacarmalıyıq. Bizim bir-birimizi dərindən tanımağa, bir-birimizin ürəyinə yol açmağa, ona təsir etməyə imkanımız vardır. Qurduğumuz böyük cəmiyyət bizi ruhən bir-birimizə yaxın və doğma etmişdir. Biz qəlbən yalqız deyilik! Mənim könül bağımda nadir bir gül açmışdı. Mən onun ətri, onun rayihəsi ilə xoşbəxt idim. Mən onun hüsnünə heyran idim. Onunla yaşayırdım, onun əsiri, pərəstişkarı idim. Səhərlərim onunla işıqlanırdı. Gecələrim onun xəyalı ilə dönüb bir əfsanə olurdu. Bir gün təbiətə həyat verən bir yaz tufanı onu vurub məhv etdi. Mən onun qurumuş, cansız ləçəklərini yığıb qəlbimin vərəqləri arasında gizlətdim. Özüm isə, ölmədim, yaşadım. Mən ən əziz balasını itirərək, sağ qalmış digər övladlarından təsəlli alan bir anaya döndüm. Mən sarsıldım, vaxtından əvvəl qocaldım, lakin ölmədim. Mən ana və vətəndaşam. Artıq nə lazımdır?

Tez-tez ya Səadət bizə gəlir, ya mən onlara gedirdim. Muradın işi çox olduğundan, bizim məclisimizdə az-az görünürdü (quzeylilər Söyüdlü arxdan kəndin müxtəlif yerlərinə, tarlalara xırda arxlar çəkirdilər).

Səadətlə heç bir zaman keçmişləri xatırlamazdıq. Heç zaman o, Murad haqqında danışmazdı. Hər dəfə görüşəndə mən ondan "Murad necədir? Əlimərdan necədir?" deyə hal-əhval tutardım. O da mənim üzümə baxmadan "yaxşıdırlar, çox sağ olun" deyə yavaş səslə cavab verərdi. Yalnız bircə şey çox pis idi: mən Muradı tez-tez yuxuda görürdüm. Bu yuxular həmişə fərəhli və məsud olurdu. Biz, dərdsiz-

qəmsiz şən vaxtlar keçirirdik. Biz nəyə isə gülür, nəyə isə sevinirdik. Ən şirin anlarda mən diksinib yuxudan ayılırdım və o xoşbəxt aləm mənə çox baha oturdu. Ona görə də, yuxu görməmək üçün gecələr turş qatıq içirdim.

Ürəyimdə yaşatdığım ikinci həyatdan hamının xəbərsiz olması məni məmnun edirdi. Çünki öz kədərimlə başqalarının ovqatına soğan doğramaq istəmirdim. Lakin bir gün Nəriman əmigildə olduğum zaman Qərənfil bacı əlimdən tutaraq dedi:

– Vallah, kişi qızı imişsən.

– Nəyə görə məni belə tərifləyirsiniz?

– Tərifləmirəm, düzünü deyirəm. Beləliyimizə baxma. Biz kəndlilər çoxbilmiş oluruq. Ancaq yaxşı elədin. Ev dağıtmaqla heç kəs xoşbəxt olmayıb.

Mən bütün vücudumla titrədim. Əgər, mənim şəxsi həyatıma bir başqası bu cür müdaxilə etsəydi, hirslənib özümdən çıxardım. Lakin Qərənfil bacıya heç nə demədim. Görünür, biz nə qədər möhkəm iradəyə malik olsaq da, dərdimizi, heç olmasa, bir nəfərin bilməsini istəyirik. Bu, bizim həmişə insan ünsiyyətinə olan dərin ruhi ehtiyacımızdır. Bizim bir-birimizdən tamam təcrid olunmuş, tamam qapalı halda yaşamağımız çətindir. Ona görə də, mən özümdə daxili bir yüngüllük, qəribə bir xoşhallıq hiss edərək susurdum. Mən indi doğma anasını dinləyən qız kimiydim. Qərənfil bacı deyirdi:

– Mən Hümmət deyən qədər də mövhumatçı deyiləm. Amma bir şeyə inanıram, o da budur ki, dünyada nə yaxşı, nə də pis iş əvəzsiz qalmır.

Burada mən özümü saxlaya bilməyib, dərhal etiraz etdim:

– Mənə heç bir əvəz lazım deyil, Qərənfil bacı.

– Elə demə, qızım.

O, "ah" çəkdi:

– Bir vaxt gələr, lazım olar. Hələ cavansan. Ürəyin quş kimi pərvazdadır. Bir gün olacaq, sən də yorulacaqsan. Sən də yaxın bir adamından xoş söz eşitmək, dərdini-qəmini onunla bölmək istəyəcəksən. Biz insanlar beləyik.

"Bəlkə də eləyik" deyə düşündüm, lakin cavab vermədim.

...Həmin yaz gözlənilməyən bir hadisə mənim həyatımda tamamilə yeni səhifə açdı. İmi ilə Cimi xəbər gətirdilər ki, Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının artistləri bir neçə tamaşa vermək üçün bizim rayon

mərkəzinə gəlmişlər. Qulu əl-ayağa düşüb dedi: "Gərək biz artistlər mütləq gedib o tamaşalara baxaq. Çünki böyük sənətkarlardan öyrənmək lazımdır".

...Birinci gecə Cəfər Cabbarlının "Aydın" pyesini göstərəcəkdilər. Rayon mədəniyyət evinin böyük zalı tamam dolu idi. Hələ, bilet çatmadığından, adamların çoxu geri qayıtmışdı. Başda Qulu olmaqla, biz – Güney qışlağın artistləri beşinci cərgədə oturub, tamaşanın başlanmasını səbrsizliklə gözləyirdik.

Bir il idi ki, mən, vaxtilə sevib, xəyalları, surətləri ilə yaşadığım, məharətlərinə heyran olduğum artistlərin oyununu görmürdüm. Mən indi oturub gözümü səhnənin pərdəsinə dikərək, keçən günləri, institutda oxuduğum illəri, o illərlə birlikdə çıxıb getmiş arzularımı xatırlayırdım və kədərlə düşünürdüm: "İnsan hər şeyə necə tez alışır, hər şeyi necə tez unudur!"

Birdən mədəniyyət evinin işçilərindən tanış bir oğlan mənə yaxınlaşaraq, qulağıma sarı əyildi:

– Nuriyyə xanım, yoldaş Hümmət xahiş etdi ki, zəhmət çəkib direktorun otağına gələsiniz.

Tələsik qalxıb getdim. Raykom katibi Süleymanzadə və Bakıdan gəlmiş artistlərin rejissoru da orada idilər. Hümmət məni görərkən, aramızda heç nə olmamış köhnə bir dost kimi, açıq və sərbəst ifadə ilə:

– Nuriyyə xanım, Gültəkin rolunu ifa edən aktrisa, ürəyi bərk ağrıdığından, səhnəyə çıxa bilməyəcək, dedik bəlkə siz onu əvəz eləyəsiniz...

Mən dinmədim.

– Deyirlər, axı, siz teatr institutunu bitirmisiniz? – deyə bakılıların rejissoru həyəcanla dilləndi. – Yəqin ki, "Aydın"la tanışsınız.

– Bəli, tanışam.

– Gültəkinin sözlərindən, hərəkətlərindən heç yadınızda qalanı varmı?

– Bir az yadımdadır.

– Mən özüm sizə suflyorluq edəcəyəm. İndisə vaxtı itirməyək.

Rejissor Aydın rolunu ifa edən artisti çağırtdırıb, bizimlə iyirmi-iyirmi beş dəqiqəlik məşq keçdi. Sonra saatına baxaraq:

– On səkkiz dəqiqə gecikmişik, – dedi və tamaşanın başlanmasını əmr etdi.

Bu mənim həyatımda fırtınalı, qeyri-adi bir gecə idi. Ömrümdə birinci dəfə idi ki, məşhur artistlərlə birlikdə səhnəyə çıxırdım. Doğrudur, institutda oxuyarkən, mən Gültəkinin hərəkət və sözlərini yüzlərcə dəfə zehnimdən keçirmişdim. Onun iztirablarını yüzlərcə dəfə öz iztirablarım kimi yaşamışdım. Lakin xəyal başqa, səhnə başqadır. Dram teatrının aktrisaları mənə ürək-dirək verirdilər. Mən səhnənin arxasında dayanıb öz növbəmi gözləyirdim. Ürəyim sıxılıb-açılırdı. Səhnədə cəsarət və inamla hərəkət edən artistlərə tamaşa etdikcə vücuduma qorxu çökür, öz-özümə son dərəcə kiçik görünürdüm. Lakin növbəm yetişəndə, elə bil, bütün qorxum bir anda yox olub getdi. Elə bil, mənə ömrümdə hiss eləmədiyim ruhi bir qüvvət gəldi, mən cəsarətlə, güclü bir inamla səhnəyə girib, öz rolumdan başqa hər şeyi unutdum. Necə oynadığımı bilmirdim. Lakin hiss edirdim ki, bütün zaldakılar nəfəslərini çəkmədən məni dinləyir.

Səhnələr gəlib-keçdikcə, Gültəkinin faciəsi də şiddətlənirdi. Mən bu gənc qadının iztirablarından başqa heç nə hiss etmirdim. Mən Gültəkin idim! Mən özümü öz böyük eşqimə qurban verirdim. Mən cəfakeş bir eşqin ali səadəti ilə sevərək, gülümsəyərək ölürdüm. Mən, uğrunda həlak olduğum oğlanın xəyalını özümlə birlikdə əbədiyyətə aparırdım.

Sanki uzun zamandan bəri ürəyimdə sükuta dalmış duyğular birdən-birə oyanıb pərvaz edərək, öz faciəli səadəti ilə, öz munisliyi ilə kainatı qavrayırdı. Mən Gültəkin idim. Mən, "vəfasız olmuşam, ey Məcnun" deyən bir Leyli idim. Mən sinəsini sevdiyi oğlana sipər etmiş bir fədai idim.

Yalnız gurultulu alqış səsləri məni o qəribə aləmdən həqiqi həyata qaytardı. Mən ayağa qalxaraq, xoşbəxt bir yuxudan ayılmış kimi, zala baxıb gülümsədim. Ətrafıma göz gəzdirərək təəccüblə düşündüm: "Bu nədir, bütün artistlər məni dövrəyə almışlar. Hamı məni alqışlayır, hamı mənə heyrətlə baxır."

Rejissor əlimi tutub iki əli ilə bərk-bərk sıxdı, zalda təkrar alqış səsləri qopdu. Bakı teatrının qocaman artistlərindən biri alnımdan öpdü.

"Doğrudanmı, mən bu qədər böyük müvəffəqiyyətlə oynamışam?"

Tərif çiçək kimi üzərimə yağırdı. Həddindən artıq kök olan rejissor həyəcandan qızarıb-pörtmüş üzünün, boynunun tərini yaylıqla silə-silə:

– Nuriyyə xanım, – dedi. – Biz sizi kəşf etmişik. Səfərimiz uğurlu olub.

...Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının artistləri rayonda tamaşalarını qurtarıb gedəndən on beş gün sonra Pirverdi mənə bir teleqram gətirdi. Mədəniyyət nazirliyinin incəsənət işlərinə baxan rəisi bildirirdi ki, mən nazirin xüsusi əmri ilə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrına aktrisa təyin olunuram. Sonra qeyd edirdi ki, nazirlik məni mənzillə təmin edəcəkdir.

Bu, mənim üçün təsəvvür eləməyəcəyim bir səadət idi. Lakin xeyli fikirdən sonra belə qərara gəldim ki, nazirliyə teleqram vurub, gəlmək istəmədiyimi bildirim. Çünki buradan çıxıb getmək, üz-gözümün öyrəşdiyi adamlardan ayrılmaq, oyunlarımı xoşlayan bu sadə tamaşaçılarımı birdən-birə tərk etmək mənə xəyanət kimi görünürdü.

Ancaq, bununla bərabər, daxili bir qüvvə məni elə şiddətlə teatra cəlb edirdi ki, fikrimi həyata keçirə bilmirdim: "Bu nədir? Yoxsa, mən adi bir şöhrətpərəstəm? Məgər, burada da öz vətəndaşlarıma xidmət etmirəmmi? Məgər, mənim az-çox olan qabiliyyətim burada xalq işinə sərf olunmurmu? Üstəlik, axı, mən bu adamları sevirəm. Axı, buradan Quzey qışlağa cəmi altı-yeddi kilometrdir..."

Mən səhərdən axşama qədər tərəddüd və həyəcan keçirir, nazirlikdən gələn teleqramı kimsəyə göstərmirdim. Çox götür-qoydan sonra Nəriman əmidən icazə alıb, Almuradın maşınında rayon mərkəzinə, Hümmətin yanına getdim. Özümə söz vermişdim. "O nə cür məsləhət görsə, elə də edəcəyəm!"

Hümmət teleqramı oxuyandan sonra:

– Getmək istəyirsinizmi? – deyə soruşdu.

– Heç bir qərara gələ bilmirəm. Həm istəyirəm, həm də istəmirəm.

O, ağıllı gözlərini yerə dikərək, bir neçə saniyə düşündü. Sonra üzümə baxaraq, qəti ifadə ilə:

– Məncə, getmək lazımdır, – dedi.

– Bəs, buradakı işlər?

– Buradakı işlərinizi də Qulu, Nazxanım, İmi ilə Cimi davam etdirər. Doğrusu, sizin o günkü oyununuz məni lap heyran edib. Mən "Aydın"ı çox görmüşəm. Ancaq heç bir aktrisa Gültəkini sizin qədər təbii oynamamışdır. Sizdə böyük istedad var, Nuriyyə xanım.

Mən tərif xoşlamıram. Lakin o, bu sözləri o qədər səmimi deyirdi ki, ürəyim kövrəlir, sevincimdən ağlamaq istəyirdim.

– Gedin. Sizin yeriniz oradır. Özünüzə xəyanət etməyin.

Susub bir qədər mənə baxdıqdan sonra müztərib bir təbəssümlə əlavə etdi:

– Biz birtəhər keçinərik.

Mən onun əlini bərk-bərk sıxaraq ayrıldım.

...Güney qışlaqda mənim şəhərə dəyişildiyimi bildikdə, Nazxanımdan tutmuş İmiyə, Cimiyə qədər bütün iş yoldaşlarım çox məyus oldular. Nəriman əmi isə, "heç vaxt, heç vaxt elə şey olmaz" deyib birbaş nazirin özünə zəng vurdu. Nə danışdıqlarını bilmədim. Lakin zəngdən sonra kişinin halı birdən-birə sakit və ciddi oldu.

– Mən heç bir zaman mərdimazar olmamışam, – dedi, – vaxta ki, ora getmək sənin üçün də vacibdir, get.

– Əsl iş də odur! – deyə Qulu dostum şəhadət barmağını yuxarı qaldırdı. – İstedadlara şərait lazımdır.

Hamıdan çox Nazxanım bikef olmuşdu:

– Bizi artist elədin, indi başsız qoyub gedirsən.

– Biz Nuriyyə xanımdan çox şey öyrəndik, – Qulu məni tərifləyirdi. – İndi özümüz də keçinə bilərik. Qoyun o getsin. Bizim fəxrimizdir.

İmi ilə Ciminin təşəbbüsü ilə mən bir vida konserti verməli oldum. Hamımız birlikdə proqram düzəltdik. Mən zəng vurub Hümməti də dəvət elədim. Mənim getməyimi eşidən bütün kənd tökülüb gəlmişdi. Nəriman əmi, Qərənfil bacı, Murad, Səadət, Ağabəyim, Pirverdi, Kərəm, qərəz mənim tanıyıb-tanımadığım hamı oradaydı. Adam çox olduğundan, konserti mədəniyyət evinin qabağında – açıq havada verdik.

Mən yeni mahnılar çalıb-oxudum. Lakin bu dəfə tamaşaçılarımın ən çox sevdikləri yumor nömrələrini göstərə bilmədim. Ayrılıq həmişə kədərlidir.

Konsertin axırında Qulu ayağa qalxaraq, bütün güneylilərin, quzeylilərin adından mənə təşəkkür edib, nitqini bu sözlərlə qurtardı:

– Nuriyyə xanım! Bizim camaatımız yaxşılıq biləndir, sizi heç bir zaman unutmayacaq. Gedin, böyük sənətkar olun. Ancaq siz də bizi yaddan çıxarmayın.

Sonra balaca bir qız mənə bir dəstə çiçək verərək:

– Nuriyyə xanım, – dedi, – bunları Quzey qışlaqdan, Söyüdlü arxın altında məktəb üçün saldığımız bağçadan dərib gətirmişəm.

Alqış səsləri uzun zaman kəsilmədi.

Nəhayət:

– Əziz dostlarım, – dedim, – mən sizin hamınızdan yerdən göyəcən razıyam. Harada oluramsa-olum, sizi unuda bilməyəcəyəm. Sizinlə birlikdə sevinib-kədərləndiyimiz saatlar həyatımın ən əziz xatirələri olacaq.

Sonra gülümsəyib əlavə etdim:

– Ayrılıq zamanı adamın ürəyi nazik olur, əgər, birinizi incitmişəmsə, xahiş edirəm məni bağışlasın. Mənim sizdən, siz əziz tamaşaçılarımdan başqa bir kəsim yoxdur.

Bu axırıncı sözləri hansı hissin təsiri altında söylədiyimi bilmirəm. Lakin onları deyərkən, səsim titrədi, ağlamaqdan özümü zorla saxladım.

...Səhər məni ötürməyə Muradla Səadət də gəlmişdi. Murad həmişəkindən artıq danışıb-gülürdü. Gözləri elə yanırdı ki, mən onun xəstə olduğundan qorxdum. Səadət əlimdən tutub məni kənara çəkdi. Sonra barmağındakı iki üzükdən birini çıxarıb mənə uzadaraq:

– Çox xahiş edirəm. – dedi, – bunu məndən yadigar götürəsiniz... Siz mənə o qədər yaxşılıq eləmisiniz ki, istəmirəm yadınızdan çıxım. İstəyirəm siz hər bu üzüyü görəndə məni xatırlayasınız.

Mən üzüyü almayaraq:

– Sizə nə yaxşılıq eləmişəm ki? Siz onsuz da yaxşı idiniz.

– Bəlkə də elədir. Ancaq siz olmasaydınız, məndə yaxşı nə vardısa, məhv olub gedə bilərdi. Bir il qabaqkı həyatım indi yadıma düşəndə...

O, qəflətən üstünə buzlu su tökülmüş adam kimi içini çəkərək bir an susdu. Sonra əlimi tutub üzüyü barmağıma keçirərək:

– Götürməsəniz inciyərəm, – dedi.

Və qulağıma tərəf əyilərək pıçıldadı:

– Mən də, əgər, qızım olsa, adını Nuriyyə qoyacağam.

– Yoxsa... – deyə gülümsədim.

Qızararaq başı ilə təsdiq etdi.

Mən onu qucaqlayıb, ləkə düşmüş üzündən öpdüm.

Hamı ilə görüşəndən sonra Almuradın maşınına əyləşdim. Nazxanım, Səriyyə və Qulu da mütləq məni ötürmək istədiklərini bildirərək, maşına mindilər.

Biz Söyüdlü arxın körpüsünü keçəndə, qanrılıb geri baxdım. Söyüdlü arx günəşin qızmar ziyası içində sükuta dalmış çöl ilə xoş bir xəyal, bir ömür kimi Quzey qışlağa qədər uzanırdı.

Biz stansiyaya çatanda Hümməti də orada gördük.

– Nə zəhmət çəkirdiniz, – dedim.

O, cavab verməyərək, Qulunun təzə dama-dama köynəyinə sataşdı, bir növ, zarafat elədi.

Biz stansiyada gəzir, oradan-buradan söhbət edirdik. Günlərin necə tez gəlib keçməsindən danışırdıq.

– Elə bil, – deyirdim – Güney qışlağa təyinnamə alıb gəldiyim dünənmiş.

Hümmət də uzaqlara baxaraq:

– Taleyimiz belədir, – deyirdi, – başladığımız hər işin bir sonu var.

("Hər əzabın bir sonu var" deyə mən tez-tez özümə verdiyim təsəllini xatırladım.)

Yolumuz nə qədər uzun olur-olsun, axırda qurtaracaqdır.

Qulu isə, şəhadət barmağını yuxarı qaldırıb təsirli bir pafosla:

– Həyat müvəqqəti, sənət isə daimidir, – deyirdi.

Sonra biz, filosofluq etməyə başladığımıza ürəkdən gülərək, tamamilə başqa şeylərdən danışdıq.

Nəhayət, qatar gəlib çıxdı, mən öz dostlarımdan ayrıldım.

...Əvvəllər dediyim kimi, şəhərdə ayrı bir yaxın adamım olmadığından, maşını Ələsgər dayıgilə sürdürdüm. Şoferi yola salandan sonra çamadanımı əlimə alaraq, gəlib alt mərtəbədəki balaca otağın qapısını döydüm.

– Kimdir? – deyə Ələsgər dayı öskürərək soruşdu. – Gəl içəri.

Mən daxil olub şeylərimi yerə qoydum. Ələsgər dayı otağın yarıqaranlığı içində mənə tanış olan balaca döşəkcənin üstündə oturub qəlyan çəkirdi. Məni görəndə:

– Bıy, – deyib ayağa qalxdı. – Xoş gəldin, ay qızım!

Kişinin sevincdən dodaqları titrəyirdi.

– Bəs Güllü nənə hanı? – deyə soruşdum.

Bir neçə saniyə dinmədi. Sonra üzümə baxmadan yavaş səslə:

– Güllü nənə ömrünü sənə bağışladı, – dedi və bir şey axtarırmış kimi otağa göz gəzdirdi.

– Nə vaxt?

– Ay yarım olar.

– Bəs, niyə mənə xəbər vermədin?

– Nə bilim, xəbər vercək nə olacaqdı ki?

– Xəstəliyi nə idi?

– Heç nə. Bir gün elə buradaca oturmuşduq. Birdən, elə bil, diksinib qalxdı, dedi ki, ürəyim birtəhər olur. Dedim, nə olacaq, bir az uzan. Durub mütəkkə verdim. Elə uzanmağı ilə quş kimi uçub getməyi bir oldu.

Kişi xeyli müddət gözlərini xalçadan çəkmədi. Sonra öz-özüylə danışırmış kimi toxtaq səslə:

– Allah rəhmət eləsin, – dedi, – əməli düzmüş. Heccə kəsə əziyyəti dəymədi. Ayaq üstə niyə durmusan?

Mən stul çəkib oturandan sonra, özü də döşəkcəyə əyləşib:

– Elə müəllimlər də, tələbələr də sağ olsunlar, – dedi, – hamısı yığılıb gəldi. Yoxsa, tək mən neyləyə bilərdim? İndi tərs kimi özümün də qılçamda yel əmələ gəlib. Həkim deyir gərək buradan çıxasan. Rütubətdir. Qalmışam belə. Direktorumuz yaxşı adamdır. Söz verib ki, ikinci mərtəbədə-zadda mənə balaca bir otaq kimi düzəltsin. Görək nə olur. Sənin işin-kücün nə cürdür?

Bir neçə gün sonra mən Ələsgər dayını yığışdırıb öz yanıma apardım. Əvvəl getmək istəmirdi.

– Qoca adamam, – deyirdi, – sənə başağrısı olaram.

Mən də təkid edərək:

– Ələsgər dayı, – deyirdim, – tək qızam. Mənə bir həyan lazımdır. Sən getməsən, gərək bir başqa adam tapam.

Mənə üçotaqlı mənzil vermişdilər. Şəhərdən bir qədər uzaqda da olsa, rahat idi. Otaqlardan birinə çarpayı qoyub, Ələsgər dayı üçün yer düzəltdim. Kişi bilmirdi nə desin, razılığını necə bildirsin.

...İndi o vaxtdan xeyli keçir. Mən bir mühəndisə ərə getmişəm. Məndən on səkkiz yaş böyük olsa da, yaxşı adamdır. Həmişə bir-birimizə hörmət edirik. Quludan tez-tez məktub alıram. Səadət əhdinə vəfa edərək, qızının adını Nuriyyə qoymuşdur. Söyüdlü arxdan sonra Quzey qışlaqda gözəl bağlar, bağçalar əmələ gəlib. Qulu yazır ki: "Görsəniz tanımazsınız".

Nazxanım şofer Almurada ərə getmişdir. İmi ilə Cimi isə, hələ də subaydır. Dram dərnəyinin işi müvəffəqiyyətlə davam edir. Bir neçə gün qabaq mənə Əməkdar artist adı verilməsi münasibətilə onlardan aldığım təbrik teleqramı məni başqa təbriklərdən çox mütəəssir etdi. Hər şeyin təzəsi, dostun köhnəsi...

Nəriman əmi ilə Qərənfil bacı həmişə Bakıya gələndə bizə düşürlər. Deyirlər Söyüdlü arxdan sonra Quzey qışlağın evləri arxyuxarı artaraq lap gəlib Güney qışlağa çatmışdır. Ona görə də, Nəriman əmi məsələ qaldırıb ki, hər iki arteli birləşdirib böyük bir təsərrüfat eləsinlər. Sədri də Murad olsun. Deyirlər Nəriman əmi ömründə birinci dəfə qocaldığını boynuna almışdır.

Hümmət nazir müavini olub, Bakıda yaşayır. Tez-tez görüşürük. Özü kimi ağıllı və gözəl bir qızla evlənmişdir.

Muradı isə, yalnız bircə dəfə, Dezdemona rolunu ifa etdiyim zaman səhnəyə yaxın lojalardan birində görmüşəm. Mənim gənc leytenantımın saçları xeyli ağarmışdır. Lakin lojadan səhnəyə dikilən gözləri yenə də əvvəlki kimi sakit, ciddi və odlu idi. Zənn edirdim ki, o, səhnənin arxasına gəlib mənimlə görüşəcək. Lakin gəlmədi. Mən də incimədim.

Ələsgər dayı təqaüdə çıxmışdır. Gündüzlər gedib dəniz kənarında qocalarla söhbət edir. Axşamlar isə, yenə də çarpayısının üstündə bardaşqurma oturaraq, sazını dınqıldadıb oxuyur:

"Üzü bəri baxan dağlar,
mənim sizdə nəyim qaldı".

1958

ÖZ GEÇMİŞ

<table>
<tr><td>Adı Soyadı:</td><td colspan="3">Ceren KARINCA</td><td rowspan="4">Fotoğraf</td></tr>
<tr><td>Doğum Yeri:</td><td colspan="3"></td></tr>
<tr><td>Doğum Tarihi:</td><td colspan="3"></td></tr>
<tr><td>Medeni Durumu:</td><td colspan="3"></td></tr>
<tr><td colspan="5">Öğrenim Durumu</td></tr>
<tr><td>Derece</td><td>Okulun Adı</td><td>Program</td><td>Yer</td><td>Yıl</td></tr>
<tr><td>İlköğretim</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Ortaöğretim</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Lise</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Lisans</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Yüksek Lisans</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>İş Deneyimi:</td><td colspan="4"></td></tr>
<tr><td>Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:</td><td colspan="4"></td></tr>
<tr><td>e-posta</td><td colspan="4"></td></tr>
<tr><td>Yayınlarım:</td><td colspan="4"></td></tr>
</table>